

КАМОЛИ ХУҶАНДӢ

Фаслномаи илмӣ-адабӣ

№ 1(5) 2016

*Наврӯз паёми ҳикматомӯзи ниёғони
шарофатманди мо аз қарфи ҳазорсолаҳост,
ки нақӯтарин ва зеботарин оини будану
зистанро ба мардум талқин мекунад. Дар
сиришти ин ҷаиши қуҳанбунёди аҷодӣ
сроминишу осоиш, эҳёву созандагӣ, назму
низом дар ҳамаи қорҳои зиндагӣ, ваҳдату
ягонагӣ, ҳусни тафохуму тавозун ва
ҳамбастагиву ҳамохангии инсон ва
ҷамъияту табиат таҷассум ёфтааст.*

*Пешвои миллат,
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
Эмомалӣ Раҳмон*

**МАҚОМОТИ ИҶРОИЯИ ҲОКИМИЯТИ
ДАВЛАТИИ ВИЛОЯТИ СУҒД**

**МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ
«МАРКАЗИ ИЛМИИ КАМОЛИ ХУҶАНДӢ»**

КАМОЛИ ХУҶАНДӢ

Фаслномаи илмӣ-адабӣ

№ 1(5) 2016

Хучанд – 2016

ББК 83.3(2)Т

УДК 8 Т 2

Ф – 42

Сармуҳаррир:
Фаҳриддин Насриддинов

Мушовирони илмӣ:

Носирҷон Салимӣ – академики АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон; **Фарзона** – Шоири халқии Тоҷикистон; **Пригарина Наталя Илична** – доктори илмҳои филологӣ, профессор (Русия); **Аҳмадҷони Раҳматзод** – Шоири халқии Тоҷикистон; **Низомиддин Зоҳидӣ** – доктори илмҳои филологӣ, профессор; **Ғулomalӣ Ҳаддоди Одил** – доктори забон ва адаби форсӣ (Эрон); **Рейснер Марина Лвовна** – доктори илмҳои филологӣ, профессор (Русия); **Маҳдии Муҳаккиқ** – доктори забон ва адаби форсӣ (Эрон); **Матлуба Ҳочаева** – доктори илмҳои филологӣ, профессор; **Мирзо Муллоаҳмад** – узви вобастаи АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон; **Ориф Навшоҳӣ** – доктори забон ва адаби форсӣ (Покистон); **Абдунабӣ Сагторзода** – доктори илмҳои филологӣ, профессор; **Мустафо Чичиклар** – доктори забон ва адаби форсӣ (Туркия); **Хайзер Александр Робертович** – доктори забон ва адаби форсӣ (Олмон); **Хусайн Қосимӣ** – доктори забон ва адаби форсӣ (Ҳиндустон).

Ҳайати таҳририя:

Умеда Ғаффорова – доктори илмҳои филологӣ, профессор; **Нуруллоҳон Ғиёсов** – номзади илмҳои филологӣ, дотсент; **Тоҷибой Султонӣ** – номзади илмҳои филологӣ, дотсент; **Мухлиса Нуруллоева** – номзади илмҳои филологӣ; **Баҳром Раҳматов** (котиби масъул).

МУНДАРИҶА

Таҳқиқ

- Абдуфаттоҳ Ҳочиев. Оли Хучанд ва таҷассуми фазилатҳои
намояндагони он дар ашъори Асируддини Ахсекатӣ 5
- Баҳром Раҳматов. Нигоҳе ба чилваи “баҳор” дар
шеъри форсии тоҷикӣ 13
- Замира Гаффорова. Нақши «Табақоти Акбарӣ» ва
«Таърихи Фаришта» дар омӯзиши таърихи Кашмир
дар аҳди Султон Зайнулобидин (асри XV) 21
- Маъсумаи Маъданкан. Вежагиҳои мумтози
шеъри Камоли Хучандӣ 42
- Мухлиса Нуруллоева. Ручӯи Шайх Камол ба Хучанд 51
- Насим Ҳамробоев. Тарҷумаи арабии «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ . 56
- Низомиддин Муродӣ. Заминаҳои таърихии нуфузи
фарҳанги форсӣ дар ғарби Чин 68
- Шодикул Шарифов. Нусхашиносии маснавии
«Интиҳонома»-и Султон Валад 77

Тарчума ва сарчашмашиносӣ

Лао Тсзи. Рисола дар раҳнамоӣ ва накӯкорӣ	87
Маҳмуд ибни Умари Замахшарӣ. Баҳори хубон	92
Оизи Қаранӣ. Лабханд бизан	98
Пуле миёни шеърӣ ҳичоӣ ва арӯзии форсӣ	101
Рисолаи Кушайрия	106
«Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ	109

Мутун

Давлатшоҳи Самарқандӣ. Хоча Камоли Хучандӣ (Ба кӯшиши Оқилбой Оқилов)	121
Низомии Арӯзии Самарқандӣ. Дар илми нучум ва ғазорати мунаҷҷим дар он илм (Таҳия ва тавзеҳи Фаҳриддин Насриддинов)	126
Саноеи Ғазнавӣ. Сайру-л-ибод (Таҳияи Мухлиса Нуруллоева)	142
Хоча Аҳмади Косонӣ. Гул ва наврӯз (Тасҳеҳ ва тавзеҳи Фаҳриддин Насриддинов)	152
Хочуи Қирмонӣ. Равзату-л-анвор (Таҳия ва тавзеҳи Баҳром Раҳматов)	165
Ҳаким Қоонӣ. Парешон (Ба кӯшиши Иззатбек Шехимов)	184

ТАҲКИҚ

Абдуфаттоҳ Ҳоҷиев¹

ОЛИ ХУЧАНД ВА ТАҶАССУМИ ФАЗИЛАТҲОИ НАМОЯНДАГОНИ ОН ДАР АШЪОРИ АСИРУДДИНИ АХСЕКАТӢ

*Ба хоку буми Хучанд осмон тафоҳур кард,
Ки ному мартабати ӯст осмони Хучанд.
Хучандро маталаб дар саводи ҳафт иқлим,
Ки бартар аст зи ҳафт осмон макони Хучанд (2,124).*

Оли Хучанди Исфаҳон дар шумори он сулолаҳои таърихист, ки намояндагони он бо қору пайкор ва нуфузи зиёди иҷтимоии худ дар сафаҳои таърихи мардуми тоҷик мақоми арҷмандеро касб намудаанд. Пешво ва падари ин хонадон шахсе бо номи Абӯбакр ибни Собити Хучандӣ буд, ки дар қарни XI тахти таъсири омилҳои сиёсӣ мазҳабӣ аз Хучанд ҳамроҳи фарзандону наводагонаш ба Марв ва аз он ҷо бо раҳнамоӣ ташвиқи вазирӣ маъруфи давлати Салҷуқӣён – Ҳоҷа Низомулмулк ба Исфаҳон рафта, дар маҳаллаи “Дари дашт”-и он умр ба сар бурдааст. Пас аз омадани Абӯбакри Хучандӣ ба Исфаҳон эътибори илмӣ ва нуфузи иҷтимоии хонадонаш то ҳадде расид, ки тамоми давраи ҳукумати Салҷуқӣёнро рӯзгори тақвияти фарзандони вай медонанд (7,146). Низомулмулк бо овардани Абӯбакри Хучандӣ ба Исфаҳон мударрисии мадрасаи «Низомия»-ро дар ихтиёри ӯ ва фарзандонаш қарор дод, ки минбаъд ба муносибати лақаби Садриддини Хучандӣ – аз бузургтарин намояндагони Оли Хучанд ин мадраса ҳамчун «Садрия» низ шинохта шудааст (6,341). Ба андешаи Нуруллоҳи Кисой, ки ба нақл аз «Маҳосини Исфаҳон» навишта «...

¹ устои ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров

ҳалқаи дарсии ӯ (Абӯбакри Хучандӣ-А.Х.) дар «Низомия»-и ин шаҳр маҷмаи арбоби донишу аҳли фазл ва бисёре аз донишпажӯхон шуд, ки аз нуқоти дурдасти билоди исломӣ ба маҳзари ӯ мешитофтанд ва ба касби илму маърифат мепардохтанд» (8,11). Уламои машҳуре дарси ин мадрасаро бо мударрисии Абӯбакри Хучандӣ ва фарзандонаш фаро гирифтаанд. Дар канори мадрасаи «Низомия»-и Исфаҳон, Хучандиён китобхонаи бузургро таъсис дода буданд, ки, мутаассифона, бар асари таассуботи мазҳабӣ бо дастури Начмиддин Рашид, ки аз мухолифони Оли Хучанд буд, ба коми оташ рафтааст (7,145).

Бо гузашти замони кӯтоҳе тадричан мақоми намояндагони Оли Хучанд ба ҳадде зиёд гардид, ки раёсати шофеиёни Исфаҳон ба онон расид. Алии Ғуфронӣ ба нақл аз Ибни Асир навиштааст, ки «риҷоли ин хонавода, илова бар раёсати мазҳаби шофеиён ва тувлияту тадрис дар «Низомия»-и Исфаҳон, бештари авқот раёсати шаҳр ва мансаби хитобат ва қазоро низ бар ӯҳда доштанд» (5,207).

Ҳамин ибтикороти муҳими онон боис гардида буд, ки мақомашон дар назди Хоча Низомулмулк баланд гардад (6,341).

Дар сарчашмаҳои адабиву таърихӣ хонаводаи мазкур бо номҳои “Оли Хучанд”, “хонадони хучандиён” ва “дудмони Хучанд” ёд шудааст. Теъдоди маъруфтарин шахсиятҳои ин хонадон бар асоси таҳқиқоти то имрӯз анҷомшуда ба 17 нафар расида ва имкони афзоиши ин феҳраст дар оянда имконпазир аст. Онҳо сиёсатмадор, мударрис, воиз, фақеҳ ва, аз ҳама муҳим, шоиру адиб буда, меросе аз худ ба ҷо гузоштаанд, ки дорои аҳамияти фаровони адабиву ахлоқӣ мебошад. Пешвоёни сиёсии Оли Хучанд, ки ҳамагӣ аҳли фазилату дониш ва мубаллиғи адабиёту фарҳанг буданд, дар таълиму тарбият ва ташвиқи донишмандону олимони ва шоирону адибон корномаҳои бузургро ба таври мустақом яке пас аз дигаре анҷом додаанд.

Дар тақвияти ин андеша Муҳаммад Авфӣ чунин навиштааст: «Хонадони хучандиён дар Сифоҳон малози арбоби фазл ва муътасами асҳоби дониш ва мустачмаъи комилони ҷаҳон аст» (4,285).

Муаллифи тазкираи «Арафоту-л-ошиқин» низ ибтикороти адабии намояндагони ин хонадонро ба шоистагӣ ёд намуда, нақши пештози ононро дар боби ҳимояти шоирони давр махсус таъкид намудааст: «Хонадони Хучандия дар Сифоҳон бағоят муътабар ва бисёр соҳибхолат будаанд, чунончи аз Соидия дар равиши ҳиммат ва рушди дунявӣ даст рабуданд ва ҳамеша мураббии фузало ва шуаро шудаанд» (3,972).

Дар мактабу ҳалқаҳои адабии он рӯзгор интишорёфтани девонҳои шуарое, чун Ҷамолуддини Исфаҳонӣ, Камолуддини Исфаҳонӣ, Рафӯддини Лунбонӣ, Шарафуддини Шафарва, Асируддини Аҳсекатӣ,

Асируддини Умонӣ, Муҷируддини Байлақонӣ ва чандин китобҳои таърихиву мазҳабӣ далолат аз он дорад, ки Оли Хучанд дар рушду нумӯи илму адабиёти асрҳои XII-XIII нақши намоён гузоштаанд.

Доктор Забехуллоҳи Сафо таъкид намудааст, ки «даргоҳи онон маҳатти ричоли донишмандон ва шоирон гардида буд» (9,60).

Бо тақия бар ин нукта, метавон гуфт, ки нақши хонадони хучандиён дар таърихи адабиёт аз хонадонҳои Балъамиёну Навбахтиён ва дигар хонадонҳои маҳаллӣ, ки ҳар кадоме посдорони адабиёту фарҳанг будаанд, камтар нест. Метавон гуфт, ки Оли Хучанд барои интишори адабиёт дар асри XII шабеҳи ҳамон кореро карданд, ки Сомониён дар асри худ дар ин замина анҷом дода буданд.

Агар ба таърихи пойдории хонадонҳои маҳаллӣ тавачҷуҳ намоем, аён мегардад, ки аксари онҳо бо гузашти муддати кӯтоҳе бинобар сабабҳои мухталиф аз ҳам пошидаанд. Аммо хонадони Оли Хучанд беш аз дусад сол дар Исфохон нуфузи худро аз ҳар ҷиҳат ҳифз намуда ва дар рушди адабиёту фарҳанги форсӣ-тоҷикӣ нақши назаррас гузоштаанд. Шояд ҳеч хонадоне дар тӯли таърих ба ин андоза натавониста, ки зимоми сиёсат ва адабу фарҳанги як минтақаро ба ин муддати тӯлонӣ дар ихтиёри худ ниғаҳ бидорад ва онро ривочу раванқ диҳад. Ин амр бидуни шак аз донишу маърифат, хайрхоҳӣ, инсондӯстӣ ва дидгоҳи инсонии онон гувоҳӣ медиҳад.

Мавҷудияти зиёди қасидаҳои мадҳии марбут ба чеҳраҳои шинохтаи сиёсиву фарҳангии ин хонадон шаҳодати он аст, ки воқеан намояндагони Оли Хучанд ҳимоятҳои фаровоне дар ҳаққи аҳли илму адаб намудаанд. Яке аз шоирони маъруфе, ки бо намояндагони Оли Хучанд робитаи бисёр наздику самимӣ дошта, Асируддини Аҳсекатӣ мебошад. Ин шоир дар васфи ду намояндаи барҷастаи хонадони Оли Хучанд – Ҷамолуддини Хучандӣ ва Садруддин Абулқосими Хучандӣ (Шарафулислом), ки моёи ифтихори на танҳо тоҷикон, балки тамоми форсиабон мебошанд, ашъоре суруда, ки фарогири матлабҳои муҳиме дар мавриди онон мебошанд (1,143).

Асируддини Аҳсекатӣ, махсусан, бо Ҷамолуддини Хучандӣ эҳтироми вежаеро қоиладар будааст. Вай дар қасидае, ки бо радифи «Хучанд» суруда, андешаҳои муҳимро дар мавриди ӯ баён доштааст. Қасидаи мазкур ҳамагӣ 24 байт дорад, ки дар он шоир номи Хучандро зинда ба номи Ҷамолуддини Хучандӣ ва ӯро ҳамчун «ҳумои соябахш»-и ин диёр доништааст:

Зиҳӣ ба ҷони ту ҷовид зинда ҷони Хучанд,

Ҷӣ соябахш ҳумоӣ зи ошёнӣ Хучанд (2,123).

Асируддини Аҳсекатӣ дар ин қасида бо ҳисси баланди шоирӣ аз

хиради воло ва корномаҳои Ҷамолуддини Хучандӣ ёд намуда, номи неки ӯро боиси шуҳрат ва обрӯи Хучанд зикр мекунад:

*Ба хоқу буми Хучанд осмон тафохур кард,
Ки ному мартабати ӯст осмони Хучанд (2,123).*

Дарвоқеъ, вучуди наслҳои саодатофар барои ҳар шаҳру диёре мояи ифтихор хоҳад буд. Асируддини Ахсекатӣ аз вучуди фарзандони неки Хучанд фаҳр мекунад, ки дур аз ватани аслии хеш ба чунин ҷойгоҳ ва мақоми баланд ноил гаштаанд. Вучуди Ҷамолуддини Хучандӣ дар Исфаҳон барои сокинони он шаҳр боиси ифтихор, аммо барои сокинони Хучанд, ки ӯро аз даст додаанд, асафбор аст:

*Ниҳода ҷобуки ту нуктаест ғурмаънӣ,
Ки Исфаҳон-и даросуд аз зиёни Хучанд (2,123).*

Сипас, ба мақоми баланди Ҷамолуддини Хучандӣ ишора карда, аз ӯ хоҳиш намудааст, ки шоиронро бигӯяд то ба тартиби қасидаи вай достони Хучандро бисароянд:

*Чу ин қасида шунидӣ, бигӯй бо шуаро,
Бад-ин наमत бисароянд достони Хучанд.
Ҳазизи бодия бинанд ҷойи фикрати хеш,
На аз нузули суҳан, к-аз улувви шони Хучанд (2,123).*

Ин нукта маълум медорад, ки Ҷамолуддини Хучандӣ бо шоирони замони худ иртиботи наздик доштааст. Зеро ҳамон тавре ки мушоҳида мегардад, Асируддини Ахсекатӣ дар хитоб ба вай гуфтааст, ки «бигӯй бо шуаро», ки ба мисли ман Хучандро васф намоянд.

Хучандро аз нигоҳи Асируддини Ахсекатӣ набояд дар замин ҷустуҷӯ кард, зеро мақоми ин шаҳри фарҳангӣ бо вучуди фарзандони фарзонааш аз ҳафт осмон ҳам болотар қарор гирифтааст:

*Хучандро маталаб дар саводи ҳафт иқлим,
Ки бартар аст зи ҳафт осмон макони Хучанд (2,123).*

Ҷамолуддини Хучандӣ ҳамчун интишордиҳандаи инсофу диёнат дар қалби мардуми замонаш ҷо гирифта буд. Ин аст, ки Асируддини Ахсекатӣ аз ӯ бо иродат ва эъзозу икром ёд мекунад ва ӯро муаррифгари воқеии хонадони хучандӣ меҳисобад. Шоири мазкур дар интиҳои қасидаи мавриди баррасӣ нақши ӯро дар таъмини адолати иҷтимоӣ баён намуда, дар зимн ба мақому манзалати шаҳри Хучанд ва хонадони хучандиёни Исфаҳон чунин таъкид менамояд:

*Ҳар он, ки меваи инсоф ҷусту мояи ман,
Замона гуфт бад-ӯ роҳи бӯстони Хучанд.
Зи ҳашиг соҳати ҷаннат касе чу даргузарад,
Расад ба пояи аввал зи остони Хучанд (2,124).*

Дар маҷмӯъ, дар ин қасида шоир иродат ва эҳтироми хоси ху-

дашро нисбат ба Ҷамолуддини Хучандӣ баён дошта, дар зимни он таваччуҳи хонандаро ба хостгоҳи донишмандону адибон будани шаҳри Хучанд баён доштааст. Баррасии абёти комили ин қасида метавонад гирехкушои баъзе аз паҳлӯҳои ношинохтаи зиндагиномаи Ҷамолуддини Хучандӣ бошад.

Қасидаи дигари ин шоир бо матлаи:

*Дар ин ду паҳна, ки майдони адҳам асту саманд,
Хаёли ҳамчу тӯе дарнаёварад ба каманд (2,95).*

оғоз мешавад, ки 32 байт дорад. Дар ин қасида ба чанбаҳои гуногуни ҳаёти Ҷамолуддини Хучандӣ таваччуҳ гардида, нақши ўро дар инкишофи илму дониш ва ҳимоят аз мардум, бавежа, шуаро ва аҳли адаб ба намоиш гузоштааст. Ҷамчунин, дар ин қасида бо ишора ба нақши мунири ин намояндаи хонадони Хучандӣ дар барқарории сулҳ миёни хонадони Оли Хучанд ва Оли Соид низ таъкид шудааст.

Асирудни Аҳсекатӣ, ҳамчунин, дар идома ба ҳунари суҳанварии Ҷамолуддини Хучандӣ чунин таъкид намудааст:

*«Шакарфишонии килкат» зи рамҳи парчами реш,
Чу тиста ҷумла даҳон мешавад ба шаққарханд (2,96).*

Шоири мазкур дар қасидаи мазбур ба мазаммати душманони мамдӯх пардохта, ҷоҳу мақоми ба даст овардаи ононро чунин мазаммат намудааст:

*Чу сарв гаит ҳасудат баландмартаба, лек
Ба даст бод бувад сарвро зи қадди баланд (2,96).*

Қасидаи дигар дар девони ин шоир, ки ба Ҷамолуддини Хучандӣ бахшида шуда, аз 29 байт иборат мебошад ва чунин матлаъ дорад:

*Эй шамъи зардрӯй, ки бо ашки дидай,
Сархайли ошиқони мусибатрасидай (2,300).*

Дар ин қасида ба матлабҳои муҳиме ишора шудааст. Аз ҷумла, шоир мамдӯҳи худро бар хилофи унвоне, ки дар садри қасида омада, дар матни қасида бо исми Масъуд хитоб мекунад, ки ин баҳси ҷудогонаеро тақозо дорад. Матлаб ин аст, ки котибон унвони қасидаро ба сурати «Васфи шамъ ва мадҳи Ҷамолуддин Маҳмуд ибни Абдуллатиф ибни Муҳаммад ибни Собити Хучандӣ – аз руасои шофеяи Исфаҳон» навиштаанд. Яъне, манзури онҳо аз ин Ҷамолуддини Маҳмуд аст. Аммо дар байти зерин шоир бо сароҳат аз мамдӯҳи худ ба унвони Масъуд ёд намудааст:

*Оли Ҷамоли дин, ки ҳаме гӯядаш хирад,
Чандон, ки дидаро бирасонам, расидай.
Масъуд ному толеъи масъудталъатӣ,
Чун саъд аз он хулосаи чархи хаמידай (2,300).*

Бар ин асос маълум мегардад, ки Асируддини Ахсекатӣ маддоҳи Ҷамолуддин Масъуди Хучандӣ буда, на Ҷамолуддин Маҳмуд. Аммо, бино бар адами огоҳӣ, мусахҳеҳи девон аз шахсияти Ҷамолуддини Масъуд, ба иштибоҳ роҳ дода ва фарзияро пешниҳод намудааст, ки бар мабнои он қасидаи мазкур гӯё ба Абӯсаъд Аҳмад ибни Абӯбакр Муҳаммад ибни Собити Хучандӣ тааллуқ мегирад (2,97). Вале пажӯҳишоти ахир исбот намудаанд, ки Ҷамолуддин Масъуди Хучандӣ ном шахсияте аз хонадони Хучандӣ вучуд дошта ва ӯ ҳамонест, ки намунаҳои шеъраш дар «Лубобу-л-албоб» ва маҷмӯаҳои дигар омадааст (4,285).

Ҷамолуддини Хучандӣ ҳамон тавре, ки аз қасидаҳои зикршуда низ аён гардид, аз ҷойгоҳи баланде бархурдор буда ва бо истифода аз қудрати доштааш пайваста дар ташвиқи шуарову удабо талош менамудааст. Хислати хайрхоҳии ӯ дар ин қасида низ васф шуда, аммо ин бор ба таври хеле возеҳу равшан ин рафтори ӯ мавриди ситоиш қарор гирифтааст:

*Чун меҳр нур бар ҳама олам фишондаӣ,
Чун абр соя бар ҳама кас густаридаӣ (2,300).*

Ин аст, ки шоир дар идомаи қасида бо ишора ба иқтидоре, ки мамдӯҳ ба даст оварда буд, чунин таъкид менамояд:

*Сад рифъат аз макону гумон баргузаштаӣ,
Аз бас, ки бар маориҷи ҳиммат чамидай...
Дастони андалеби суҳан ҷумла мадҳи туст,
Чун гунча дар табассум аз он лаб кафидаӣ (2,300).*

Дар интиҳо Асируддини Ахсекатӣ бо дуо дар ҳаққи мамдӯҳ қасидаро ба поён мебарад:

*Бод Офаридгори ҷаҳон офарингарат,
К-аз офаридагон ту беҳин офаридаӣ (2,301).*

Ба ҷуз мадҳи Ҷамолуддини Хучандӣ дар девони Асируддини Ахсекатӣ ду қасидаи дигар дар васфи Садруддини Хучандӣ суруда шудааст, ки якеш марсия мебошад. Ин марсия 26 байт буда, радифи «намонд» дорад, ки дар он шоир дарду алами худро нисбат ба даргузашти Садруддини Хучандӣ бо сӯзи зиёд баён медорад. Асируддин Ахсекатӣ бо аз даст додани мамдӯҳ дар дидаи замона дигар нишони ҳаё ва вафодориро намебинад. Зеро марғи Садруддини Хучандӣ боиси хароб шудани бозори ҳунар гардидааст, чунки дигар қадхудое мисли ӯ пайдо нахоҳад шуд:

*Дар дидаи замона нишони ҳаё намонд,
Дар синаи сипеҳр умеди вафо намонд...
Вақт аст, агар хароб шавад ҳучраи ҳунар,
Чун дузд фитна ҳуфра заду қадхудо намонд (2,87).*

Дар идома бо ёдоварӣ аз ҳадамоти арзишманди Садруддини

Хучандӣ ӯро ҳамчун «равзаи футувват», «боғи ато», «офтоби ҳиммат» ва «чархи саҳо» муаррифӣ намудааст:

*Эй сурати умед, чу гул хирқа кун қабо,
К-он равзаи футуввату боғи ато намонд.
В-эй шоми интизор, бидар пераҳан чу субҳ,
К-он офтоби ҳиммату чархи саҳо намонд (2,88).*

Дар ин марсия, ҳамчунин, ишора ба фарзанд доштани Садруддини Хучандӣ бо номи Ҷамолуддин ишора гардидааст, ки ин матлаб дар «Лубобу-л-албоб» ва манобеи дигаре, ки доир ба ин намояндаи Оли Хучанд матолибе баён доштаанд, низ зикр шудааст. Абёти мазкур бори дигар собит месозад, ки Ҷамолуддини Хучандӣ фарзанди Садруддини Хучандӣ буда, падару писари мазкур ашъоре ба форсиву арабӣ сурудаанд, ки дар манобеи гуногун аз онҳо нақл шудааст. Шоир аз даргузашти мамдӯҳи худ бо таассуф ёд карда, ба худ суол мегузорад, ки оё ворисе аз ӯ вучуд дорад ё на? Дар посух ба ин суол шоир чунин навиштааст:

*Давлат бад-ӯ намуд Ҷамоли амини дин,
Яъне, ки чашим боз кун охир, чаро намонд (2,88).*

Дар охир дуое дар ҳаққи мамдӯҳ мекунад, ки он баёнгари ирода-ти беинтиҳои ӯ нисбат ба Садруддини Хучандӣ аст ва аз Худо барои мардум сабру таҳаммул мехоҳад, то дарди аз даст додани ин шахсиятро таҳаммул намоянд:

*Ё Раб, зи чашмасори карам шарбате фирист,
К-он хушгӯвор бодаи ҷоми бақо намонд.
Сабре нисори синаи ин қавм кун, аз он-к,
Он кас, ки он-ш ёфт аз ӯ синаҳо, намонд (2,88).*

Қасидаи дигаре, ки ба мадҳи Садруддини Хучандӣ бахшида шудааст, дорои 38 байт буда, унвони «Мадҳи Шарафулислом Садруддини Хучандӣ – раиси шофеиёни Исфаҳон»-ро дорад ва бо байти зерин оғоз мешавад:

*Эй ба вучуди ту зинда пайкари аном,
Карда ҷалоли ту шаҳрбанд бар авҳом (2,214).*

Асируддини Ахсекатӣ ба исми мамдӯҳ дар байти зайл ишора намуда, ӯро ҳамчун марди кариму саховатпеша муаррифӣ менамояд ва ин рафтори мамдӯҳ боис гардида, то шаҳри Хучанд бо вучуди чунин фарзанде дар миёни муслимин аз ҷойгоҳи баланде бархурдор бошад:

*Пушти карам Садри дин, ки бо насаби ту,
Ёфт Хучанд ифтиҳор бар ҳама ислом (2,214).*

Сипас, ба зикри чандин сифати Садруддини Хучандӣ пардохта, дар зимн оид ба соҳиби фазлу дониш будани вай низ тавачҷуҳ наму-

дааст (2,215).

Шоири мазкур пас аз ин ҳама тавсифоти чаззоб дар мавриди Садруддини Хучандӣ баёни ҳоли худ мекунад ва аз мушкилоте, ки ба сараш омада, ба ӯ мурочиат менамояд. Ин нукта бори дигар мусаллам медорад, ки Садруддини Хучандӣ шуароро дар мавриди дармондагӣ сарпарасти менамудааст.

Ба ҷуз он чи баршумурдем, нуктаҳои дигаре низ дар қасидаҳои Асируддини Ахсекатӣ вучуд дорад, ки ба далели тӯлонӣ нашудани ин баҳс ба он ҷӣ гуфта шуд, иктифо менамоем.

Дар маҷмӯъ, Асируддини Ахсекатӣ бо хучандиёни Исфаҳон иртиботи наздик дошта, хонадони хучандиёниро ҳамчун «посбони ҷаҳон» васф намудааст. Равобити ҳасанаи ӯ, махсусан, бо Садруддини Хучандӣ ва Ҷамолуддини Хучандӣ боиси он гардида, ки фазилатҳои онон дар девони шоир ба ваҷҳи аҳсан таҷассум гардад. Чун ин нигошта бо абёти баланде аз қасидаи Асируддини Ахсекатӣ оғоз шуд, дар охир он ашъори дуоғунае, ки Асируддини Ахсекатӣ дар васфи Хучанд суруда, ҳамчун ҳусни анҷоми ин матлаб зикр менамоем:

*Забони даҳр ба насли Хучандиён хабар аст,
Ки хайр бод ба насли бақо, забони Хучанд.
Чу дудмони Хучанд аст посбони ҷаҳон,
Худои азза ва ҷал бод посбони Хучанд (2,124).*

Пайнавишт:

1. Абдулманнон Насриддини Хучандӣ. Васфи Хучанд ва хучандиён дар шеъри форсӣ//Фаслномаи «Рӯдакӣ», №14.-Душанбе, 2007. -С. 133-146.
2. Ахсекатӣ, Асируддин. Девон /Тасҳеҳ ва таҳшияи доктор Рукнуддини Хумоюнфарруҳ. -Техрон, Асотир, 1389.-536 с.
3. Балёнӣ, Такиуддин Муҳаммад ибни Муҳаммади Авҳадӣ. Арафоту-л-ошиқин ва арасоту-л-орифин /Бо кӯшиши Забеҳуллоҳи Соҳибқор ва Оминаи Фахраҳмад.-Техрон: Маркази пажӯҳишии Мероси мактуб, 1389.-5493 с.
4. Бухорӣ, Муҳаммад Авфӣ. Лубобу-л-албоб (Аз рӯи ҷопи профессор Э. Браун)/ Бо муқаддима ва таълиқоти аллома Муҳаммад Қазвинӣ, таҳқиқот ва таълиқоти Саид Нафисӣ.-Техрон: Ҷирмис, 1389. -1082 с.
5. Гуфронӣ Алӣ. Хучанд, Ол/ Донишномаи ҷаҳони ислом.-Техрон, Бунёди Доира-тулмаорифи бузурги исломӣ, 1375. -С.207-210.
6. Иззуддин Алӣ ибни Асир. ал-Комил /Гарҷумаи Абулқосими Ҳолат ва Аббос Халилӣ.- Техрон, 1371.-291 с.
7. Качбоф, Алиакбар. Исфаҳон дар давраи Салҷуқиён.-Исфаҳон, 1389.-250 с.
8. Кисой, Нуруллоҳ. Исфаҳон ва мадрасаи Низомия /Фарҳанги Исфаҳон.-1375.-С.6-12.
9. Сафо, Забеҳуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон ва қаламрави забони порсӣ (аз оғози давраи исломӣ то давраи салҷуқӣ).-Ҷилди аввал.-Техрон: Фирдавсӣ, 1371.-717 с.

Баҳром Раҳматов¹НИГОҲЕ БА ҚИЛВАИ «БАҲОР» ДАР
ШЕЪРИ ФОРСИИ ТОҶИҚӢ

*Нафаси боди сабо мушкфишон хоҳад шуд,
Олами тир дигарбора ҷавон хоҳад шуд.
Ин татовул, ки кашид аз гами ҳичрон булбул,
То саропардаи гул нагмазанон хоҳад шуд.*

Агар дар мавриди баҳорияҳои шеъри форсӣ таваккуф кунем, тавони як навиштаи кӯтоҳ нест, ки кулли ашъори дар васфи баҳор сурудашудаи шеъри форсии тоҷикиро фаро гирад. Аз он манзар, ки баҳор фасли хуррамиву нишот ва шукуфтагии табиат аст, дар шеъри форсӣ пайгириона ва бомуҳаббат васф шудааст. Дар натиҷаи он ки шеър дар таърихи тӯлонии худ чандин таҳаввулот ва тағайуротро аз сар гузаронида, образҳо ва унсурҳои шеър ҳам ба таҳаввулоту танаввуот дучор омадаанд, ки баҳор ва мафохими ба он қариб ҳам аз ин шумор берун нестанд. Аз ин хотир, дар навиштаи ҳозир кӯшиш меравад, ки бештар худи вожаи «баҳор» ҳамчун образпораи шеъри тоҷикӣ баррасӣ шавад ва, дар ин замина, вобаста ба сабку саликаи суханварон ташаккули як образпораи шеър мавриди таҳқиқ қарор бигирад. Ҳол он ки дар мавзӯи «баҳория»-ҳо дар шеъри форсӣ ё дар шеъри ин ё он шоир мақолоти фаровон ва навиштаҳои гуногун зиёданд ва камубеш ин навиштаҳо якдигарро такрор ҳам мекунад (ниг. 1; 8; 10). Чаро ки дидгоҳҳои шуаро ва «баҳория»-ҳои онон ба ҳам шабоҳатҳои чашмрас доранд.

«Баҳория» дар шеъри форсии тоҷикӣ аз пайдоиши қасида, ки аз аввалин анвои шеъри форсист, сарчашма мегирад, вале бо итминони комил метавон гуфт, ки дар қитъаҳо, рубоӣҳо ва дубайтиҳои тоҷикӣ низ шуаро аз васфи баҳор иҷтиноб накардаанд. Бо ин ҳама, симои баҳор бештар аз қасоиди аввалияи шеъри форсӣ, ба қавли Сируси Шамисо аз «шеъри шуаро» бештар рӯнамо мекунад, то аз «шеъри урафо». Бо ин ҳама, метавон иддао кард, ки симои «баҳор» дар шеъри урафо ва шеъри ҳикмату фалсафа низ, ки байнобайни шеъри шуаро ва урафост, ба хубӣ мушоҳида мешавад.

Баҳор асосан ба маънои аслии худ дар шеъри сабки хуросонӣ корбаст шудааст ва бояд тазаккур ҳам шавад, ки дар шеъри ин сабк

¹ корманди МД «Маркази илмии Камоли Хучандӣ»

баҳоронаҳои зиёде ба назар мерасад, ки шояд дар дигар давраҳои шеъри форсӣ бо чунин вусъат истихдом нашуда бошад. Аз қасидаи машхури Рӯдакӣ «Омад баҳори хуррам бо рангу бӯи тиб...» сар карда, то ашъори зиёди Фаррухиву Унсуриву Ғазоириву Манучехрӣ ва чандин шоирони дигар силсилаи баҳорияҳо дар қасоиди сабки мазкур корбаст шудаанд. Масалан, аз Унсури:

*Баҳор омад, баҳор омад, баҳори гулузор омад,
Хушу сарсабз шуд олам, авони лолазор омад.*

Ё ки:

*Боди наврӯзӣ ҳаме дар бӯстон бутгар шавад,
То зи сунъаш ҳар дарахте лубъате дигар шавад.*

Аз Фаррухӣ:

*Зи бог, эй богбон, моро ҳаме бӯи баҳор ояд,
Калиди бог моро деҳ, ки фардомон ба кор ояд.*

Аз сӯи дигар, ручӯъ ба баҳор ва тавсифи баҳор на танҳо дар шаклҳои хурди шеърӣ, балки дар достону маснавиҳои адабиёти форсизабон ҳам як чузъи муҳими суханварӣ гардид. Кофист, ки ручӯъҳои Низомиро дар достони «Искандарнома» ба хотир биёрем (6,181), ки на танҳо ба силсилаи достонҳои дар пайравии он гуфташуда, балки ба воситаи соқиномаи ӯ (аз дохили ҳамин достон) ба соқиномаҳои дигари адабиёти тоҷик низ нуфуз кард ва, ҳатто, як чузъи чудонашавандаи соқиномаҳои бузургҳачм ҳам гардид. Чунончи, бандҳои алоҳида дар таърифи баҳор ва ручӯъҳои соқиномасароён ба ин отифаи зебо дар бисёре аз соқиномаҳои тавили адабиёти форсӣ ба мушоҳида мерасад, ки соқиномаҳои Зухурии Туршезӣ (5,368), Навъии Хабӯшонӣ (5,268), Солики Қазвинӣ (3,225) ва дигарон аз ин шуморанд.

Шеъри сабки хуросонӣ пайванди мустақими шоирро бо ҳаёт нишон медиҳад ва, аз ин рӯ, бештар ангезаҳои ӯ ҳам бо табиат тавъаманд. Кофист, ки матлаъҳои дар боло зикршударо биёварем ё ин ки абёти дар васфи тирамоҳ сурудаи Манучехриро ёдовар шавем. Аммо зикри ин нукта ҳам зарурият, ки дар аксар маворид дар шеъри сабки хуросонӣ баҳор ва тасвири ба истилоҳ ошиқонаву пайгиронаи он аз ҷониби шуаро ба мазомини майпарастӣ дар шеър пайванд мегирад. Шояд аз ҳамин хотир аст, ки тасвири табиат дар соқиномаҳои сабки хиндӣ ҳам бисёр ба чилва омадааст. Дар шеъри шоироне, ки суханашон бештар ба ҳикмату мавъиза гароиш дорад, баҳор ба маонии фаротар аз маънии аслии худ корбаст шудааст. Масалан, Носири Хусрав гӯяд:

*Чаҳон замини сухан тухму ҷон-т деҳқон аст,
Ба кишт бояд машгул буд деҳқонро.*

*Чаро кунун, ки баҳор аст, чаҳди он накунӣ,
Ки то яке ба каф орі магар зимистонро (7,29).*

Дар пораи мазкур манзури шоир аз айёми баҳор зиндагонии инсон аст ва зимистон ҳамон охират. Ва бояд бигӯем, ки манзури шоир айёми ҷавонӣ ҳам буда метавонад. Дар қасидаи дигари Носири Хусрав: «Эй рӯй дода суҳбати дунёро» «баҳор» комилан аз манзари дигар ҷилва медиҳад, чунончи:

*Шодӣ бад-ин баҳор чу мебинӣ,
Чун бӯстони хусрави саҳроро.
Барно кунад сабо ба фусун акнун,
Ин пиргашта сурати дунёро.
То ту бад-ин фусун-и ба бар гирӣ,
Ин гандатир ҷодуи раъноро.
В-аз ту ба макру афсун бирбояд,
Ин фарру зебу зинату симоро (7,33).*

Аз абёти болоӣ пайдост, ки «баҳор» ин ҷо ба маънои ҳечмаярз будани дунё омада, шоир ба воситаи тасвир қардани он ба хонанда ҳушдор доданӣ аст, ки ба симои зоҳирии дунё фирефта нашавад ва асли ин дунёро, ки ба истилоҳи ҳуди шоир «гандатир» аст, чун баҳор тезфаносаванда дарёбад, ки вафо надорад:

*Лекин вафо наёбӣ аз ӯ фардо,
Имрӯз дид бояд фардоро.*

Бо вучуди ин, дар чандин абёти Носири Хусрав «баҳор»-ро ба маънии аслии он ҳам метавон дид:

*Ҳамчунон к-аз нами ҳаво ба баҳор,
Шӯра гилзору боғ гулзор аст (7,70).*

Ҳамчунон қасидаи «Чанд гӯӣ, ки чу айёми баҳор ояд»-и ӯ ба шеваи шоирони сабки хуросонӣ дар тасвири табиат аст ва дар бисёр маврид тарзи гӯиши шоирони ин сабкро ба зехн меорад (7,97-98).

Аммо дар ашъори як идда шуарое, ба мисли Умари Хайём, Абулфараҷи Рунӣ, Масъуди Саъди Салмон, ки замони зисташон бо Носири Хусрав наздик аст, як андоза ин шеваи гӯиш ва тасвири баҳор бештар эҳсос мешавад. Дар шеъри шоирони маъруфи давраи салҷуқӣ ҳам, ба мисли Ҷамолиддини Абдурраззоқ ва Камолиддини Исмоил ин падида зикр шуданист, ки ба назари мо аз сабаби дар ташбиби қасоиди мадҳия корбаст шудани тасвири баҳор аст. Мисол аз Ҷамолиддини Абдурраззоқ:

*Инак, инак навбаҳор овард берун лашқаре,
Ҳар яке чун наварӯсеву дигаргун зеваре.
Гар тамошо мекунӣ, бархез, к-андар боғ ҳаст,*

*Бод чун машиотаеву бог чун луббатгаре.
Арзи лашкар медиҳад Наврӯзу абраиш ораз аст
В-аз гулу нарғис мурод ар чун ситора лашкаре.*

Дар шеъри Саъдӣ «баҳор» бештар маънии аслии худро дорад, аммо мавридҳое ҳам ёфт мешавад, ки шоир аз шукуфоии табиат ба вачд омада, ба мисли сӯфиён инсонро ба сарсабзии ботинӣ даъват мекунад. Чунин шӯридагихои ӯ як андоза аз аҳли тасаввуф тафовут дорад, зеро ӯ зимни он худи сӯфиро низ ба «бекорӣ» танқид мекунад:

*Бомдодон, ки тафовут накунад лайлу наҳор,
Хуш бувад домани саҳрову тамошои баҳор.
Сӯфӣ, аз савмаа гӯ, хайма бизан бар гулзор,
Ки на вақт аст, ки дар хона бихуфтӣ бекор.
Булбулон вақти гул омад, ки биноланд зи шавқ,
На кам аз булбули мастӣ ту, бинол, эй ҳушёр...*

Дар шеъри сӯфия як андоза мафҳуми баҳор густардатар мегардад ва сӯфиёни шоир аз он (ба чуз аз баъзе ғазалҳо) тақрибан дар ҳама маворид маонии дигар чустанд. Чунончи Саной гуфта:

*Чун дарахти баҳор лутфи қидам,
Обашу тозагӣ-ш карда ба ҳам (9,114).*

Ё масалан Мавлоно чунин мегӯяд:

*То нишони Ҳақ наёрад навбаҳор,
Хок сирҳоро насозад ошкор (4,67).*

Дар байти фавқ Мавлоно аз баҳор, ки эҳёкунандаи табиат аст, ҳамон нишонаи рӯзи киёматро мебинад, ки «сирҳо»-ро ба чашми одамон аён месозад. Пас зери ин байт шоир аз «чамодӣ»-ву «чаводӣ»-ву «амонат» суҳбат мекунад, ки ҳамагон барои тақвияти ин маъно омадаанд. Умуман «баҳор» дар «Маснавӣ» комилан ҷилоҳои наvero ба худ касб карда, ки онро аз ҳар ҷиҳат тобноктар нишон медиҳанд. Масалан, дар байти зерин:

*Андар оед, эй ҳама парвонавор,
Андар ин отаи, ки дорад сад баҳор (4,78),*

ки аз ҳикояти «Овардани подшоҳи чухуд занеро бо тифл ва андохтани ӯ тифлро дар оташ ва ба сухан омадани тифл дар миёни оташ» аст, бо вожаи «баҳор» шоир ба ояти «Қулно ё нору кунӣ бардан ва саломан ғало Иброҳим» (сураи Анбиё, ояти 69) ишорат мекунад. Дар байти дигар бар мабнои ҳадиси киштзори охират будани дунё «баҳор»-ро ба маънии ҳамин киштгоҳ истихдом кардааст:

*Он ки гофил буд аз кишти баҳор,
Ҷӯ чӣ донд қимати ин рӯзгор?! (4,118).*

Дар байти дигар бошад Мавлоно баҳору хазонро ба дороиву но-

дории рӯҳонии инсон ташбеҳ додааст:

*Эй бародар, ақл як дам бо худ ор,
Дам ба дам дар ту хазон асту баҳор (4,121).*

Агар ба сари мавзӯи баҳор баргардем, ин мавзӯъ дар шеъри форсӣ аз ду ҷиҳат роҳ ёфтааст:

Аввал, чунонки ишора шуд, дар шеъри хамрия, ки тавсифи табиат ва майнӯширо дар фасли баҳор талқин менамояд ва аз ин дидгоҳ барои шуарои хамриясаро даричаи тасвири баҳорро бо базму табиати мусоид ба майнӯшӣ боз мекунад, ки тақрибан ҳама шуарои сабки хуросонӣ ва бархе шуарои сабки ироқиву ҳиндӣ ҳам дар ин мавзӯъ ашъори ҷолиб доранд ва он мисраи машҳури Рӯдакӣ “Омад он навбаҳори тавбашикан”, ки Ҳофиз татаббӯъ карда – “Баҳори тавбашикан мерасад, чӣ чора кунам?!”, дол бар ин нукта аст.

Дувум дидгоҳ ҳамон ишқ аст, ки мавқеи асосиро дар шеъри куҳанбунёди форсу тоҷик дорад ва бешак хамирмоияи ин шеърро ташкил медиҳад. Мавзӯи ишқ ва таносуби он ба баҳор бисёр хушоянду серистеъмол аст ва ағлаби шуарои форсу тоҷик ин мазоминро бо ҳам пайванд додаанд. Айёми баҳор, ки на танҳо табиатро бедор мекунад, балки ҷони ошиқонро ҳам беқарор месозад, пайванди мантиқии қавӣ бо ишқ дорад. Чунонки Саъдии бузургвор гуфта:

*Одамӣ нест, ки ошиқ нашавад фасли баҳор,
Ҳар гиёҳе, ки ба Наврӯз наҷунбад, ҷатаб аст.*

Аз ин рӯ, ногузир таъбирҳое, монанди гул, боғ, гулистон, боғбон, сабза ва амсоли ин, ки ба мавзӯи баҳор робитаи танготанг доранд, дар шеърҳои ошиқона мақоми хоса пайдо кардаанд ва ба тимсолҳои махсуси адабиёти форсу тоҷик табдил шудаанд, ки бидуни онҳо шеъри форсиро тасаввур карда намешавад. Ин падида ро шуаро дар тӯли қарнҳо ба сабку усулҳои гуногун мавриди истифодаи вофир қарор додаанд.

Бояд таъкид шавад, ки шуарои ориф, ки Камол аз ин қабил шоирон аст, кӯшидаанд вожагону тимсолҳои адабиёти расмии форсиро, бо рамзу истиораҳои ҷадид қабои тоза бипӯшонанд. Дар ин радиф ашъори Шайх Камол, ки бо мантику таносуби қавӣ ва назокату латофати баён аз соири шеърҳои шуарои ориф имтиёз дорад, мавқеи мустаҳкамеро дорост.

Аввалин ҷилваи тимсоли баҳорро дар шеъри Шайх бо ҳамон рангу бӯи қадим метавон дарёфт, ки дар шеъри Рӯдакиву ҳаммаслақонаш омадааст:

*Баҳор омад, хабар аз май фиристед,
Саломӣ гул ба бод аз пай фиристед.*

Ё ин ки:

*Навбаҳор асту ҷавониву авони ошиқӣ,
Ғар кунун накнем тарки тавба, кай хоҳем кард?!*

Аммо дар байти сонии Камоли Хучандӣ вижагии ҷолиби ашъори ӯ, ки он ҳамон ишқ аст ва саропои шеърҳои ӯро аз атри ҳузури худ оганда медорад, эҳсос мегардад. Дар байни чунин шеърҳои Камол гоҳе «баҳор» ба ҳамон маънои асли, бе ягон рамзу киноя меояд:

*Ҳар ҷо назар андозам бе ту ба дарахти гул,
Аз гиря ба болаиш чун абри баҳор афтам.*

Аммо гоҳе ин «баҳор» боз аз маҳбуби шоир, ки дар тамоми ғазалҳои Камол ба ӯ ишорат рафтааст, дарак медиҳад ва бо ягон ҳа-соиси худ аз маъшуқи ишвагару дилрабои ӯ ёдрас мекунад:

*Навбаҳорон зи гулам бӯи ту хуш меояд,
Ҳамаро боғу маро рӯи ту хуш меояд.*

Гоҳи дигар бошад «баҳор» аз маъшук дарак намедиҳад, балки худ тимсоли ошиқ аст, ки саропо бевучуди маъшук ҳузнангезу ғамофар аст:

*Баҳор бе гули рӯиш чу абри тира, Камол,
Баромада ба гулистону гиряҳо карда.*

Ҳарчанд истифодаи вофири калимаи «баҳор» бо ҳамбастагии ишқ ва мазомини ба он қариб дар шеъри Камол ҷойгоҳи вежа дорад, тимсоли баҳор мучассими дигар мазмунҳо ҳам ҳаст, ки доираи васеи истиҳдоми калимаи мазкурро дар шеъри шоири мавриди назари мо нишон медиҳад. Дар абёти гуногун шоир «баҳор»-ро ба маъниҳои ди-гар ҳам корбаст намудааст. Масалан, дар ашъори Камол «баҳор» ба маънои «ҷавонӣ» ҳам омада:

*Баргрезони баҳори зиндагӣ омад, Камол,
Чанд бо хубони гулрухсор бозӣ мекунӣ?!*

Ибораи «баҳори зиндагӣ», ки даъвои моро тақвият медиҳад, киноя аз ҷавонист ва вожаи «баргрезон», ки бар ибораи фавқ афзу-да шудааст, ба маънои пирӣ омадааст. Дар байти дигар шоир айнан ҳамин нуктаро боризтар ва нишонрастар ба риштаи тасвир мекашад, ки аз ғафлату надомати гӯянда аз рафтани ҷавонӣ (ё умр) ва беҳабар мондани ӯ аз ин гузариш дарак медиҳад:

*Рехт баҳори зиндагӣ барги худу ту беҳабар,
Бар сари гул чу нарғисӣ масти шароби аргувон.*

Шояд дар байти ҳозир баҳор василае бошад, ки риндию пушти-позадани дунёро ифода карда, талқини самою ракси сӯфиёнаро ҳам дошта бошад. Барои он ки дар дигар байтҳо ҳам чунин пайванддихии мавзӯотро мушоҳида карда метавонем. Масалан:

*Хабаре ёфтаам аз гулу аз боди баҳор,
Хабари ман бирасонед ба мургони чаман.
Хабари мурги чаман богу гулистон бошад,
Хабари богу гулистон чӣ кунад?*

- Дафъи ҳазан.

*Хабаре ёфтам аз накҳати пероҳани дӯст,
Ба хато чанд давед аз пайи оҳуи Хутан.
Хабари накҳати чонон чӣ бувад?*

- Муждаи чон,

Муждаи чон чӣ бувад?

- Сӯҳбати ақлу дилу тан.

*Хабаре ёфтам, эй чавҳарӣ, аз маъдани лаъл,
Ту чаро меравӣ аз баҳри ақиқе ба Яман?!*

Азабёти мазкур бармеояд, ки шоир кӯшидааст, ки мавзӯи баҳорро бо мавзӯи ишқ (ишқи илоҳӣ) пайванде ачиб ва ғайричашмдошт диҳад, зеро чунонки мушоҳида шуд, гӯянда аз тасвири баҳор сар карда, то ба шинохти дӯст ва шинохти худ, ки дар байти охир зебою мармуз баён шудааст, сужаи ғазалро мекашад. Воситаи асосии ин пайванд ҳамон вожаи «хабар» аст, ки шоир нахуст аз «боди баҳор» ёфтааст, сипас ин «хабар», ки дафъи хузну андӯх мекунад аз «накҳати пероҳани дӯст» нишонаи худро зоҳир карда ва баъд аз ин накҳат аслу моҳияти «ақлу дилу тан»-ро дар иттиҳоди ҳам дарёфтааст ва ин нишонаи худро дарёфтган мебошад, ки гояи маъруфи аҳли ирфону тасаввуф аст.

Дар бисёр ашъори шуарои сабки ҳиндӣ ҳам «баҳор» ба шеваҳои мухталифе, ки дар боло ба бархе аз онҳо ишора рафт, корбаст мешавад. Бахусус дар ашъори Соиб, Файзӣ, Урфӣ, Назирӣ, Зухурӣ, Фонӣ, Навъӣ, Бедил, Мирзо Ҷалол, Зафархони Аҳсан, Неъматхони Олӣ, Ганӣ, Сархуш вожаи «баҳор» бо ибораорӣ ва таъбирсозии ҷолиб корбаст гардидааст, ки ва бештар ба чанбаи хунари шоирӣ робита дорад.

Шеъри форсии тоҷикӣ вобаста ба завқ ва ҷаҳонбинии шуаро ва равандҳои дигаре, ки ба он таъсири назаррас гузоштаанд, таҳаввул пазируфтааст ва аз ин рӯ унсурҳои шеърӣ ҳам вобаста ба мавқеи истиҳдом густариш ёфтаанд. «Баҳор» ҳам ба мисли аксари аносири серистеъмоли шеърӣ дар чараён ва сабкҳои мухталифи шеър ба худ маонии гуногунро касб кардааст, ки қисме ин маъниҳоро дар фарҳангҳо дарёфт кардан мушкил мебошад. Он чун бисёр рамзҳои шеъри форсӣ дар матн бештар эҳсос мешавад. Бисёр калимот ва мафохими шеър вобаста ба ҷаҳонбиниву дарки шоирон ба худ лавну либоси тоза мегиранд ва берун аз маънии аслии худ дар адабиёт сайр менамоянд,

ки баррасии чудоғонаи он имкони дарки рамзҳои шеъри шоирони ориф ва ҳакимро осон мегардонад. Чунонки «баҳор» дар бархе маворид ба маънии аслию луғавии худ омада, аммо дар мавридҳои дигар ба маъниҳои дунё, умр, давраи ҷавонӣ ва, ҳатто, ба ҳайси мафҳуми қуръониву ҳадисӣ қорбаст шудааст. Албатта метавон бо тафҳуқи бештар мазомини дигареро дар мавриди вучӯҳи маонии «баҳор» ба даст овард, аммо ин навиштаи кӯтоҳ тавони ин гунҷоишро надорад. Аз ин рӯ, тафсили мавзӯ ба баррасиҳои дигар воғузур мегардад.

Пайнавишт:

1. Баҳром Раҳматов. Тимсоли баҳор дар шеъри Камоли Хучандӣ //Паёми Суғд, № 3, 2015. -С. 102-106.
2. Камоли Хучандӣ. Девон /таҳияи Абдучаббори Суруш ва Саидумрон Саидов. – Хучанд: Андеша, 2011. -631с.
3. Маонӣ, Аҳмад Гулчин. Тазкираи Паймона (Дар зикри сокиномаҳо ва аҳволу осори сокиномасароён), 1348х. -617 с.
4. Мавлоно Ҷалолиддини Мавлавии Балхӣ. Маснавии Маънавӣ. Нусхаи электронӣ аз сайти www.sufizm.ir.
5. Мулло Абдуннабии Қазвинӣ, Фаҳруззамонӣ. Майхона /Омодакунандаи чоп ва муаллифи муқаддимаву тавзеҳот Аҳмад Гулчини Маонӣ. -Техрон, 1028х. -599 с.
6. Низомии Ганҷавӣ. Куллиёт /Омодакунандагони чоп Аликул Девонақулов ва Асғари Ҷонфидо. -Ҷ. 5. -Душанбе: Ирфон, 1984. -478 с.
7. Носири Хусрав. Девон. Нусхаи дичитолӣ Маркази таҳқиқоти роёнаи Қоимия. –Исфохон, бидуни соли нашр. -422 с.
8. Хоифӣ, Парвиз. Ҷилваи гулу баҳор дар шеъри Саъдӣ //Гузориш (нашрияи улуми сиёсӣ), шумораи 145. –С. 32-34.
9. Ҳаким Саноиӣ Ғазнавӣ. Ҳадикату-л-ҳақиқа /Ба кӯшиши Мударриси Разавӣ. – Техрон, 1362.
10. Ҷамолзода, Муҳаммадалӣ. Баҳори Эрон ва баҳория дар шеъри форсӣ //Ваҳид (маҷаллаи Пажӯҳишгоҳи улуми инсонӣ), № 5. –С. 423-426.

Замира Гаффорова¹

НАҚШИ «ТАБАҚОТИ АКБАРӢ» ВА «ТАЪРИХИ ФАРИШТА» ДАР ОМУӢЗИШИ ТАЪРИХИ КАШМИР ДАР АҲДИ СУЛТОН ЗАЙНУЛОБИДИН (АСРИ XV)

Мутолеаи сарчашмаҳои адабӣ-таърихии давраи ҳукмронии Султон Зайнулобидин (1420-1470) роҷеъ ба Кашмир аз он паём мерасонад, ки маҳз тавассути адлу инсоф ва муруввате, ки ӯ нисбат ба мардуми он хитта риоят фармудааст, дар таърихи ин сарзамин мақоми арҷмандеро соҳиб гардида. Ҳунари давлатдорӣ ва истеъдоди фитрии Султон Зайнулобидин боис бар он шуд, ки ӯ тавонист асоси давлати Шохмириёнро истехком бахшад ва Кашмиро ба яке аз кишварҳои орому шукуфо мубаддал созад. Маҳз дар замони Султон Зайнулобидин Кашмир аз назари сиёсӣ, иҷтимоӣ ва адабӣ пурарзиштарин ва боризтарин даврони таърихро сипарӣ намуд. Ин эътироф ва манзалати таърихӣ ба ҳаде расид, ки давраи ҳукумати Султон Зайнулобидинро “дурахшонтарин давраи таърихи панҷсадсолаи ҳукумати исломӣ дар Кашмир” (19, 248) ва ҳуди Султон Зайнулобидинро “Акбари Кашмир” номидаанд, ки анҷоми пажӯҳиш дар ин арса ва бозтоби ин мақоми таърихии сарзамини Кашмир дар ин даврон мавзӯи баҳсе ҷудоғона ва пурдомана аст. Аммо дар ин нигошта мо тасмим гирифтём, “Таърихи Фаришта”-и Муҳаммадқосим Ҳиндушоҳи Астарободии мулаққаб ба Фаришта (соли таъл 1606-1607) ва “Табақоти Акбарӣ”-и Хоҷа Низомиддин Аҳмади Ҳиравиरो ҳамчун сарчашмаи омӯзиши воқеаҳои таърихӣ ва ҳаёти илмиву адабии замони салтанати Султон Зайнулобидин мавриди баррасӣ қарор диҳём ва аҳамияти ин маохизи таърихро дар омӯзиши вазъи сарзамини Кашмир ва равобити илмӣ-адабӣ ва маданияи сарзамини Кашмир, ки дар ин рӯзгор бо мамолики Эрон ва Хуросону Мовароуннаҳр ривочу равақ дошт, ба риштаи таҳқиқ кашем.

Қаблан бояд тазаққур намуд, ки дар робита ба омӯзиши таърихи Кашмир сарчашмаҳои зиёде ба забони форсӣ ба қалам омадаанд, ки «Таърихи Кашмир»-и Шохмуҳаммади Шохободӣ аз ҷумлаи ин гуна осор ба шумор меравад. Ин асари арзишманд тарҷумаи «Роҷатарангини»-и Калҳана (таърихи чаҳорҳазорсолаи Кашмиро фарогир аст) аз забони санскрит ба форсӣ буда, таълифи он соли

¹ доктори илмҳои филологӣ, профессори ДДХ ба номи академик Б.Гафуров

988/1580 ба дастури Ҷалолуддин Муҳаммади Акбар анҷом ёфтааст (2, 197).

Мутолеаи осори таърихӣ марбут ба ин даврони Кашмир ин нуктаро мусаллам мегардонад, ки бештари кутуби таърихӣ, ки дар онҳо тасвири воқеаҳои замони салотини Шоҳмириён, аз ҷумла воқеоти давраи салтанати Султон Зайнулобидин ба риштаи қалам омада бошад, асосан дар замони Темуриёни Ҳинд таълиф гардидаанд. Омили аслии чунин тамоюлро доктор Офтоб Асғар чунин шарҳу тафсир намудааст: «Ба иллати ишқу алоқаи шадиде, ки императорони Темурӣ ба Кашмир доштанд, бисёре аз муаррихони замони онон ба навиштани таърихи маҳаллии ин вилоят пардохтанд» (2, 271).

Аз ҷумлаи нахустин осори комилтарин ва мустақили таърихӣ, ки ба забони форсӣ навишта шуда – «Номаи шоҳони Кашмир» ё «Баҳористони шоҳӣ»-ро (соли таъл. 1030/1620) метавон ном бурд, ки муаллифи он номаълум буда, таърихи Кашмиро аз қадимтарин айём то аҳди Ҷаҳонгир нақл мекунад (2, 271-72). Дар қанори ин, «Таърих»-и Ҳасан ибни Али Кашмирӣ (соли таъл. 1024/1615) ва «Таърихи Кашмир»-и Ҳайдармулки Чодура (соли таъл. 1030/1620) низ, ки дар саҳифаҳои худ таърихи Кашмиро аз аҳди бостонӣ то замони ҳукмронии Ҷаҳонгир инъикос намудаанд, аз муҳимтарин таърихҳои маҳаллии Кашмир маҳсуб меёбанд (2, 272- 273; 7, 692).

Китоби дигаре, ки ба таърихи Кашмир марбут мебошад, “Таърихи Аъзамӣ”-и Ҳоча Аъзами Дидамарӣ (соли таъл. 1148-1160/1735-1747) ба шумор меравад. “Таърихи Аъзамӣ” аз муқаддима, се қисм ва хотима иборат буда, дар қисми дувуми он ҳолати салотине, ки пас аз ғуруғи ислом ба мулк ва кишвардорӣ ин сарзамин расида ва, муҳимтар аз ҳама, аз Кашмир бархостаанд, ба қалам омадааст. Асари мазкур низ тамоми рӯйдодҳои таърихи Кашмиро аз замони қуҳан то рӯзгори муаллифи он ба таври мухтасар фаро гирифтааст (7, 2200-2201; 3).

“Таърихи Кашмир”-и Пандит Нараян Кул мутахаллис ба Оҷиз (соли таъл. 1122/1710), таърихи сечилдаи “Таърихи Ҳасан” – таълифи Пир Ғулом Ҳасан (соли таъл. 1305-1309/1887-1891) низ оид ба фармонравоеҳои сарзамини Кашмир аз аҳди бостон то замони иншоӣ ин асар нақл мекунад ва аз ҷумлаи осори гаронмояи таърихӣ эътироф гардидаанд.

Дар раванди куллии таърихнигорӣ форсии Ҳинд теъдоди таърихҳои умумӣ Ҳинд низ кам нестанд, ки дар онҳо дар баробари тасвири воқеаҳои сиёсӣ-таърихӣ қисматҳои алоҳидаи сарзамини паҳновари Ҳинд, мақолот ё бахшҳои ҷудоғонае ба таърихи сарза-

мини Кашмир ихтисос дода шудааст. Ба унвони намуна «Зубдату-т-таворих»-и Нурулҳаққи Дехлавӣ (соли таъл. 1014/1605) ва ё «Таърихи Ҳаққӣ»-и Абдулҳақ Муҳаддиси Дехлавиро (соли таъл. 1005/1596) метавон ёдовар шуд. Агар мақолаи 5-уми «Зубдату-т-таворих» таърихи Кашмиро ба қалами тасвир дароварда бошад (2, 190-192), дар боби дувуми «Таърихи Ҳаққӣ» низ табақаи алоҳида ба таърихи ин сарзамин ихтисос дода шудааст (2, 163-167).

Дар маҷмӯъ, теъдоди чунин осори таърихӣ, ки дар омӯзиши ҳаёти сиёсӣ-таърихӣ, илмӣ-адабии замони Султон Зайнулобидин аз маъхазҳои муҳим ба шумор мераванд, кам нестанд ва арзиши ҳар яке аз ин сарчашмаҳо дар омӯзиши таърихи Кашмир ба унвони манобеъи муътамад эътироф гардидаанд.

Тавре ки гуфта омад, чун ҳадафи таълифи мақолаи мазкур муайян намудани арзиши илмии “Табақоти Акбарӣ” ва “Таърихи Фаришта” ҳамчун маъхази муҳим барои омӯзиши ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва маданияи замони Султон Зайнулобидин ва баррасии робитаҳои илмӣ-адабии Кашмир бо кишварҳои Эрон, Хуросон ва Мовароуннаҳр дар ин давра ба шумор меравад, мо бештар ба таҳқиқи ҷойгоҳи ин ду асар тавачҷуҳи амиқ зоҳир намудем.

Дарвоқеъ, “Табақоти Акбарӣ” ва ҳам “Таърихи Фаришта” аз маъхазҳои арзишманд ва муътабар ба шумор меоянд, ки дар бозтоби авзои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии Кашмир дар замони салтанати Зайнулобидин ба унвони муҳимтарин манобеъ эътироф гардида, ағлаби муҳаққиқон ноғузир дар мавриди зарурӣ ба ин сарчашмаҳо муроҷиат мекунанд.

Офтоб Асғар муаллифи “Табақоти Акбарӣ” Хоча Низомиддин Аҳмади Ҳиравиरो “яке аз барҷастатарин муаррихони давраи Теҳриёни Ҳинду Покистон” номида (2, 148), “Табақоти Акбарӣ”-ро асари пурарҷи таърихӣ мехисобад, ки “сабаби давоми шуҳраташ” гардидааст (2, 148). Воқеан, шуҳрати “Табақоти Акбарӣ” бо фарогирӣ муҳимтарин воқеоти сиёсӣ иҷтимоӣ ва фарҳангии ин рӯзгорчи дар замони худ ва чи дар қуруни баъдӣ беназир буда, ин ҷойгоҳи вай аз ҷониби аҳли таҳқиқ низ эътироф шудааст. Асари мазкур дар давраи ҳукмронии Ҷалолуддин Муҳаммади Акбар ба қалам омадааст (1002/1593), дар айёме ки тамоми қаламрави ҷуғрофии Ҳиндустони онрӯза, ки аз вилоятҳои мустақил ва ниммустақил таркиб ёфта, муттаҳид ва мутамарказ гардида буд. Маҳз таҳти тасаллути ҳукумати ягона ва парчами воҳид даромадани аксари музофоти Ҳинд Хоча Низомиддин Аҳмади Ҳиравиरो водор ба таълифи таърихи бузурге намуд, ки дар он воқеаҳо ва рӯйдодҳои таърихӣ тамоми ноҳияҳои

Ҳиндустон ба таври барҷаста таҷассум ёфтаанд.

Таърихномаи мазкур аз муқаддима, нуҳ табақа ва хотима иборат буда, барои омӯзиши ҷараёни таърихӣ интишори дини мубини ислом дар Ҳиндустон ва дину оинҳои гуногуни сарзамин аз замони Амир Сабуктегини Ғазнавӣ то Ҷалолуддин Муҳаммади Акбар чун сарчашмаи муҳим хидмат карда метавонад.

Муаллиф дар баробари манзури иттилоъ роҷеъ ба аҳволи подшоҳони Дехлӣ, Дакан, Гучарот, Бангола, Малва, Ҷонпур, Синд ва Мултон табақаи ҳаштуми китобро маҳз ба салотини Кашмир ихтисос додааст. Дар он роҷеъ ба рӯйдодҳои таърихӣ давраи Шохмириён ва Ҷакҳо сухан меравад, ки дар Кашмир аз соли 747/1346 то 995/1586, яъне то замони замиаи давлати Темуриёни Ҳинд гардидани Кашмир ҳукмронӣ намудаанд. Аз ҷумла, “Табақоти Акбарӣ” барои шинохти авзоъ ва аҳволи Кашмир дар замони Султон Зайнулобидин асноди гаронбаҳои таърихӣ пешкаш менамояд ва азбаски фароғири дақиқтарин иттилоот дар бораи воқеаҳои муҳими таърихӣ аҳди Султон Зайнулобидин ва тасвири ҷуғрофӣи Кашмир дар замони ўст, барои ононе, ки асри Султон Зайнулобидинро таҳқиқ менамоянд, маъхаз ва манбаи умдае ба ҳисоб меравад.

“Таърихи Фаришта”-и Муҳаммадқосим Ҳиндушоҳи Астарободии мулаққаб ба Фаришта (соли таъл. 1606-1607) низ дар баробари “Табақоти Акбарӣ” аз ҷумлаи таърихномаҳои умумии Ҳинд ба шумор меояд, ки дар зикри дину мазоҳиби роиҷ дар Ҳинд, ҷараёни таърихӣ интишори дини мубини ислом дар ин сарзамин, подшоҳон, донишмандон, орифон ва шоирони Ҳинд аз рӯзгори Ғазнавиён то замони таълифи китоб (1015/1606) ба қалам омадааст. Китоб ба номи Иброҳим Одилшоҳи дувуми Даканӣ бахшида шуда, ду маротиба таҳрир ёфтааст: бори аввал соли 1015/1606 бо номи “Гулшани Иброҳимӣ” ва бори дувум соли 1018/1609 бо номи “Навраснома”.

Муаллифи он дар 12 мақолаи асар роҷеъ ба аҳволи салотини Лоҳур, подшоҳони Дехлӣ, шоҳони Дакан, Гучарот, Хондеш, Бангол, Мултон, Синд, Малва ва ҳокимони Малибар ва машоихи Ҳиндустон иттилоъ медиҳад, ки ҳамагӣ аз арзиш ва аҳамияти муҳим бархурдор мебошанд. Мақолаи даҳуми китоб ба салотини Кашмир - Шохмириён ва Ҷакҳо ихтисос дода шудааст. Дар мақолаи мазкур муаллиф роҷеъ ба замони ҳукмронии Султон Зайнулобидин низ маълумоти муҳим манзур менамояд, ки аз аҳамияти таърихӣ бархурдоранд.

Ба назар мерасад, ки ҳар ду таърихнигор кутуби ҳешро дар ғоилаи наздик ба қалам овардаанд. Агар соли таълифи “Табақоти Акбарӣ” 1002/1594 бошад, баъд “Таърихи Фаришта” пас аз 13 соли

он навишта шудааст. Аз муқоисаи маълумоти ҳар ду таърихнигор бармеояд, ки бисёр маълумоти манзурнамудаи онон ба ҳам хеле қаробатдоранд. Аз сӯи дигар, ҳуди Фаришта таъкид бар он намудааст, ки дар таълифи асари худ аз матолиби “Табақоти Акбарӣ” низ истифода намудааст.

Бино ба маълумоти ҳар ду сарчашма Султон Зайнулобидин дар замони салтанати нимасраи хеш агарчи натавонист Дехлиро дар тасаллутӣ худ қарор диҳад, аммо Панҷоб, Тибет ва тамоми вилоёте, ки дар қанори оби Синдх воқеъ ҳастанд, ба зери тасарруфи хеш даровард ва ба ин васила ҳудуди давлати Шоҳмириёнро васеъ намуд (4, 435; 17,342).

Сиёсати динии хешро барои аз байн бурдани тазоди эътиқоди миёни ҳиндувон ва мусулмонон равона намудани Султон Зайнулобидин низ аз назари муаллифони ҳар ду асар берун намондааст. Султон Зайнулобидин, ки ба қавли Фаришта «назар ба айби ҳеч тоифа намекард» (17, 343), кӯшиш ба ҳарчод, то ки нисбати афроди ҳар як қабилаву пайрави ҳар маслаку оин эҳтиром гузошта шавад.

Бешак, ин гуна тадбири Султон Зайнулобидин омиле муҳим дар ташаккули фарҳанги муштарак дар ин сарзамин ба шумор омад. Маҳз бо тақозои Султон Зайнулобидин барои озодии маросими диниву мазҳабии ҳиндувон тағйироти писандида рух дод ва ин тадбир боис бар он шуд, ки он ҳиндувон, аз ҷумла бараҳманоне, ки дар замони Султон Сикандар (1389-1418) ба иллати фишорҳои молӣ ва динӣ муҳочират карда ва, ҳатто, бадарға шуда буданд, аз нав ба Қашмир баргарданд. Дар баробари ин, Султон Зайнулобидин ин гуна бараҳманонро на танҳо аз вилоятҳои дурдаст даъват намуда, дар маобид, вазоиф ва мақомоте, ки қаблан қарор доштанд, муқаррар намуд, балки барои эшон мулкҳои алоҳида низ ҷудо намуда, онҳоро ба мансабҳои олии мушарраф сохт (4, 436; 17, 342). Гузашта аз ин, эҳтироми Султон Зайнулобидин ба расму русуми ҳиндувон ба дараҷае буд, ки ӯ на танҳо куштани говро, ки барои пайравони дини ҳиндуия ҷонвари муқаддас ҳисобида мешуд, бартараф сохт, балки анъанайи сати – сӯхтани занон ҳамроҳи ҷисми мурдаи шавҳаронашонро, ки дар замони Султон Сикандар мамнӯъ шуда буд, аз нав эҳе намуд (4, 436; 17, 342).

Муаллифони “Таърихи Фаришта” ва “Табақоти Акбарӣ” ба ҷорӣ намудани ин гуна таъбирот, ки минбаъд онро муаллифи “Таърихи Ҳасан” барқарор намудани “Сулҳи кулл” дар Қашмир ба шумор овард (18,196), назари нек доштаанд.

Ба муқобили дуздӣ муборизаи шадид бурдани Султон Зайнулобидин низ аз назари муаллифони “Табақоти Акбарӣ” ва “Таърихи

Фаришта” берун намондааст. Тибқи иттилои муарриҳин мутобиқи дастури султон ҳар чӣ аз ҳар касе дуздида мешуд, товони он бар раисони он мавзеъ муқаррар буд. Аз ин лиҳоз, Хоча Низомиддини Ҳиравӣ таъкид менамояд, ки дар замони Султон Зайнулобидин “дуздӣ ба кулӣ баргараф шуда буд” (4, 436). Фаришта низ дар ин маврид навиштааст: “Ва ҳукми ом карда буд, ки дар тамоми вилоят ҳар чӣ аз ҳар кас дуздида шавад, раисони қариёт товон диҳанд. Ва ба ин тақриб дуздӣ ба илтимом аз қаламрави ӯ барафтод” (17, 342).

Устувор ва ором будани муҳити иҷтимоиро дар ин давра муаллифи “Табақоти Акбарӣ” бад-ин алфоз ба хонанда манзур намудааст: «Ва бар варақҳои мис қанда ва дар ҳар шаҳр гузошта буд, ки «Русуми зулм аз вилояти Кашмир барандохта шуд ва ҳар кӣ баъд аз мо бошад ва ба ин дастур омил набошад, ӯ донад ва Худо!» (4, 436).

Соҳиби “Табақоти Акбарӣ” махсусан ин нуктаро таъкид менамояд, ки Султон Зайнулобидин ҳеч гоҳ барои ба қатл расонидани дуздон ҳукм наметод, балки «мефармуд, то занҷир дар пой эшон андохта, ҳар рӯз дар иморат кор мекарданд ва таом меёфтанд» (4, 438). Фаришта низ дар ин маврид ба гунаи зайл иттилоъ медиҳад: “Ва аз ҷумлаи одоти султон ин буд, ки ҳукм ба куштани дузд наменабуд, балки ҳар ҷо, ки дузд меёфтанд, фармон медод, то занҷир дар пояш карда, ҳар рӯз ҷиҳати иморат санг ва гил мекашида бошанд” (17, 344).

Бо ишора ба ин санад муаллифони ҳар ду таърихнома фазилати инсондӯстии Султон Зайнулобидинро ба таври барҷаста нишон додаанд. Масалан, муаллифи “Табақоти Акбарӣ” дар тақвияти ин андеша афзудааст, ки “аз ҷиҳати он ки ҷонваре кушта нашавад, ҳукми манъи шикор карда буд” (4, 439). Фаришта низ ҷунин таъкид менамояд: “Ва меҳрубонӣ, ки дошт, мардумро ҳукм ба манъи шикор фармуд, то ҷонварон кушта нашаванд” (17, 444). Фаришта ҳамҷунин афзудааст, ки Султон Зайнулобидин “дар моҳи мубораки рамазон гӯшт намеҳӯрд” (17, 444).

Таваҷҷуҳи бештари Султон Зайнулобидин ба талқини андешаи эҳтиром нисбат ба оину маслакҳои дигар, дар навбати аввал барои густариши пайвандҳои қавмиву миллӣ дар миёни худи мардумони Кашмир боис омад ва дар натиҷа бар асоси ибтиқори вай меъмориҳо ва анвои хунаре ба зуҳур расидаанд, ки дар асоси омезиш ёфтани аносири фарҳангии халқият ва адён тақмил ва ташаккул пайдо намуданд. Аз иттилои муарриҳини мазкур равшан пайдо мегардад, ки Султон Зайнулобидин маҳз бо тақя бар ҳамин суннатҳои ҳосаи ахлоқи давлатдорӣ худ ин тадбирро вусъат бахшида, равобитӣ фарҳангии хешро бо кишварҳои мухталиф муҳкамтар сохт. Аз тариқи

ба миён гузоштани иртиботи тичориву фарҳангӣ аҳли ҳунарро аз ин минтақаҳо ба Кашмир оварда, дар он ҷо ба рушди фарҳанги муштарак заминаҳои муҳиме гузошт. Аз ин нуқтаи назар, мутолеаи ин осор моро бар ин натиҷа мерасонад, ки дар заминаи сафарҳои муфид ба сарзаминҳои мухталиф, аз ҷумла Осӣи Марказӣ ҳунармандон барои такмили маҳорати худ иқдом намуда, онро дар фаъолиятҳои хеш дар бунёди бузургтарин ёдгориҳои Кашмир ба қор мегирифтанд. Ин, беш аз ҳама, ба завқу салиқаи Султон пайванд мегирифт, ки воқеан яке аз авомили имтизоҷ ёфтани унсурҳои ҳунарии халқиятҳои мухталиф дар ин давра тавассути ба роҳ мондани робитаҳои тарафайн гардид.

Ин андешаи муҳим дар заминаи мутолеаи таърихномаҳои мазкур бештар равшан мегардад ва дар қанори ин баёнгари он мешавад, ки муаллифони осори мазкураи таърихӣ низ ҳамин нуқтаи муҳимро дар мавриди завқу салиқаи ӯ эҳсос намуда, бахши муҳиме аз нигоштаҳои худро ба ин мавзӯё ихтисос додаанд. Ба таъкиди эшон Султон Зайнулобидин вобаста ба соҳибияти чунин завқи баланд ба рушди анвои гуногуни ҳунармандӣ низ тавачҷуҳ зоҳир намудааст. Ин матлаб хоса дар «Табақоти Акбарӣ» ба таври густарда таҷассум ёфтааст. Муаллифи ин асар дар мавриди дар ободонии вилоят эҳтимоми тамом варзидани Султон Зайнулобидин муқарраран ишораҳо намудааст, ки тибқи он вусъати афзун пайдо намудани меъмори дар ин давра дар Кашмир равшан мегардад. Дар баробари сохта шудани масҷиду хонақоҳҳо, бемористону қорвонсаройҳо, боғҳову роҳҳои зиёд ҷӯю каналҳои бешуморе қанда шуда, пулҳои мутааддид дар рӯи рӯдхонаҳо бафта шуданд. Бар асоси иттилои соҳиби «Табақоти Акбарӣ» метавон ҳадс зад, ки Султон Зайнулобидин бо анҷом додани чунин қорномаҳои муфид дар рушди ҳаёти маданияи Кашмир таъсири амиқ гузошт. Аз ҷумла, ҷое муаллиф ин матлабро ба гунаи зайл тавзеҳ додааст: «Ва дар таъмири вилояти Кашмир ва тақсири зироат ва қандани ҷӯйҳо он тавфиқ, ки ӯ (Султон Зайнулобидин – З.Ғ.) ёфт, ҳеч қасро аз ҳуққоми Кашмир даст надода буд» (4, 435). Муаллифи «Таърихи Фаришта» низ бештар дар бораи дар ташаккули меъмори, бунёди боғҳову кӯшкҳо ва муҷассамаҳо дар Кашмир нақши бузург гузоштани Султон Зайнулобидин маълумот пешкаш намудааст. Аз ҷумла, ҷое ба ҳамин мазмун зикр намудааст: «Ва дар мамлақати Кашмир ҳеч қамине бе обу зироат намонд. Магар ҷое, ки алами султон ба он нарасид» (17, 343).

Аз иттилои ҳар ду сарчашма инчунин бармеояд, ки дар замони Султон Зайнулобидин дар Кашмир қандин сохтмонҳои азим бунёд ва мавриди баҳрабардории умум қарор гирифтаанд, ки аксаран маҳсули омезаи аносири ҳунарии мардумони мухталиф ва

хунармандони манотиқи дигар ба шумор меоянд. Аз чумла, муаллифони таърихномаҳо рочъ ба овардани чӯй ба Кӯҳи Морон ва бино кардани шаҳр аз тарафи Султон Зайнулобидинро шарҳу тафсир дода, зимнан таъкид бар он намудаанд, ки ба ғайр аз шаҳри мазкур дар ин давра чандин шаҳрҳои нави дигар низ бино ва обод гардиданд. Масалан, Фаришта дар ин бора чунин хабар додааст: “Султон наздик ба Кӯҳи Морон чӯе овард ва шаҳри нав бино карда. Ободонии он то панҷ курӯх роҳ буд ва бар ин киёс шаҳрҳои дигар маъмур месохт, то мардуми оянда ва равандаро таом меода бошанд” (17, 343).

Соҳиби «Табақоти Акбарӣ» низ дар ин маврид ба таври зайл иттилоъ додааст: «Ва дар Колпур ва ғайри он обҳо аз дур овард ва чӯйҳо канд ва пулҳо баст ва дар ҳар ҷо, ки ӯ обод карда буд, уламо ва фузало ва масокиро мутаваттин сохта, доим аз аҳволи эшон хабардор буд» (4, 438).

Дар баробари ин ҳамгуниҳои ҳар ду асар ҷо фарқиятҳо дар манзури ахбори онон ба мушоҳида мерасад. Масалан, дар “Табақоти Акбарӣ” рочъ ба меъморихои оламшумули дигаре, ки дар замони Султон Зайнулобидин қомат афрохтанд, ба монанди Зайн Ланка, ки соҳиби “Таърихи Фаришта” аз онҳо ҳамчун бехтарин ёдгории ин давра ном бурдааст (17, 343), иттилоъ ба чашм намерасад. Дар “Таърихи Фаришта” рочъ ба ёдгории мазкур чунин ахбор мундариҷ аст: “Ва Султон ирода намуд, ки дар ҳавзи Виранаг, ки мисли дарёе ба назар дармеояд ва ҳуққоми он ноҳия онро бастаанд, иморате бино кунанд. Пас бо доноёни аср машварат кард. Пас аз тафаккур ва тааммули бисёр лоиҳа бар он қарор гирифт, ки мураббаот аз чӯб сохта ва онҳоро пури санг карда, дар об ғарқ кунанд ва чун баланд шавад, болои он иморат созанд. Ва чун чунин карданд ва сангҳо аз об чанд газ боло баромад, шоҳ дар он ҷо иморати олий бино кард ва аз манозил ва масоҷид ва боғи онро “Зайн Ланка” ном ниҳод. Ва филвоқеъ ба хубии он иморат шояд, ки дар кам ҷо аз олам бошад” (17, 343). Мусаллам аст, ки муаллиф бо зикри маълумоти мазкур рочъ ба Зайн Ланка зимнан ба корномаҳои бузурги Султон Зайнулобидин барои бунёди чунин ёдгориҳои беназири таърихӣ таъкид варзидааст.

Дар баробари ин, гоҳе маворид ҳолоте низ ба чашм мерасад, ки бунёди бархе аз ёдгориҳо аз назари ҳар ду муаллиф берун мондааст. Аз ин лиҳоз, ҳарчанд муаллифони сарчашмаҳои мазкур аз имороти маъруфтарине, ки дар замони салтанати Зайнулобидин қомат афрохтаанд, маълумот додаанд, аммо дар ҳеч яке аз ин ду сарчашма аз “Рачдҳанӣ” ва “Ҳафт зина” барин меъморихои дигари зебои Кашмир, ки зикрашон дар “Таърихи Аъзамӣ”-и Хоҷа Аъзами Дидамарӣ

омадааст, маълумоте ба назар намерасад. Ҳамчунин, оид ба сохта шудани иморату боғҳо дар Зайнапур ва Зайнагир, ки дар бораашон дар таърихномаҳои дигар маълумот мундариҷ аст (18, 193, 194), дар ҳеҷ яке аз таърихи мавриди назари мо иттилоъ дода нашудааст. Ва ё иттилоъ дар мавриди бунёди «Зайна даб»-ро низ дар “Таърихи Фаришта” ва “Табақоти Акбарӣ” наметавон дучор омад, дар ҳоле ки Пир Фулом Ҳасан дар «Таърих»-и худ ин иморатро ба таври муфассал ба қалам овардааст: «Ва маҳаллаи Навшаҳра ба касрати иморот ва асвоқ ва дакокин аз худ эҳдос намуд. Ва дар он ҷо тарҳи давлатхона андохта, пойтахти худ муқаррар сохт. Ва барои нишастгоҳи худ воломанзаре дувоздаҳтабақа баланд афрошт, ки дар зимни ҳар табақа панҷоҳ хучра буд. Ва дар миёни ҳар як хучра панҷсад мардум чулус мекарданд ва аз току равоқ ва айвону ғурфаҳо аъҷубаи санъати рӯзгор буд. Номи он Зайна Даб мегуфтанд» (18, 191). Дар навбати аввал аз ин иттилоъ бармеояд, ки аллакай бунёди биноҳои баландошёна, аз ҷумла ба таъкиди муаллифи ин таърихнома 12 ошёнаи дорои панҷоҳ хучра аз ҳамин замон шурӯъ гардидааст.

Лозим ба зикр аст, ки яке аз тадбирҳои муҳим дар ривочи меъморӣ ҷалби ҳунармандон аз манотиқи дигар ё фиристодани ҳунармандон аз Кашмир ба дигар сарзаминҳо барои омӯзиш маҳсуб мешавад.

Иттилооти “Таърихи Фаришта” ва “Табақоти Акбарӣ” танҳо маҳдуд ба зикри ҳунари меъморӣ набуда, маълумот роҷеъ ба дигар анвои ҳунар, ба монанди мусиқӣ ва мусоидати Султон ба ташаккул ва ривочи он низ дар онҳо ҷой доранд, ки ин амр аз нақши сарчашмавии таърихномаҳои мазкур дар омӯзиши авомили ривочи мусиқӣ дар он айём паём мерасонад. Масалан, дар ҳар ду сарчашма роҷеъ ба Мулло Удӣ – аз шогирдони бевоситаи Ҳоча Абдулқодир, ки соҳиби тасонифи машҳур буда, аз Хуросон назди султон омад ва удро ҷунон менавохт, ки боиси хушҳолии султон мегардид ва Мулло Ҷамил ном ҳофизе, ки дар сухандонӣ ва хушхонӣ адимулмисл буду сонӣ надошт ва аз султон риоятҳои кулӣ ёфта буд, маълумот мавҷуд аст (4, 436; 17, 344).

Аз ин ҷо маълум мешавад, ки гурӯҳе аз ҳунармандоне, ки аз дигар манотиқ, аз ҷумла Хуросон бо даъвати Султон ба Кашмир омаданд, намояндагони дигар ҳунар, хоса аҳли мусиқӣ будаанд.

Аз рӯи шаҳодати баъзе маъхазҳои таърихӣ нуктаи дигари муҳиме низ аён мегардад, ки Султон Зайнулобидин барои дар сарзамини Кашмир интишор додани ҳунарҳои нафиса, ба монанди шолбофӣ, қолинбофиву қоғазсозӣ саҳми босазо гузошт. Маҳз, рушди

хамин хунарҳо боис шуданд, ки ӯ тичоратро бо Эрону Хуросону Мовароуннаҳр ба таври шоиста ба роҳ монад. Чун вақте Султон Зайнулобидин тӯли ҳафт сол дар Самарқанд пеши Амир Темур ба сар бурд, дар ин замон бо илму адаб ва саноеъи зарифаи халқҳои Эрон ва Хуросону Мовароуннаҳр шиносӣ пайдо намуд. Ҳангоми бозгашт Султон Зайнулобидин на танҳо хунармандони чирадастери бо худ ба Кашмир бурд, то ки хунарҳое, чун қолинбофӣ, коғазсозӣ ва кандакориро дар саросари сарзамини Кашмир ривоч бахшанд, балки кашмириёро барои хунаромӯзӣ ба Эрон ва Хуросону Мовароуннаҳр фиристод, то ки онҳо ин хунарҳоро бо тамоми нозукиҳояш аз бар намоянд (6, 47; 11, 1326-1327).

Дигар аз масъалаҳое, ки соҳибони «Табақоти Акбарӣ» ва «Таърихи Фаришта» ба он тавачҷуҳ зоҳир намудаанд, густариши забон ва адабиёти форсӣ дар Кашмир дар давраи мазкур ба шумор меравад. Қабл аз ҳама бояд зикр намуд, ки агар интишори забони форсӣ ва адабиёти форсизабон дар Шибҳи қораи Ҳинду Покистон аз аввалҳои асри XI то имрӯз идома дошта, соҳиби таърихи ҳазорсола бошад, забони форсӣ ба Кашмир танҳо дар қарни XIV, бо барқароршавии ҳукумати исломӣ дар ин диёр ворид гашта, мавқеияти хеле қавӣ пайдо намуд.

Мардуми Кашмир то ин давра аллақай бо забони форсӣ ошноӣ доштанд, аммо дар натиҷаи ҳукмронии силсилаҳои мусулмон (асрҳои XIV-XVI) ва вуруди орифони бузург, суханварону донишмандони форсизабон ба ин сарзамин забони форсӣ нуфузи баланд пайдо намуда, ба халқҳои хосу ом даромад ва тавсеаву рушд ёфта, дар маҳфили адабӣ маҳбубияти тамоми пайдо кард ва батадриҷ ҳамчун забони коргузори ва илму адаб мақоми забони фарҳангии кишварро ба даст овард.

Султон Зайнулобидин низ ба тариқи чиддӣ ва бо шӯру ҳарорати фавқуллода ба нашру тарвиҷи забон ва адабиёти форсӣ дар ин сарзамин тавачҷуҳ намуд ва, бешак, ҳиссаи ӯ дар роҳи ба пояи забони давлатӣ ва илму фарҳанг расидани забони форсӣ дар Кашмир калон аст.

Муаллифони таърихномаҳои мавриди назар ба иштиёқмандии тамоми ва саховату базли Султон Зайнулобидин дар тарвиҷи забон ва адабиёти форсӣ ишоратҳо намуда, давраи ҳукумати ӯро ҳамчун яке аз беҳтарин айёми густариш ва нуфузи забон ва адабиёти форсӣ дар ин сарзамин ба қалам овардаанд. Аз маълумоти онҳо бармеояд, ки Султон Зайнулобидин забони форсиро забони расмии дарбори худ қарор дод ва кӯшиш бар он намуд, то ки забони форсӣ байни ҳиндувони

Кашмир низ ривочи комил ёбад ва забони муоширати халқҳои ғайримусулмонан низ, ки дар ин сарзамин сукунат доштанд, қарор бигирад. Яке аз иқдомоте, ки Султон Зайнулобидин дар ин чода амалӣ гардонид, ин буд, ки ӯ пандитбачаҳоеро, ки ба мадраса дохил мешуданд, ба зери сарпарастии худ гирифта, ба онҳо моҳона меод ва пас аз итмоми таълим барои эшон мансабҳои хуб ҳам муқаррар мекард (12, 66). Дар «Таърихи Ҳасан» дар ин маврид иттилои зерин дода шудааст: «Ва тифлони пандитонро улуми форсӣ таълим дода, ба қор ва хидмати мулкӣ ва молӣ машғул дошт» (18, 197). Маҳз натиҷаи чунин кӯшишу заҳматҳои Султон Зайнулобидин буд, ки уламои зиёди бораҳман ба таҳсилу омӯзиши забон ва адабиёти форсӣ гом бардошта, дар фурсате кӯтоҳ забони форсиро фаро гирифтанд.

Дар замони Султон Зайнулобидин илму адаб дар ин сарзамин ба таври умум ба пешрафти назаррасе соҳиб гардид. Азбаски Султон Зайнулобидин худ файёзи аҳли илм буд ва аз арбоби илм қадрдонӣ мекард, дарбораш ҳамвора ҷойгоҳи уламои ҳиндуву мусулмон ба шумор омада, ӯ бештар бо эшон роҷеъ ба матолиби илмӣ баҳсу мунозира мекард. Ба қавли муаллифи «Табақоти Акбарӣ» Султон Зайнулобидин «ба ҷамеъи тавоиф суҳбат меодшт ва касби улуму фунун намуда буд ва дар маҷлиси ӯ аз аҳли дониш аз ҳинду мусулмон ҳамма вақт мебуданд» (4, 435).

Фаришта низ бо тақрори айни ин маълумот навиштааст: «Ва бо ҷамеъи тавоифи мардум суҳбат меодшт. Ва чун касби улуму фунун қарда буд, ҳамеша маҷлиси ӯ пур аз доноёни мусулмон ва ҳунуд мебуд» (17, 342).

Қобили тазаккур аст, ки ҳуди Султон Зайнулобидин забони форсиро ба ҳадде хуб медонист, ки ҳатто бо таҳаллуси «Қутбӣ» гоҳо ба ин забон бадоҳатан ашъор ҳам мегуфтааст (10, 1312). Масалан, дар «Баҳористони шоҳӣ» на танҳо бо таҳаллуси Қутбӣ шеър гуфтани Султон Зайнулобидин зикр шудааст, балки муаллиф аз соҳибдегон будани ӯ хабар дода, намунае аз ашъори ӯро дарҷ ҳам намудааст: «Султон Зайнулобидин худ ҳам мояи шоирӣ ва диққати суҳанпарварӣ дошт ва дар ашъори худ «Қутб» таҳаллус мекард ва аз ашъори вай девоне машҳур аст ва ин матлаъ аз ӯст:

Эй ба гарди шамъи рӯят оламе парвонае

В-аз лаби ширини ту шӯрест дар ҳар хонае.

Қутби мискин гар гуноҳе мекунад, айбаш макун,

Айб набвад гар гуноҳе мекунад девонае» (15, 298-299).

Агарчанде дар «Табақоти Акбарӣ» ва «Таърихи Фаришта» дар бораи завқи шоирӣ доштани Султон Зайнулобидин иттилооте дақиқ

ба даст намеояд, аммо муаллифони кутуби мазкур роҷеъ ба он ки Султон Зайнулобидин забонҳои форсӣ, ҳиндӣ ва тибатиरो хуб медонист, ишоратҳо намудаанд (4, 439; 17, 346).

Ҳар ду таърихнигор, ҳамчунин, ба ақлу хиради волои Султон Зайнулобидин таъкид варзидаанд. Аз ҷумла, бино ба маълумоти Фаришта Султон Зайнулобидин фиросату бузургӣ ба манзалае дошт, ки «ҳар навъ қазияву мушкилиро, ки оқилон аз ҳалли он очиз мешуданд, Султон дар бадеҳа ба файсал мерасонид» (17, 343). Ӯ аҳли фазлу камолро ба дараҷаи олий эҳтиром медошт ва мегуфт: «Инҳо муршид ва қиблаи моанд ва моро аз залолат бароварда, ба хидоят расонидаанд» (17, 343).

Овозаи хираду фазл, заковат ва адабпарвариву фарҳангпаноҳии Султон Зайнулобидинро, ки ба унвони як шахси фозилу донишманд ва ҳокими фарҳангдӯсту адабпарвар бо ниҳояти вусъати қалб ба ташвиқу ҳимояти шуарову удабои форсӣ иқдом менамуд, Фаришта бад-ин алфоз ба хонанда мерасонад: «Ва шоҳоне, ки муосири Шоҳ Зайнулобидин буданд, аз шунидани овозаи хубиҳои ӯ изҳори иштиёқи мулоқоти ӯ менамуданд» (17, 346).

Ба шеърӯ адаб пайванди қавӣ доштан ва шоирону адибонро бо инъому иқром навохтани Султон Зайнулобидин ба ҳаде буда, ки муҳаққиқин ӯро “дар раводориву дилчаспӣ ба шеърӯ адаб ва кадрдонии аҳли суҳан аз Акбар ва Муҳаммадуқулӣ Қутбшоҳ пешрав” доништаанд (21, 255).

Ин дилбастагӣ ва муҳаббати Султон Зайнулобидин ба аҳли илму адаб боис омада, ки дар дарбори ӯ суҳанварони машхуру донишмандони маъруфи замон, ба монанди Мулло Аҳмади Кашмирӣ, Мавлавӣ Кабир, Мулло Порсо, Мавлоно Қодирӣ, Мулло Зиёӣ, Мулло Надимӣ, Мулло Фасеҳӣ, Мулло Ҷамил, Мулло Аҳмади Румӣ, Мулло Муҳаммади Румӣ, Мулло Нуриддин, Мулло Али Шерозӣ, Мавлоно Ҳусайни Ғазнавӣ, Мавлоно Сайид Муҳаммади Мунтақӣ, Мулло Ҳофизӣ Бағдодӣ, Мавлоно Ҷамолуддин, Қозӣ Алӣ Сайид, Носируддини Байҳақӣ ва дигарон ҳам омада буданд.

Султон на танҳо аз суҳанварони муқими Кашмир, балки берун аз он аҳли суҳанро ба дарбораш даъват намуда, аз суҳбати онон баҳравар шудаву эшонро азизу иқром намудааст. Ин нукта дар «Таърихи Ҳасан» ба гунаи зайл таъкид шудааст: «Ва аз билоди Ҳиндустон ва Хуросон уламо ва фузалои бисёр талбонида, ба маносиб ва ҷогир ҳадамоти онҳо ба ҷо оварда, ҳамвора аз файзи суҳбати онҳо фоиз мешуд» (18, 195).

Ҳоҷа Аъзамӣ Дидамарӣ низ дар ин маврид хабар медиҳад, ки:

“Дар аҳди Султон Зайнулобидин фузалову шуарои бисёр дар Кашмир буданд, чи аз муваллиди вилоят ва чи аз мутаваллидони ин шахр” (6, 49).

Дар баробари зикри таваччуҳи Султон ба аҳли шеър ва истифода аз фазилату дониши суханварон дар таърихномаҳои мазкур роҷеъ ба авзои адабии давр ва маъруфтгарин суханварони ин замон низ иттилооти муфид ба даст меояд. Аз ҷумла, муаллифони «Табақоти Акбарӣ» ва «Таърихи Фаришта» аз байни теъдоди зиёди суханварону донишмандоне, ки дар Кашмир дар замони Султон Зайнулобидин зиндагӣ ва эҷод намудаанд, танҳо чанд нафареро ном гирифтаанду ҳалос. Аз зумраи онҳо Султон Муҳаммад Номии Кашмириро метавон зикр намуд, ки бино ба аҳбори «Табақоти Акбарӣ» «ҳам шоир буд ва ҳам донишманд... ва ба ҳар баҳр ва қофия, ки мехост, дар бадеҳа шеър мегуфт. Ва дар ҳамон лаҳза, ки аз мушкilotи илмӣ аз ӯ савол мекарданд, бетааммул ҳал мекард» (4, 437-438). Ҳамин гуна маълумот дар «Таърихи Фаришта» низ айнан такрор шудааст (17, 343).

Дар баробари зикри аҳли шеър, муаллифони таърихномаҳо аз таваччуҳи амиқӣ Султон барои тарвиҷи улуми мухталиф дар ин давра сухан кардаанд. Ин нуктаро дар заминаи маълумоти муаллифи «Табақоти Акбарӣ» роҷеъ ба чанде аз дигар уламову фузалои ин давра, ба монанди Шри Бҳат – табиби ҳозиқ метавон тасбит намуд, ки ӯро «дар табобат беназир» гуфтааст (4, 436). Пас, ин иттилоъ нуктаеро барои мо равшан месозад, ки баробари ривочи илмҳои дигар бо мусоидати Султон илми тиб дар ин давра рӯ ба ривоч ниҳода будааст, ки хидматҳои шоёнӣ ҳокими замон дар боло рафтани он ба шоистагӣ мучассам мегарданд.

Бино ба иттилои сарчашмаҳои мазкур дар ин давра Сатум (дар «Таърихи Фаришта» ва «Таърихи Ҳасан» Савум зикр шудааст) ном зираке низ будааст, ки «ба забони кашмирӣ шеър мегуфт ва дар улуми хиндӯи саромади рӯзгор буд ва «Зайни ҳарб» ном китобе тасниф карда, тамоми воқеоти султонро дар он батафсил оварда» будааст (4, 439). Ҳамин гуна маълумотро Фаришта низ дар таърихи худ зикр намудааст (17, 344). Метавон тахмин кард, ки маълумоти зикрнамудаи Пир Фулом Ҳасан роҷеъ ба Савум бояд дар таърихи таърихнигорони мазкур оварда шуда бошад, аммо дар навишти унвони китоб дар ин сарчашмаҳо фарқият ба назар мерасад. Аз ҷумла, Пир Фулом Ҳасан ба таври зайл иттилоеро пешкаш намудааст: «Ва Савум ном шахсе ба забони кашмирӣ шеърҳо мегуфт. Ва дар улуми хиндӣ масале надошт. Ва «Зайн Чут» ном китобе дар баёни ҳолоти Султон тасниф намуд» (18, 198-199).

Аз намояндагони илму адаби замони Султон Зайнулобидин дар «Табақоти Акбарӣ» ва «Таърихи Фаришта» рочеш ба як нафар хиндуе низ маълумотро метавон дучор омад, ки «Шоҳнома»-ро пурра азёд медонист ва китобе дар илми мусиқӣ ба номи Султон тасниф карда, бад-ин сабаб мавриди лутфу иноёти ӯ қарор гирифта буд. Бар асоси маълумоти «Табақоти Акбарӣ» номи он хинду Луди Бҳат ва китоби таснифнамудаи ӯ дар илми мусиқӣ «Мамак» унвон доштааст (4, 439), дар «Таърихи Фаришта» ва «Таърихи Ҳасан» исми ин хинду Буди Бат ва номи китобаш «Зайн» зикр шудааст (17, 344; 18, 199). Аз маълумоти мазкур бармеояд, ки Луди Бҳат (дар сарчашмаҳои дигар ӯро Юдбҳатта гуфтаанд) аз аввалин мусаннифони забони форсӣ будааст. Ӯ «Шоҳнома»-и Фирдавиро на танҳо азёд медонист, балки бо сардои дилпазир қироат низ менамуд (18, 199) ва, ҳатто, ба забони хиндӣ онро тарҷума ҳам карда будааст (12, 156). Тарҷумаи «Чайнапракаша» (Равшани Чайн) аз санскрит ба кашмирӣ низ ба қалами ӯ мутааллиқ аст (1, 28; 22, 16).

Таваҷҷуҳи амиқи Султон барои ривочи анвои адабиёт ва илм дар се забон – форсиву хиндӣ ва арабӣ ба унвони яке аз заминаҳои муҳим дар эҷоди мактаби тарҷумаи осори форсӣ ба хиндӣ ва баръакс, инчунин форсӣ ба арабӣ ва акси он хидмат намудааст. Маҳз ҳамин омил боис омад, ки яке аз дастовардҳои шоёни ҳаёти илмии замони Султон Зайнулобидин дар Навшаҳра (наздики Сринагар) «Дорулулум» бунёд гардид, ки баъдан маркази ишоати улуми забони форсиву арабӣ дар Кашмир гашт. Барои пешрафти ин донишгоҳ Султон Зайнулобидин аз Эрон ва Осиёи Марказӣ суҳанварону донишмандони зиёдеро даъват намуд. Аз ҷумла, Мавлавӣ Кабир, ки бо даъвати ӯ аз Хирот ба Кашмир омада буд, хидмати раёсати дорулулумро бар ӯҳда дошт (12, 59; 22, 16). Ин нукта низ баёнгари он аст, ки барои ривоч ёфтани илмҳои мухталиф ва аз он ҷумла тарҷумаи осор боз ҳам Султон ба ҷалби олимони дар Осиёи Марказӣ, ҳатто кишварҳои арабӣ мусоидат намуд, ки таъкидоти муаррихон ин амрро ба субут мерасонад. Ин ҷо низ нақши барҷастаи шоҳроҳи абрешим дар таҳкими пайвандҳои илмӣ ва ҷалби донишварон ба марокизи илмии Кашмир равшану возеҳ мегардад, ки барои амалӣ гардидани ҳадафҳои Султон таъсири шоён гузоштааст. Ба ишорати ин муаллиф Шайх Исмоили Кубравӣ, Мулло Порсо, Сайид Ҳасан Мунтақӣ, Мулло Аҳмади Кашмирӣ, Мулло Ҳофизӣ Бағдодӣ, Мулло Ҷамолиддини Хоразмӣ, Мир Али Бухорӣ, Мавлоно Басир, Мулло Юсуфи Рошидӣ аз ҷумлаи маъруфттарин аҳли илму адаби замон аз устодони ин муассиса ба шумор мерафтанд, ки бештари онҳо аз шаҳрҳои Бухорову Хоразм ва

Бағдод ва дигар манотиқ ба ин сарзамин омадаанд.

Султон Зайнулобидин чихати таълим ва аз ин роҳ густариши илми тиб «Дорушшифо» низ бунёд кард, ки тадрис дар он чо ба забони форсӣ ба роҳ монда шуд. Табиби машҳури замон Муҳаммад ибни Аҳмад ибни Юсуф ибни Илёс, ки рисолаи тиббиаш «Кифояи мучтаҳидия» дар тамоми Ҳиндустон иштихор дошт, дар ин мадраса машғули тадрис буд (12, 56).

Тавре гуфта омад, дар канори таъсиси чанд муассисаи маъруфи илмии марбут ба самтҳои мухталиф дар амри тарҷумаи осор низ иқдомоти шоёне аз сар гирифта шуд. Вобаста ба ин, агарчанде дар «Табақоти Акбарӣ» ва «Таърихи Фаришта» роҷеъ ба Дорулулум ва донишмандоне, ки дар он фаъолият доштанд, иттилоъ ба назар намерасад, соҳибони кутуби мавриди назари мо таъкид бар он намудаанд, ки маҳз бо ташаббуси Султон Зайнулобидин кори тарҷумаи осори илмиву адабӣ аз забонҳои мухталиф ба форсӣ дар Кашмир ба таври қобили мулоҳиза шурӯъ ёфт. Маълумоти муаллифи «Табақоти Акбарӣ» дар ин маврид ба тариқи зайл омада: «Бисёр аз кутуби арабӣ ва форсиро ба фармудаи ӯ (Султон Зайнулобидин – З.Ғ.) ба забони ҳиндӣ тарҷума намуданд. Ва китоби «Маҳабҳарата», ки аз китоби машҳур аст ва китоби «Роҷатарангини», ки иборат аз таърихи подшоҳони Кашмир аст, ба фармудаи ӯ ба форсӣ тарҷума карданд» (4, 440). Дар «Таърихи Фаришта» ва «Таърихи Ҳасан» низ мо ҳамин гуна маълумотро ба даст меоварем (17, 344; 18, 197). Аз ҷумла, Пир Гулом Ҳасан баробари таъкид ба нукоти марбут ба тарҷумаи осор бар ин андеша низ ишорат фармудааст, ки қорҳои тарҷума ва таҳқиқи осор ба ӯ имкон доданд, ки дар заминаи аз сар гирифтани иқдомоти мазкур барои таҳқиқи улуми ҳар миллат ва интишори он ба хубӣ пардозад...» (18, 197).

Бо така бар тазаққури ин аъмол ва дигар қорҳои, ки Султон Зайнулобидин барои густариши забони форсӣ анҷом додааст, метавон ҳадс зад, ки саҳми ӯ дар густариши забони форсӣ дар Кашмир қобили тавачҷуҳ будааст. Ӯ барои ҷойгоҳ ва мақоми баланди сиёсӣ илмӣ ва адабӣ касб намудани ин забон дар минтақаи мазкур ибтикороте фаровон аз худ ба зӯҳур расонидааст. Дар робита ба ин, аз ҷумла тарҷумаи осори мухталиф аз забонҳои гуногун ба забони форсӣ низ яке аз қорномаҳои вай дар тарвиҷи забони форсӣ дар ин сарзамин ба шумор меравад.

Албатта, тавре маълум мегардад, иттилои мастур дар сарчашмаҳои мазкур ба таври қулӣ фарогири шарҳу тафсири тамоми хидматҳои Султон Зайнулобидин дар равнақи кори тарҷумаи

шоҳкориҳои адабиёт ба забони форсӣ намебошанд, чун ҳамаи асноди марбут ба ин ташаббусҳои ӯ дар ин осор дида намешавад. Аз ҷумла, муаллифон роҷеъ ба он, ки Султон Зайнулобидин назди Дорулулум «Доруттарҷума» таъсис намуда, дар он шуъбаҳои санскрит ва форсиро доир кард, ишорате накардаанд. Дар ҳоле, ки маҳз тавассути 21 намоёндаи илму адаби форсӣ ва 10 нафар уламои санскрит, ки аъзои «Доруттарҷума» буданд, бо фармони Султон Зайнулобидин асарҳои барҷастаи маданияти қадими ҳиндувон ба забони форсӣ тарҷума шуданд. Ёдовар бояд шуд, ки шуъбаи санскрит таҳти назари пандит Буваҳи Бхут ва шуъбаи форсӣ таҳти назари Мулло Аҳмади Кашмирӣ фаъолият доштанд. Дар ин ҷода маликушшуарои дарбори Зайнулобидин – Мулло Аҳмади Кашмирӣ мақоми вежае дошт.

Тавре тазаккур ёфт, муаллифи «Табақоти Акбарӣ» ва соҳиби «Таърихи Фаришта» чанде аз асарҳои маъруфи дар ин давра ба забони форсӣ тарҷумашуда, ба монанди «Маҳабҳарата» ва «Рочатарангини»-ро ном бурдаанд, аммо роҷеъ ба «Катҳасаритасагара»-и Сомадева, шаstraҳо ва ведаҳо ҳеҷ иттилоъ пешкаш накардаанд. Ин дар ҳолест, ки осори мазкур низ дар ин давра аз забони санскрит ба форсӣ тарҷума шуда буданд (13, 171; 14, 149; 12, 63-64).

Дар «Таърихи Ҳасан» бошад, маълумоти роҷеъ ба забони форсӣ тарҷума шудани «Катҳасаритасагара»-и Сомадева, шаstraҳо ва ведахоро низ метавон дучор омад, чунончи: «Ва кутуби вед ва шаstra аз Ҳинд талабид. Ва тарҷумаи он дар форсӣ нависонид» (18, 197).

Муаллифони «Табақоти Акбарӣ» ва «Таърихи Фаришта» аз тарҷума шудани осори форсӣ ба забони санскрит, ки ин нукта низ ба тарвиҷи забон ва тафаккури форсӣ бетаъсир намонд, хомӯш мондаанд. Ҳол он ки дар замони салтанати Султон Зайнулобидин тавассути муаррихи машҳури Кашмир Шривара «Юсуф ва Зулайҳо»-и Абдурахмони Ҷомӣ бо номи «Катҳакаютука» (Kathkautuka) ба санскрит тарҷума гардид ва ба хонадони кашмириён ва қалбҳои мардуми адабиётдӯсту шеърфаҳми он роҳ ёфт. Маҳз бо тарҷумаи шево ва ноби Шривара (1505) хонандаи кашмирӣ бо образ ва симоҳои муассири қахрамонҳои дoston ошноӣ пайдо намуд (12, 62). Ҷавохирлол Нехру ин иқдоми Султон Зайнулобидинро, ки намунаи бузургдошту эҳтироми забони форсӣ ва васоили камоли маърифати миллӣ ва истиқлоли фарҳангӣ буд, ҳамчун хидмати бузурги ӯ дар тарвиҷи адабиёти форсӣ дар Кашмир ба қалам додааст (10, 384).

Дар канори мусоидат ба улуми дунявӣ ва илмҳои мухталиф Султон дар ривочи тасаввуфи назариву амалӣ, ташаккули улуми динӣ низ иқдомоти шоёне аз худ зоҳир намудааст. Тавре аз маълумоти

сарчашмаҳо равшан мегардад, маҳз ба василаи хидматҳои султон чандин китобхонаҳо ва мадрасаву хонақоҳҳо барпо гардиданд. Дар канори ин, дар ин сарчашмаҳо сухан дар мавриди огоҳии комили худи Султон аз улуми динӣ, хоса аҳодис сухан рафтааст, ки ин амр яке аз муҳимтарин авомили ҳадамоти вай нисбат ба ривочи ҳадис ва дигар улуми динӣ маҳсуб мешавад. Фаротар аз ин, ӯ чихати фарогии бештари мардум аз ин илмҳо дар бунёди мадрасаҳо иқдом намулдааст. Дар ин бора дар «Табақоти Акбарӣ» ва «Таърихи Фаришта» ишорате нарасидааст, аммо ин нукта дар китоби «Таърихи Ҳасан» ба таври зайл мазкур аст: «Ва кутуби аҳодис аз ҳарамайни-ш-шарифайн ба камоли ҳавас талаб дошта, дар мутолиаи он ҳамеша машғул мебуд. Сивои он кутуби улуми ғариба ва фунуни ачиба аз ҳар мулк талбида, муравваҷ сохт. Ва мадрасаҳои бисёр ибдоъ фармуд» (18, 195).

Тавассути маълумоти таърихномаҳои мазкур як нуктаи дигар низ мусаллам мегардад, ки Султон дар баробари таваччуҳи амик ба мутолеа ва маърифати ҳадис ба орифону сӯфиёни забони ҳеш қаробати маънавӣ дошта, вобаста ба ин ба онҳо меҳру илтифоти шоёне аз худ зоҳир намудааст. Аз ҷумла, дар мавриди лутфу иноёти Султон Зайнулобидин нисбати Мавлавӣ Кабир, ки пайваста мавриди инояти ӯ қарор дошта, мақоми устодиро соҳиб буд, нукоти фаровоне мазкур мебошад. Тибқи маълумоти Ҳасан «Мавлавӣ Кабир устоди Султон буд. Дар сиғари син ба Ҳирот рафта, таҳсили улум намуд ва Султон ба тақлифи тамом ӯро талбида, ба мансаби шайхулисломӣ, яъне садорат ба вай бахшид. Ва дар Навшаҳра муттасили давлатхона барои ӯ мадраса бино карда ва барои вазоифи толибон алами чоғир муқаррар фармуд ва оламе аз таълим ва тадриси ӯ мустафиз гашт» (18,195).

Агарчанде дар «Табақоти Акбарӣ» дар ин маврид маълумоте тазаккур наёфтааст, аммо муаллифи он аз робитаҳои дучонибаи Султон Зайнулобидин бо ҳокимону подшоҳони Эрон, Хуросону Мовароуннаҳр ва дигар мамолик ба тариқи зайл хабар медиҳад: «Ва султони мағфур Абӯсаид Султон аз Хуросон аспони тозӣ ва шутурони бухтӣ ба расми ҳадя назди Султон (Зайнулобидин – З.Ф.) фиристод. Ва Султон аз ин маънӣ хушхол гашта, дар баробари он хирворҳои заъфарону киртос ва мушқу шол ва косоҳои булӯрин ва ғароиби Кашмир дар мулозимати ҳокони марҳум равона гардонид. Султон Баҳлули Лудӣ (855-894) (подшоҳи Ҳиндустон – З.Ф.) ва Султон Маҳмуди Гучаротӣ (863-917) низ нафоиси мулки худ ба хидмати султон фиристода, робитаи маваддатро мустаҳкам месохтанд. Ва ҳокими Маккаи муаззама ва Мисру Гелон ва ғайри он низ тухаф ва ҳадоё фиристода,

хамин шеvaro маръӣ медоштан. Подшоҳи Синд асбоб ва ашӯи бисёр ба масхуби яке аз мулозимони худ бо қасидае дар мадҳи Султон фиристод ва Султонро аз хондани он қасида хушҳолии тамои рӯй дод. Ва Дунгар Синх ном роҷаи Гвалиёр чун маълум кард, ки султонро ба илми мусиқӣ ва сангит (суруд – З.Ғ.) рағбати тамои аст, ду-се китоби муътабари ин фан ирсол намуд. Ва писараш Роҷа Кут Синх низ баъд аз падар силсилаи ихлос ва иттиҳодно маръӣ медошт. Ва роҷаи Тибат ду ҷонвари ғариби хушшакро, ки ба забони аҳли Ҳинд «ҳанс» меғӯянд, аз мавзеи Монсурур, ки оби он тағйирпазир нест, ба даст оварда, назди султон фиристод. Султонро аз дидани он ҷонварон масаррати тамои рӯй дод ва аз ҷумлаи хосияти он ҷонварон яке ин буд, ки чун ширро ба об махлут карда, пеши онҳо мегузоштан, аҷзои шир ба минқор аз аҷзои об ҷудо сохта, меҳӯрданд ва оби холис мемонд...» (4, 440).

Дар «Таърихи Фаришта» низ дар ин маврид маълумоти зайл мундариҷ аст: «Ва шоҳоне, ки муосири Шоҳ Зайнулобидин буданд, аз шунидани овозаи хубиҳои ӯ изҳори иштиёқи мулоқоти ӯ менамуданд. Хусусан, Ҳокон Саид Абӯсаид шоҳ аз Хуросон аспони тозии бодпо ва астарони рохвору аъло ва шутурони қавихайкали бодияпаймо барои ӯ ҳадя фиристод. Ва шоҳ аз ин маънӣ бисёр хушҳол шуда, дар баробари он хирворҳои заъфарон ва киртосу мушқу атру гулоб ва сиркаву шолҳои хуб ва косаҳои булӯрин ва дигар ғароиби Кашмир ба мулозимати Ҳокон Саид равона гардонид. Ва роҷаи Тибат аз Монсарур, ки ҳавзест машҳур ва оби он аслан тағйирпазир нест, ду ҷонвари камёб, ки “роҷханс” ном доштан ва бағоят хушсурат буданд, ҷихати Султон Зайнулобидин фиристод. Ва султонро аз дидани ҷонварон хушҳолии тамои рӯй намуд. Ва хосияти он ҷонварон ин буд, ки ширро ба об махлут сохта, пеши онҳо мебурданд. Аҷзои шир ба минқор аз аҷзои об ҷудо карда меҳӯрданд, то он ки оби холис мемонд. Шоҳ ин маъниро тамошо менамуд ва яқин донист, ки он ҷӣ аз хоси онҳо шунид, рост аст» (17, 346).

Дар «Таърихи Ҳасан» хамин маълумот айнан такрор шудааст (18, 200).

Таваҷҷуҳ ба ин нуқта худ баёнғари он аст, ки маҳз хамин фазилатҳои хос ва нодири Султон Зайнулобидин боис гардида, ки амируну ҳокимони манотиқи дигар ба самти Кашмир роҳ гирифта, аз маҷмӯи ин дастовардҳои қаламрави сарзамини ӯ баҳраҳо бигиранд ва, баробари ин, ҳадоёву туҳфаҳои барояш ирсол намоянд. Мутолеаи осори таърихии маҷкур мусаллам месозад, ки чунин ҷанбаҳои фаъолияти Султон на танҳо дар «Таърихи Фаришта», балки дар ди-

гар таърихномаҳо низ мазкур аст, ки рӯчӯ ба онҳо низ ин матлабро мучассам мегардонад. Аз ҷумла, аз маълумоте, ки дар «Табақоти Акбарӣ» мундариҷ аст, низ бармеояд, ки дар аҳди Султон Зайнулобидин равобити сиёсии дучониба, ки аз замонаҳои қадим байни Кашмир ва Эронӣ Хуросонӣ Мовароуннаҳр барқарор буд, ба авҷи худ расидааст. Подшоҳони мамолики гуногун ба Султон Зайнулобидин ҳадяҳои зиёд, аз қабилҳои аспону шугурон, матоъҳои рангин ва ғ. тақдим мекарданд. Дар ҷавоб Султон Зайнулобидин фиристодаҳоро мавриди иззату иқдоми фаровон қарор дода, ҳадяҳо аз ғароибӣ Кашмир барои подшоҳони ин мамолик равона мекард.

Дар баъзе сарчашмаҳои адабӣ-таърихӣ ин нуқта низ таъкид шудааст, ки мақсади Султон Зайнулобидин аз фиристодани ҳадяҳои зиёде ба умарои Эронӣ Афғонистон ва Гучароту Синд он буда, ки ӯ ба ин васила меҳост умаро ҷавобан ба ҳадяҳои фиристодаи ӯ барояш нусхаҳои хаттии кутуби адабиву диниро бо забонҳои форсӣ ва арабӣ ва санскрит ирсол намоянд (21, 73).

Нақле мавҷуд аст, ки тибқи он вақте Шохрух Мирзо – писари Амир Темур барои подшоҳи Кашмир Султон Зайнулобидин зару зебар ва филу аспоро ба унвони ҳадя фиристод, Султон баъд аз тақдим ва ташаккур ҷунин навишт: «Агар ба ҷои лаъл ва ҷавоҳир илҳае аз донишмандон ва фузалои эронӣ мефиристодед, мӯҷибӣ хушҳолии бештар мегардид». Бо гирифтани ин паём тибқи иттилои сарчашмаҳои Шохрух Мирзо барои хушнудии подшоҳи Кашмир шаш нафар аз зубдагони уламо ва донишмандони дарборро ба шумули китобҳо дар улуми мутадовила ба забони форсӣ ва арабӣ аз китобхонаи шахсии худ фиристод (20, 11).

Бо тақия бар иттилои «Табақоти Акбарӣ» ва «Таърихи Фаришта» метавон ин натиҷаро ҳосил намуд, ки дар он айём аҳли илму адаби Кашмир бо уламо ва фузалои Эрон, Хуросон ва Мовароуннаҳр робитаи наздик доштаанд ва василаи муштараки байни онҳо забони форсӣ будааст. Кишварҳои номбурда дар заминаҳои адабиёт, фалсафа, ахлоқ, одоб ва забон ба яқдигар наздик шуда ва фарҳанги муштаракро ба вучуд оварда буданд. Дар ин давра, ҳосатан, фарҳанги Кашмир ба таври амиқе таҳти таъсир ва нуфузи фарҳанг ва тамаддуни Эрон ва Хуросонӣ Мовароуннаҳр қарор дошт. Агар Султон Зайнулобидинро аз бунёгузори фарҳанги муштараки Ҳинд ва Эронӣ Хуросонӣ Мовароуннаҳр дар Кашмир номем, иштибоҳе нахоҳад буд, зеро воқеан Султон Зайнулобидин дар пешрафт ва рушди Кашмир ва истехкоми равобити сиёсӣ ва адабии он бо кишварҳои форсизабон хидмати фаровону шоиста намудааст. Хоса он ибтиқоре, ки Султон

Зайнулобидин дар тарҷумаи асарҳои форсӣ ва арабӣ ба санскрит ва баръакси он аз санскрит ба форсӣ дар Кашмир дар асри XV анҷом дод, танҳо бо гузашти бештар аз сад сол Ҷалолуддин Муҳаммади Акбар дар Ҳиндустон ба амал овард. Маҳз, шарҳу тафсири чунин корномаҳои илмиву адабӣ ва ибтиқори Султон Зайнулобидин дар рушди фарҳангу адаби форсӣ дар ин сарзамин моро ба ин натиҷаи муҳими илмӣ мерасонад, ки Ҷалолуддин Муҳаммади Акбар дар ин ҷода пайрави кори ӯ буда, бо илҳом аз ин тадбироти вай ба рушду нумӯи фарҳангу адаби форсӣ ба рӯзгорони хеш, ҳатто нуфузи фалсафаи сулҳи кулл дар заминаи оштии адён ва мазоҳиб иқдом кардааст.

Бахусус, нақши «Табақоти Акбарӣ» ва «Таърихи Фаришта» дар омӯзиш ва баррасии пайвандҳои Кашмир бо мамолики Осиёи Марказӣ хеле муфид ба назар мерасад, зеро тавре мусаллам аст, дар замонҳои хеле дури таърихӣ қорвонҳои тоҷирон аз Форс, Ироқ, Хуросон ва Мовароуннаҳр ба Кашмир ва аз Кашмир ба Эрон Осиёи Марказӣ омаду рафт доштанд. Онҳо қоғози Самарқанд, абрешимворихои Бухоро ва маҳсулоти дигарро ба Кашмир бурда ва аз он ҷо шолҳои машҳури кашмирӣ меовардаанд. Ба ғайр аз муносибатҳои тичоратӣ, робитаҳои илмӣ-адабӣ ва маданияи байни Кашмир ва мамолики Эрон ва Хуросону Мовароуннаҳр низ мушоҳида мешуд. Ин пайвандҳо дар замони Султон Зайнулобидин низ дар сатҳи баланд ривож дошт, ки мурур ба иттилооти таърихномаҳои мавриди баррасии мо ин нуқтаро ба субут мерасонанд. Муаллифи «Табақоти Акбарӣ» роҷеъ ба мулоқоти сафирон бо Султон Зайнулобидин ишора мекунад, ки тайи он мулоқотҳо равобит ва пайвандҳои ҳамаҷонибаи кишварҳо таъмин мешуданд. Аз ин лиҳоз, бо тақя бар ин иттилои таърихӣ метавон таъкид дошт, ки воқеан дар аҳди Султон Зайнулобидин равобитии сиёсии дучонибаи Кашмир бо кишварҳои Осиёи Марказӣ нақши муҳиме дошт. Аз сӯи дигар, равобитии тичоратии сарзамини Кашмир бо мамолики дигар таъсири фаровоне ба фарҳанг гузошт, ки намунаи барҷастаи он дар ҷавоби ҳадяҳои амирони Самарқанду Бухоро фирис-тода шудани нусаҳои хаттии тарҷумаҳои осор ва, ҳатто, дарҳости Зайнулобидин аз Шохруҳ Мирзо барои ирсали донишмандону фозилон аз Самарқанду Бухоро маҳсуб меёбад. Ташаккул ва таҳаввули мактаби тарҷумаи осори адабӣ аз забонҳои ҳиндӣву арабӣ ба забони форсӣ ва интиқоли ин осор ба сарзаминҳои дигари қаламрави адабиёти форсӣ низ ба унвони маҳсули пайвандҳои фарҳангии Кашмир бо марокиз ва сарзаминҳои дигар муаррифӣ мешавад, ки мақоми таърихӣ ва фарҳангии онро ба мабнои иттилооти осори таърихӣ бозтоб мебахшанд.

Пайнавишт:

1. Абдуллоҳ, Саид. Адабиёти форсӣ дар миёни хиндувон / Тарҷумаи доктор Муҳаммад Асламхон. - Техрон, 1371. - 282 с.
2. Асғар, Офтоб. Таърихнависиҳои форсӣ дар Ҳинду Покистон (Темуриёни бузург аз Бобур то Аврангзеб). – Покистон, Лоҳур. – 1985. – 562 с.
3. Аҳмад, Эъҷоз. «Воқеоти Кашмир»: муваққатӣ манбаи таърихи Кашмир // Дониш (Сринагар, Кашмир). - 2014. - №31. – С.175-191.
4. Аҳмади Ҳиравӣ, Хоча Низомиддин. Табақоти Акбарӣ. – Дар се ҷилд. - Ҷ. 3. - Калкатта, 1935.
5. Ашрафхон, Алим. Равобити Ҳинду Эрон аз дидгоҳи забон ва адабиёт // Қанди порсӣ. - Ҳиндустон, Деҳлӣ. – 2004. –№28. – С.73-105.
6. Аъзамӣ Дидамарӣ, Хоча. Таърихи Аъзамӣ. - Сринагар, 1886.
7. Барзгар. Муҳаммад Аъзамӣ Дидамарӣ. – Донишномаи адаби форсӣ. Адаби форсӣ дар Шибҳи қора (Ҳинд, Покистон, Бангладеш). – Ҷ.4/3, 1380, С.2200-2201.
8. Исмоилпур М. Таърихнависиҳои форсӣ дар Шибҳи Қора. – Донишномаи адаби форсӣ. Адаби форсӣ дар Шибҳи қора (Ҳинд, Покистон, Бангладеш). – Ҷ.4/3, 1380. – С. 639-703.
9. Малсев Ю.С. «Таърихи Фаришта». – Энциклопедияи советии тоҷик. - Ҷ.7. – Душанбе, 1987. - С.297.
10. Неру, Джавахарлал. Открытие Индии: Пер. с англ. В.В. Исаковича, И.С. Кливанской, Д. Э. Куниной и В.Н. Павлова. -Москва: Изд. политич. лит., 1989.–Книга вторая.-507 с.
- 11.Рошидӣ, Сайид Ҳисомуддин. Тазкираи шуарои Кашмир. - Ҷ.3. – Карочӣ, 1968. – С.1045- 1577.
12. Сарварӣ, Абдулқодир. Кашмир мен фарсӣ адаб ки тарих. -Сринагар, 1968. -350 с. (ба забони урду).
- 13.Серебряков И.Д. Литературный процесс в Индии (VII-XIII века). – Москва: Наука, 1979. – 160 с.
- 14.Серебряков И.Д. Литературы народов Индии. – Москва, 1985, - 304 с.
15. Таърихи Кашмир маъруф ба Баҳористони шоҳӣ / Тартиб ва муқаддимоти доктор Акбар Ҳайдарӣ Кашмирӣ. – Анҷумани шаръии шиъии Чамму ва Кашмир, 1982. – 446 с.
16. Толибӣ, Абдуллатиф. Чанд манбаи таърихӣ форсии аҳди Курағониён // Маҷаллаи таҳқиқоти форсӣ. -Деҳлӣ, (Донишгоҳи Деҳлӣ). - 1998. – С.233-253.
17. Фаришта, Ҳиндушоҳи Астарободӣ. Таърихи Фаришта. – Ҷ.2. - Лоҳур: Нивал Кишор, 1905. – С.342-347.(430 с.).
18. Ҳасан, Пир Фулом. Таърихи Ҳасан.- Ҷ.2. – Сринагар, 1960. – 940 с.
19. Ҳучҷатӣ. Таърихи Фаришта. – Донишномаи адаби форсӣ. Адаби форсӣ дар Шибҳи қора (Ҳинд, Покистон, Бангладеш). – Ҷ.4/3, 1380, - С.634- 635.
20. Шамсиддин. Сайре дар адабиёти форсӣ // Дониш. - №5. – 11.
21. Hasan, Mohibbul. Kashmir under the Sultans. - Calcutta, 1959.
22. Tikku G. L. Persian poetry in Kashmir (1339–1846). - Berkelly, Los Angeles, 1971. - 321 p.

ВЕЖАГИҲОИ МУМТОЗИ ШЕЪРИ КАМОЛИ ХУЧАНДӢ

*Эй ибтидои дардат ҳар дардро ниҳоят,
Ишқи туро на охир, шавқи туро на гоят.
Гар дафтари ҳадисам пур хуни дил набудӣ,
Ин гуфтаҳо накардӣ дар ҳар диле сироят.
Дар мочарои ишқат илму амал нагунҷад,
Он ҷо, ки қиссаи туст, чӣ ҷои ин ҳикоят?!*

Камоли Хучандӣ, шоири ширинсухани мактаби ироқӣ, мисли бештари шоирони ин мактаб, қолаби ғазалро бар қолабҳои дигари шеърӣ тарҷеҳ додаву барои баёни маонӣ дар ишқу ирфон, тарбияту ахлоқ ва мавъизаву ҳикмат аз ғазал истифода кардааст. Ғазалҳои Камолро аз назари мухтаво ба муҳаққиқона, ҳикамӣ, ошиқона ва риндона метавон тақсим кард.

Ғазалҳои муҳаққиқона ҳовии андешаҳои тавҳидиву ҳаққӯёнаи шоир ва маъмулан бо чошнии ишқ ҳамроҳ аст. Камол дар байте ин гуна ғазалҳои худро «асрори Худо» меномад:

*Инҳо на мақолати Камол аст,
Асрори Худост ин, ғазал нест.*

Аз намунаҳои олии ин қисм ғазалест, саршор аз андешаҳои худҷӯёнаву имонӣ, ки чанд байте аз онро сарлавҳаи ин мақола сохтам.

Дар ғазалҳои ҳикамӣ суҳан бар асоси мавъизаву ҳикмат ва ибрату эътибор аст. Меҳвари аслии ин гуна ғазалҳо тавсия ба инқитобу тарки тааллуқоти дунявӣ ва буридан аз вобастагиҳои нафсонӣ аст. Шоир дар ин гуна ғазалҳо низ ишқро роҳбару роҳнамои инсон медонад. Намунаи ин навъ ғазалест ба матлаи:

*Раҳ гушуданд, бор барбандед,
Хештан зери бор мапсандед.*

Дар ғазалҳои ошиқона мавзӯи аслии ишқу мазомини сӯзу гудозу беқарории ошиқона ва суботу пойдорӣ дар ишқ аст, ки ба муқтазои машраби Камол сибғаи ирфонӣ мепазирад. Саҳми ғолиби ғазалиёти шоир аз ин навъ аст.

Ғазалҳои риндона дар мояҳои риндиву маломатист ва меҳвари онҳо риёситезӣ, эъроз аз зуҳди риёӣ, сарзаниши муддаиёни беҳабар ва

¹ доктори забон ва адаби форсӣ (ЦИЭ)

ситоиши ишқу сармастӣ аст. Намунаҳои он дар девони Камол фаровон аст. Аз ҷумла, метавон ба ғазале ишора кард ба матлаи:

*Мо дар ин даёр фитодем ҳам аз рӯзи аласт,
Ринду девонаву қаллошу хароботиву маст.*

Вежагиҳои мумтози шеъри Камоли Хучандӣ.

Тозагиву навоарӣ. Яке аз вежагиҳои шеъри Камол навҷӯиву ғаробати мазомин ва таркиботу таъбирот аст. Ба гуфтаи худи ӯ ҳамин ғаробат мояи дилпазирии шеъри ӯ шудааст:

*Камол, гуфтаи ту дилпазир аз он маънист,
Ки маънии суханонат ғаробате дорад.*

Таркиботи тоза, ташбеҳоту истиороти бадеъву нағз, мазомину таъбироти чадид дар ғазалиёти ӯ бисёр аст. Бо тасарруф дар поре аз мазомини ашъори шоирони пешин, ба онҳо рангу рӯи нав ва дилнишинӣ бахшидааст. Филмасал, маъруф он аст, ки боди сабо бо навозиши худ гулҳоро мешукуфонанд, вале Камол аз боди сабо меҳаҳад, ки гулро, ба ҷурми иддаои баробарӣ бо ҳусни дӯст танбеҳ кунад (ғазали ба матлаи: «Гул лофи ҳусн бо рухи он сарвқад задаст...»), ё бастанӣ зулфи дӯстро кайфари дуздӣ дилҳо медонад ва мегӯяд: «Дузди дилҳост сари зулфи ту, з-онаш бастанд...».

Ҳамчунин, бастанӣ даҳонаи шишаи гулобро ба далели лоф задан ва рақобати гулоб бо нақҳати ёр медонад:

*Хост бо нақҳати ту дам зананд аз шиша гулоб,
Бизадандаи ҳама бар рӯю даҳонаи бастанд.*

Ва дар тарҷеҳи ҷамоли ёр бар моҳи осмон моҳро дузде меҳонад, ки барои рабудани ҳусни ёр ҳар шаб саре ба равзани ӯ мекашад:

*Моҳ дуздӣ мекунад хубӣ зи ту,
З-он дарояд ҳар шабе аз равзанат.*

Ва бо зарофат сардии маҷлиси муддаиёни беҳабар аз ишқро васф мекунад:

*Ошиқе рӯзе ба саффи воизи мо по ниҳод,
Як ба як ангуштҳои по-и сармо бурду рафт.*

Ё зардии чехраи худро коҳе меҳонад, ки ғами дӯст коҳи гулхонаи дилҳоро аз он мебаранд ва ё давидани ашқро бар чехраи худ мӯҷиби обиларӯ шудани пой он медонад ва далели камсухании (фурӯбастигии) гунчаро шармандагӣ пеши даҳони дӯст меҳонад:

*Ғамаш ҳар кучо дар диле хона сохт,
Барои гил аз рӯи мо коҳ бурд.*

* * *

*Чу ашқро зи давидан ба по зад обилаҳо,
Раҳо кунам, бари он остон фуруд ояд.*

* * *

*Гунча пеши даҳанат лаб ба ҳадисе нагушуд,
Расми хичлатзадагон аст, бале, камсуханӣ.*

Ҳусни матлаъ. Яке аз қозибаҳои шеъри Камол ҳусни матлаи ғазалиёти ӯст. Пайдост, ки он чи дар назари аввал, бо таварруқи девони шоирон моро чазб мекунад, зебоии ашъор аст. Дар интиҳоби ашъор, бештар ба ҳусни матлаъ тавачҷуҳ мешавад. Камол худ дар матлаи ғазале ба ин нукта ишораи зариф дорад:

*Матлаи ҳусну қамол аст офтоби рӯи дӯст,
Ҳусни матлаъ бин, ки дар матлаъ ҳадиси рӯи ӯст.*

Аз матлаъҳои зебои ғазалиёт ду намуна нақл мешавад:

*Машинав, ки маро беҳ зи ту ёри дигаре ҳаст,
Масмӯъ набошад, ки зи қон дӯсттаре ҳаст.*

* * *

*Бо ёди лабат соқӣ чун май ба қадаҳ резад,
Сад кушта ба як қуръа аз хок барангезад.*

Табиат. Яке аз мояҳои зебои қозибҳои шеъри Камол ҳузурӣ табиат дар шеъри ӯст. Гул ба танҳои дар ғазалиёти Камол нақше рангину дилангез дорад ва ҳусни матлаи шумори бисёре аз ғазалҳои ӯ марҳуми ҳузурӣ гулу райҳон ва бӯи хуши табиат аст. Дар «Девон»-и Камол ба ғазалҳои бармеҳурем, ки гулҳоро раёҳин мазмунсози байт-байти онҳо шудаанд ва аз сухани шоир роиҳаи рӯҳпарвар ба машом мерасад. Масалан, ғазале ба матлаи:

*Гул шуқуфту боз нав шуд аҳдҳо бо рӯи дӯст,
Шохи гул, ё Раб, чӣ менад ба рангу бӯи дӯст.*

-машоми қони хонандаро аз атри гулу сунбул ва сарву нарғису райҳони он сармаст мекунад.

Ғазалҳои мутааддиде дар «Девон»-и Камол бо вожаи «гул» шурӯъ мешавад, аз ҷумла:

*Гул ба сад лутф бидид он бару пиндошт тан аст,
Шакли худ дид, ҳамон гуна равон дар бадан аст.*

* * *

*Гул аз пероханат бӯе шундаст,
Гиребон аз барои он даридаст.*

* * *

*Гуле чун сарви мо дар ҳар чаман нест,
Агар бошад, чунин нозукбадан нест.*

Ташбеҳ. Шояд бузургтарин хунари Камол дар ташбеҳоти нағзу пурҷозибҳои ӯ чилвагар шуда бошад. Камтар мазмуне дар шеъри ӯ фориг аз ташбеҳ баён шудааст. Гоҳе маълумоти мутанаввеи шоир

чошни ин ташбеҳ шудааст. Камол ғами ёрро дар дили танги худ ба «фуруд омадани фавчи жола ба авчи ғунча» ташбеҳ мекунад, канор рафтани зулфи ёрро аз рухсор бо «яғмо додани Руму парешон кардани Шом» карин месозад, гесувони мушкини дӯстро бар гардани ӯ «хирочи Хутан», ки «бути Чин» барои ӯ оварда меҳонад, таманнои дӯстро дар дили худ «меҳмони ҳамешагӣ» медонад ва гирияи ошиқ дар даври ҳусни ёр «борон рехтани бод дар мавсими гул»-ро ба ёди ӯ меоварад:

*Чу фавчи жола, ки ояд ба авчи ғунча фуруд,
Ғами ту дар дили танг ончунон фуруд ояд.*

* * *

*Ҳусни ҷаҳонгират чу қард он зулф дур аз пеши рӯ,
Додӣ ба яғмо Румро, қардӣ парешон Шомро.*

* * *

*Мушк бар гардани он турки Хито ҷист зи зулф,
Бути Чинаш магар оварда хирочи Хутан аст.*

* * *

*Мардум ба даври рӯи ту дар гириянд аз оҳи ман,
Шарт аст борон рехтан дар мавсими гул бодро.*

Ибдоъ ва ибтикори Камол дар овардани изофаҳои маҷозӣ низ буъди дигари ӯст – таркиботе изофӣ, чун «шатранчи ғам», «димишки дида», «мисри дил», «савори ашк», «соқии ишк», «паймонаи номус», «чамани чон», «ғунчай шодӣ», «ташрифӣ бало», «ҳавасободи дил», «дорухонаи дард», «зиёфатхонаи дард» ба шеъри ӯ ғаробату ҷозибай дигар бахшидааст.

Тамсил яке аз вежагиҳои асосии сабки ҳиндӣ аст. Шоирони ин мактаб умуман аз ин санъат барои тавҷеҳ, таълил, таъкид ё эзоҳ баҳра меҷустанд. Аммо пояҳои тамсил пеш аз он (дар) шеваи шоирони Озарбойҷону сабки ироқӣ гузошта шуда буд ва бузургоне, чун Анварӣ, Ҳоконӣ, Низомӣ, Саъдӣ ва дигарон аз он барои баёни маонӣ истифода кардаанд. Аммо истифодаи Камоли Хучандӣ аз ин шева кайфияте хос дорад: манбаи аслии тамсилоти Камол мушоҳидоти таҷриботи ӯ дар зиндагии иҷтимоӣ, эътиқодоти мардум ва, ҳамчунин, тахайюлу эҳсоси шоиронаи ӯ ва гоҳ таъриху ривоёту афсона аст. Камол бештар дар мояҳо ва мазомини ошиқона тамсил ба кор мебарад. Қолибтар он ки дар таъйиду тавҷеҳ ва таъйини мафохими ғиноӣ аз тамсилҳои ахлокиву тарбиявӣ ва иҷтимоӣ баҳра меҷӯяд. Лутфи ин тамсилҳо чун бо ташбеҳоти зебо ва музмар дармеомезад, дучандон мешавад. Лузуми парҳези бемор аз пурхӯрӣ, забунгириву гадоозории сағи хона, барбод рафтани обрӯ бар сари май, камбаҳо будани зира

дар Кирмону мушк дар Хутан, густохии мардуми нодон, ба шумор дарнаёмадани барги дарахт, раҳ гум накардани қофила дар шаби махтобӣ, мушкили омӯхтани дурӯгарӣ ба маймун (ишора ба хикояти Калила), бетобии дарахти гул дар сармо, нарафтани сиёҳӣ бо шустушӯ аз чеҳраи зангӣ аз чумлаи аносири мазмунсоз дар тамсилҳои Камол аст. Тамсилоти ашъори Камолро метавон ба тарбиятиву ахлоқӣ, интиқодиву иҷтимоӣ, таҷрибиву ҳиссӣ, тахайюливу эҳсосӣ тақсим кард, ки ба нақли намунаҳое аз ҳар навъ иктифо мекунем.

Ахлоқиву тарбиятӣ:

*Бе лабат гар шуд лаболаб соғари ашкам, равост,
Аввалин чизе, ки рафт андар сари май, обрӯст.*

Интиқодиву иҷтимоӣ:

*Аз сари кӯи ту ҳаргиз нашавад дур, Камол,
То дари марг зи дарюза гадо бас накунад.*

Таҷрибиву ҳиссӣ:

*Кучо дуруст кунанд аҳли зуҳд тахтаи шиқ,
Ки мушкил аст ба маймун дурӯгарӣ омӯхт.*

Тахайюливу эҳсосӣ:

*Ошиқи дидорро дидор орад дар хурӯш,
Андалеб аз шавқи гул фарёду зорӣ мекунад.*

Дар ғазалиёти Камол илова бар тамсил, масалҳои пурмаъно ба суратҳои зер метавон дарёфт, масали соир ба айни иборат, мазмуни масал, ашъоре, ки худ масал шудаанд. Масали соир:

*Гар ба нозам кушӣ, макун таъхир,
Ки зи таъхир бими офот аст.*

Мазмуни масал:

*Дар ҳақи мо, эй рақиб, ҳар чӣ ту хоҳӣ, бигӯ,
Нест ба ҳамчун тӯе беҳ зи ҳамӯшӣ ҷавоб.*

Шеъри масалшуда:

*Манъи Камол аз ошиқӣ, ҷони бародар, то ба кай?
Панди падар монёи нашуд расвои модарзодро.*

Инъикоси маълумот. Яке аз вижагиҳои осори адабӣ (умуман аз назму наср) дар даврони шоирии Камол инъикоси маълумоту иттилооти шоирону нависандагон дар осори онҳост.

Баъзе аз удабо дар ин роҳ ифрот кардаанд, ки мӯчиби душвории фаҳми осори онон шудааст. Изҳори маълумот низ дар шеъри Камол дида мешавад. Аммо ин шоир ба хилофи Ҳоқониву Низомӣ ва Мучиру Фалакӣ гирди ифрот нагашта ва ба овардани матолиби содаи улуми рӯзгори худ иктифо кардааст. Аз навъи истилоҳоти марбут ба навоҳо ва мақомҳои мусикӣ, тибу доруҳои гиёҳӣ, нучуму афкори

он, хату хушнависӣ, шатранчу нарду румузу фунуни онҳо. Гоҳе низ ишороти таърихӣ зимни ташбеҳоти мундариҷ дар ғазалиёти ӯ дида мешавад. Намунае аз ин ишорот «таваҷҷуҳ ба сарзамини Шом дар айёми фитна» ва «овардани хирочи Хутан аз Чин» дар абёти зер аст:

*Дигар ба зулфи ту хоҳам зи чаври гамза гурехт,
Ки даври фитна таваҷҷуҳ ба сӯи Шом хуш аст.*

*Мушк бар гардани он турки Хито чист зи зулф,
Бути Чинаш магар оварда хирочи Хутан аст.*

Инъикоси аҳволи иҷтимоӣ. Яке аз қавоиди осори шоирони мо самари вучуди ишороти иҷтимоиву фарҳангӣ дар онҳост. Ҳоконии Шарвонӣ аз ин назар имтиёзе хос ва мунҳасир ба фард дорад. Инъикоси масоили иҷтимоӣ дар шеъри Камол низ назаргиру тааммулангез аст ва метавонад сари нахе аз авзои иҷтимоии рӯзгори ӯ ба даст диҳад. «Гаронии писта дар айёми ид», «додани меваи нарасидаву чигар ба гадо», «ҷон бохтани расанбозон бар сари бозӣ», «озод кардани зиндониён дар ид», «ҳад задани маст», «боч додан аз деҳи обод ба шаҳна», «буридани дасти дузд», «мевадуздӣ аз боғ дар партави моҳтоб» ва «рағ задани фасод» намунаҳое аз ин даст дар шеъри Камоланд:

*Писта ҳар сол гарон будиву бодом бақадр,
Аз лабу чашми ту ин ид ҳама арзон шуд.*

*Биёр себи зақан, гарчи нуқраи хом аст,
Ки боғбон ба гадо ҳар чӣ хом, мебахшад.*

*Зи хони васли ту то бо мани гадо чӣ расад,
Ба ҷуз чигар ба гадоёни бенаво чӣ расад.¹*

*Ҷун расанбоз, ки ҷон бозаду сар ҳам бар сар,
Ман ба зулф сару ҷон низ ҷунон хоҳам бохт.*

*Ҷонам аз гам раҳон, чу ид расид,
Ид зиндониён кунанд озод.*

*Ба чашму гамза мафармо, ки мастро бизананд,
Ба як-ду маст чӣ нисбат, ки эҳтисоб диҳӣ.*

*Камол, шаҳнаи ишқ аз дили ту дониш хост,
Чӣ гуна боҷи нафис аз деҳи хароб диҳӣ.*

*Дуздида ҳусни Юсуф диданду каф буриданд,
З-ин шева дасти дуздон доим бурида бошад.*

¹ «чигар» ба хуни чигар ва гусса низ ихом дорад.

*Пеши рух аз рақиб бипӯшон беҳи зақан,
К-аз боғ мева дузд ба маҳтоб мебарад.*

*Аз пайи рағ задан ар кор ба фассод афтад,
Нест устодтар аз гамзаи ӯ нешзане.*

Дар шеъри Камол, ки гоҳ ба баъзе аз одобу русуми хонақоҳӣ низ бармехӯрем, назирӣ «мӯй гирифтани ҳарсолаи пир аз мурид» ва «муридгирии пирон».

*Шавқи лабат ба майкадааш бурд мӯкашон,
Пире, ки аз мурид ҳамасола мӯ гирифт.*

*Пири муридгир чу лӯлисифат фитод,
Мӯи касон чу оинадорон ба ҷид гирифт.*

Инъикоси боварҳои мардумӣ. Дар ашъори Камол метавон нишонаҳое аз боварҳои мардумӣ суроғ гирифт. Эътиқод ба «рафтани парӣ ба сӯи мардум ба сабаби бӯ», «дар шиша кардани парӣ», «робитаи девонаву ҳилоли моҳ», «сӯхтани катон аз моҳтоб», «ҳамду сура хондан барои мурда» намунаҳое аз инъикоси эътиқодоти мардум дар ғазалиёти Камол аст:

*Биниҳам уди дили сӯхта бар оташи шавқ,
Гар бидонам, ки паривор ба бӯ меояд.*

*Дил шишаест ҷои ҳаёли ту, эй парӣ,
Кардӣ парӣ ба шиша, ҳамин аст соҳирӣ.*

*Аз зулфи хеш дилро занҷир қун муҳайё,
Гар абруят намояд девонаро ҳилоле.*

*Дили ман бе маҳи рӯи ту сӯзон
Чу катон аз вучуди моҳтоб аст.*

*Бар ту, гуфтӣ, сурае хонам, чу мирӣ,
Мурдаму «алҳамдулиллаҳ» ҳам нахондӣ.*

Камол ва Ҳофиз. Шабоҳати шеъри Хоча Камол бо шеъри Хочаи Шероз назаргир аст. Бисёре аз латоифи орифонаву мазомини риндонаи Ҳофиз дар шеъри Камол низ дида мешавад. Таркиботу истилоҳоти муштаракӣ ашъори ин ду шоир фаровон аст. Дар бисёре аз ғазалҳо ташобеҳу вазну радифу кофия ба ҷашм меҳӯрад.

Ҳатто, баъзе аз иборот айнан дар ашъори ҳарду шоир такрор шудааст. Боре вучӯҳи иштирок чандон аст, ки баррасии он маҷоли дигар меҳақад. Дар ин ҷо танҳо ба зикри намунаҳое аз ин шабоҳатҳо қаноат мекунем.

Риёсатезӣ. Яке аз мояҳои аслии ғазалиёти Камол маломати ри-

ёву зуҳди риёӣ аст, ки дар он бо ашъори Хоҷаи Шероз шабоҳати комил пайдо мекунад. Камол низ ҳамчун Ҳофиз бо муддаиёни дурӯғини зуҳд сари носозгорӣ дорад ва ононро ба боди сарзаниш мегирад ва бар он аст, ки ин муддаиёни худбин, то машоми қонашон бӯе аз ишқ набурда, аз руунати нафс халосӣ нахоҳанд ёфт. Камол ин беҳабаронро маҳрум аз дарди асрори ишқ ва аз номаҳрамони боргоҳи баланди ишқ медонад ва бар бесабрии онон таассуф меҳӯрад ва ононро чун хас сазовори оташ мешуморад.

Тақобули зуҳду риндӣ дар ашъори Камол, дарвоқеъ, тақобули ҳаққу ноҳақ ва ҳалолу ҳаром аст. Шавоҳиди ин маънӣ дар ашъораш фаровон аст ва дар ин ҷо ба нақли чанд фикра аз онҳо баҳс мекунем:

*Зоҳид зи ту пӯшад назару ақл фурӯшад,
Ин беҳабаронро нигар, он бебасаронро.*

* * *

*Қўяд аз суҳбати мо зоҳиди пурҳила гурез,
Тоқати панҷаи шерон набувад рӯбахро.*

* * *

*Зоҳид аз шаҳри ишқ раҳт кашид,
Ақл бифканд рустоиро.*

* * *

*Зоҳидон камтар шиносанд он чӣ моро дар сар аст,
Фикри зоҳид дигару савдои ошиқ дигар аст.*

* * *

*Чашми зоҳид нашавад пок зи худбини хеш,
То чу мо сурма зи хоки қадами ӯ накунад.*

* * *

*Зоҳид аз рӯи ту то чанд маро тавба диҳад,
Гӯ: раҳо кун, ки Худояи зи риё тавба диҳад.*

Иштироки вазну қофия. Бисёре аз ғазалҳои Камол дар вазну оҳанг ва радифу қофия бо ғазалиёти Ҳофиз ҳаммонанд аст. Илова бар он, таъбироти муштарак низ дар онҳо дида мешавад, ки таъйиде дигар бар таъсиру таассури ду шоир аст. Инак, шавоҳиде аз ин боб:

Ҳофиз:

*Ҳуснат ба иттифоқи малоҳат ҷаҳон гирифт,
Оре, ба иттифоқ ҷаҳон метавон гирифт.*

Камол:

*Зулфи камандафканат иқлими ҷон гирифт,
Бо ин каманд рӯйи замин метавон гирифт.*

Ҳофиз:

*Он ёр, к-аз ӯ хонаи мо ҷои парӣ буд,
Сар то қадамаш чун парӣ аз айб барӣ буд.*

Камол:

*Он ёр, ки пайваста ба мо дилнигарон буд,
Машгул ба мо буду малӯл аз дигарон буд.*

Ҳофиз:

*Он турки паричеҳра, ки дӯш аз бари мо рафт,
Оё чӣ хато дид, ки аз роҳи хато рафт.*

Камол:

*Он шӯх, ки рафт аз бари мо, боз кучо рафт,
Дур аз назари аҳли вафо, боз кучо рафт?! .*

Таркиботу истилоҳот ва таъбироти муштарак. Таркиботу истилоҳоте, чун «хирқай солус», «пашминапӯш», «илми назар», «аҳли назар», «хотири отир», «пири мугон», «замири мунир», «шамъи Чигил», «қӯтахостин», «он», ки дар ашъори Ҳофиз таъбироте калидӣ ба-шумор меоянд, дар ғазалҳои Камол низ қорбурди васеъе доранд, ки дар ин ҷо ба унвони намуна барои истилоҳи «он» нақли шоҳид мекунем:

«Он»-и Ҳофиз дар шеъри Камол низ манзалате дигар дорад. Камол низ чун Хоҷа Шероз «он»-ро бар ҳусн тарҷеҳ медиҳад. Дар байте чамъияти чамоли ҷононро бо ихоме зариф нишоне аз «он»-и ӯ медонад:

*Қомати ҳамчун алиф дориву абрӯе чу нун,
Дар ту ҳар оне, ки гуфтанд, аз пайи он гуфтаанд.*

Дар абаёти зер низ ба «он» таъкид шудааст:

*Бори андӯҳу ғами ёри сабукрӯҳ, Камол,
Бар дилу дида гарон нест, гар оне дорад.*

* * *

*Ақл гуфт: «Ар ба ҳусн оне ҳаст,
Он қаду абруи фалон бошад» .*

Илова бар инҳо, мояҳои ғолиби шеъри Ҳофиз, монанди ғампарастӣ, иғтинофурсат, тақобули ақлу ишқ, чамолпарастӣ, хатароти ишқ, ибрату эътибор дар шеъри Камол низ чилваҳое дорад, ки ҳокӣ аз наздикии машраби маънавист. Асосан, машраби ирфонии Камол ҳамон ишқу риндист ва Камол борҳо ва ошқоро чун Ҳофиз худро ошиқу ринду масту хароботӣ хондааст:

*Гар шеваи Камол бипурсад касе, бигӯй:
К-ӯ сӯфиясту ринд, вале порсонамост.*

Лубби машраби Камол тарки риёст, ки асоситарин шарти риндист ва ӯ онро мақбултарин тоати худ медонад:

*Чандон, ки бозчуст дар аъмоли худ, Камол,
Мақбултар зи тарки риё тоате наёфт.*

Баргардони Мавлуда Почоева

Муҳлиса Нуруллоева¹

РУҶЌҶИ ШАЙХ КАМОЛ БА ХУҶАНД (Симои Камол дар ашъори Фарзона)

*Табъи ту, Камол, кимиёест,
К-аз вай сухани ту ҳамчу зар шуд.
Девони ту дӣ яке ҳамехонд,
Дидам, ки даҳон-и пуршакар шуд.
Аз гояти лутфу обдорӣ,
Ҳофиз суханат шуниду тар шуд.*

Ҳоки шоирхези Хучанд, ки дар оғӯши он кам касе аст, ки садон дили хешро бо муъҷизаи худовандӣ, яъне қалам рӯи сафҳа нарахта бошад, ду ситораи дурахшони адабро шуҳрати чаҳонӣ додааст: яке орифи комил ва шоири бебадил Шайх Камол ва дигаре шоири халқии Тоҷикистон Фарзона.

Шайх Камол ба иттифоқи аҳли таҳқиқ ва соҳибони тазкира овози туфулият ва навҷавониро дар Ватан паси сар намуд ва ба азимати Байтуллоҳ аз Хучанд берун шуд, пас аз зиёрати Каъба ба диёри Озарбойҷон, дар шаҳри биҳиштмисоли Табрез таваттун гузид. Ин шаҳр бо ҳузури Камол қисвати тозаи шуҳрат ба бар кашид ва дар он Ҳоҷа Камол муҳлисонро иродатмандони зиёде пайдо кард ва он ҷо «мачлиси шарифи ӯ мачмаи фузало» гардид (1,306). Дилпайванду рӯхпайванди Табрез будани хешро Шайх Камол чунин таъкид доштааст:

*Табрез маро ба ҷои ҷон хоҳад буд,
Пайваста маро вурди забон хоҳад буд.
То дарнақашам оби Чарандобу Гачил,
Сурхоб зи чашми ман равон хоҳад буд.*

Пас аз даргузашти беш аз 600 сол дар ин ҳоки шоирхез боз нобиғаи дигаре бо номи Фарзона зухур кард ва бо сабки тозаву шеъри нобаш тавонист мактаби бузурги адабиеро дар ҳавзаи Хучанд бунёд ниҳад. Назаре бар он хоҳем кард, ки пас аз убури беш аз шаш қарн симои Камол дар сурудаҳои Фарзона ҷӣ гуна ба қалам омада.

Бо он ки дар адаби муосири тоҷик Фарзонро фатҳи куллаи баланди ҳунари шоирӣ даст дод, аммо ӯ худро дар назди рӯҳи Шайх Камол хичолатзада мебинад ва дар шеъри «Дар остонаи субҳ», ки барои устодаш доктор Абдулманнони Насриддин сурудааст, мегӯяд:

¹ номзади илмҳои филологӣ, корманди МД «Маркази илмии Камоли Хучандӣ»

*Ту хома додию бурдӣ ба вусъатободам,
Чаро ба фохта нӯшондаӣ либоси уқоб?!
Агар ки рӯҳи Камолам шавад гиребонгир,
Ки «Шарми мо нанамудӣ», чӣ гӯямаи ба ҷавоб?!*

Фарзона бузургиwu азамат ва иқтидори сухани Камолро муъ-
тариф аст ва меандешад, ки баъд аз Камол, ки шеърро дар ҳадди ка-
мол гуфтааст, сухан гуфтани ӯ беш аз шармсорӣ, чизи дигаре ба бор
нахоҳад овард. Дарки ин нукта ва эътироф бар он, ишора ба улувви
шоирии Камол аст. Аммо аз ҷониби дигар гувоҳӣ бар он медиҳад, ки
хонум Фарзона низ дар мартабаи бузургиwu азамат қарор дорад ва
ин пири иршодро бузургворона шинохтааст.

*Камол маҳ буду ман камтарам зи ҳолаи ӯ,
Камол асл буд, аммо манам ниқоби ниқоб (4, 21).*

Фарзона баёни матлаби худро бо қорбурди санъати ташбеҳ ва
тазод тавзеҳ медиҳад ва бо санъати муболиға хулоса мекунад. Ка-
молро ба моҳ ташбеҳ мекунад ва худро поёнтар аз ҳола меҳисобад.
Дар мисраи дигар бошад, Шайх Камолро «асл» медонад, аммо худро
«ниқоби ниқоб». Моҳ барои хонанда возеҳ аст, ки аз акси рӯшноии
офтоб шабҳо тобон мешавад. Ҳола доираи ғуборолуди гирди моҳ аст,
яъне хирмани моҳ. Асл – ишора ба асос ва моҳият аст. Ниқоб бошад,
пардаест, ки аслро мепӯшад ва монеа эҷод мекунад барои расидан ба
асл. Аммо таъбири «ниқоби ниқоб» боз ҳам фаротар аз асл рафта
аст.

Фарзона дар силсилаи ашъори «Паёми ниёгон», ки дар он аз 12
нобиғаи адабиёти форсии тоҷикӣ (Рӯдакӣ, Дақиқӣ, Фирдавсӣ, Но-
сири Хисрав, Хайём, Мавлавӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Камол, Ҷомӣ, Бедил,
Иқбол) ба таъбири худи ӯ «ба ворисони пунбабагӯш» паём мерасо-
над, аз Шайх Камол чун булбули хушнаво, ки дар кӯи ғурбат мехо-
над, вале ҳаммеҳанон аз нағамоти улвии он бенасибанд, ёд кардааст:

*Зи ту рафтаму бибурдам дури ашк дар гулӯе,
Туи дигар офаридам зи маводи орзуе.
Нашинохтӣ, Хучандо, ки бад-ин шуову гармӣ,
Накунад дар осмонат шафақи дигар нумуе.*

Мисраъҳои зерин бошад шефтаву дилбастаи Волиёнқӯҳ гарди-
дани Шайх Камол, баъд аз фатҳи Табрз аз ҷониби Туктамишхон ба
шаҳри Сарой бурдани ӯро баён меорад:

*Нафаси ту мешамидам зи Сарою Волиёнқӯй,
Бирасид атри Сайхун зи ҳавои Волиёнқӯй.
Чу ғубор дӯш аз худ бифишондаиву фардо,
Ту ғубори ман бичинӣ зи фазои Волиёнқӯй.*

Мусаллам аст, ки камназирии Шайх Камол, чи дар шахсият, чи дар тариқати сӯфияву озодмардӣ ва чи дар ҳунари шоирӣ аз оғоз то ба имрӯз аз ҷониби аҳли илму адаб муқаррар таъкид ёфтааст. Байти зерини Фарзона ёдкарди ҳамин матлаб аст, ки мефармояд:

*Манам он адошиносе, ки ба лутф ошно буд,
Дари чашми сад ҳазорон ба мани ғариб во буд (5, 351).*

Вожаи «адошинос» маънии нуктадон, тезхуш, зақӣ, рамзошно ва зиракро дорад. Вожаи «лутф» ба маънии нармиву мулоимат, латофату назокат ва балоғати сухан аст. Таъбири шоиронаи «дари чашм» ба маънии нигаронӣ ва интизорист. Шайх Камол воқеан, бо таъби салим ва сухани латиф тавонист ғулғулае дар олами маънӣ афканад ва дари чашми «сад ҳазорон»-ро интизори худ созад. Зери таъбири «сад ҳазорон», ки ишора ба гурӯҳи зиёди мардум дорад, метавон ҳамгинуи ҳамтирозон, дилбастагону шефтагон, муридону ихлосмандони Камолро дар саросари олам, аз сӯи дигар ҳаммеҳанони чашмчор ба роҳи шоири ғариб ва дурмонда аз Ватанро ҳам кард, ки ҳама бо меҳр, иродат ва ихлос омадани ӯро интизорӣ мекашанд. Бар замми ин ҳама, аз забони худи Камол баён ёфтани ин матлаб дар шеъри Фарзона таъкиди муқаррари ин воқеият хоҳад буд.

Шеъри «Видои Камол бо Хучанд» низ, ки бо байти зерин ибтидо ёфтааст:

*Ҷазбе намонда дар туву оғӯши сарди ту,
Эй шахри беситора, маро дур мекуни (5, 257).*

Ишора ба гардиши фалаки қачрафтор, ранҷу азоби ҳичрон, ҳасрати дур аз канори Ватан будан, бо номи Ватан зистану бо ёди он ҷон додан дорад.

Сурудаи дигари Фарзона, ки «Ёдбуди Камол» унвон гирифтааст, баробари матлаб ва маъниҳои дар боло зикршуда, орзуи дар Ватан қомат афрохтани пайкараи Камолро баён доштааст:

*Агарчи мазҳари ҳарфи нахустини Камол ин ҷост,
Агарчи аввалин шеъри тараи чун савти Сирдарёст.
Агарчи номи некаш номбардори диёри мост,
Магар як пайкара бар ёдбуди ӯ намеарзад?!
Яке санге ба подоши суруди ӯ намеарзад?!
Чӣ мебояд?! Чӣ мебояд?!*

*Тасалло медиҳам дилро, ки, оре, ҳайкали шоир
Фақат дар дидаву дил ҳасту шеъри ҷовидони ӯст.
Камол ин ҷост, эй дил, он каломии баркамол ин ҷост!
Сукути Мевағул имрӯз шеъри безабони ӯст
Ва ё Сайхун давоми он газалҳои равони ӯст (5, 105 -106).*

Сурудаи мазкур замоне эҷод гардида, ки ба таври боиставу шоиста шинохти дубораи Камол, рӯй овардан ба офаридаҳои нотакрори ӯ, дар зодгоҳи шоир – шаҳри Хучанд комат афрохтани пайкараи суханвар ормони аҳли қалам ва таҳқиқ буд.

Соли 1996 дар сатҳи байналмилалӣ таҷлили 675-солагии шоир дар шаҳри Хучанд ва бад-ин васила комат афрохтани пайкараи Шайх Камол дар зодгоҳи эшон ин ормони деринаро шикаст. Гузашта аз ин, дар ин давра риштаи камолшиносӣ чун ҷанбаи муҳими адабиётшиносии тоҷик рушд кард. Таъсиси «Академияи Камоли Хучандӣ», таҳияи матни Девони Камол бо саъйи эҳтимоми С. Асадуллоев (Душанбе, 1996), рӯи қор омадани осори гаронмоя ва пурарзише дар шинохти шеъри Камол чун «Сеҳри мубин»-и устод Абдулманнони Насриддин (Хучанд, 1996), «Малики адаб»-и Атахон Сайфуллоев (Душанбе, 1996), «Фарҳанги ашъори Камоли Хучандӣ» мутааллиқ ба қалами шоир ва олим Абдучаббори Суруш (Душанбе, 1996) ва кутуби дигар далели боризи ин нукта хоҳад буд.

Иродат ва дилбастагии Фарзонаро ба ашъори Камол дар муқаддимаи ӯ ба китоби «Сеҳри мубин» дармеёбем, ки ба унвони «Қанди баста» (маъхуз аз таъбири ҳуди Камол) иншо гардидааст. Шоира хидматҳои шоистаи адабиётшинос А. Насриддинро дар шинохти шеъри Камол арҷ гузоштааст, ки «ба хилватғаҳи рози Шайхи бузургвор раҳ кушодаанд ва аз хони малоҳати ӯ қандҳои бастаро гирифта, боз кардаанд ва сеҳру муъҷизаи он ҳазратро мубайян гардондаанд». Дар ин нома пайванди Фарзонаро бо Камол аз забони ҳуди шоира мехонем, ки дар мисоли сурудаҳои зерин баён ёфта:

Лаби ёр бар ҳам чаро зад зи тиста?

Чӣ мӯҷиб шикастан ба муште шикаста?

Шакар пеши он лаб дурӯғест ширин,

Ба чандин гираҳ барниҳӣ қанди баста.

Ба он оби ораз хати нозуки ӯ,

Губорест бар хотири мо нишафта.

Фарзона шод аз он аст, ки ин пайвандро худ дарёфтааст ва қаблан аз абёти фавқуззикри Шайх Камол огоҳӣ надоштааст ва мегӯяд: «Ин абёт, ки қаблан мутаваҷҷеҳ нашуда будам, то ба ҳадди шигифтангез айни ҳоли ман буд, зеро ҳамон рӯз бо ҳамин қофияву вазн шабеҳае гуфта будам:

Чӣ субҳ аст, субҳи мунири хучаста,

Шакарсеб дар боми мо шира баста.

Фалак буд то субҳ тасбеҳгардон,

Гуҳар рехт аз ресмони гусаста.

*Диламро ба ҷӯбор меҳоҳам афканд,
Ки садсола гардест ўро нашуста».*

Тавре ки ба мушоҳида мерасад, симои Шайх Камолдар сурудаҳои Фарзона ба ду гуна – чун мусофири дур аз Ватан монда ва чун шоири тавоно зоҳир мешавад. Дар ашъори Фарзона Шайх Камол, ки умре дур аз Ватан буд, ба Хучанд бозмегардад ва ишқу алоқаи ҳамватанон, шефтагони каломи ноб, ошиқони арӯси маънӣ бо сурудаҳои безаволи шоир, ҳарчи пайвастатар ва устувортар мегардад.

Пайнавишт:

1. Давлатшоҳи Самарқандӣ. Тазкирату-ш-шуаро / Таҳияи Мухлиса Нуруллоева. – Хучанд: Ношир, 2015. – 544 с.
2. Камоли Хучандӣ. Девон / Таҳия ва тасхеҳи матн аз Абдучаббори Суруш ва Саидумрон Саидов. - Хучанд, 1996, - 631 с.
3. Насриддинов Абдулманнон. Сеҳри мубин. -Хучанд. 2002. -163с.
4. Офтоби маърифат (Ёдномаи доктор Абдулманнони Насриддин).- Хучанд: Ношир, 2015. - 512 с.
5. Фарзона. Қатрае аз Мӯлиён. Мунтахаби ашъор дар се мучаллад. -Ҷ.1. -Хучанд: Нури маърифат, 2003.
6. Эрачи Гулисурҳӣ. Зиндагии Камол бар мабноси сурудаҳои худаш // Хучанд, шумораи чашнвора, 1996. – С. 26-46.

ТАРҶУМАИ АРАБИИ «ШОҲНОМА»-И ФИРДАВСӢ

«Шоҳнома»-и Ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ ҳарчанд ба дастури Сомониён навишта нашудааст, вале он ҳосили нахзати бузурги маънавию фикрии Аҷам, нуктаи олии худҷӯиҳои таърихиву миллии қавмҳои ориёист, ки амирони олинажоди Сомонӣ заминаҳои онро фароҳам оварда буданд. Бад-ин маънӣ Фирдавсӣ воқеан ҳам шоири аҳди Сомонӣ ва «Шоҳнома»-и безаволи ӯ шоҳкорию адабиёти аҳди сомонӣ ба ҳисоб рафта, дар байни қавму миллатҳои дигар низ мақом ва ҷойгоҳи шоиста дорад. Аз тарафи шоирону нависандагон мавриди нақлу тарҷума қарор гирифтани ин ҳамосаи бузурги миллии форсу тоҷик гуфтаҳои болоиро собит месозад. «Шоҳнома»-и безаволи Фирдавсиро дар аввали қарни VII ҳичрӣ, аниқтараш соли 620/1223 адиб ва фақеҳи маъруфи араб – Фатҳ ибни Алию Бундорию Исфохонӣ (586-642/1190-1245) бо дастури подшоҳи Шом – Абулфатҳ Исо ибни Абӯбақр ибни Абӯайюб аз забони форсӣ ба забони арабӣ бо насри бисёр зебову роғиб тарҷума мекунад.

Аз қавли худи Бундорӣ маълум мегардад, ки ӯ дар Исфохон таваллуд шуда, ҳамон ҷо парвариш ёфтааст. Бундорӣ соли 617/1220 ба хидмати Абӯбақр ибни Абӯайюб меравад. Ҳангоми бор ёфтани «Шоҳнома»-и Фирдавсиро ҳамчун армуғон ба султон ҳадя мекунад, аммо султон меҳоҳад, ки ӯ «Шоҳнома»-ро барои вай тарҷума намояд (7,98).

Аз шаҳодати сарчашмаҳои таърихӣ (9) ва пажӯҳишоти муҳаққиқон (8) бармеояд, ки дар марҳилаи аввали ҳаракати тарҷумаи осори эронӣ ба арабӣ Ҷабала ибни Солим аввалин нафаре буд, ки достони «Рустам ва Сӯҳроб»-ро, яъне ҷузъе аз «Шоҳнома» ё худ «Худойнома»-и куҳанро ба арабӣ тарҷума кард. Дар марҳилаи дуюми нахзати тарҷума бошад, нахустин тарҷумаи «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ба забони арабӣ дар қарни VI-и ҳичрӣ тавассути Асирулмулки Нишопурӣ ба анҷом расид, вале чун матне ё поре аз ин тарҷумаҳо то имрӯз нарасидааст (6,93), наметавон аз онҳо истинбот кард ва дар бораи забони тарҷума ва таъсири онҳо ба осори пасомад баҳсу гуфтугӯ ва изҳори назар намуд. Аз ин ҷо, тарҷумаи Бундорӣ, ки матни тарҷумаи он дар даст аст, арзишмандтарин сарчашмаи таҳқиқии «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ба ҳисоб меравад.

¹ номзади илмҳои филологӣ, устои ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров

Аҳамият ва арзиши тарҷумаи мазкур, пеш аз ҳама, дар он аст, ки Бундорӣ қадимтарин нусхаи «Шоҳнома»-и Фирдавсиро барои тарҷума мавриди истифода қарор додааст. Аз ин лиҳоз, тарҷумаи мазкур барои дарёфти саҳеҳтарин нусха ва рафъи баъзе шакку шубҳаҳо дар мавриди нусхашиносии «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ низ саҳми арзишманде дорад.

Шавоҳид ва далоили ин гуфтаҳоро бояд, пеш аз ҳама, дар таърихи бознависи «Шоҳнома» ва нусхаҳои бозмондаи ӯ чустуҷӯ намуд. Аксари шоҳномапажӯҳон таърихи итмоми ниҳои таълифи «Шоҳнома»-и Фирдавсиро соли 402/1011 қайд кардаанд (12,13,14). Бундорӣ бошад соли 617/1220 тарҷумаро оғоз намуда, баъди ду сол ба итмом мерасонад (7,99). Маълум мешавад, ки Бундорӣ баъди 216 соли Фирдавсӣ асари безаволи ӯро ба забони арабӣ тарҷума кардааст. Ин ҷо нуктаи қобили таъкид он аст, ки чун тарҷумаи «Шоҳнома» бо дастури султон Абӯбакр ибни Абӯаюб анҷом гирифт ва, албатта, Бундорӣ нусхаеро ба шоҳ тақдим карда, ки ҳадди ақал 50-60 сол умр доштааст. Аз ин ҷо, нусхаи куҳантарини «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, ки соли 614/1217 мудавван шудааст, баъд аз нусхаи Бундорӣ қадимтарин нусхаи «Шоҳнома» ба ҳисоб меравад. Албатта, нусхае, ки Бундорӣ аз он истифода намудааст, то имрӯз нарасида, аммо матни тарҷума худ аз қидмат ва нусхаи дигар буданаи он хабар медиҳад. Чунонки дар байти зерин ин ҳодиса мушоҳида мешавад:

Чу аз хоб бедор шуд ними шаб,

Яке ҷоми май ҷусту букишод лаб (2.8.321).

Калимаи «нимашаб» дар баъзе нусхаҳо «тирашаб» ва дар баъзе «ними шаб» омадааст. Барои дарёфти асли вожа чун ба куҳантарин нишонаи «Шоҳнома», яъне ба тарҷумаи «Шоҳнома»-и Бундорӣ назар намоем («фаламмо интасафа-л-лайлу» – 7,351), аз тарҷума маълум мегардад, ки шакли дурусти ибора «ними шаб» аст ва ин гуна фарқият ва умумиятҳо дар тарҷума зиёд ба назар мерасанд.

Бундорӣ худ таърихи ихтимоми матни дар дастдоштаи хешро соли 384/994 («фӣ муддати салосина санатин охируҳо санату арбаъа ва самонина ва салосумиа», «дар муддати сӣ сол, ки охираш дар 384/994 аст) сабт намудааст (7,276). Забехуллоҳи Сафо низ дар «Таърихи адабиёт дар Эрон» тарҷумаи Бундориро аз рӯи ҳамин нусхаи ихтитомии соли 384/994 доништа, дар аглаби амр матолиби тарҷумаи Бундориро саҳеҳ мешуморад. Чунонки дар мавриди ихтилофи номи падари Фирдавсӣ Сафо мегӯяд: «Номи ӯ (Фирдавсӣ – Н.Х.) ва падараш дар тарҷумаи ал-Бундорӣ, ки дар ҳудуди соли 620/1223 аз «Шоҳнома» ба арабӣ шуда, Мансур ибни Ҳасан омада ва дар маохизи дигар, монан-

ди «Таърихи гузида», «Тазкирату-ш-шуаро», «Оташкада», «Маҷмаъ-ул-фусаҳо»... мухталиф омада ва аз ин ривоёт метавон ба қавли ал-Бундорӣ, ки ақдам аст, бештар эътимод кард» (14,2,458).

Дар бораи нусхаи хотимагии «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ва таърихи он, ҳамчунин, аз рӯи кадом нусха тарҷума шудани асари Бундорӣ дар назди муҳаққиқон ихтилофи назар аст. Чун дар муқаддимаи тарҷумаи Бундорӣ сареҳан таърихи нусхаи ихтиломӣ соли 384/994 сабт шуда ва, гузашта аз ин, шоҳномапажӯҳони зиёде дар ин самт таҳқиқоти судмандеро ба анҷом расонидаанд, ин аснод моро аз воридшавӣ ба масъалаи ҷустуҷӯи қидмати нусхаҳо ва ихтилофоти нусхаҳои мавҷудбудаи «Шоҳнома» бениёз мегардонад.

Нусхаи тарҷумаи асари мазкур, ки мавриди қорбарии мо қарор гирифт, дар китобхонаи марказии донишгоҳи Кувайт ба номи Саид Фатҳ мавҷуд буда, соли 1932 бо эътимом ва тадқику тасҳеҳи адиби форсидон ва шоири шахири мисрӣ Абдулваҳҳоб Аззом (1894-1959) ҷоп шудааст.

Устои Донишгоҳи Миср Абдулваҳҳоб Аззом, ки аз ҷавонӣ ошиқи забон ва фарҳанги форсӣ, баҳусус, шефтаи забони «Шоҳнома» буда, орзуи хондани онро доштааст. Чун аз мавҷудияти тарҷумаи «Шоҳнома» ба забони арабӣ дар китобхонаи Кембрич огоҳ мешавад, қасди тасҳеҳу нашри онро карда, соли 1927 барои дарёфти ин нусха ба Лондон сафар намудааст. Дар ин сафар бо дастгириву кӯмаки мавлавишиноси маъруф Рейнолд Николсон мавсуф нусхаи хостаашро ба даст меоварад. Сипас дар Париж аз маҳзари Муҳаммади Қазвинӣ истифода намуда, нусхаи дигар, яъне нусхаи Берлинро дастрас мекунад ва дар заминаи муқобалаи нусхаҳои Лондон ва Париж нусхаи тарҷумаи «Шоҳнома»-ро таҳия ва ҷоп менамояд. Сипас, ӯ нусхаҳои бозёфтаашро бо асли «Шоҳнома» муқоиса намуда, тавассути нақду баррасӣ нукоти ҷолиберо баён месозад. Ҳосили ин кори ӯ дар муқаддимаи тарҷумаи таҳиянамудааш ироа гардидааст. Ҳамин хидматҳо боис шудааст, ки ӯро ба ҳайси яке аз муҳаққиқони забон ва адаби форсӣ дар мамолики Араб эътироф намоянд (6,95).

Нусхаи дар китобхонаи Донишгоҳи Кувайт мавҷудбуда, дорои 18500 сатр буда, бо ҳисоби миёна агар ҳар сатри насрӣ тарҷумаи ду байти шеърӣ ба ҳисоб равад, тарҷумаи Бундорӣ 37000 байти «Шоҳнома»-ро фаро гирифтааст. Агар теъдоди абёти «Шоҳнома»-и Фирдавсиро ба ҳисоби миёна бо каму зиёдаш 60000 байт пиндорем, пас Бундорӣ аз се як ҳиссаи сурудаҳои Фирдавсиро ҳазфу ихтисор ва ду ҳиссаи онро тарҷума кардааст (1,118).

Дар бораи забон ва усулу навъи тарҷумаи асар ҳаминро гуфтан

мумкин аст, ки Бундорӣ дар тарҷумаи «Шоҳнома» усули тарҷумаи озодро ихтиёр намуда, талхису нақли маъно ва ҳазфу изофотнависӣ дар он ба нудрат ба чашм мерасанд. Аз чониби Бундорӣ интихоби тарҷумаи озод ба ҷои тарҷумаи дақиқ ва мувофиқ ба меъёрҳои илмии тарҷума ба назари мо сабабҳои айнии худро дошт, ки метавон ин матлабро бо нуктаҳои зерин мудаллал намуд:

Якум, Бундорӣ пеш аз ҳама мехост, ки тарҷумаи «Шоҳнома» ба забони арабӣ бо сабки соддаву раво ва омиёнаву роғиб нақл гардад. Бино бар ин, ӯ кӯшидааст ҳатталимкон аз сачъгуиву суханпардозӣ, ки дар замони ӯ маъмул буд, парҳез намояд.

Дуюм, аз матни тарҷума маълум мегардад, ки Бундорӣ баробари талхису ҳазфи хутбаҳову пораҳои мадҳӣ ва интихоби тарҷумаи маъноӣ, қасд дошт, сюжети асосии «Шоҳнома»-ро ба хонанда ба тариқи соддатар манзур намояд.

Сеюм, Бундорӣ ба талхис кардани кутуб маҳорати тамои дошт. Дар тасбити ин нукта кофист, ки ба осори талхискардаи ӯ, аз ҷумла «Таърихи Бағдод», «ал-Барку-ш-шомӣ» ва «Таърихи Салҷуқиён» тавачҷуҳ намуд.

Яке аз муҳаккиқони маъруф ва матншиносу тарҷумапажӯҳи шаҳири эронӣ Озартоши Озарнӯш ба тарҷумаи Бундорӣ баҳои баланд дода, камбудии онро танҳо дар талхиси он мебинад: «Кори Бундорӣ аз назари тарҷума, ба ростӣ, шоистаи ситоиш аст. Вай дар гузиниши муодил барои вожаҳои «Шоҳнома» ё пардохти иборот дар муқобили абёти форсӣ дар бештари ҷойҳо забардастии ҳосе аз худ нишон дода, чандонки кори тасҳеҳи матни форсии «Шоҳнома»-ро осон кардааст. Аммо айби бузурги ӯ он аст, ки ин китобро мухтасар кардааст ва тақрибан ҳама ҷо суханони шахсӣ ва отифии Фирдавси-ро, ки таҷаллиғоҳи ҳунари шоиронаи ӯст, фуру ниҳода...» (11).

Аз гуфтаҳои Озартош маълум мегардад, ки Бундорӣ тарҷумаи «Шоҳнома»-ро «дар бехтарин ваҷҳ» (11) адо намудааст, вале амонати матро, ки аз хусусиятҳои дигари илми тарҷума ба ҳисоб меравад, риоя накардааст.

Ҷои қайд аст, ки Абдулваҳҳоб Аззом ҳини тасҳеҳи матни тарҷума дар мундариҷаи он фаслҳои ихтисоршударо ба қавсайн гирифта, матолиби ҳазфшударо муайян намудааст ва аз ин ҷо метавон ихтисороти Бундориро ба чанд даста тақсим намуд:

Бундорӣ баъзе аз фаслҳои хурд, ба монанди «Фасли озмудани Фаредун фарзандони худро» (2,1,144), «Афсунгарӣ озмудани Сарв бар писарони Фаредун» (2,1,144), «Куштани Рустам пили сапедро» (2,1,382), «Рафтани Рустам ба кӯҳи Сипанд» (2,1,388), «Оғози досто-

ни Сӯҳроб»-ро (2,2,208), ки аввалан ҳаҷман кӯтоҳ ҳастанд ва сониян муҳтавои бештари онҳо танҳо мадху ситоишанд, ҳазф намудааст.

Бундорӣ, ҳамчунин, баъзе аз воқеоту рӯйдодҳои фаслҳоро ба монанди: воқеоте, ки миёни Рустам ва туркманон хангоми овардани Кайқубод дар кӯҳи Албурз (2,2,5) рух дода буд, ҳазф намудааст.

Мутарҷим дар бисёр маврид сароғозу муқаддимаи фаслҳое, ки сароянда аз худ сухан кардаву андарз додааст, ҳазф намудааст. Монанди сароғози «Достони Сӯҳроб» (2,2,208), ки шоир аз марги ҷавонон сухан меронад ва сароғози «Достони Сиёвуш» (2,ч.2,343), ки Фирдавсӣ дар он ҷо аз шеърӯ каломи балеғ сухан мегӯяд, ҳазф кардааст.

Бундорӣ, ҳамчунин, номаҳои тӯлонӣ ва хутбаҳои зиёду васиятҳоро ҳазф кардааст.

Ҳамчунин вожаҳоеро, ки бо ҷаҳонбинии исломӣ созгор нестанд, дигаргун ё ҳазф намудааст. Чунончи вожаи «Аҳреман»-ро ба «шайтон», «малъун» табдил намудааст. Ё поре аз васфи Масеҳро, ки дар достони «Ҷанги Ром ибни Барзин ва Нӯшзод» (2,8,426) омада ва ба ақидаи исломӣ созгор нест, ҳазф намудааст.

Бундорӣ ағлаби авсофи размҳову сафарҳо ва аспҳову вухушро ихтисор карда, дар қавсайн матолиби ихтисор кардашро зикр намудааст. Аз ҷумла, ҷое пас аз васфи гурге, ки ба дасти Гуштосб дар кишвари Рум кушта шуд, мегӯяд: «васфҳои бисёр дар ин бора ҳаст, ки соҳиби китоб (Фирдавсӣ – Н.Х.) карда» (7,322). Ё ҷои дигар дар мавриди ҷанги Арҷосбу Гуштосб мегӯяд: «Дақиқӣ овардааст, ки кор ба ҳамон гуна, ки Ҷомоспи ҳаким ба тафсил ёд карда... пас мо бо бозгӯии он суханро ба дарозо намекашем» (7,325).

Гузашта аз ин, Бундорӣ, дар баробари ихтисору ҳазф намудан, баъзе матолибро низ ба матни тарҷума аз китобҳои муаррихони муътабар, ба монанди Табариву Ҳамзаи Исфаконӣ ва Масъудӣ изофа намудааст, аз ҷумла бахшҳои «Интисоби шоҳ Баҳман ба Бинёмин», достони «Малик ал-Ҳизр» дар рӯзгори Шопур ибни Ардашер»-ро аз Табарӣ ривоят кардааст (11).

Таҳлили тарҷумаи Бундорӣ аз рӯи талаботи хунари тарҷума ва тарҷумонӣ далел бар он аст, ки тағйиру иловаҳои мутарҷим, мавридҳои ҳазфу талхис, нақл ба маъно ва ниҳоятан нигоҳ надоштани амонати тарҷума ва баргаштан аз равиши тарҷумаи дақиқ, аз вижагиҳои тарҷумаи мазкур ба ҳисоб меравад.

Ҳазфу ихтисор ва тағйиру иловаҳои Бундориро, ки нишонаи интиҳоби равиши тарҷумаи озод аз ҷониби мутарҷим аст, метавон аз тариқи муқоисаи тарҷума бо матни «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ

мушоҳида намуд. Барои расидан ба ин мақсад, мо қисме аз тарҷумаи Бундориро бо матни «Шохнома»-и Фирдавсӣ, ки дар силсисаи «Ахтарони адаб» аз тарафи нашриёти «Адиб» бо фарогирии баъзе нусхаҳои муътабари дастрас ва аз рӯи охири нусхаҳои сахҳ рӯи кор омадааст, муқоиса намудем. Натиҷаи қиёс ва таҳлил аз назари тарҷумаи амалӣ бисёр ҷолиб буда, барои шинохти тарҷумаи матни классикӣ бо равиши тарҷумаи озод, ки аз забони форсӣ ба забони арабӣ нақл гардидааст, хеле муҳим ба назар мерасад.

Намунаи талхиси Бундориро метавон дар достони «Қиссаи ошиқ шудани Судоба бар Сиёвуш» дар абёти зерин мушоҳида намуд:

*Баромад ба ин низ як рӯзгор,
Бад-ӯ шодмон шуд дили шахрёр.
Яке рӯз Ковуси кай бо писар,
Нишаста, ки Судоба омад зи дар (2,2,354).*

Мутарҷим муқаддимаи мазкур ё худ чор мисраи болоиро ҳазф намуда, якбора аз қиссаи рӯ ба рӯ гардидани Судоба бо Сиёвуш ва ошиқ шудани ӯ оғоз намуда, чунин тарҷума мекунад:

«Қола: Ва ламмо раат Сузобату маҳосина Сийовухша» (7,155).

Дар давоми қисса боз байти зерини бисёр зеборо тамоман тарҷума намекунад:

*Чунон шуд, ки гуфтӣ тарози нах аст,
Ва ё пеши оташ ниҳода ях аст (2,4,355).*

Зоҳиран, сабаби ҳазф ва ё аз қалами тарҷума берун мондани абёте, ки Фирдавсӣ онҳоро бо истифода аз санъатҳои бадеӣ ва бо маҳорати баланди суханофаринӣ сурудааст, танҳо талхису соддабаёнӣ будааст, зеро муқоисаи баъзе қисматҳои матни «Шохнома»-и Фирдавсӣ бо тарҷумаи Бундорӣ ин матлабро таъйид мекунад. Мутарҷим гоҳо аз тарҷумаи байте, ки маънои он шарҳу баёни зиёдеро дар батни худ дорад ва бо ташбеҳу муболиға зинат ёфтааст, гузар намуда, матлабери меорад, ки аз тарҷумаи матн дур ба назар мерасад. Бар хилофи ин, Бундорӣ баъзан барои тарҷумаи мисрае шарҳи нисбатан дарозро ихтиёр мекунад, ки мисоли онро метавон дар тарҷумаи мисраи зерин мушоҳида намуд:

*Чу Судоба рӯи Сиёвуш бидид,
Пурандеша гашту дилаш бардамид (2,4,356).*

Тарҷумаи Бундорӣ: «...ва камола ҷамолиҳи ӯашақатху ва ҳатто хараҷа мин йадиҳо зимому ихтиёриҳо ва фаҷаъат ва бинавмиҳо ва карориҳо» (7, 155).

Ҳамин ҳодисаро метавон дар тарҷумаи номи достони «Ҳафт хон» ва «Ситоиши подшоҳ Маҳмуд» мушоҳида намуд, ки он чу-

нин тарчума ва тағйир ёфтааст: «Зикру вақоъиу Ҳафт хон ва мо йатағаллаку бихо мин фатҳи Руиндиз ва қатлу Арҷосб» (7, 341).

Ибтидои достони мазкур, яъне фасли «Ситоши подшоҳ Маҳмуд» ва чор байти аввали «Ҳони аввал», дар маҷмӯъ 29 байт аз оғози достон (2,245-247) пурра ҳазф шуда, тарҷума аз баҳши «Рӯй овардани Исфандиёр аз Балх ба роҳи Тӯрон» чунин оғоз мешавад:

«Қола: Ҳасора Исфандиёр мин Балх қосидан қасда Тӯрон»(7,341).

Баъд се байти достони мазкурро тарҷума мекунад ва абёти зеринро ҳазф менамояд:

*Бирафтанд гурдони лашкар ҳама,
Нишастанд бар хони шоҳи рама.*

Мисраи дуюми байти зерин:

*Зи ман нашнавад шоҳ чуз гуфти рост,
Ту он кун, ки аз подшоҳон сазост» (2,8.249).*

тарҷума нашуда, куллан матлаби дигар, оварда шудааст:

«...фарафаъа чоман мина-ш-шароби фашарибаху ёло исми Куштосб» (7, 341).

Чун Исфандиёр аз Гургсор аз бобати Куҳандиҷу роҳи бегазанд ва аҳолии он савол мекунад, Гургсор ҷавоби ўро бо мадху ситоиш оғоз мекунад:

*Чунин дод посух варо Гургсор,
Ки «Эй некдил, фаррух Исфандёр» (2,8,249).*

Тарҷумаи байти фавқуззикр, мисли ҳамин гуна мадху ситоишҳои дигар аз тарафи мутарчим ҳазф шудаанд.

Ҳамин гуна талхису таҳзифро метавон дар қисмати достони «Рустам ва Исфандиёр» низ мушоҳида намуд. Чунончи, дар достони «Хостани Исфандиёр подшоҳиро аз падар» худуди 34 байти достони мазкур аз ҷониби мутарчим дар се сатр чунин талхис шудааст:

«Ва ахаза йуъаддиду мақомотиҳи ва вақоъиаҳу ва мо сабақа лаҳу мина-л-хуруби ва мо нолаҳу мин ҷалоили-л-хутуби ва мо ибтало биҳи мина-л-ҳабси ало тилка-л-ҳайъати-л-фазиъати ва-с-сурати-ш-шаниъати»¹ (7,3,353).

Дар тарҷумаи Бундорӣ баъзан ҳазфи вожаҳо ва таркибот дар байтҳо низ ба назар мерасад. Мутарчим кӯшиш намудааст, ки байтро нисбатан дақиқ тарҷума намояд, вале бо вучуди ин дар байт ҳазф роҳ ёфтааст. Ин ҳодисаро метавон дар байти зерин ба мушоҳида гирифт:

¹ Яъне:...Ба баёни саргузашти ҳеш пардохт, аз чангҳо, ки карда буд ва хатарҳо, ки аз сар гузаронида буд ва бо он вазъи ноҳинҷор ва он шакли шанъ, ки дар ҳабс гирифтор гардида буд.

*Ки чун маст боз омад Исфандёр,
Дижам гашта аз хонаи шахриёр... (2,8,321).*

Тарчумаи ин байт бад-ин гуна аст:

«ва инсарфа Исфандийор мин маҷлиси абиҳи золика ило айвониҳи ва ҳува вочимун маҳмумун»

Пайдост, ки ин ҷо калимаи «маст» мавриди тарчума қарор на- гирифтааст (7,3,351).

Дар ҳамин дoston дар абёти зерин:

*Бад-ӯ гуфт, к-«Эй ранҷидаписар,
Зи гетӣ чӣ ҷӯяд дили тоҷвар?
Ҳама ганҷу фармону рои сипоҳ
Ту дорӣ, бар ин - бар фузунӣ махоҳ (2,8,322).*

чунин тарчума шудааст:

«Инна чамиъа-л-мамолики тахта ҳукмика ва чамиъа-л-хазоини фӣ қабзатика» (7,3,352).

Яъне дар мисраи аввал таркиби «ранҷидаписар» тарчума нашуда, боқӣ бо усули нақл ба маъно тарчума шудааст.

Ё ҷои дигар дар байти:

*Ки ӯрост то ҳаст Зобулситон,
Ҳамон Бусту Ғазнину Кобулситон... (2,ч.8,331).*

мутарҷим калимаи «Кобулистон»-ро аз қалам берун ниҳода, онро ҷу- нин тарчума мекунад:

«Истабадда бибилиди Зобил ва Ғазната ва Буст» (7,353).

Байти зеринро:

*Ба гетӣ туро нест кас ҳамнабард,
Зи румиву туриву озодмард (2,8,331).*

Бундорӣ чунин тарчума мекунад:

«Ва ло ачиду фӣ Турона ва ло Ирона ман йусочилунӣ ва йуқовимунӣ» (7,3,353).

Чунонки аён аст, мутарҷим, байти фавқро нисбатан дақиқтар тарчума намуда, ҳатто вожаи «озодмард»-ро дақиқан, бо калимаи «эронӣ» (15,67) таъбир намудааст, вале айни замон калимаи «румӣ»-ро дар тарчума аз қалам берун андохтааст.

Вежагии дигари равиши кори мутарҷим он аст, ки ҳини тарчума тавзеҳи маънии баъзе аз таркибҳоро аз худ илова менамояд, ки дар воқеъ, барои дуруст тасаввур намудани манзараи қисса ёрии амалӣ мерасонад. Чунончи, дар тарчумаи абёти зерин, ки Исфандиёр аз кир- дори падар назди модараш шикоят мебарад, ҳамин равишро ба кор мебарад:

*...Чунин гуфт бо модар Исфандёр,
Ки «Бо ман ҳаме бад кунад шахриёр...
...Бигӯям бад-ӯ он суханҳо, ки гуфт,
Зи ман ростихо набояд нухуфт... (2,8,321).*

Мутарчим дар тарҷумаи ин абёт матлаби зеринро аз забони Исфандиёр аз худ илова менамояд: «Ло арзӣ минху бидуни золика ва ин аътонӣ чамиъа-л-мамолика».

Яъне «бидуни тоҷу тахт аз ӯ (падар) розӣ намешавам, ҳарчанд тамоми мамоликро ба ман бибахшад». Пайдост, ки ин ҷумла аз изофоти Бундорӣ буда, дар матни «Шоҳнома» ба чашм намерасад (7,352).

Ҳамчунин, мутарчим ин байтро:

*Чӣ некӯтар аз нарраиери жаён,
Ба пеши падар-бар камар бар миён (2, ч.8,322).*

чунин тарҷума мекунад:

«Ва аййу шайъин аҳсану мин ан йакуна-л-валаду мосилан кал-асади байна йадай волидиҳи йаҳмӣ ҳаримаҳу ва йасуну аринаҳу» (7,352), ки ибораи «йаҳмӣ ҳаримаҳу ва йасуну аринаҳу», яъне «ҳариму сарзамини ӯро ҳифзу хиросат мекунад» дар матни «Шоҳнома» мавҷуд набуда, аз афзудаҳои Бундорӣ мебошад.

Ҷои дигар дар тарҷумаи байти зерин, ки Гуштосб аз муначчимон роҷеъ ба толеъи Исфандиёр савол мекунад, Бундорӣ ин ибораро «ва ӯан ҳусни сиратиҳи» (7,352) изофа менамояд:

*Ки «Ҷӯро бувад зиндагонӣ дароз?
Нишинад ба хубиву орому ноз?
Ба сар барниҳад тоҷи шоҳанишаҳӣ?
Бар ӯ пой дорад беҳиву меҳӣ»? (2,8,324).*

Ҳамчунин, Бундорӣ байти зеринро:

*Ту бо шоҳи Чин ҷӯй чангу набард
Аз он номдорон барангез гард (2,8,332).*

чунин тарҷума кардааст:

«Ва-л-лоиқу бика ан тунозиъа асҳоба-л-ақолима ва татлуба мулка соҳибар-р-Руми ва соҳиба-с-Сини» (7,352). Яъне, Исфандиёр ба падараш мегӯяд, ки «Беҳтар аст бо душманони марзу бумии худ бичангӣ ва ба разми шоҳи Руму Чин биштобӣ». Дар ин тарҷума ибороти «асҳобу-л-ақолим» ва «мулку соҳиби-р-Рум» аз изофоти мутарчим аст. Гарчанде дар тавзеҳоти «Шоҳнома»-и мавриди истифодаи мо, ибораи «Зи Чину зи Халлух», яъне нусхабадали он оварда шудааст ва маълум аст, ки «Халлух» аз шаҳрҳои Туркистони қадим ва аз марзу буми худи шоҳ Гуштосп буд, дар ин ҳолат низ ибораи болоӣ иловаи мутарчим буда, дар нусхабадалҳои матни «Шоҳнома» низ ба назар

намерасад.

Чунонки дар боло қайд гардид, Бундорӣ аслан усули нақл ба маъноро интихоб намудааст ва ин равиш дар тарҷума афзалият до-
рад. Гузашта аз ин, тарҷумаи нақл ба маъно дар баъзе маворид бо
ҳазфу талхис ва тағйир ҳамроҳ буда, аҳёнан тарҷумаро мулавлан сох-
тааст ва гоҳо сабаби нодуруст тарҷума шудани матн низ гаштааст.
Ин ҳодисаро метавон дар тарҷумаи байти зерин мушоҳида намуд:

Чунин гуфт бо модар Исфандёр

Ки бо ман ҳаме бад кунад шахриёр (2,8,321).

Бундорӣ байти мазкурро бо усули нақл ба маъно бо талхис чу-
нин тарҷума намуда: «шако илайҳо абуҳо» (7,351). Яъне, «Шикояти
падараширо назди модараш бурд», вале иборати «бо ман ҳаме бад
кунад»-ро аз тарҷума соқит намудааст.

Дар тарҷумаи байти зерин:

Ду рӯзу ду шаб бода аз ҷом х(в)ард,

Бари моҳрӯёнаш ором кард (2,8,323).

Мутарҷим ин ҷо низ байтро чунин тарҷума намуда:

«Сумма аннаҳу лозама абуҳо ғала-л-муъоқарати ва-л-
мунодамати» (7,352). Ин ҷо «Ду рӯзу ду шаб бода аз ҷом х(в)ард,»-ро
бо «мулозимии падар дар шаробхӯрӣ ва мунодимат шуд» нақл ба маъ-
но намудааст. Аммо дар тарҷумаи мисраи дуюм ба бадфаҳмиву сахв
роҳ додааст, зеро манзури Фирдавсӣ ин ҷо комилан чизи дигар аст,
чунончи:

Нашуд пеши Гуштосп Исфандёр,

Ҳаме буд бо ромишу майгусор.

Ду рӯзу ду шаб бода аз ҷом х(в)ард,

Бари моҳрӯёнаш ором кард (2,8,323).

Дар баъзе аз нусхаҳо, аз ҷумла дар матни ҷопи Маскав дар мисраи
аввал калимаи «нашуд» ба калима «бишуд» таҳриф ё худ иваз шуда,
ҳамчунин, дар мисраи чорум калимаи «моҳрӯёнаш» ба «моҳрӯяш»
табдил шуда, ки ин иштибоҳ то андозае сабаби қачфаҳмии мутарҷим
низ гаштааст. Манзури Фирдавсӣ дар ин ҷо: «Исфандиёр пеши пада-
раш нарафт ва ду рӯзу ду шаб бо ёрони моҳрӯёнаш ба шаробхорӣ ва
мунодамат машғул шуд» (16,2,412). Гузашта аз ин, ҳеҷ гоҳ падарро
«моҳрӯй» низ намегӯянд ва Бундорӣ низ «нашуд»-ро «бишуд» хонда,
«моҳрӯ»-ро падар фарз намуда, дар тарҷума сахв кардааст.

Ё байти зерин:

Савум рӯз Гуштосп огоҳ шуд,

Ки фарзанд ҷӯяндаи гоҳ шуд... (2,8,323).

аз ҷониби Бундорӣ чунин тарҷума шудааст:

«Фааҳасса Куштосб бимо фӣ нафсиҳи» (7,352). Яъне, «Гуштосп замири Исфандиёрро хонд». Пайдост, ки дар байт чунин матлабе мавҷуд нест, аммо Бундорӣ ин чо низ равиши нақл ба маъноро истифода намуда, ки он мафҳуми куллии байтро дар худ инъикос кардааст.

Ҳамчунин, дар тарҷумаи достони «Зодани Сиёвуш» ва «Қиссаи бар тарбия гирифтани Рустам Сиёвушро» низ талхис ва тарҷумаи нақл ба маъно мушоҳида мешавад. Чунонки дар байти зер омадааст:

Савориву тиру камону каманд,

Инону рикебу чиву чуну чанд (2,2,348).

Тарҷумаи Бундорӣ: «Ва алламаҳу-л-фурусийата ва-р-римойата ва чамиға одоба-л-мулуки фи-л-ҳарби» (7,153). Яъне, «ва савориву камону каманд ва ҳамаи ҳунарҳои ҷангӣ, ки хоси шоҳзодагон аст, ба ӯ омӯхт» (16,2,417). Мутарҷим мисраи аввали байтро дақиқ тарҷума намуда, мисраи дигарро бо равиши нақл ба маъно, тарҷума намудааст, ки хеле возеҳ ба назар мерасад.

Ё байти зерини Фирдавсро:

Зи доду зи бедоду тахту кулоҳ,

Сухан гуфану разму рондан сипоҳ (2,2,349).

чунин тарҷума намудааст: «ва-т-такаллума ʔала-н-носи фи-л-маҳофили» (7,153). Аён аст, ки ин чо низ равиши тарҷумаи нақл ба маъно маънии асосӣ ё худ ҳадафи шоирро дар батни худ ҷой додааст.

Гузашта аз ин, Бундорӣ ҳангоми интиҳоби тарҷумаи озод доираи нақлро тавсеа дода, назари тардидомези ҳудро дар баъзе аз қиссаву дostonҳо баён месозад. Масалан, дар достони «Зол ва духти Меҳроби Кобулӣ» меғӯяд: «Соҳиби «Шоҳнома» пиндошта ва оварда: Рудоба гесӯи ҳудро фуру хишт то Зол даст гирад ва аз кох боло равад...» (7,62). Аммо дар охир шубҳаву тардиди ҳудро бо иборати «ба уҳдаи ҳуди Фирдавсӣ аст – ал-уҳдату ʔалайҳи» меғузорад (7, 63).

Талхиси Бундорӣ аз тарафи дигар арзиши асарашро то андозае боло сохтааст, зеро «Шоҳнома» гарчанде ба забонҳои бисёр тарҷума шудааст, вале тарҷумаи Бундорӣ ягона тарҷумаест, ки барои хонанда ба гунаи муҳтасар фароҳам шуда ва фаҳму дарки рӯйдодҳои китоб барои ӯ то андозае осон муяссар гардидааст. Ба иборати дигар, барои хонандаи арабизабоне, ки мақсади ихотаи ҳамаи дostonҳои «Шоҳнома»-ро дорад, ҳамин тарҷума басандааст, то бо ин ҳамосаи бузурги форсу тоҷик ошноӣ ёбад.

Ба таври ҳулоса гуфтан мумкин аст, ки тарҷумаҳои арабии «Шоҳнома», хосатан, тарҷумаи Бундорӣ далели тавачҷуҳи арабҳо ва арабзабонон ба ҳамосаи миллии форсу тоҷик аст. Дар ин рост,

хидмати Бундорӣ дар фароҳам овардани замина барои вукуфи аъроб ва арабзабонҳо аз ин кохи бегазанди фарҳангу тамаддуни Аҷам шоистаи таҳсин ва арҷгузорӣ аст.

Ҳосили кори Бундорӣ ва мутарҷимони дигари «Шоҳнома» ба забони арабӣ буд, ки имрӯз ин ҳамоса ба масобаи як шоҳкори бузурги адабиёти форсу тоҷик дар олами адабу фарҳанги араб эътироф гардидааст.

Пайнавишт:

1. Абдулваҳҳоб Аззом. Маконат аш-Шоҳнома фи-л-умам // ар-Рисола, №26, 1933.
2. Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома /Таҳияи матн ва луғату тавзеҳот аз Камол Айнӣ ва Зоҳир Аҳрорӣ. (Силсилаи «Аҳтарони адаб»). -Ҷ.3-12. –Душанбе: Адиб, 2007-2010.
3. Абӯмансур Абдулмалик ибни Муҳаммади Саолабии Нишопурӣ. Таъриху гурару-с-сияр маъруф ба «Шоҳнома»-и Саолибӣ /Таҳиягар ва муаллифи сарсухану таълиқот Низомиддин Зоҳидов. – Душанбе: Бухоро, 2014. -444.
4. Аззом, Абдулваҳҳоб. ал-Қоҳира ва ат-Тус //ар-Рисола, №,301. – ал-Қоҳира,1939. -С. 123-127.
5. Азқой, Парвиз. Шоҳнома ва Худойномақҳо //Фаслномаи Ҳастӣ, 1380. -С. 34-35.
6. Аҳмад Пошзонус ва Алии Холиқӣ. Хадамоти тарҷумаи Абдулваҳҳоб Аззом ба адаби форсӣ ва арабӣ// Пажӯҳишҳои тарҷума дар забон ва адабиёти арабӣ, давраи 3, шумораи 8, 1392. -С. 80-120.
7. ал-Бундорӣ, ал-Фатҳ ибн Алӣ. «аш-Шоҳнома» ал-Фирдавсӣ. -Ҷ.1-2. Тарҷумаҳо насран ал-Фатҳ ибн Алӣ. Қоранаҳо би-л-асл ал-форсӣ ва акмала тарҷаматаҳо фӣ мавозеъ ва қаддама лаҳо ад-дуктур Абдулваҳҳоб Аззом. Техрон: Асадӣ, 1970. - 344 с.
8. Зоҳидов Н. Адабиёти арабизабони форсу тоҷик аз истилои араб то аҳди Сомониён.- Хучанд: Раҳим Ҷалил, 1999.
9. Ибни Надим. Муҳаммад ибни Исоқ. ал-Феҳрист /Ба тасхеҳи Ризо Тачаддуд. -Техрон, 1393/1973. – 630с.
10. Муҳаммад Фишоракӣ. Бундории Исфохонӣ ва тарҷумаи «Шоҳнома»//Мачаллаи илмӣ-пажӯҳиши донишкадаи адабиёт ва улуми инсонии Донишгоҳи Исфохон, давраи 2, № 21, тобистони 1379. -С. 51-64.
11. Озартош Озарнӯш. Бундорӣ /Доиратулмаорифи бузурги исломӣ. - URL <http://www.cgie.org.ir/encyclopedic/entry/176/321> (охирин бознигар: 10.12.2015).
12. Раёҳӣ, Муҳаммад Амин. Фирдавсӣ. -Техрон: Тарҳи нав, 1375.- 407с.
13. Салимов Н. Марҳалаҳои услубӣ ва таҳаввули анвоъи наср дар адабиёти форсу тоҷик (асрҳои IX-XIII). – Хучанд: Нури маърифат, 2002.
14. Сафо, Забехуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон. -Ҷ.2. - Техрон: Фирдавс, 1373/1953.
15. Фарҳанги форсии Муин /Талҳис, вироиш ва изфоти Воҳидпажӯҳ ва барномарезии интишороти «Муин». - Техрон: Муин, 1381.
16. Фатҳ ибни Алии Бундории Исфохонӣ. Шоҳномаи Фирдавсӣ (таҳрири арабӣ) /Тарҷумаи Абдулмуҳаммади Ояӣ. - Техрон, Анҷумани осор ва мафоҳири фарҳангӣ, 1384. – 651с.

ЗАМИНАҲОИ ТАЪРИХИИ НУФУЗИ ФАРҲАНГИ ФОРСӢ ДАР ФАРБИ ЧИН

Интишор, таъсир ва хуввияти адабиёти форсӣ дар ҷаҳон бебаҳс аст. Дар тасдику таъкиди ин ақида на фақат муҳаққиқони форсизабон, балки эроншиносону мусташрикони дунё афкори ҷолибу мудаллал пешниҳод кардаанд. Сол ба сол домани таҳқиқи ин мавзӯё фаротар рафта, донишмандон боз ҳам маводи ҷолиберо мавриди таҳқиқ ва мутолиа қарор медиҳанд, ки боиси густариши шинохти манзалати адабиёти форсӣ дар офоқ аст.

Таҳқиқи адабиёти форсӣ дар қаламрави Кошғар ва нуфузи адабиёти форсу тоҷик дар адабиёти уйғур бо асноди ҳайратовар ва маводи ҷолиб қудрати забони дарию тоҷикӣ ва манзалати адабиёти форсиро таҷассум менамоянд.

«Далелҳои сершумори таърихӣ, археологӣ ва этнографӣ тасдиқ менамоянд, ки дар замонҳои қадимтарин, аниқтараш, ҳазорсолаҳои сеюм ва дуюми то мелод аҷдоди тоҷикҳо – тоифаҳои эронинаҷод ва эронизабон сарзамини паҳноварро аз Аврупои Ҷанубӣ-Шарқӣ, яъне сохилҳои шимолӣ баҳри Сиёҳ ва даштҳои Авросиё то Туркистони Шарқӣ (ноҳияи имрӯзаи Шинҷони Хитой) ва аз назди Урал то ҷануби Эрон фаро мегирифт... Аз тоифаҳои эронии сарзамини имрӯзаи Осиёи Миёна: суғдҳо, бохтарҳо, хоразмиҳо, портҳо, марғиён, уструшаниҳо, фарғонагиҳо, сақоиҳо, массагетҳо ва қабिलाҳои сершумори Туркистони Шарқӣ аҷдоди бевоситаи тоҷикҳо буданд» (15, 29).

Воқеан, робитаи наҷодии халқи уйғур бо мардуми эронитабор сухуфи камшинохта дар таърих аст. Чунончи, «Равобити Шинҷони Чин, ки бо номи Мағрибзамин ҳам ёд мешавад, бо Эронзамин қарнҳо пеш оғоз шудааст. Ба шаҳодати аснод ва мадорики таърихӣ дар қарнҳои II-III пеш аз мелод ин ду минтақа байни худ равообити бозаргонӣ ва фарҳангӣ доштаанд. Қабл аз он ки ниёгони уйғурҳои имрӯза, ки дар таърих бо номи хуйгу (хуэй) ёд мешаванд, аз манотиқи Муғулистон ба сарзамини Шинҷон бикӯчанд, дар ин минтақа сақоиҳо, тахориҳо, суғдиҳо зиндагӣ ба сар мебарданд, ки ҳама мардуми эронинаҷод буда, бо ғуишҳои эронӣ суҳбат мекарданд. Дар раванди қарнҳо байни соқинони аслии эронинаҷод ва қавмҳои муҳоҷир

¹ номзади илмҳои филологӣ, дотсенти ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров

омезиши нажодӣ ба амал омад. Бахусус, баъд аз соли 840 мелодӣ, ки ниёғони уйғурҳо бо теъдоди зиёд нақли макон карда, вориди ин сарзамин шуданд, омезиши байни ин ду қавм беш аз пеш афзуд ва қавмҳои эронӣ ба тадрич хуввияти миллии худро аз даст дода, ба қавмҳои туркизабон махлут шуданд ва дар натиҷа қавми чадид – уйғурҳои имрӯза ба вучуд омаданд» (13, 260).

Ин масъаларо «Чомеъ-ут-таворих»-и Рашидуддин Фазлуллоҳ, ки аз чумлаи осори эътибори аввал дошта дар шинохти таърихи фарҳанги Осиёи Миёна ва Шарқ дар асрҳои XIII-XIV аст, низ ба гунаи дигар равшан мекунад. Дар фасли «Қавми уйғур»-и китоби мазкур ривояте марбут ба пайдоиши номи уйғурҳо нақл шудааст: «Чун Ўғуз писари Қарахон (ва бо чанд силсила-М.Н.) Ёфас писари Нух, алайҳиссалом, ба воситаи он ки муваҳхид буд, бо бародарон муҳорибат кард ва баъзе аз эшон ёрмандии ӯ қарданд ва дигаронро мақхур гардонид ва мамоликро мусаххар кард, чамъияте азим сохт. Ва ҳешону умаро ва лашкариёнро бинавохт ва тоифаи ҳешовандонро, ки мувофиқати ӯ қарда буданд, уйғур ном ниҳод. Ва маънии ин лафз ба луғати турк «ба ҳам пайвастан ва мадад қардан» аст. Ва ин исм бар тамомати он тоифа ва шуаби фарзандони эшон итлоқ мекарданд. Ва бар ин тақдир тамомати уйғурон аз насли эшон бошанд...» (12, 331-332).

Дар асари Абӯсулаймон Фаҳруддин Алии Банокатӣ «Таърихи Банокатӣ», ки дар соли 1317 таълиф шудааст, низ таърихи уйғурҳо аз дидгоҳи махлутияти эшон бо ориёӣҳо зикр шудааст (21, 371-372).

Мавзӯи мавриди назар дар асари гаронқадри Чамолуддини Қаршӣ «Мулҳақоту-с-Сурах», ки дар Кошғар ба қалам омадааст, низ қобили тавачҷух аст (8, 22-23).

Баҳс дар таърихи пайдоиши хати уйғурӣ, ки асоси худро аз суғдӣ пазируфт, низ хулосаҳои қаблро тасдиқ хоҳад кард. (Забони уйғурӣ ба гурӯҳи қарлуқии забонҳои туркии оилаи забонҳои олтой мутааллиқ аст) (22, 363).

Шоҳроҳи абрешим таҳти назорати суғдӣҳо қарор дошт. Маҳз, тасаллут бар ин сиёсат тавонист, ки дар асрҳои VII-VIII ғунҷоиши аҳолии форсизабону туркизабонро дар манотиқи Чин таъмин кунад. Ин амр минбаъд ба пайдо шудани мардуми таҳҷоии форснажод дар давлати Чин боис шуд. Дар осори таърихӣ таъкид шудааст, ки қавмҳои суғдӣ то ба сари қудрат омадани хонадони чинии Тан (асри VII) вучуд дошта, ҳатто дар рушди он мусоидат кардаанд. Соли 1980 ҳини ҳафриёт дар қисмати ноҳияи Нинся-Хуэйи Хитойи имрӯза, дар деҳаи Нан-Сзяо қабрҳои пайдо шудаанд, ки ба хонаводаи Ши

мутааллиқ буданд. Аз онҳо рӯихати 21 нафар пайвандонро дарёфтанд, ки ҳама суғдиасл буда, баромади онҳо аз Кеш (Шаҳрисабзи Ўзбекистон) будааст ва онҳо бо хонадони Кан (самарқандиҳо) ва Ан (бухориҳо) хешӣ доштаанд.

Ин ҳуҷҷатро яке аз маҷаллаҳои илмии бонуфузи олам «Акта Азиатика», ки Донишкадаи фарҳанги Шарқии Чопон интишор менамояд, низ тасдиқ мекунад. Аз ин рӯ, донишманди чопонӣ Аракава Масахуру дар таҳқиқи хеш «Суғдиҳо ва оилаи подшоҳии Сиюй дар давлати Гаочан» бар он хулоса мерасад, ки дар Турфон байни рӯихати хизматчиёни давлатӣ чанд нафар бо насаби Ши дучор омадаанд, ки ба нуфузи ҳукумати форсизабонон дар он аср низ далолат мекунад (9, 264-266).

Ҳақиқатан, суғдиҳо тӯли қарнҳо дар пахное зиндагонӣ қарданд, ки аз манотиқи Фарғона то деворҳои Чинро ихота мекард (10, 43). Умуман, тоифаҳои эронии қадим – сақоӣҳои Помир, инчунин, йўҷиҳо, хайтолиён, Кидориён дар Туркистони Шарқӣ ва шимолу шарқии Осиёи Миёна дар дашту доманаи кӯҳҳо бодиянишинӣ мекарданд ва чорводори кўчманчӣ буданд.

Мутахассиси таърихи мусиқии Шарқ Н. Ҳақимов дар китоби хеш «Фарҳанги мусиқии тоҷикон» таъсири маданияту санъати ориёиро дар сарзамини Туркистони Шарқӣ (Турфон, Урумчи, Карашар, Хутан, Ёрканд, Кошғар, Тарим) ханӯз аз замони хайтолиён ба эътибор мегирад (18, 27).

Чунин фикрҳо дар таълифоти илмии ҳуди уйғурҳо низ ҷонибдорӣ ёфта, онон таъсири фарҳанги суғдӣ ва дар тӯли асрҳо, аз ҷумла дар фазои маданияти умумиэронӣ рушд қардани тамаддуни худро баён мекунанд (1, 33-47).

Муҳаққиқи шинохтаи қазоқ Ч. Валихонов, ки худ чанд муддат дар Кошғар зиндагӣ карда, барои таълифоташ аз Туркистони Шарқӣ мавод ҷамъ кард, таъкид мекунад, ки «Туркистониҳо бо андоми худ типии хиндуэронихоро ба хотир меоранд. Онҳо ба тоҷикони Осиёи Миёна, ки асли баромадашон форс аст, бо ин забон ҳарф мезананд, бисёр монанд ҳастанд. Намуди зохирии туркистониҳо аз халқҳои турку муғул ба қулӣ фарқ мекунад» (6, 195).

Дар ин бобат метавон тавзеҳи илмии муаррих М. Бобохоновро чун натиҷагирӣ ин баҳс қабул кард: «Боиси қайд аст, ки мардуми кунунии ин минтақа (Туркистони Шарқӣ-Н. М.) агарчанде асосан туркизабонанд, вале аз ҷиҳати антропологӣ аксарияти онҳо ба аврупоӣҳо монанданд. Забони қадимтарини мардуми ноҳияи мазкур суғдӣ будааст, ки он дар натиҷаи ба зери тасарруфи суғдиҳо дохил

шудани ин сарзамин (асри III пеш аз мелод) рӯй додааст» (4, 343).

Воқеан, забони суғдӣ яке аз забонҳои гурӯҳи шарқии Эрони миёна, забони ноҳияи ҳосилхези Суғд, миёни ду руд – Сайхун ва Чайхун ба ҳисоб мерафтааст. Он дарозои ҳазор сол (садаҳои II-XII) аз ҷумлаи забонҳои роичтарини эронӣ буда, ба ҳайси расули фарҳанг ва адабу бозаргонӣ дар манотиқи форсизабонон то марзҳои Чин хидмат кардааст.

Шинохти табодул ва муштаракоти фарҳангӣ, робитаҳои таърихӣ, таъсири мутақобилаи тамаддун, масоили хат ва забон, одоту маданияти суғдӣ-уйғурӣ бо мардуми Чин ба он ҳулоса мерасонад, ки адабиёти форсизабон решаҳои аслан қуханро дар кишри чомеаи имрӯзаи Хитой, маҳсусан, мардуми уйғур доштааст.

Гузаштаи мусалмонони чинии хуэй аз қабилаи мусалмонони «даши»-и форс будаанд, ки аз Осиёи Марказӣ ва Ғарбӣ мусофират доштанд. Як қисми ононро тоҷиконе ташкил мекардаанд, ки баромади онон аз Осиёи Миёна буд. Аҷдоди хуэй, ки ононро қабилаи дунган низ гӯянд (29; 30, 285-286), дар замони сулолаи Юан ва Мин дар Юннан ва Нинся сукунат карданд, ки аслан аз Бухоро ва Самарқанд омада буданд. Бесабаб ҳам нест, ки дар луғатномаи сулолаи Мин калимоте дучор меоянд, ки дар забони муосири форсӣ-тоҷикӣ ҳанӯз маҳфузанд.

Дар исботи дигари ин қавл метавон гуфт, ки маҳз, замони сулолаи Тан роҳибҳои барҷастаи буддой аз Эронзамин ба Чин барои тарҷумаи осори буддой меомаданд ва аз тариқи онон низ забони форсӣ интишор меёфт. Бино ба маълумоти сарчашмаҳо дар замони сулолаи Юан се забон мавриди истифодаи расмӣ будааст: муғулӣ, чинӣ ва форсӣ. Маълум мешавад, ки дар он замон тибқи қарордоди давлати Юан ҳуччатнигорӣ ба ҳамин се забон ба роҳ монда шуда буд. Аммо он нукта қобили таваҷҷуҳ аст, ки аллақай дар замони сулолаи Мин мусалмонони чинӣ дар масочид «Гулистон»-и Шайх Саъдиро меҳондаанд (24).

Профессори Донишкадаи забон ва адабиёти Донишгоҳи марказии миллатҳои Хитой Ху Чженхуа дар аснои таҳқиқи хеш санади чолиберо баён мекунад ва мегӯяд, ки аввалин лоиҳасози шаҳри Пекин шахсе бо номи Яқдилдин аз давлати Даши – навоҳии ғарбии замони сулолаи Юан аз Хуэй будааст. Дар аснои дақиқ кардани ин санади нодир муҳаққиқ ба ҳулосае меояд, ки он шахс тоҷик будааст. Ин андешаи хешро ӯ чунин шарҳ медиҳад: аввалан, номи ӯ, ки аз се ҳисса иборат аст, комилан тоҷикист («як», «дил», «дин»). Дуюм, муаррихони чинӣ фақат қасонеро аз давлати Даши меҳисобиданд, ки мусалмоно-

ни араб ё форсу тоҷик бошанд. Сеюм, бо исмҳои «тянфан» ва «даши» ба касоне мурочиат мешуд, ки асосан ба форсӣ-тоҷикӣ балад буданд.

Чунончи, профессор Ху Чженхуа тасдиқ кардааст, «даши» ҳамоно овонавишти калимаи тоҷик («таджик») дар забони хитой аст. «Хуэй», ишорат ба мусалмон будани шахс аст. Ҳарчанд забони имрӯзаи гуфтугӯии ин қабилаи мусалмонони хуэй хитой аст, то ҳанӯз дар захираи луғавии эшон калимоти тоҷикӣ истифодаи рӯзмарра до-ранд (2, 102). Ба ташҳиси бархе донишмандон, ҳоса, дар луғати бу-зургсолони мусалмони хуэй бештар вожагони мазҳабӣ ва фарҳангии форсӣ-арабӣ мушоҳида карда мешаванд. Чунончи, калимоти хуфтани, пешин, бомдод, намоз, мазор, рух, Аллох, пайғамбар, рӯза, муаллим, осмон, хушбахт, ҳадя, дӯст, душман ва номҳои ҳафта то ҳол маҳфуз мондаанд (7, 46-67).

Дар идома метавон аз ас-Саид Шамсиддин Умар ёдовар шуд (1211-1279), ки солҳои зиёд ҳокими минтақаи Юннан будааст. Дар за-мони ин ҳоким низоми обёрии замин вусъат ёфта, мактабҳо бунёд ва роҳҳо обод гаштанд. Пас аз ҷаҳони оромгӯи ӯ аз ҷониби халқ таз-йин гардид.

Ё табиби маъруфи чинӣ Дин Хонян, ки мартабаҳои баланди таъ-лимоти Конфутсийро соҳиб гашта буд, бо ҳамкори худ Ифтихоруд-дин маҷмӯаи «Доруҳои мусалмонӣ»-ро якбора дар ду забон: форсӣ ва хитой мураттаб карданд. Муҳаққикон ҳини омӯзиши ин китоби ҳаҷим маълум карданд, ки аксари давоҳо аз усули Абуалӣ ибни Сино ва «ал-Қонун»-и ӯ гирифта шудаанд. Шакли нисбатан пурраи ин асар ҳоло дар Китобхонаи миллии Хитой нигоҳдорӣ мешавад.

Яке аз далелҳои собитӣ сукувати мусалмонони тоҷик дар дав-лати абарқудрати Хитой, мавҷудияти масҷиди бузурги чомеъ буд, ки соли 996 дар замони сулолаи Ляо бунёд гашт. Дар он минтақа то ҳол мусалмонон ибодат мекунанд. Нусхаи қуръоне, ки зиёда аз 300 сол таърих дорад, дар ҳамин масҷид нигоҳдорӣ мешавад. Дар қанори ин масҷид марқади ду нафар хайрхоҳони ин даргоҳ - Алӣ ва Аҳмад, ки асри XIII аз Бухоро ба Пекин омада буданд, ораста шудааст. Бояд гуфт, ҳамарӯза мардуми мусалмон ба ин масҷиди ҳазорсола ворид ме-шаванд. Маҳалли мазкур «Лютзе» (аз калимаи «шилу», яъне «анор») ном дошта, аз 50 ҳазор аҳоли иборат аст, ки 20 ҳазори онон мусалмо-нанд.

Манобеи илмӣ ва таърихӣ бар он ишора мекунанд, ки маҳз тариқи Шоҳроҳи абрешим бисёр намуди меваҳои ҳосилхез аз Осиёи Миёна ба манотиқи Чин ворид шудаанд. Ва баръакс, аз манотиқи Чин низ ба Осиёи Миёна, хусусан, водии Фарғона ва Хучанд колои

чинӣ бо анвои мухталиф дохил мешуданд (2, 87-88).

Бино ба маълумоти сарчашмаҳо Чин дар паҳншавии оини мухаммадӣ монеа эҷод накард. Бемуораза ва бо фарҳанги ба худ хоси мадуро бо ислом рӯ ба рӯ шуд.

Бештари мардуми Туркистони Шарқӣ, ба истиснои манотиқи буддоиёни Дунхуан дар асри X аллакай мусалмон буданд. Аввалин шуда дар асри VIII Қутайба ибни Муслим тавонист, ки Мовароуннаҳру Хуросон, хусусан, водии Фарғона ва, инчунин, Туркистони Шарқиро (солҳои 713-714) мусаххар кунад.

Маълумоти аввалин роҷеъ ба мавҷудияти ислом дар кишвари Чин ба соли 638 марбут аст, зеро дар ҳамин сана шоҳи сосонӣ Яздигурди III ба ҳокими Чанян Тай-Тзун сафирони ҳешро ирсол карда, аз ӯ барои дифоъ аз ҳучуми арабҳо, ки бо дини нав кишвари ӯро таҳдид мекарданд, кӯмак хоҳиш намудааст (3, 53).

Муаррихи номвар Х. Шарифов дар таълифоти ҳеш бар ин масъала мутаваҷҷеҳ шуда, фарзияҳои мухталифи вуруди исломро бар Чин мисол меоварад. Дар китоби «Тоҷики гумгашта боз ояд...» муаллиф афкори мусташироқро ба инбат гирифта, асосан ба соли 650 мансуб будани иттилои оини мухаммадиро байни чиниҳо зикр мекунад. Қобили ёдоварист, ки ӯ ба дарёфти асомии таърихии ашхосе, ки аз Мовароуннаҳру Хуросон ба манотиқи Чин дар асрҳои гуногун ҳичрат кардаанд, муваффақ шудааст (20, 283-296).

Аммо маълум мешавад, ки ханӯз соли 616 саҳобаи машхури Паёмбари ислом Саъд ибни Абиваққос пас аз сарпаноҳ ёфтани дар ҳабашистон (Эфиопия), бори аввал ба шаҳри Гуанчжоу меояд. Баъди бозгашт, чун 21 сол сипарӣ мешавад, боз бо амри Умар ибни Хаттоб ба хоки Чин бо як нусхаи Қуръон омада, дар ин ҷо масҷид бунёд мекунад. Аз ҳамон замон мардуми чинӣ исломро «синҷэнсзю» (яъне, ҳақиқати поки имон) ва он масҷидро «хуайшэн» (яъне, Паёмбарро ёддор) меноманд (25).

Ховаршиноси маъруфи Аврупо А. Метс харитаи махсуси вуруди арабҳо ва роҳҳои тичорӣ эшонро ба манотиқи Чин тарҳрезӣ кардааст. Аз он метавон дарёфт, ки дар асрҳои IX-XIV арабҳо асосан ба қадом манотиқи Чин мутаваҷҷеҳ будаанд ва ислом тариқи тичорати онон дар қадом ғӯшаҳои ин мамлакат интишор ёфта будааст (11, 384-385).

Адам Метс ҳини таҳлили «Аҳсану-т-тақосим фӣ маърифати-лақолим» мегӯяд, ки яке аз бузургтарин сайёҳон ва ҷуғрофидонони араб Муқаддасӣ ханӯз дар асри X интишори оини мухаммадиро аз Кошғару Хутан то сарҳадоти уқёнуси Атлантик ба ҳисоб мегирад (11,

14). Аммо, бояд донист, ки сабаби асосии ҳидояти туркнажодон ва, умуман, аҳолии Фарби Чин тоҷирони мовароуннаҳрие будаанд, ки дар асрҳои IX-XI ислом тавассути эшон ба манотики уйғур интиқол ёфт (19, 30).

Солҳои 80-уми асри X Сотук Бағроҳон-Қараҳон дар натиҷаи иттиҳоди қабоили турк давлати абарқудрати Қарахонихоро дар Туркистони Шарқӣ ва ҳафтруд таъсис дод. Вай аввалин ҳокиме аз Қарахониҳо буд, ки исломро пазируфт ва бар худ номи мусалмонии Абдулқаримро ихтиёр кард. Шаҳрҳои Баласоғун, Тароз ва Кошғар пойтахтҳои силсилавии ин салтанат буданд (5, 158). Онон аллақай соли 992 ба Мовароуннаҳр ҳучум карда, соли 999 пойтахти Сомониён шаҳри Бухороро мусаххар карданд.

Қарахониҳо дар як муддат бо Ғазнавиҳо давлати Сомониёнро аз байн бурданд. Амударё сарҳади воқеӣ байни ин ду салтанати нави азим гардид (5, 158). Чанд муддат шаҳрҳои Ёзганду Самарқанд низ вазифаи маркази сиёсии Қарахонихоро иҷро кард. Дар натиҷаи ҳамлаи Муҳаммад Хоразмшоҳ соли 1212 давлати Қарахониён низ пош хӯрд.

Метавон гуфт, тасарруфи Қарахониён бар Осиёи Миёна фарҳанги кошғариро бар халқи Мовароуннаҳру Хуросон қарибтар кард. Худи онон бошанд аз тамаддуну фарҳанги форсӣ ғановати бештар ба даст оварданд. Дар таърихномаи Ибни Халдун – «Китобу-л-ибар» бар ин масъалаҳо хуб ишора шудааст. Инчунин, метавон ин аснодро аз кутуби «Таърихи Байҳақӣ», «Равзату-с-сафо»-и Мирхонд, «Ҳабибу-с-сияр»-и Хондамир, «ал-Комил фи-т-таърих»-и Ибни Асир пайдо кард.

Ҳамин тариқ, Туркистони Шарқӣ то тасарруфи Чингизиён дар ҳайати давлати Хоразмшоҳ боқӣ монд. Бино ба маълумоти манобеи таърихӣ Қарахониҳо ва Салчуқиҳо дар замони ҳукумати худ гоҳе ба манотики уйғурнишин лашкар кашиданд. Дар кутуби таърих ин ҳаводис ба вачҳи гуногун тасвир шудаанд (7, 554).

Соли 1414 набераи Амир Темур – Муҳаммад Тарағай (Улуғбек) тавонист, ки Фарғонаву Кошғарро ба давлати худ тобеъ кунад (16, 143). Дар он замон Кошғар дар радифи шаҳрҳои Фарғона, Истаравшан, Чоч (Тошкент) вазифаи маркази фарҳангӣ-мазҳабиро иҷро мекард. Аз ин хотир, тасаллут бар ин диёр на танҳо қаламрави ҷуғрофӣ, балки соҳибияти Темуриёнро боз ба як тамаддуни дигар таъмин намуд (17, 112).

Яке аз сарчашмаҳои муътабаре, ки перомунӣ ин масъала маълумоти мудаллал манзур мекунад, китоби «Матлаи саъдайн ва маҷмаи баҳрайн»-и Абдураззоқи Самарқандист. Ин асар оид ба алоқаҳои

наздикӣ мардуми Мовароуннаҳр бо Кошғар маълумот дода, перомуни шахсиятҳои маъмури давлати Темуриён дар минтақаи Туркистони Шарқӣ ва хузури сафирони чинӣ дар Ҳироту Самарқанд санадҳои ҷолиб пешниҳод менамояд (14).

Аммо Шайбониён (1499-1599) ба Туркистони Шарқӣ ҳамла накарданд ва ҳамин нукта боис шуд, ки хонигарӣҳои парешони уйғур муттаҳид шаванд ва дар заминаи он давлати азими соҳибистиклоли уйғурҳо – давлати Саидия рӯи кор ояд.

Замони Шайбониён даврони нави рушди адабиёти форсу тоҷик аст. Ҳавзаҳои илмӣ-адабии Самарқанду Бухоро, баъдан муҳити адабии Тошканду Хучанду Фарғона дар он асрҳо донишмандону суҳанваронеро ба саҳнаи илму фарҳанг овард, ки дар таърихи адабиёт бо осори баргузидаи хеш шуҳрат доранд. Аз он ҷиҳат, ки тақомули адаби дар Туркистони Шарқӣ ҳамеша бархурдор аз падидаҳои фикрӣ ва эҷодии ҳавзаҳои адабии Осиёи Миёна ба назар меомад, майлони нави маърифатии замони Шайбониён ба адабиёти уйғур бетаъсир намонд.

Ибтидои садаи XVI саҳифаи тоза ва дурахшон дар муносибатҳои фарҳангии ду кишвар боз шуд. Маҳз дар ҳамин давра бузургтарин ҳодисаи марбут ба густариши адабиёти форсу тоҷик дар худуди Кошғар – қарори аввалин султони давлати мухтори Саидия Султон Саидхон оид ба зарурати тадриси забон ва адабиёти форсӣ-арабӣ дар мадориси уйғур ба тасбит расид. Ин аср бидояти рушди на фақат адабиёти уйғур, балки вусъати азими адабиёти форсизабон дар каламрави Туркистони Шарқӣ ба ҳисоб омад.

Ҳамин тариқ, як нигоҳи иҷмолий ба заминаҳои таърихии нуфузи фарҳангии форсӣ дар адабиёти уйғур ба натиҷаҳои зерин мерасонад:

1. Ошноии мардуми Чин, хоса, уйғурҳо бо маданият ва фарҳангии форсу тоҷик реша дар замонҳои хеле қадим доштааст ва ҳафриёти бостоншиносон ба ин нукта шаҳодат дода, хузури мардуми эронитаборро дар марзи кишвари Чин собит менамояд.

2. Вуруди ислом ба Чин ба омӯзиши расму оин ва мероси фарҳангии Арабу Аҷам мусоидат намуд ва бад-ин васила адабу фарҳангии форсӣ дар Туркистони Шарқӣ мавриди истифода ва баҳраварии уйғурҳо қарор гирифт.

3. Воқеаҳои сиёсӣ, ҳамҷаворӣ бо мардуми эронитабор, қаробати хат ва дар сари қудрат будани салотини фозил барои рушди забон, хат ва адаби форсу тоҷик дар Туркистони Шарқӣ мусоидат намуданд.

Пайнавишт:

1. Абдуллоҳ А. Эсрлар абидалари. - Урумчи, 2009. - 447 с.
2. Алимов Р. Таджикистан и Китай: Диалог культур. - Пекин, 2012. - 201 с.
3. Бобоев Ю. Между арабами и тюрками // Материалы международного симпозиума «Диалог культур: место Имама Абуханифы в мировой и исламской культуре». - Хучанд, 2009. - С.50-57.
4. Бобохонов М. Тоҷикони Чин // Таърихи тоҷикони ҷаҳон. - Душанбе: Маориф, 1999. - С. 337-360.
5. Босворт К.Э. Мусулманские династии. (Справочник по хронологии и генеалогии). - Москва: Наука, 1971. - 324 с.
6. Валиханов Ч. Избранные произведения. - Т.1. - Москва: Наука, 1986. - 345 с.
7. Фафуров Б. Тоҷикон. (Таърихи қадимтарин, қадим ва асри миёна). - Китоби 1. - Душанбе: Ирфон, 1983. - 704 сах.
8. Джамал ад-дин Карши. Мулҳакат ас-Сурах. - Ташкент: Фан, 1988.
9. Камалов А. Проблемы истории и культуры согдийцев и тюрок Центральной Азии и Китая в трудах японских исследователей // Иран-наме. Научный востокведческий журнал. - №1. - Алматы, 2008. - С.262-267.
10. Каримов П., Воднев В. Истоки культуры таджикского народа. - Худжанд, 1992. - 50 с.
11. Мец А. Мусулманский Ренессанс /Перевод с немецкого, предисловие, библиография и указатель Д.Е. Бертельса. - Москва: Наука, 1966. - 459 с.
12. Рашидуддин, Фазлуллоҳ. Ҷомеъ-ут-тавориҳ. Ҷузъи аввал аз чилди аввал /Матни илмӣ ва интиқодӣ ба саъю эҳтимоми О. Ромаскевич ва диг. - Москва, 1965. - 572 с.
13. Саъдуллоҳзода З. Пажӯҳиши равобити мутақобилаи забону адабиёти форсу тоҷик ва уйғур // Тухфаи аҳбоб. (Маҷмӯаи мақолаҳо). - Хучанд: Ношир, 2012. - С.259-266.
14. Самарқандӣ, Абдурраззоқ. Матлаи саъдайн ва маҷмаи баҳрайн. Мутарҷим ва ҳозиркунандаи нашр А. Ёрунбоев. - Тошкент: Фан, 1969. - 464 с.
15. Турсун Н. Асосҳои этнологияи халқи тоҷик. - Хучанд, 1993. - 76 сах.
16. Турсунов Н., Исомитдинов Дж. История таджиков в структурно-логических схемах. - Худжанд: Ношир, 2010. - 332 с.
17. Турсунова Г.Н. Амир Темура. Основные этапы деятельности (1360-1405 гг.). - Худжанд: Хуросон, 2006. - 193 с.
18. Хақимов Н. Музыкальная культура таджиков. - Худжанд, 2001. - 458 с.
19. Чвырь Л.А. Обряды и верования уйгуров в XIX-XX вв. (Очерки народного ислама в Туркестане). - Москва: Восточная литература, 2006. - 288 с.
20. Шарифов Ҳ. Тоҷики гумгашта боз ояд ... (Назар ба баъзе паҳлӯҳои таърихи ниёгон). Хучанд, 2003. - 424 с.
21. ЭСТ. - Ҷ.1. - Душанбе, 1978. - 672 сах.
22. Языки народов СССР. - Т.2. Тюркские языки. Главный редактор академик В.В. Виноградов. - Москва: Наука, 1966. - 532 с.
23. <http://central-eurasia.com/tajikistan/?uid=269> (Кадырбаев А. Таджики: вехи истории и культурное наследие): 23.04.2014
24. <http://hawzah.net/FA/MagArt.html?MagazineID=0&MagazineNumberID=3846&MagazineArticleID=29621&Change=Prev> «Таъсири фарҳанги исломии Эрон дар ҷомеаи мусалмонони Чин»: 30.06.2011
25. <http://islamreligion.com/ru/articles/486/> (Ислам в Китае. Часть 1 из 2): 12.08.2012

Шодикул Шарифов¹

НУСХАШИНОСИИ МАСНАВИИ «ИНТИҲОНОМА»-И СУЛТОН ВАЛАД

Пеш аз оғози гузориш дар бораи нусхаҳои маснавии «Интиҳоннома» баҳси тасхеҳи матнҳои адабии дар доираи осори Султон Валад ва Мавлоно зарур донистем. Чунки «Интиҳоннома» бар асоси ду нусхаи дастрас аз тарафи Муҳаммадалии Хазонадорлу тасхеҳ ва ба чоп омода шудааст. Оё илми матншиносӣ ин нашрро матни интиқодии ниҳой шуморида метавонад? Зеро таҷриба собит намудааст, ки на ҳама матнҳои интиқодӣ арзиши худро дар дарозии солҳо нигоҳ дошта метавонанд.

Маъруфияти Султон Валад дар миёни мавлавиён сабаб шудааст, ки баъзе осор ба ӯ нисбат дода шаванд. Адабиётшинос Низомиддин Муродӣ дар мақолаи «Хароботӣ ва адабиёти ирфонии форсӣ» дар бораи яке аз фарзандони маънавии Ҷалолуддини Балхӣ шоири асрҳои XVII-XVIII ӯйғур Мавлоно Хароботӣ ва муҳаббату бардошти ӯ аз адабиёти ирфонӣ изҳори назар намуда, саҳви Носир Муҳаммад ном муаллифи мақолаи «Туркистон ва Туркия: пулҳои маънавий»-ро дар мавриди ба Султон Валад нисбат додани «Маснавии Хароботӣ»-ро дарёфтааст (3,139). Носир Муҳаммад ҳангоми зикри осори чопи сангӣ ва махтутаи ба забони туркӣ маҳфузбудаи захираи дастхатҳои Донишқадаи шаркшиносии ба номи Абӯрайҳони Берунӣ саҳван «Маснавии Хароботӣ»-ро ба номи Султон Валад меорад.

Чунин саҳву хатоҳое, ки аз тарафи баъзе муҳаққиқон ба таври ғайриихтиёрӣ бино ба адаби дастрасӣ ба сарчашмаҳо рух додаанд, кори муҳаққиқони аз илми матншиносӣ камбаҳраро боз ҳам мушкилтару печидатар месозад.

Дар доираи матншиносии осори адабии Султон Валад ва Мавлоно низ баҳсҳои зиёде мавҷуданд, ки бо баробари дарёфт ва муаррифӣ шудани нусхаҳои тоза, гиреҳи баъзе масъалаҳо кушода мешавад.

Муҳаққиқ Аблүлфаттоҳ Ҳочиев бо така ба андеша ва нишондоди мусахҳеҳи «Нузҳату-л-мачолис» Муҳаммадамини Раёҳӣ доир ба баҳси ба «Куллиёти Шамс» бо номи Мавлавӣ ворид шудани рубоиёти шоирони асрҳои XI, XII ва XIII-ро таъкид карда, чунин иттилоъ

¹ адабиётшинос, мудири шӯбаи таъбу нашри Китобхонаи вилоятии ба номи Тошхӯча Асирӣ

медихад: «Дар мачмӯъ 80 рубоие, ки дар «Куллиёти Шамс» бо исми Мавлавӣ омадааст, дар «Нузхату-л-мачолис» ба исми афроди дигар ё бидуни номи муаллиф сабт гардидааст, ки гӯяндаи 53-тои онҳо маълум шудааст» (8, 37).

Дар ин маврид ҳамин нуктаро низ қайд бояд кард, ки ҳамаи мусаххехон дар тасхеҳу нақди асар вақти аз рӯи навъҳои шеърӣ, тартиби алифбой ҷобачогузорӣ намудан ё ҳини анҷом додани дигар қорҳои марбут ба интиқоди матн, бо вучуди таҷрибаи кофию дониши матншиносӣ доштан, гоҳо ғайриихтиёрӣ ба хато роҳ медиханд. Ин навъи хатои онҳоро матншиноси варзида марҳум Абдулманнони Насриддин бо фиросати баланди олимона дарёфтааст. Мавсуф дар мавриди аз қамаҳамиятӣ ва адами диққати мусаххехон ҳазф шудан ва такроран омадани як ғазали аз тарафи худи шоир таҳриршуда дар баъзе нусхаҳои девони Хоча Камолро баён намуда, бар он аст, ки сарчашмаи ин гуна хатоҳо кори котибони камтаҷриба аст, ки минбаъд муҳаққиқон онро такрор намудаанд (4, 272-73-74). Айни чунин хаторо метавон дар «Девони Султон Валад», дар мисоли як қасидаи ҳамном «Дар қудуми мусофире азиз» - «Низ дар қудуми мусофир» мушоҳида кард, ки аз назари Ҳомиди Раббонӣ дур мондааст. Барои далел матлаи байти дуюм ва мактаи қасидаро меорем:

*Мужда, ки он мири худодон расид,
Мафхари Тӯрону Хуросон расид.
Кӯр шавад душмани шодии Рум,
Чунки зи Шом ӯ бари султон расид...
Кард дуоҳо-и фаровон Валад,
То ба дуоҳои фаровон расид (5, 468).*

* * *

*Мужда, ки он шоҳи худодон расид,
Хусрави Тӯрону Хуросон расид.
Гаши адӯ кӯр, вале шодмон
Чунки ба ком он шаҳи шоҳон расид...
Кард дуоҳо-и фаровон Валад,
То ба дуоҳои фаровон расид (5, 469).*

Пас аз қиёсу баррасии ин ду гунаи як қасида метавон бо итминон гуфт, ки гунаи аввали он таҳриршуда аз тарафи худи муаллиф мебошад. Зеро аз ҷиҳати миқдори абёт ҳам зиёдтар (14 байт) аз гунаи дуюм (13 байт) аст ва, ҳамчунин, аз ҷиҳати ифодаи андешаю риояти таносуби калом ва мантиқи сухан расотару балеғтар мебошад. Бо овардани ин мисол ҳадафи инҷониб нишон додани заъфи кори

мусахҳеҳон набуда, балки таъкиду таъйид кардани сангинӣ ва душвории кори нусхашиносӣ аст.

Имрӯз бино ба навиштаи устои равоншод Абдулманнони Насриддин илми матншиносӣ дар марҳилае қарор дорад, ки онро марҳилаи «нақди мутуни интиқодӣ» ё «чараёни нақдии нақд» (4,5) метавон номид. Имрӯз замоне фаро расидааст, ки матнҳои интиқодӣ мавриди «дигарсанҷӣ ва бозбинӣ» (4,6) қарор гиранд. Шафеии Қадқанӣ бар ин асос ақида дорад, ки то нусхаи интиқодии бар асоси нусхаҳои қадимтарини «Куллиёти Шамс»-и дастраси устод Фурӯзонфар набуда таҳия намешавад, дар мавриди шумор ва чигунагии ашъори туркию юнонии Мавлоно сухани асоснок гуфтан ғайриимкон аст.

Байти Султон Валадро, ки баъзе аз донишмандон дар «Куллиёти Шамс» тасхеҳи Бадеъуззамон Фурӯзонфар дида намешаваду онро аз Мавлоно медонанд, аз чумлаи ба чунин навъ баҳсҳои марбут ба нусхашиносии осори адабӣ дахлдор аст. Ин саҳвро Гулпинорлӣ дар «Мавлавия баъд аз Мавлоно» ислоҳ карда бошад ҳам, тақроршавии ин иштибоҳ дар навиштаҳои муҳаққиқони аврупоӣ, эронӣ ва адабиётшиносони тоҷик ба назар мерасад.

Аз мавлавишиносони аврупоӣ Аннамери Шимел дар «Шукӯҳи Шамс» (фасли замина, боби «Суннати шеър, илҳом ва шакли он») чунин меорад: «Чалолуддин амиқан таҳти ду тан аз пешинағони худ дар заминаи шеъри орифона ва, бахусус, маснавӣ, яъне Саной ва Аттор қарор дошт, ағлаб ин байтро:

*Аттор рӯҳ буду Саной ду чаими ӯ,
Мо аз паи Санойву Аттор омадем.*

далели эҳтироми азими ӯ нисбат ба он ду марди бузург донис-таанд. Дар ҳар ҳол, Абдулбоқии Гулпинорлӣ ахиран нишон додааст, ки ин шеърро метавон ба наҳве дигар хонд, яъне мисраи дувум чунин аст: «Мо қиблаи Санойву Аттор гаштаем». Ин тағйири алфоз худи Мавлавиро дар мақоми бартар аз он ду шоир нишон медиҳад» (9, 62).

Аз навиштаи Шимел бармеояд, ки замони навиштани «Шукӯҳи Шамс» Гулпинорлӣ ҳанӯз бо осори Султон Валад ошноии амиқе надоштааст, ё хонум Шимел матлаби ӯро дуруст сарфаҳм нарафта. Ҳар чи ки ҳаст, Шимел низ ин байтро монанди дигар муҳаққиқон ҳамчун нишонаи эътиқоди Мавлоно ба Санойву Аттор ба Румӣ нисбат додааст.

Мутарҷими «Шукӯҳи Шамс» низ дар поёни китоб, қисмати ёддоштҳо зайли рақами 1 андешаи Начиб Моили Ҳиравино, ки ҳамчун адабиётшиноси маслиҳатгар дар нашри ин тарҷума даст дош-

тааст, менависад: «Қозӣ Шуштарӣ дар «Маҷолису-л-муъминин» ин ду байтро аз Мавлоно донистааст:

*Ҳафт шаҳри ишқро Аттор гаши,
Мо ҳанӯз андар хамаи як кӯчаем.*

* * *

*Аттор рӯҳ буду Саной ду чашми ӯ,
Мо аз паи Саноиву Аттор омадем.*

Ин абёт дар девони Мавлавӣ (чопи Фурӯзонфар) нест, вале дар девони Мавлоно (чопи Лакҳнав) омадааст. Дар ин ки Мавлоно ба Аттор ва Саной ҳурмат мегузошта ва дар ин ки фаровон ба истиқболи ашъори он ду рафтааст, тардид нест. Дар «Фихи мо фихи» саҳифаи 207 шеъри Саноиру меситояд ва дар «Девон» (с.739, 292) низ меғӯяд:

*Ҷоне, ки рӯ ин сӯ кунад, бо Боязид ӯ хӯ кунад,
Ё дар Саной рӯ кунад, ё бӯ диҳад Атторро.*

Низ:

*Агар Аттор ошиқ буд, Саной шоҳу фоиқ буд,
На инам ман на онам ман, ки гум кардам сару поро.*

Боре агар байти «Аттор рӯҳ...»-ро аз Мавлавӣ надонем, ки қатъан ба далели мазмуни абёти дигари он ғазал аз Мавлавӣ нест, Шуштарӣ монанди садҳо хато ва лағзиши дигар мутаассир аз нусахи мутааххири «Девони қабир» будааст. Ва хонум Шимел ҳам аз девони чопи Лакҳнав ва ба занни қариби эҳтимол аз ҳофизаи худ бидуни мурочиа ба нусахи куҳантарини «Девони қабир» (с.705-706) онро забт кардааст. Ба ҳамин далел, ба чои «Аттор рӯҳ буду Саной ду чашми ӯ» дар матни англисӣ «Саной рӯҳ буду Аттор ду чашми ӯ» забт шудааст, (ки дар тарҷумаи ҳозир ислоҳ шуда). Ба ҳар ҳол асли муддаои муаллиф дуруст аст ва барои исботи иддаои ӯ ду байти дигар аз девон нақл кардем ва ба «Фихи мо фихи» ирҷоъ додем» (9, 705-06).

Аз ин бармеояд, ки Начиб Моили Ҳиравӣ низ аз моли Султон Валад будани ин байт комилан хабар надоштааст. Дар поёни шарҳи Моили Ҳиравӣ иттилои дигаре дар ин маврид мундариҷ аст, ки тибқи он Муҳаммадтақӣ Мударрисӣ Разавӣ – мусаҳҳеҳи «Ҳадиқа»-и Саной низ ин байтро мансуб ба Мавлоно медонад.

Ҳосили овардаҳои боло ин аст, ки ҳамаи муҳаққиконе, ки аз моли Султон Валад будани ин байту ғазал иттилоъ надоштаанд, айбдор нестанд. Сухан сари аҳамияти нусаҳои зерин дасти муҳаққикон аст.

Аз муҳаққикони эронӣ барои қиёс намунае аз навиштаи Аҳмади Ранҷбарро меорем: «...Мавлоно Чалолуддин Балҳии Румӣ Атторро пешвои ошиқон ва қудваӣ орифон донистааст ва дар байте Атторро

ба манзалаи рӯҳ ва Саноиро чун чашм ёд кардааст: Аттор рӯҳ буду Саноӣ ду чашми ӯ, Мо аз паи Саноиву Аттор омадем» (1, 20).

Расул Ҳодизода низ ин байти мактаъро бо зикри матлаи ғазал оварда чунин мегӯяд: «Ва баъд аз Саноӣ осору орову андешаҳои Аттор дар зиндагӣ ва эҷодиёти Румӣ ҳамоно нақши бузурге бозидааст, ки дар ғазале, ки матлааш ин аст:

*Мо ошиқон ба хонаи хаммор омадем,
Риндони лоуболиву айёр омадем.*

мегӯяд:

*Аттор рӯҳ буду Саноӣ ду чашми ӯ,
Мо дар паи Саноиву Аттор омадем.*

Агар бо назардошти санадҳои боло ба ин баҳс ворид шавем, метавон гуфт, ки сарчашмаҳои истифодакардаи Аҳмади Ранҷбар ва устоди равоншод Расул Ҳодизода бо нусхаи «Куллиёти Шамс»-и бар асоси зиёда аз 9 нусхаи таҳиякардаи Бадеъуззамон Фурӯзонфар мувофиқат намекунад. Маъхазӣ байти иқтибоскардаи Аҳмади Ранҷбар маълум нест, аммо манбаи ду байти дар китоби «Ҷалолиддини Румӣ» саҳифаи 88 овардаи устод Расул Ҳодизода зикр шудааст. Маълум мегардад, ки устод Расул Ҳодизода ин аснодро аз девони ғазалиёте, ки «аз тарафи ношири беном соли 1345 шамсӣ (1996 милодӣ) хамчун чопи сеюм дар Техрон ба таъб расида буд, истифода кардааст.

Шиблии Нӯъмонӣ (1857-1914) низ ин байтро дар саҳифаи 171, ҷилди якум, дар саҳифаи 8 ҷилди дуҷуми «Шеър-л-Аҷам» (соли таълифи бахши авали он 1907) ба Мавлоно нисбат додааст. Тахмин меравад, ки дигарон аз ин асар таъсир пазируфтаанд.

Ин далелҳо бори дигар собит менамояд, ки сифати матни интиқодӣ ва равиши таҳияи он, ки ба нусхаҳои як асари тасҳеҳшаванда иртиботи ногустастанӣ дорад, аз аҳамияти вижа бархурдор аст.

Бояд таъкид намуд, ки дар матншиносии осори Султон Валад на танҳо муҳаққиқони эроншинос, балки туркшиносон низ саъй кардаанд. Аз ҷумла, олими рус Михаил Семёнович Фомкин муаллифи китоби «Султан Велед и его тюркская поэзия» дар ҷустуҷӯи ашъори туркии Султон Валад барои дастрас намудани тамоми нусхаҳои хаттии осори шоир бештар кӯшиш намуда, дар ин маврид нисбат ба Ҳазонадорлу муваффақтар будааст. Муҳаққиқи мазкур ҳангоми гирдоварӣ ва пурраю дақиқ омӯхтани шеърӣ (поэтика)-и ашъори туркии Султон Валад бо нусхаҳои хаттии «Интиҳнома» низ сару кор доштааст. Аммо фақат ба таҳлилу баррасии библиографии онҳо пардохта, дар бораи таҳияи нусхаи интиқодии он чизе наменависад. Маълум мегар-

дад, ки дар замони ба таҳқиқ пардохтани М.С.Фомкин, то вақти ба дифоъ расонидани рисолаи номзадӣ дар соли 1988 ва нашри рисолаи «Султан Велед и его тюркского поэзия» (соли 1994) на дар Туркия ва на дар Эрон нусхаи интиқодии «Интиқонома» ханӯз рӯи чоп наомада буд (10).

Санади чолиб он аст, ки баъд аз се-чор соли дифои Фомкин дар Эрон Хазонадорлу соли 1369 нусхаи интиқодии ин асарро ба сифати кори номзадӣ ба дифоъ расонид ва соли 1376 аз чоп баровард. Маълум мегардад, ки бо вучуди то андозае ҳамсамт будани фаъолиятҳои илмӣ муҳаққиқони мазкур аз натиҷаи ҷустуҷӯҳои илмии ҳамдигар бе-хабар будаанд.

Аз маълумоти Фомкин, ки дар фасли «Нусхаҳои хаттии осори Султон Валад» омадааст, равшан мешавад, ки аз осори Султон Валад дар китобхонаҳои дунё 105 сарчашмаи хаттӣ мавҷуд аст. Осори Султон Валад дар 82 дастхат ба шакли нусхаҳои алоҳида ва дар 23 дастхат дар таркиби сегона (маснавиҳои «Ибтидонома» ё «Валаднома», «Рубобнома», «Интиқонома»), баёзҳои муаллифони гуногун омадааст. Аз ин теъдод 10 сарчашма дар замони зиндагии Султон Валад китобат шуда ё ба китобат оғоз шуда бошанд, 30 манбаи дигар якҷанд даҳсола пас аз марги Султон Валад дар садаи XIV ба қалам омадаанд. Бино ба нишондоди Фомкин «Интиқонома» дар 14 сарчашма (дар 6 манбаъ ба шакли алоҳида ва дар 8 маъхази дигар дар таркиби сегона) омадааст. Аз рӯи чадвали оморанамураи Фомкин метавон муайян кард, ки дар китобхонаҳои машҳури дунё шаш нусхаи алоҳидаи «Интиқонома» мавҷуд аст.

Нусхаи якуми «Интиқонома» дар чадвали 1 таҳиякардаи Фомкин зери шумораи тартибии 15 қарор гирифта, соли китобаташ 731/1330 буда, дар китобхонаи Қунияи Туркия таҳти № 2136 (12/391) ниғаҳдорӣ мешавад ва аз нусхаҳои алоҳидаи кухнатарин махсуб меёбад. Дар тавзеҳоташ таҳти рақами 17 Фомкин хабар медиҳад, ки ин санадро аз навиштаи Ҳилмут Риттер гирифтааст. Агар соли китобати нусхаи мазкурро ба инобат гирем, ин нусха шояд ҳамон нусхаи асоси дасти Хазонадорлу бошад.

Нусхаи дуюм зери шумораи тартибии 28 қарор гирифта, соли 758/1356 бо қалами котиб Усмон ибни Усмон ал-Мавлавӣ ал-Қуниявӣ китобат шудааст. Ин нусха низ дар китобхонаи Қуния таҳти № 2133 (123881) ниғаҳдорӣ мешавад ва санади ин нусхаро низ Фомкин аз рӯи нишондоди Ҳилмут Риттер дар саҳифаи 235 китоби сечилдаи таҳқиқотиаш «Philologica» (Филология) гирифтааст.

Нусхаи сеюм зери шумораи тартибии 33 соли 800/1397 китобат шуда, дар китобхонаи Қуния таҳти № 2132 (12/387) маҳфуз аст.

Нусхаи чорум зери шумораи тартибии 49 қарор гирифта, худудан дар асрҳои XV-XVI китобат шуда, дар бахши захиравии китобхонаи «Нофиз-пошшо»-и шаҳри Истамбул таҳти № 486 ба қайд гирифта шудааст.

Нусхаи панҷум зери шумораи тартибии 60 сабт гардида, соли 1020/1641 (бино ба навиштаи Риттер) дар Ҳалаб китобат шудаду дар Китобхонаи Донишгоҳи Истамбул таҳти № 1009 ниғаҳдорӣ мешавад, ки аз он Гулпинорлӣ низ иттилоъ додааст (2, 68, 69).

Охирин нусхаи алоҳидаи «Интихонома» зери шумораи тартибии 75 қарор гирифта, бино ба қайди Риттер дар саҳифаи 155 китоби «Philologica» (Филологика)-аш дар асрҳои XVI-XVII китобат шудааст. Ин нусха ҳам дар Китобхонаи Донишгоҳи Истамбул таҳти № 915 сабт гардидааст.

Дар чадвали Фомкин 8 нусхаи дигари «Интихонома», ки дар таркиби «Маснавии Валадӣ» (нусхаи сегонаи маснавиҳои Султон Валад) омадааст, дар китобхонаҳои Қуния, Техрон, Париж, Берлин, Калкутта мавҷуданд. Аз ин шумор нусхаҳо, нусхаи аз ҳама кӯхнатар нусхаи сегона - «Маснавии Валадӣ»-е мебошад, ки зери шумораи тартибии 11 дар чадвали таҳиянамудаи Фомкин омада, соли 714/1314 китобат шуда, таҳти № 1794 дар китобхонаи миллии шаҳри Париж ниғаҳдорӣ мешавад. Маълумоти марбут ба ин нусхаро Фомкин аз «Феҳрасти дастхатҳои форсии Китобхонаи миллии» таҳияи Блошет Е. (Blochet E. «Catalogue des manuscrits persians de la Biblioteque Nathionale». - T.1-3.P., 1905-1928) дастрас намудааст.

Ҳарчанд нусхаҳои ёдшуда муаллифӣ нестанд, аммо Фомкин аз рӯи нусхаҳои дастаи аввал таҳия кардани матнҳои интиқодии осори Султон Валадро ба мақсад мувофиқ доништааст (7, 45).

«Интихонома»-и зери дасти инчониб нусхаи интиқодие ба шумор меравад, ки онро Муҳаммадалӣ Ҳазонадорлу бо пешниҳоди адабиётшинос ва тарҷимон Тавфиқ Субҳонӣ бар асоси ду нусхаи пас аз ковишҳои дурудароз ба дастовардааш таҳия намудааст. Ҳарчанд дар заминаи тасҳеҳи ин матн исфандмоҳи соли 1369 Ҳазонадорлу рисолаи номзадӣ дифоъ карда бошад ҳам, бо ин қонёе нашуда, боз шаш соли дигар нусхаҳои навро ҷустуҷӯ кардааст: «...талоши ман барои дастрасии нусхаҳои дигар бефоида буд, шоиста надидам, ки ин охирин асари гаронқадри Султон Валад бештар аз ин дар интизори арза ба дӯстдорони ирфони исломӣ ва муҳаққиқону донишҷӯёни гиромӣ

бимонад» (6, ҳаштум).

Хазонадорлу кори шаш сол пеш анҷомдодаашро пас аз бозбинӣ ва ислоҳи “чанд нуктаи мухтасар” дар соли 1376 ба зевари табъ меорояд.

Бино ба навиштаи Муҳаммадалӣ Хазонадорлу нусхаи асосе, ки ӯ интихоб намудааст, ин нусхаи шумораи 9652 китобхонаи Қуния мебошад, ки микрофилм (таҳти №314) ва акси он (таҳти рақамҳои 537-538) дар китобхонаи марказии Донишгоҳи Техрон низ нигоҳдорӣ мешавад. Нусхаи мазкур барои он нусхаи асос қарор гирифтааст, ки дар соли 731/1331 пас аз 19 соли даргузашти Султон Валад қаламӣ шудаву ғалаташ башумор мебошад. Ин нусха ба хатти котиб Муҳаммад ал-Ҳамавӣ ал-Мавлавӣ дар 718 варақ ва ҳар варақ иборат аз ду сафҳаи 19-сатрӣ китобат шудааст.

Нусхаи дигаре, ки дастраси мусахҳеҳи мазкур шудааст, дар китобхонаи Маҷлиси Шӯрои Исломиӣ нигоҳдорӣ мешавад ва адабиётшинос Ҷалол Ҳумой аз рӯи он тасҳеҳи «Валаднома»-ро анҷом додааст. Ин нусха фарогири се маснавии Султон Валад аст. Аз навиштаи пушти варақи охири маснавии аввалин («Валаднома») истинбот кардаанд, ки он мансуб ба яке халифаҳои тариқати мавлавия Шайх Бӯстон мебошад. Соли китобати онро (ҳарчанд таърихи китобат дар ҳеч ҷои он қайд нашудааст) аз рӯи расмулхату қоғаз ва имзову хат адабиётшинос Ҷалол Ҳумой «аз қарни нухум поёнтар намеояд»-гӯён тахмин задааст. Ин нусхаи бо хатти настаълиқ навишта шуда, дар навад барг ва ҳар саҳфа 25 сатрӣ китобат шудааст. Азбаски котиби он дар навиштан даст ба шитобкорӣ зада, хатоҳои имловияш ҳусни зохири онро коштааст. Файр аз ин, аз байти 6000-ум сар карда, 37 байти илҳоқи дар қиёс бо нусхаи асос доштаи онро Хазонадорлу, бино ба сабаби такрор омадани як мавзӯъ, ҳазф кардааст. Теъдоди абёт дар матн тасҳеҳшуда 7085 байт мебошад. Аз рӯи навиштаи Ҷалол Ҳумой ин нусха аз дасти Абулҳасан Мирзо Шайхурраиси Қочор ба дасти Мирзо Алиасгари Аминусултон ҳамчун ҳадя мерасад ва писари Аминусултон онро ба Китобхонаи Маҷлис мефурӯшад. Ҳамин тарик, ин китоб барои матн-шиносон ва мусахҳеҳон сарчашмаи истифода қарор мегирад.

Нусхаи асос, ки пас аз 19 соли марги муаллиф китобат шудааст, аз лиҳози замони истинсоҳ наздик ба нусхаи муаллиф аст, аммо нусхаи муаллифӣ нест. Аз рӯи нишондоди Фомкин эҳтимол аст, ки аз 10 маъҳази дар замони зинда будани Султон Валад китобатшуда ё китобати он оғоз гардида, як нусха нусхаи муаллифӣ ба шумор ояд.

Аз ин рӯ, агар адами огоҳӣ ва дасткӯтоҳии мусахҳеҳ дар гирдоварии нусхаҳои дигари «Интихнома» сарфи назар кунем ҳам, равиши якумро интихоб кардани Ҳазонадорлу дар тасхеҳи матн чандон дуруст нест. Зеро аз рӯи маълумоти Фомкин нусхаи куҳантарини «Интихнома», ки дар таркиби нусхае, ки бо номи «Маснавии Валадӣ» маъруф аст дар Китобхонаи Миллии Фаронса воқеъ дар Париж тахти шумораи 1794 ниғаҳдорӣ мешавад, дар соли 714/1314, пас аз ду соли даргузашти Султон Валад, китобат шудааст. Имкон дорад ин нусха нусхаи муаллифӣ бошад, чунки Султон Валад, ки бо хоҳиши дӯстонаш нияти навиштани асареро дар пайравии «Маснавии маънавӣ»-и падараш дошт, бояд замони зиндагиаш фикри дар як китоб чамъ овардани маснавиҳояшро карда бошад, ё шояд ин корро муридони ӯ пайғирӣ намудаанд.

Фосилаи таърихии китобати ду нусхаи зери дасти Ҳазонадорлу қариб аз 70 то 100 сол (аз 731 охири қарни IX) аст. Дар ин фосилаи таърихӣ аз рӯи қадвали Фомкин наздики 30 сарчашмаи дигари осори Султон Валад китобат шудаанд (ва то замони мо омада расидаанд), ки, мутассифона, ба дасти Ҳазонадорлу нарасидаанд. Ҳамин нуктаро ба инобат гирифта, мусахҳеҳи мазкур дар пешгуфтори худ бар ин китоб чунин мегӯяд: «Агар ин тасхеҳу таълиқ костихое дошта бошад, бегумон бар уҳдаи ман аст ва барои он аз маҳзари муҳаққикон пӯзиш металабам» (6, ҳашт).

Зиёда аз 15 сол мешавад, ки адабиётшиносони эронӣ тоҷик ва хориҷӣ ин нусхаи интиқодиро истифода мебаранд.

Мавҷудияти 14 нусхаи «Интихнома» – 8 нусха дар таркиби маснавиҳои сегона ва 6 нусхаи алоҳида дар китобхонаҳои машҳури шаҳрҳои Қуния (6 нусха=3 нусха алоҳида+3 нусха дар таркиби маснавиҳои сегона), Истамбул (3 нусха алоҳида), Техрон (1 нусха дар таркиби маснавиҳои сегона), Париж (2 нусха маснавии сегона), Берлин (1 нусха маснавиҳои сегона), Калкутта (1 нусха маснавиҳои сегона) аз он дарак медиҳад, ки дар ҳоли дастрасшавии онҳо бехтарин нусхаи интиқодии «Интихнома»-ро таҳия кардан мумкин аст.

Илова бар ин, мавҷудияти нусхаҳои зиёди маснавии «Интихнома»-и Султон Валад дар китобхонаҳои олам далолат аз интишо-ру маҳбубияти осори ин суҳанвари маъруфи садаи XIII-XIV мекунад.

Пайнавишт:

1. Аттор, Фаридуддин. Мантику-т-тайр /Ба эхтимоми дуктур Аҳмади Ранҷбар. – Техрон, 1369. – 737 с.
2. Гулпинорлӣ, Абдулбоқӣ. Мавлавия баъд аз Мавлоно. -Нашри аввал /Гарҷумаи Тавфиқи Субҳонӣ.-Техрон: Кайҳон, 1366.– 742 с.
3. Муродӣ, Низомуддин. Ороиши чон.-Хучанд: Ношир, 2013. –224 с.
4. Насриддин, Абдулманнон. Матншиносии осори адабӣ. - Хучанд: Ношир, 2009. –392с.
5. Султон Валад. Девони ашғор /Гасҳеҳи Ҳомиди Раббонӣ.-Техрон: Рудақӣ, 1388.-632 с.
6. Султон Валад. Интихонама. -Нашри аввал /Бо муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқи Муҳаммадалӣ Ҳазонадорлу.-Техрон: Равзана, 1376. – 298 с.
7. Фомкин М.С. Султан Велед и его тюркская поэзия.-Москва: Наука, 1994. – 193 с.
8. Ҳочиев А. Мақоми «Нузҳат-ул-мачолис» дар шиноҳти мероси Садруддини Хучандӣ //Номаи Донишгоҳ. 4(32) Хучанд: Нури маърифат, 2012. – 212 с. – С.33-40.
9. Шимел, Аннемари. Шукӯҳи Шамс (Сайр дар осор ва афкори Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ) /Мутарҷим Ҳасани Лохутӣ, бо пешгуфтори устод Саййид Оштиёнӣ. -Техрон: Ширкати илмию фарҳангӣ, 1386. -94+ 885 с.
10. www.turcologica.orientalstudies.ru

ТАРЧУМА ВА САРЧАШМАШИНОСӢ

Лао Тези

РИСОЛА ДАР РАҲНАМОӢ ВА НАКӢКОРӢ¹

Вақте ки ҳамаи зери осмонбудагон² дарк мекунанд, ки зебоӣ хуб аст, кабеҳӣ ҳам худ аз худ пайдо мешавад. Вақте ҳама танҳо некиро мешиносанд, бадӣ сар мезанад. Аз ин рӯ, будану набудан якдигарро тавлид мекунанд, мушкиливу осонӣ ҳамдигарро нишон медиҳанд, дарозиву кӯтоҳӣ тавассути ҳам муқоиса меёбанд, баландиву пастӣ бо ҳам санчида мешаванд. Барои ҳамин инсонӣ комилхирад дар иҷрои ягон кор корнома намебинад, дар омӯзиш ба зоҳир намегарояд, (ягон чиз) меофарад, вале соҳиб намешавад, (амалеро) бомуваффақият ба анҷом мерасонад, аммо тафоҳур намекунад. Азбаски тафоҳур наме-варзад, амалҳои ӯ фаромӯш намешаванд.

* * *

Агар хирадмандонро эҳтиром накунем, дар байни халқ низоъ намехезад. Агар ашӯи нодирро ба эътибор нагирем, дуздӣ камтар мешавад. Агар чизеро, ки боиси бухлу кина мешавад, нишон надихем, дили мардум оромиш мегирад. Аз ин рӯ, инсонӣ комил хангоми идо-

¹ «Рисола дар раҳнамоӣ ва накӯкорӣ» (Дао Де Тезин) китоби асосии таълимоти даосӣ (тахтуллафзӣ соликон-як чараёни фалсафие дар Чини қадим, ки, аксаран, бо пайравони фалсафаи Конфутсий муқобилакида буданд) дар Чин аст, ки мансуб ба Лао Тези – ниғаҳдорандаи ҳучҷатҳои давлатии сулолаи Чжоу (асри 6-5 пеш аз мелод) мебошад. Тарҷумаи номи Лао Тези пири хирадманд аст ва ӯ мутобики ривоят аз сайёҳон будааст ва пеш аз он ки ба саёҳати ҷаҳон барояд, рисолаи мазкурро таълиф кардааст. Азбаски дар ин рисола бисёр масоили хоси ҷаҳонбинии даосӣ ва замони зисти муаллиф буд, мо гулчине аз онро (аз рӯи тарҷумаи Гаврилов Е.П., нашриёти Аврораи Санкт-Петербург, соли 2005), ки аз ҳикматҳои гуҳарбор оғанда аст, баҳри хонандагон омода намудем.

² Мардуми Чини қадим диёри худро «Зери осмон» мегуфтанд.

ра кардани мардум дили онҳоро холи медораду меъдашонро пур. Ҷиродаи онҳоро заиф мекунаду устухонҳояшонро қавӣ. Ҷдоим кӯшиш мекунад, ки халқ донишу рағбат надошта бошанд ва онҳое, ки дониш доранд, дониши худро истифода накунад.

* * *

Замину осмон дарозумранд. Замину осмон дарозумранд, барои он ки онҳо на барои худ мавҷуданд. Сабаби пойдории онҳо маҳз дар ҳамин аст. Аз ин хотир, хирадманд худро аз ҳама ақиб мегирад ва барои ҳамин аз ҳама пеш мегузарад. Ҷ аз ҳаёти худ гузаштааст ва, аз ин рӯ, ҳаёти пойдор ёфта.

* * *

Накӯкорӣ мисли об аст. Об барои ҳамаи мавҷудот ғоида меорад ва бо онҳо муқобилият нишон намедиҳад. Об дар ҷойҳое ҷорӣ мешавад, ки ягон инсон майли дар он ҷо будан надорад.

Инсонӣ накӯкор бояд чун об ба замин наздик бошад, қалби ӯ ба анғезаҳои аслии худ бояд гӯш диҳад, дар муносибат бо дигар инсонҳо бомуҳаббат бошад, дар сухан ҳақиқатгӯ, дар қор мувофиқи бардошт, дар равиш вақтро ба эътибор гирад. Азбаски ӯ мисли об бо ҳеҷ кас муқобилият нишон намедиҳад, ҳато намекунад.

* * *

Ҷарх аз сӣ парра сохта мешавад, аммо истифодаи он аз холигоҳе, ки байни парраҳо аст, вобастагӣ дорад. Аз гил зарф сохта мешавад, вале истифодаи зарф аз гунҷоиши ҷои холии он муайян мешавад. Дару девори хона дар истифодашавӣ нақшро надоранд, ки ғазои холии хона дорад. Аз ин рӯ, истихдоми ҳама ҷиз аз гунҷоиши он таъйин мегадарад.

* * *

Ашӣи қимматбаҳо инсонро ба ҷиноят водор мекунад. Аз ин рӯ, хирадманд майл дорад, ки ҳаёташ ба серӣ гузарад, на ба ҷамъовариӣ ҷавохирот. Ҷ аз хостаҳои охири барои аввалин шуда даст мешӯяд.

* * *

Дар ҷаҳон ашӣи зиёд аст, аммо тамоми онҳо ба асли худ бармегарданд.

* * *

Беҳтарин фармонраво он аст, ки халқ фақат дар бораи мавҷудияти ӯ иттилоъ дораду халос.

* * *

Қасе, ки дар сухан гуфтан ботамкин ва бодикқат аст, анҷоми неқӯ дорад.

* * *

Вақте ки мақру танбалӣ аз байн меравад, роҳзаниву дуздӣ ҳам

нест мешавад.

* * *

Гузаштагон мегуфтанд: «Бо гузашти вақт ноқис комилӣ, қачӣ ростӣ, тихӣ пурӣ ва кухна навӣ мепазирад. Иштиёқманди кам будан ба зиёди мерасонад, орзуи бисёр доштан бошад, ба раҳгумӣ». Аз ин рӯ, хирадманд ба ин раҳнамоиҳо пайравӣ мекунад. Хирадманд танҳо аз дидаи худ ба хулоса намеояд, аз ин рӯ ҳақро дида метавонад, ӯ танҳо худро ҳақ ҳисоб намекунад, ба ҳамин хотир ҳақиқат бо ӯст, ӯ худро васф намекунад, аз ин сабаб шоистаи таъриф аст.

Суханони пешинагон, ки «Ноқис (бо гузашти вақт) комил мегардад...» магар беҳудаанд?! Онҳо дар ҳақиқат ба инсон роҳ нишон медиҳанд.

* * *

Шамоли саҳт тамоми саҳару борони сел тамоми рӯз боқӣ на-
момонад.

* * *

Касе, ки ба нӯги по рост мешавад, зиёд истода наметавонад. Касе, ки қадамҳои калон мегузорад, дур намеравад. Касе, ки ҳудахро ба рӯшноӣ мебарорад, намедурахшад. Касе, ки худро таъриф мекунад, машҳур намегардад. Касе, ки ҳамла мекунад, муваффақ намешавад.

* * *

Мушкилӣ асоси осонист.

* * *

Равандаи хуб нишон намегузораду гӯяндаи хуб ғалат.

* * *

Касе, ки часорати худро доништа, хоксори ро пеша мекунад, ба мисли чашмаи кӯҳ аст, ки ҳама ба ӯ ниёз доранд.

* * *

Сарлашқари моҳир ғалаба мекунад ва бо он иқтифо меварзад, яъне ба ғоратгарӣ даст намезанад. Ғалабаи худро парчам намесозад, ғалаба мекунад ва ҳамлаи дигар намеорад. Ӯ бо ғалаба ифтихор надорад. Ӯ барои он ғалаба кардааст, ки ӯро маҷбур намуданд.

* * *

Лашқар олати бадбахтист. Барои ҳамин шоҳи хирадманд ба истифодаи он рағбат надорад. Ӯ танҳо дар ҳоле, ки маҷбур мешавад, онро истиҳдом мекунад. Муҳимтарин хислати шоҳи хирадманд он аст, ки ҳангоми ғалаба худро ба даст гирад ва барои худ мадҳу сано нахонад. Барои ғолибият хуррам шудан маъно ба марги одамон шод шудан аст.

* * *

Касе, ки дигаронро мешиносад, боақл асту касе, ки худро ме-

шиносад, бомаърифат. Мағлубкунандаи дигарон боқувват асту
мағлубкунандаи нафси худ пуриқтидор.

* * *

Касе, ки меъёри худро мешиносад, давлатманд аст.

* * *

Ҳеч гоҳ худро мисли яшм¹ қимат фикр накунад, балки ҳамеша
худро ба мисли санги оддӣ шуморед.

* * *

Касе, ки моли зиёд захира мекунад, талафоти зиёд мебинад. Касе,
ки тиҷорати калон дорад, зарари калон дорад. Касе, ки меъёри ҳама
чизро медонад, нобарорӣ намебинад. Касе, ки ҳадди ниҳои ҳама
чизро шинохтааст, аз хатар дур аст ва ӯ метавонад пойдор бимонад.

* * *

Мусибате бузургтар аз он нест, ки инсон сарҳади хоҳишҳои худ-
ро нашиносад ва хатаре ҳавлноктар аз ҷамъоварии сарват набошад.
Аз ин хотир, касе, ки қаноат карда метавонад, ҳамеша аз ҳаёти худ
хушнуд аст.

* * *

Дунёро аз ҳавлӣ берун нашуда ҳам дидан мумкин аст.

* * *

Дили хирадманд муқаррарӣ нест. Дили ӯ аз дилҳои мардум
таркиб ёфтааст. Ба некон некӣ мекунам, ба бадон ҳам. Ба ин воси-
та наққор тарбия мешавад. Ба содиқон садоқат дорам, ба бевафоён
ҳам. Ба ҷунин васила садоқат пойдор мемонад.

Хирадманд оромона зиндагӣ дорад ва дар дил хулосаҳои халқро
ҷамъ мекунад. Ӯ ба халқ ба мисли кӯдаконаш муносибат мекунад.

* * *

Агар одамӣ ҳавову ҳаваси нафсониро як сӯ гузорад, то охири
умр хастагиро эҳсос намекунад.

* * *

Касеро, ки саҳт истода метавонад, аз по афтонидан осон нест.

* * *

Касе, ки медонад, хомӯш аст ва касе, ки нодон аст, бисёргӯ.

* * *

Баргараф кардани мушкилӣ аз осонӣ сар мешавад, ба анҷом ра-
сидани корҳои бузург аз хурд, ҷаро ки дар ҷаҳон бузург аз хурд тар-
киб ёфтаасту мушкилӣ аз осониҳо. Аз ин рӯ, хирадманд аз корҳои
хурд оғоз мекунад ва ба корҳои бузург ноил мешавад. Касе, ки бисёр

¹ яшм- навъе санги сапеди сабзтоб, ки барои ороиши деворҳо ва сохтани асбобу зарфҳо истифода мешавад.

Тарчума ва сарчашмаиносӣ

ваъда медиҳад, шоистаи боварӣ нест. Дар чое, ки сухулати зиёд ҳаст, суубати зиёд низ меояд. Барои ҳамин хирадманд ба ҳар кор ҷиддӣ муносибат мекунад ва аз ин сабаб мушкилӣ эҳсос намекунад.

* * *

Танзимро пеш аз балвою парешонӣ бояд оғоз кард.

* * *

Дарёхову баҳрҳо барои он ба дашт фармонравой карда метавонанд, ки ҳамеша майл ба поён доранд.

Вақте хирадманд мақоми худро аз дигарон боло бурданӣ мешавад, ӯ бояд аз дигарон худро поёнтар ҳисобад ва вақте пеш гузаштанӣ мешавад, қафотар.

* * *

Ман се марворид дорам, ки бароям азизанд: аввал – инсондӯстӣ, дувум – сарфакорӣ ва савум – худро аз дигарон пеш нагузоштан. Инсондӯстиям ба ман часорату сарфакориям саховат медиҳанд. Чун худро аз дигарон пеш намегузорам, пешвои хубе буда метавонам.

* * *

Суханони маро дарк намудан ва ба амал даровардан осон аст, аммо мардум онро намефаҳманду бо он амал намекунанд. Дар суҳан оғоз ҳасту дар амал асос. Азбаски мардум ин нуктаро дарк накардаанд, маро ҳам намефаҳманд. Чун маро намефаҳманд, ман барояшон азиз мешавам. Аз ин хотир, хирадманд ба мисли онест, ки либоси ҷанда мепӯшад, вале гавҳар дар бағал дорад.

* * *

Касе ки олим асту худро нодон мегирад, аз ҳама болотар аст. Касе ки ҷоҳил асту худро доно меангорад, бемор аст. Касе ки бемор асту бемории худро медонад, солим аст. Хирадманд бемор буда наметавонад, чаро ки ӯ аз бемории худ огоҳ аст.

* * *

Инсон ҳангоми таваллуд шудан нарму заиф аст, ҳангоми марг бошад дурушту қавӣ. Ҳама мавҷудот ҳангоми таваллуди худ нарму заифанд, ҳини мавт бошад хушқу дурушт. Пас, чунин хулоса қардан мумкин аст, ки ҳар чизи ба нармиву меҳрубонӣ иртиботдошта, зиндагӣ мекунад ва ҳар чизе, ки ба дурушти рабт дорад, нобуд мешавад.

* * *

Суханони рост бебадеиятанд, суханони зеборо бовар қардан мушкил аст.

Аз русӣ тарҷумани Баҳром Раҳматов

Маҳмуд ибни Умари Замахшарӣ

БАҲОРИ ХУБОН¹

Хубби ватан

Ибни Аббос фармуда: Агар мардум ба рӯзӣ ва ватани худ қаноат менамуданд, ҳеч кас аз ризқ шикоят намекард.

Умар гуфта: Худованд сарзаминҳоро бо муҳаббате, ки нисбат ба ватан дар дили мардум ниҳодааст, обод месозад.

Он гуна, ки парасторат бо шире, ки бар ту додааст, ҳаққе бароят дорад, зодгоҳат низ бар ту чунин ҳаққу ҳурмате дорад.

Арабро одат ин гуна буда, ки агар нафаре аз онон ба сафар мебаромад, бо худ қабзае аз хоки ватан бармедошт, то ҳар гоҳ ёди ватан кунад, онро бибӯяд ва ҳар вақт обе бинӯшад, каме аз он биёмезад.

(Хукамои) Ҳинд гуфта: Меҳанат бар ту ҳаққе чун ҳаққи падару модарро дорад. Зеро ғизои ту аз онҳост ва ғизои онҳо бошад аз он.

(Донишмандони) Форс фармуда: Он гуна, ки валодат меҳрро дар дил ба вучуд меоварад, ҳоке, ки айёми тифлӣ дар он будем, ниҳоли эҳтиромро дар мо мепарварад.

Дилбастагии ту ба ватан нишони начобату покнажодият мебошад.

Агар хубби ватан намебуд, шаҳрҳои нообод аз байн мерафтанд.

Ибни Зубайр чунин гуфта: Мардум ба ҳеч чизе аз рӯзиву баҳраи ҳеш қонеътар аз ватанҳояшон нестанд.

Алӣ (р) фармуда: Ҳеч сарзамине чун зодгоҳат бар ту ҳақ надорад.

Ҳангоме ки Исфандиёр ба сарзамини Хазар лашкар кашид, он чо бемор шуд. Барояш гуфтанд: Чӣ меҳоҳӣ? Гуфт: Андаке аз хоки

---

¹ Матн тарҷумаи пораҳоест аз китоби «Рабеу-л-аброр»-и Абулқосим Маҳмуд ибни Умар ибни Муҳаммади Замахшарӣ (ваф. 538/1144), мулаққаб ба «Қоруллоҳ». Китоби мазкур аз ҷаззобтарин ва машхуртарин таълифоти ин адиб ва донишманди тоҷик буда, бо забони арабӣ ба қалам омадааст. «Рабеу-л-аброр» дар даврони камолоти илмии муаллиф, дар даҳаи охири рӯзгори ӯ таълиф ёфтааст. Дар китоб ҷавҳари андӯхтаҳои илмиву завқии Замахшарӣ фароҳам омадаанд. Китоб ба кашқул шабоҳат дорад ва муҳтавои он дар қолаби муқаддима ва наваду ҳашт боб рехта шудааст. Муассисаи давлатии «Маркази илмии Камоли Хучандӣ» тасмим гирифтааст, то дар ин сол тарҷумаи мунтахаберо аз ин китоб ба хонандагон манзур намояд. Инак, пешопеш намунаҳои аз онро манзури алоқамандон месозад. Умедворем, ки бо изҳори андешаи соҳибназарон матн перостагии бештар мепазирад ва мӯчиб мегардад, то дар муаррифии мероси ҷаҳонии фарзонагони тоҷик қадаме фаротар гузошта бишавад.

Балх ва чуръае аз оби водии он.

Замоне, ки Шопури Зулактоф дар Рум асир буд, бемор гардид. Он чо духтари подшоҳ, ки ба ӯ дил баста буд, барояш гуфт: Дилат чӣ меҳоҳад? Гуфт: Чуръае аз оби Дачла ва поре аз хоки Истахр. Пас аз чанд рӯз об ва қабзае хок оварда гуфт: Ин аз оби Дачла ва ин бошад поре аз хоки ватанат. (Шопур) зуд нӯшид ва дилбохтатор бӯйид ва бемориаш шифо ёфт.

Чун Искандар ба поёни зиндагиаш расид, аз дилбастагӣ, ки бар ватанаш дошт, васият намуд, ки устухони пӯсидаву хокгаштаашро дар тобуте тиллоӣ ба сарзамини Рум бубаранд.

Ҷохиз фармуда: Фалсафазадаеро аз Бармакиён дидам, ки чун азми сафар менамуд, дар тӯшадон қабзае аз хоки зодгоҳашро бармедошт ва бо он (худрову беморонро) муолиҷа менамуд.

Он гоҳ, ки Юсуф (а) ба дами марг расид, васият кард, ки хоку устухони пӯсидаашро ба мақобири падаронаш бубаранд. Аммо аҳли Миср (дар анҷоми ин васият) садди роҳи хонадону ёронаш мегардиданд. Вақте ки Мӯсо (а) ба пайғамбарӣ бархост ва Фиръавнро ҳалок намуд, хоку устухони пӯсидаи ӯро ба хокҷои ниёгонаш овард.

Дар ҳадис омада: Аз аломати саодоти инсон яке ин аст, ки ризки ӯ дар ватану зодгоҳаш муқаррар гардида бошад ва акси ин бошад аз нишонаҳои шақовати ӯст.

Дӯстиву муҳаббат ва рафоқату улфат

Пайғамбар (с) фармуда: Дӯстонро бисёр созед, зеро Худованд аз ин ки бандашро миёни дӯстонаш азоб намояд, ҳаё мекунад.

Алӣ (р) гуфта: Инсон то дар се ҳолате, ки дӯсташ бо он рӯ ба рӯ меояд, хайсият ва ҳурмати ӯро ҳифз нанамояд, наметавонад дӯст бошад: Гирифтори дар мусибат, ҳузур надоштан ва даргузаштан.

Ҳам ӯ гуфта: Нотавонтарин инсон ҳамонест, ки аз пайдо сохтани дӯст худро нотавон гирифтааст ва касе, ки қадри дӯстро нашинохта ӯро аз даст додааст, аз ӯ ҳам нотавонтар мебошад.

Умар гуфта: Се чиз муҳаббати туро дар дили бародарат устувор месозад: Нахуст салом намудан, (чун) дар маҳфилу маҷлисе ворид шавад, барояш чой боз намудан ва бо он ному алқоб, ки аз ҳама барояш писандидатар аст, ӯро садо задан.

Шоире фармуда:

Тақсур мина-л-ихвони мастатаъта иннаҳуму

Имодун изо истанҷадтаҳум ва зуҳуру

Фалайса касиран алфа хуллин ва соҳибин

Ва инна ӯадувван воҳидан лақасиру.

(Тарчума: Дӯстонро ҳар андоза ки тавонӣ, зиёд соз, зеро дар ҳоле ки аз эшон ёриву пуштибонӣ хостӣ, чун сутуну такягоҳи муҳкам бароят хидмат хоҳанд намуд. Ҳазор дӯсту рафиқ зиёд нест, аммо душмане ягона ҳамона бисёр аст).

Ҳакиме гуфт: Дар дилҳо аз роҳи дӯстиву иродат шодиву меҳро пади оред, зеро онҳо шоҳидоне ҳастанд, ки ришва наметазиранд.

Асмаӣ фармуда: Назди Халил (ибни Аҳмад) даромадам, (дидам, ки) ӯ бар буриёи кӯчаке нишаста буд. Ба ман ишора намуд, ки бинишин. Гуфтам: (Агар ман низ бинишинам,) чойро бар ту танг хоҳам кард. Гуфт: Чунин мағӯ, дунё бо ин ҳама фарогириаш ду нафареро, ки ба ҳам кина доранд, гунҷонида наметавонад. Аммо вачабе чой, метавонад ду дӯстро бигунҷонад.

Халил фармуда: Марде, ки дӯст надорад, чун дасти ростест, ки аз чап (ва шарикӯ хамчуфти худ) маҳрум аст.

Марде ба Зайғами обид гуфт: Меҳоҳам, ки дар ҳамсоғии ту манзиле бихарам, то туро (зуд-зуд) мулоқот намоям. (Зайғам) гуфт: Иродате, ки онро дер-дер дидан ҳалалдор месозад, иродатест пурнуқс.

Марде ба бародараш чунин навишт: Агар бародарони муътамад бисёранд, ту аввалини ононӣ, агар андаканд, муътамадтарини эшонӣ ва агар танҳо якест, чуз ту на касест.

Ҳакиме гуфта: Касе, ки ба ту чихати коре иродат варзад, бо сипарӣ шудан он иродат низ сипарӣ хоҳад шуд.

Халил фармуда: Худро ба касе, ки аз ту канорагирӣ мекунад, пайвастан, хештанро хор сохтан аст. Аммо канора гирифтани аз оне, ки ба ту тарҳи дӯстӣ меафканад, нуқс дар чавонмардиест.

Маъмун гуфта: Ёрон се тоифаанд: Тоифае чун ғизо, ки аз онҳо бениёзӣ нест, тоифае чун даво, ки ба онҳо эҳтиёҷ меафтад ва тоифае чун қон, ки ҳаёт наметавонад чуз бо онон пайдорӣ ёбад.

Алӣ (р) фармуда: Ғариб касест, ки ӯро дӯсте набошад.

Аз ҳакиме пурсида шуд: Чӣ касе аз мардум беҳтарин сафарро анҷом медиҳад? Фармуд: Касе, ки дар сустҷӯи дӯсти некрафтор ба сафар мепардозад.

Ҳеч чиз аз танҳои ваҳшатзотар нест, аммо танҳои аз дӯстони бад беҳтар ва хотирнавозтар аст.

Саге ҳамроҳи Молик ибни Динор буд. Ба ӯ гуфтанд: Эй Абӯяхё, ин чист? Фармуд: Ин (ҳамроҳест, ки) бар дӯстони бад фазилат дорад.

Фузайл ба Саврӣ гуфт: Маро ба ҳамнишине раҳнамоӣ намо, то бо ӯ бинишинам. (Саврӣ) фармуд: Ин гумкардаест, ки ба даст овардани мушкил аст.

Амр ибни Маймун гуфт: Муоз ибни Ҷабал назди мо омад,

муҳаббатамро ба $\bar{u}$ рехтам ва ҳеҷ гоҳ аз $\bar{u}$ чудо нашудам, то ин ки дар Шом бар рухаш хок кашидам (ва даргузаштану $\bar{u}$ ро аз ман чудо намуд).

Шоир фармуда:

*Ало қаббаҳа-р-Раҳмону кулла мумозиқин
Йақуну ахан фи-л-хафзи ло фи-ш-шадоиди.*

(Тарчума: Худованд касеро, ки ба хотири ғаразе дӯстӣ мекунад, зиштрӯ созад, ки $\bar{u}$ дар неъмату роҳат дӯст ва дар сахтиву машаққат бегона мегардад).

Лукмон гуфт: Эй писаракам, зинҳор худро аз ёри бад дур дор! Зеро $\bar{u}$ чун шамшер аст, ки зоҳираш чаззобу эъҷобангез, аммо пайовардаш зишту ҳузнангез мебошад.

Лукмон гуфта: Се нафарро танҳо дар се ҳолат шинохта метавонӣ: Ҳалимро дар вақти ғазаб, шучоъро дар хангоми хавф ва бародарро дар ҳолате, ки хочататро наздаш мебарӣ.

Ба яке аз қозӣни Басра гуфтанд: Фалонӣ ба шумо дурӯғ мебандад ва бухтон мезанад. (Қозӣ дар баробари ин сухан) гуфт: Аммо ман пардаи садоқати $\bar{u}$ ро бар қалбам кашидаам, то бадиҳояш ба дил ворид нашавад. Чун ин сухан ба Маъмун расид, фармуд: Савганд ба Худо, ки ин камоли садоқат аст.

Ҳакиме фармуда: Ту бояд дар ихтиёри ашё ба наву тозаи он таваҷҷуҳ намой ва дар баргузидани дӯст бошад, ба қадиму кӯҳани он.

Аз Холид ибни Сафвон пурсиданд: Қадоме аз ёронат бар ту азизтаранд? Гуфт: Оне, ки костихои маро ислоҳ месозад, лағзишҳоямро мебахшад ва узрамро мепазирад.

Шабиби Шайба фармуда: Дӯстони ростин беҳтарин сармоия дунёнд. Онон дар ҳоли осудагӣ зинати зиндагонӣ ва дар ҳоли парешонӣ тӯшаву мояи растагорӣ мебошанд.

Аъмаш фармуда: Мардумонеро дарёфтам, ки як моҳу ду моҳ бо ҳам рӯ ба рӯ намешуданд. Агар марде аз онон бо дӯсташ рӯ ба рӯ мешуд, чуз «Чӣ гунаӣ?»-ву «Ҳолат чӣ тавр аст?» чизе намеурсид. Аммо агар дӯсташ нисфи дорояшро ҳам аз $\bar{u}$ мехост, хатман барояш меод. Пас аз рӯзгори онон мардумони дигареро дарёфтам, ки ҳар рӯз бо ҳам рӯ ба рӯ мешаванд ва хатто аз ҳоли мурғи хонаи ҳамдигар мепурсанд, аммо агар кӯчактарин пораи молаш дархост гардад, дӯсташро маҳрум месозад.

Мучоҳид (рх) фармуда: Агар аз дӯсти накӯкор чуз ҳаё аз $\bar{u}$, ки туро аз гуноҳу нофармонии Худо бозмедорад, дигар баҳрае ҳам надошта бошӣ, бароят басанда хоҳад буд.

Ҳар кӣ суҳбати касеро писандад, ки дар $\bar{u}$ хайре нест, суҳбати

ӯро касе, ки дар ӯ хайре ҳаст, нахоҳад писандид.

Дӯстони хирадманд аз дӯстони сарватманд бехтаранд.

Ҳаҷҷоҷ аз Ибни Қарийя пурсид: Чавонмардӣ чист? Гуфт: Садоқати дӯстӣ дар сахтиву осудагӣ.

Ҳар кӣ танҳо бо касе, ки айбе дар ӯ набошад, дӯстӣ намояд, дӯстони каме хоҳад дошт; ҳар кӣ аз дӯсташ ҷуз инро напосандат, ки вай бояд ҳамеша дар ҳоли ҳарду ба чизе ниёз доштан, ӯро бар худ тарҷеҳ диҳад, ранҷишаш поён нахоҳад пазируфт; ҳар кӣ дар ҳама кӯтоҳӣ дӯсташро сарзаниш намояд, душманаш зиёд хоҳад шуд.

Адаб намудан, таълим фармудан ва зикри муаллимону муқаввимон

Лукмон фармуда: Агар хирадманде туро адаб фармояд ва ба ранҷ андозад, бароят аз ин ки чоҳиле туро бо равшане хушбӯ муаттар созад, бехтар аст.

Кӯдак, агарчи аз Қурайшу Сакиф ҳам бошад, бояд тарбияту таскиф ёбад. (Зеро) заминро, бо вучуди нарм будан, аз пору чора нест.

Анӯшервон муаллиме дошт, ки ӯро бе ҳеҷ кӯтоҳӣ адабҷӯб мезад ва водор мекард, то яхро дар даст нигоҳ дорад. Ба ин кор то ҳадде маҷбур мекард, ки наздик буд ангуштонаш бирезанд. Анӯшервон (кинаи ӯро дар дил гирифта буд ва ҳамеша бо худ) мегуфт, ки агар сарварӣ ёбам, ҳатман ӯро ба қатл хоҳам расонид. Вақте ки ба сарварӣ расид, муаллим фирор намуд. Анӯшервон ӯро амон дод. Чун наздаш омад, аз сабаби ситамгарона адабҷӯб заданаш пурсон шуд. Устод дар посух фармуд: Барои он буд, то ту бидонӣ, ки чун ба касе ситам намой, ӯ нисбати ту чӣ кинае дар дил хоҳад гирифт. Анӯшервон бо шунидани ин посух бар ӯ аҳсант хонд. Он гоҳ боз пурсид, ки чаро бо ях маро азоб менамудӣ? Устод гуфт: Ба зудӣ хоҳӣ фаҳмид. Пас аз замоне Анӯшервон ба корзор рафт ва бо душман дар саҳарии хеле сард рӯ ба рӯ афтод. Тарафи муқобил бар зех қардани камонҳояшон тавон наёфтанд, аммо ӯ дар ин сармо таноби камони хеш барқашиду бар онон тир афканд ва ҳучум оварду пирӯз гардид. Он ҷо дарёфт, ки муроди тарбиятгараш чӣ будааст.

Аз габре пурсиданд: Муҳимтарин ва пурмоятарин матлаби китоби шумо кадом аст? Гуфт: (Ин аст:) Сангро бо теша тарошидану оҳанро бидуни оташ буридан аз тарбияти касе, ки аз роҳи рост берун рафтаву ниҳоли вучудаҳ қач бузург шудааст, осонтар мебошад.

Зухайр писари Нуайм мардеро дид, ки бо писараш мерафт. Пурсид: Оё ин писари туст? Гуфт: Бале. Гуфт: Зинҳор, аз ин ки туро дар ҳоле бинад, ки Худоро нофармонӣ мекунӣ, барҳазар бош! Вагарна

Тарчума ва сарчашмаиноси

бар ту густох хоҳад шуд ва ҳайбати ту аз чашми ӯ хоҳад афтод.

Дар Ямома аъробие буд, ки обишхӯри мардуми он чоро сарварӣ мекард. Ҳар гоҳ ду нафар бар сари об ба кашокаш меафтоданд ва доварӣ байни онҳо мушкил мешуд, ҳардуро боздошту зиндон мефармуд, то даме ки ба муросо оянд ва мегуфт: Давои тундхӯй (тарбият бо) боздошту зиндон аст.

(Давом дорад)

Тарҷумаи Фаҳриддин Насриддинов

ЛАБХАНД БИЗАН¹

Абӯғусн дарозгӯши худро гум кард. Онро мечусту мегуфт:

-Худоро шукр. Аз ӯ пурсиданд:

-Чаро шукр мегӯӣ?

Гуфт:

-Худоро шукр, ки бар болои он савор набудаам, вагарна ман низ бедарак мешудам.

* * *

Шахсе аз Абӯғусн суол кард:

-Дирӯз аз хонаат овози доду фарёд мешунидам?

Абӯғусн дар ҷавоб гуфт:

-Пероҳанам аз баландӣ афтод.

Он шахс гуфт:

-Пас доду фарёд барои чӣ?

Абӯғусн гуфт:

-Эй аҳмак, агар дар даруни он мебудам, магар бо он намеафтадам?!

* * *

Қозӣ ва точире ҳарду аз роҳе мегузаштанд ва Абӯғуснро дида хоистанд, ки ӯро тамасхур кунанд. Гуфтанд:

Ба мо бигӯ, оё дар ваъз боре хато кардаӣ?

Гуфт: Ду маротиба хато кардаам: аввал ба ҷои «ду қозӣ дар оташанд», «Қозӣ дар оташ аст» гуфтаам, бори дувум ба ҷои «Ва фучҷор дар чаҳаннаманд» гуфтан, «тучҷор дар чаҳаннаманд» гуфтаам.

* * *

Подшоҳе фармуда буд, то ба дарвозаи қасри ӯ чунин бинависанд: «Боргоҳи подшоҳон ба ақл, мол ва сабр ниёз дорад». Ҳакиме чун онро хонд, зераш бинавишт: «Қасе ки аз ин се якеро дошта бошад, ба боргоҳи подшоҳон ниёз пайдо намекунад». Ин хабарро ба подшоҳ расониданд. Подшоҳ тасдиқи сухани ҳаким кард ва ба ӯ қарамҳо фармуда, амр кард, ки он навиштаҳоро пок созанд.

¹ Давом аз шумораи гузашта.

Тарҷума ва сарчашмаиносии

* * *

Завҷаи Абӯғусн ғалбереро ба ҷойгаҳи Абӯғусн гузошт. Вақте Абӯғусн онро дид, ба меҳе, ки дар хона буд, овозон шуд. Завҷааш пурсид: Ба ту чӣ шуд? Абӯғусн гуфт: Дидам, ки ғалбер дар ҷои ман аст, ман ҳам ба ҷои он гузаштам.

* * *

Асмаъӣ қисса мекунад: Аъробие ба ҳаҷ рафт ва пеш аз дигар мардумон ба Макка даромад ва ба пардаҳои Каъба овозон шуду гуфт: Худовандо, пеш аз он ки дигарон туро машғул созанд, маро мағфират кун.

* * *

Марде аз назди Ашъаб мегузашт, ки ӯ дарозгӯшаширо кашолакунон мебурд. Мард хост, ки ӯро тамасхур намояд, ба ӯ гуфт:

Эй Ашъаб, дарозгӯшатро шинохтам, аммо худатро на!

Ашъаб гуфт: Аҷаб нест, зеро ҳамчинс ҳамчинсаширо хуб мешиносад.

* * *

Зане назди марди саллапӯше, ки ба дарозгӯш савор буд, рафт ва мактуберо ба ӯ дода хоҳиш кард, ки бихонад. Мард узрхоҳӣ намуда гуфт, ки хонда наметавонад.

Зан тааҷҷуб карду гуфт: Дар сар салла дореду хонда наметавонед?!

Мард чӣ гуфтанаширо надонист ва салларо ба сари дарозгӯш монду гуфт:

Марҳамат, эй дарозгӯш, мактубро бихон.

* * *

Ашъаб қисса мекунад: Рӯзе бачагон маро озурда карданд, хостам ки онҳоро бо коре машғул созам. Ба ин хотир онҳо гуфтам: Дар фалон маҳалла тӯй барпо шуда истодааст. Ҳамаи кӯдакон он тараф шитофтанд. Фикр кардам, ки дар ҳақиқат чунин аст ва худ низ аз паси онҳо шудам.

* * *

Халифа Зиёд амр намуд, то мардеро ҷӯб бизананд. Мард гуфт: Эй амир, ман туро хеле эҳтиром менамоям. Гуфт: Барои чӣ? Гуфт: Падарам дар Басра ҳамсоия туст. Гуфт: Падарат кист? Гуфт: Эй амир!

Ман номи худро аз ёд баровардаам, чӣ гуна номи падарамро ба хотир меоварам??? Зиёд аз ин суханон остинашро газиду ба ҳайрат монд ва хандиду ўро афв кард.

* * *

Муътасими халифа Хоқонро дар бистари марг, ки поёни зиндагиашро сипарӣ мекард, аёдат намуд. Хост, ки заковати фарзанди ў – Фатҳро бисанҷад, ба ў гуфт:

-Эй Фатҳ, хонаи падарат беҳтар ё аз они ман?

Фатҳ дарҳол ҷавоб дод:

-Модоме, ки амирулмуъминин дар хонаи падарам ҳастанд, хонаи падарам беҳтар аст.

Халифа гуфт:

-Эй Фатҳ, чӣ ҷавоби хубе додӣ.

* * *

Ба хонаи Абӯсаид дуздон даромаданд ва тамоми молхоро бурданд. Абӯсаид баъзе ашё, ки боқӣ монда буд, бардошту аз қафои эшон рафт. Дуздон гуфтанд:

-Ба кучо меравӣ ва чӣ мехоҳӣ?

Гуфт:

-Бароям дар хона чизе намондед, аз паси шумо шудам, то ба хонаи шумоён зиндагӣ кунам.

Дуздон хандиданд ва молхоро баргардониданд.

* * *

Марде ба Ибни Шубрума гуфт:

-Илм аз диёри мо ба диёри шумо интиқол ёфтааст.

Ибни Шубрума гуфт:

-Бале, аммо дигар ба диёри шумо барнагаштааст.

Тарҷумаи Нуъмонҷон Неъматов

ПУЛЕ МИЁНИ ШЕЪРИ ҲИҶОӢ ВА АРӢЗИИ ФОРСӢ

Манзур поре аз матни куҳани каломи осмонӣ ба забони форсии тоҷикист, ки аз сарчашмаҳои куҳани насрӣ ба ҳисоб меравад. Ба сабаби насри оҳангин ва гоҳ-гоҳ шабеҳи шеъри ҳиҷоӣ доштан бо чунин ном муаррифӣ ёфтааст.

Матни мазкур соли 1353/1974 ба эҳтимом ва тасхеҳи дуктур Аҳмад Али Раҷоӣ аз сӯи «Бунёди фарҳанги Эрон» таҳти унвони «Пуле миёни шеъри ҳиҷоӣ ва арӯзии форсӣ – дар қуруни аввали ҳиҷрӣ – тарҷумаи оҳангин аз ду ҷузъи Қуръони маҷид» нашр шудааст.

Ин матни аз байни анбӯҳи нусаҳи хаттии «Китобхонаи Остони Қудси Разаӣ» пайдо омадааст. Нусаҳа осебдида буда, дар 115 варақ ба даст омадааст. Андозаи варақҳо 21x16,5 см аст. Матн дар ҳар сафҳа бар андозаи 12x11 см китобат ёфтааст. Навъи қоғаз самарқандии захиму ғафс мебошад. Хати матн насҳи мутавассити хоно буда, оёти қуръонӣ бо қалами дурушттар бештар дар ҳафт-ҳашт сатр ва гоҳе шаш сатр ва тарҷумаҳо бо хати борик аз даҳ то ҳафтдаҳ сатр дар ҳар саҳифа навишта шудаанд. Дар ду сафҳаи нахустин тазҳибкорӣ ба назар мерасад. Ҳар даҳ ва панҷ оят бо тасвири доирашакли паррадор ва турунҷмонанд дар ҳошия нишонагузорӣ шудааст. Сароғози сураҳо бо хати қуфии заррини соядор китобат ёфтаанд.

Нусаҳа шомили тарҷумаи каме бештар аз ду ҷузъи Қуръони маҷид буда, матни он дар мусаҳафи маъмулии имрӯз 46 саҳфаро фаро мегирад. Дар матн тарҷумаи оёт аз ояти 62-юми сураи Юнус то ояти 30-юми сураи Иброҳим ба назар мерасад. Албатта, дар байн чанд ҷой афтодагӣ ва нохоно будан низ ҷой дорад.

Аз мутарҷим дар матн ишорае нафтааст. Мусаҳҳеҳ бо тақя бар лаҳҷаву шеваи гуиш, хусусиятҳои дастурӣ ва расмулхати нусаҳа чунин ҳадс зада, ки «...шояд мутарҷим марде бошад аз машриқи Эрон ва, эҳтимолан, аз мардуми Мовароуннаҳр» (5, 77).

Мусаҳҳеҳ пеш аз матн муқаддимаи муфассале нигоштааст. Ӯ бо матраҳ сохтани мабоҳиси назариву таъриҳии зиёд дар мавзӯҳои шеъри форсӣ пеш аз ислом, шеър дар давраи забонҳои эронии миёна, оё дарӣ дӯшодӯши паҳлаві вучуд дошта?, суҳанони манзум ба забони дарӣ пеш аз ислом ва авоили зуҳури ислом, шеъри дарӣ то қарни чаҳоруми ҳиҷрӣ ва чандин масъалаи дигар бар он кӯшидааст, то собит созад, ки шеъри ҳиҷоӣ ҳатто пеш аз ислом ва авоили аҳди ислом дар байни форсизабон вучуд дошт ва мардум ба он унси беандоза доштанд.

Ин ҳама истидлолотӣ то ҷое баҳсбарангез ба он манзур матраҳ

гардида, ки мусахҳеҳ иддаои худро дар пайванд додани матни мавриди назар ба асри аввали ҳичрӣ ва муаррифии онро чун шеъри ҳичоии шабех ба шеъри паҳлавӣ бар мабнои он устувор созад. Ҳамчунин, барои матнро «Пуле миёни шеъри ҳичоӣ ва арӯзии форсӣ» хонданаи пуштувонаи илмӣ дошта бошад.

Аммо гузоштани матн бар санҷаи сабкшиносӣ бар сикҳати ин назари мусахҳеҳ латма ворид сохта, таърихи таълифи онро дар чандин аср баъдтар нишон медиҳад.

Корбурди калимаҳои хоси арабӣ ба таври фаровон ва насри мавзунӣ тақаллуфна яке аз далоили сабкшиносии насрӣ дар ин замина аст. Бар огоҳон аз фанни сабкшиносӣ равшан аст, ки корбурди калимаву истилоҳоти арабӣ дар насру назми форсӣ то поёни асри X раванге надошт. Қаломӣ мавзун ва тавачҷӯх бар сачъ дар ин давра ба назар намерасад ва дар насри ин давра ба шеърӯ қаломӣ оҳангин тавачҷӯхе сурат намегирифт. Худ аз «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ», ки аз мероси ин замон аст, назари мазкур пайдост. Дар ин асари бузургҳаҷм наметавон ҳеҷ чое ҷумлаи мавзунӣ мутақаллифона, корбурди фаровон аз қалимоту истилоҳоти хоси арабӣ ва ҳатто тамассул бар як байт шеъри форсиро мушоҳида намуд. Аз нимаи аввали асри XI то чое истишҳод ба амсолу ашъори арабӣ ва оёту аҳодис ба шакли асли дар адабиёти форсу тоҷик рӯ ба афзунӣ гузошта, то поёни ин қарн хеле раванг пайдо намуд ва дар асри XII бар қалом расид.

Аммо дар ин тарҷума корбурди қалимоти арабӣ ва насри мавзунӣ мутақаллифона хеле намоён аст. Аз ин ҷиҳат, матн наметавонад, ҳатто бо насри асри X мувофиқат дошта бошад.

Мусахҳеҳ дар зерӣ унвоне бо номи «Порае аз луғот, ки намудори кӯҳнагии матн аст» бо овардани гурӯҳе аз вожаҳои қадим гӯё бар таҳкими назари хеш кӯмак гирифтааст. Ба мисли: боғ – ҷаннат, бихта – фарбеҳ, басанда – қофӣ, дугумон – мунофиқ, анд – ҷанд, рӯзи пасин – рӯзи қиёмат, раз – боғи ангур, фово – шарманда, қубла – ҳубоб, воқеа – қиёмат, ҳонбоз – анбоз, шарик; наҳмор – бисёр ва ғайра.

Аммо ин вожаҳо бо он ки қалимоти кӯҳнаанд, ба ҳеҷ ваҷҳ наметавонанд бар исботи назар мустанади мусахҳеҳ қарор бигиранд. Зеро ақсари онҳо аз вожаҳои маъмул дар асри X-XII буда, дар тарҷумаву тафсирҳо ва осори насрии он давра фаровон ба назар мерасанд. Мусахҳеҳ худ низ қисме аз онҳоро дар мисоли тафсирҳо ва осори мансури он давра нишон додааст.

Дигар шеваи расмулҳат ва хусусиятҳои имлоии тарҷума низ бо назари мусахҳеҳ муҳолиф мебошад. Худ баҳси муфассале, ки мусахҳеҳ дар мавриди дастбӣ бар меҳани мутарҷим ва бархостангоҳи тарҷума

анҷом додааст, назари моро собит месозад.

Аз сӯи дигар, имкон надорад, ки чунин тарҷумае аз асри аввал то асри шашуми ҳиҷрӣ, ки дар он тарҷумаи оҳангину мавзуни Насафӣ ва ҷой-ҷой аз Майбудӣ ба қалам омадаанд, пӯшида ва бетаъсир монда бошад. Ё пеш аз ин аср ва қарнҳои X-XI, ки чунин тарҷумаеро суроғ надорему дар онҳо зина ба зина насри тарҷума такомул ёфтааст, қаблан чунин тарҷумаи мавзуну шево навишта шуда бошад.

Аз ҳамин чанд баррасии мухтасар метавон ба чунин натиҷа расид, ки тарҷумаи мавриди назар ба ҳеч вачҳ бо қарни аввал ва асрҳои оғозии давраи исломӣ пайванд надорад. Хусусиятҳои сабқшиносии он исбот месозад, ки мутарҷим дар оғози асри XII дар таъсири оёти сеҳрогини Қуръон чунин тарҷумаи зебоеро ба қалам оварда, бар шукӯҳи забони форсӣ ҳусни бештаре бахшидааст.

Аз байни муҳаққиқон Қӯё Ҷаҳонбахш дар гузориши мухтасари худ аз ин тарҷума, навиштааст, ки «шояд аз садаи саввум ё чаҳорум бошад» (1, 1, 441). Аммо он гуна ки баррасии иҷмолӣ ёфт, ин ҳадс низ қобили қабул нест.

Озартоши Озарнӯш бар ин нукта амиқтар тавачҷӯх намуда, таърихи тарҷумаро дар ҳудуди асри XI ёд намудааст. Он гуна, ки навишта: «Мутарҷим дарёфта буда, ки фаро сӯи калимот ва маонии онҳо, оёти илоҳиро тавозуне рамзомез ва ийқое сеҳрангез фаро гирифтааст. Аз ин рӯ, гӯё аз тарҷумаи дақиқ ва муодилгузории мувозӣ даст кашада, то он тавозуну ийқоъро ба эҳсосу равони хонанда мунтақил созад. Ҳосили ин кӯшиш насри нисбатан мавзуне аст, ки гоҳ ба шеъри ҳиҷоӣ шабеҳ мегардад. Навъи калимоти арабӣ дар тарҷума ва шеваи ба қор бурдани онҳо ошкор месозад, ки матн ҳудуди қарни панҷум нигошта шудааст» (2, 7, 79).

Шеваи қори мутарҷим мухтассотеро дорост. Дар оғози ҳар сура бар зикри номи сура ва овардани сурати арабии ояти тасмия иктифо намуда, пас аз он мустақим бо ҷумлаҳои соддаи мавзун хонандаро аз фосила гузоштан байни сураи мавриди тарҷума ва сураи қаблӣ огоҳ месозад. Дар пайвастагии он ба тарҷумаи оҳангини оёт мепардозад.

Ин хусусият аз оғози сураҳои Худ, Юсуф, Раъд ва Иброҳим, ки, ҳушбахтона, дар матн қарор доранд, пайдост.

Ин ҷо оғози сураи Худро чун намуна нақл мефармоем: «Сураи Худ. Бисмиллоҳи-р-Раҳмони-р-Раҳим. Ҷудо во кун миёни сурат, ба номи валии неъмат. Мо мебинем, ин ҷӣ китоб аст, мурод аз ин нома хитоб аст. Номае муҳкам аз сар то бун. Фалон чиз ҳаром, дигар ҳалол аст. Мувофиқро дар ӯ савоб аст, муҳолифро дар ӯ иқоб аст. Ҳақими Хабир нома туро додаст, ин нома туро зи Зулҷалол аст» (5, 16).

Мутарчим дар тарҷумаи оёт аз шеваи дақиқ ва илмӣ сарфи назар намуда, таваҷҷӯҳи худро бар мавзун сохтани насри тарҷума равон сохтааст. Аз ин вачҳ, кӯтоҳӣ ва камбудиву заъф дар тарҷумаи ӯ фаровон ба назар мерасад.

Барои он ки ин иддао аз шохиду санад холӣ набошад, ин ҷо ҷиҳати муқоиса намунаеро дар канори тарҷумаҳои дақиқ нақл менамоем.

Тарҷумаи мавриди баҳс:

«Дар бом ва д-шом намоз во ҷой ор. Пас з-он дар шаб ишо(х) бигзор. Ба некиҳо гуноҳ бардор, ин панди маро нек нигоҳ дор. Сабре фо кун, худро ниғаҳ дор, худ бисёре савоб бардор» (5, 53).

Дар «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» матни мазкур, ки оёти 114-115 аз сураи Худ аст, ин гуна тарҷума ёфта:

«Ва ба пой доред намоз ба ду тарафи рӯз ва соате паси соате аз шаб, ки некиҳо бубарад бадихо ва ин ёдкардест ёдкоронро. Ва шикебой кун, ки Худой азза ва ҷалла на зоеъ кунад музди некӯкорон» (7, 3, 726).

Устод Ансорӣ чунин тарҷумаи хонову равонро аз ин оёт берун дода:

«Ва дар ду сӯи рӯзу дар соате чанд аз шаб намоз бигзор. Оре, некиҳо бадихоро аз миён мебарад. Ин барои пандпазирон панде аст. Ва бурдборӣ варз, ки Худованд подоши некӯкоронро аз байн намебарад» (4, 234).

Худ аз муқоисаи тарҷумаи мавриди таҳлил бо ду тарҷумаи мӯътабар бар аҳли таҳқиқ равшан аст, ки мутарчим барои сохтани насре мавзун тарҷумаи ҷӣ алфозеро афкандаву ҷӣ калимоти зоидро чун тарҷума овардааст. Метавон чунин намунаҳоро дар тарҷумаи бештари оёт мушоҳида намуд.

Офаридани тарҷумаи мавзуну оҳангин, ки аз шеваи асосии мутарчим аст, тақозо дорад, ки то ҷое боли калом боз бошад. Дар ғайри ин сурат, барои мутарчим дар маҳсураи қолабҳои маъмули насрӣ расидан бар ҳадаф хеле мушқил аст. Ба ин сабаб, бояд тарҷумаи мазкурро аз ҷумлаи тарҷумаҳои зебои тафсириву озои форсӣ ёд намуд.

Мусаллам аст, ки дар миёнаи нимаи аввали асри XII тарҷумаи мавзуне аз сӯи Насафӣ навишта шуд. Бо муқоисаи ин ду тарҷума, ки ваҳдати замонӣ байни онон қарор дорад, муваффақият ва диққати Насафӣ дар ин шеваи тарҷума намоёнтар аст. Бо оне, ки ноқомии ҳар ду дар мавридҳои зиёд ба назар мерасад, қиллати таҷрибаву дониши мутарчим дар баробари табаҳхуру биниши Насафӣ намудор мебошад. Агарчи ҷойҳое мавзунияти насри ин тарҷума болотар аст, аммо тарҷумаи Насафӣ бо баробари мавзун будан диққату амонатдорӣ бештарро дорост.

Ҷиҳати муқоиса намунаеро иқтибос оварда, дар охир тарҷумаи дақикеро аз мутааххирон қарор медиҳем, то аз қиёс бо он ҳақиқати

матлаб хубтар намоён шавад.

Тарчумаи мавриди таҳлил: « $\bar{U}$ оламо дар шаш шаборӯз бо ҳар ду ба ҳам дар вучуд овард. Ин арши Илоҳ бар об будӣ, пешо, ки макон дар вучуд орад. Пас з-он ки ҳамаро таклиф фармуд, з-он вақт ки ҳамаро ба булуғ овард озмоишро, ар чи ҳамедонист пешо, ки ҳамаро дар вучуд оварад. Ҳар кас зи шумо, ки кирдаш некӯ бувад, $\bar{u}$ хештанро худ обрӯй оварад. Ар эшонро баъс баргӯйӣ, гӯянд: «Ин гуфти ҷоду оварад» (5, 18-19).

Насафӣ: «Ва вай аст он Худой, ки биёфарид осмонҳову заминро дар шаш рӯзи ин ҷаҳон ва буд арши Вай бар об чунон, то падида орад, ки аз шумо кӣ некӯтару порсотару тарскортар. Ва агар гӯйӣ, ки шуморо кӣ зинда хоҳад кардан сипаси мурдан, гӯянд кофирон: «Нест ин магар ҷодуе пайдо, на пинҳон» (6, 1, 306).

Дехлавӣ: «Ва $\bar{U}$ ст он, ки офарид осмонҳову заминро дар шаш рӯз ва буд арши $\bar{U}$ бар об, то биёзмояд шуморо, ки кадом кас аз шумо некӯтар аст аз ҷиҳати амал. Ва агар гӯйӣ, ки ҳароина шумо барангехта шавед баъди мавт, гӯянд кофирон: «Нест ин сухан магар ҷодуе зоҳир» (3, 222).

Аз ин намуна ва шавоҳиди зиёди матн бармеояд, ки мутарҷим дар фанни иншо ва хунари нависандагӣ дасти тавоно дошта, дар маънишиносии каломии осмонӣ ва хунари тарҷума донишаш то ҷое сатҳист. Аз ин рӯ, тарҷумаро бештар бар мабнои завқи адабӣ анҷом додааст.

Дар маҷмӯъ, мутарҷим дар мавридҳои зиёд муваффақ гардида, ки бар пораҳое аз тарҷумаи худ вазни арӯзӣ бахшаду бахше аз матолибро мавзун рӯи коғаз орад. Илова бар ин хусусият, тарҷумаи мазкур бо вожаҳои нодиру куҳан, хусусиятҳои лаҳҷавиву нахвӣ ва мухтассоте амсоли инҳо фавоиди зиёди адабиро дар худ ҷой додааст ва дар маърифати сайри таърихии забони форсии тоҷикӣ сарчашмаи нодире мебошад.

Пайнавишт:

1. Донишномаи Куръон ва куръонпажӯҳӣ/Зери назари Б. Хуррамшоҳӣ. -Техрон: Дӯстон-Ноҳид, 1377, иборат аз ду ҷилд.
2. Донишномаи ҷаҳони ислом/Зери назари Ғулумалӣ Ҳаддоди Одил.-Ҷ.7.-Техрон: Бунёди Доиратулмаорифи исломӣ, 1382.
3. Куръони карим/Мутарҷим Шох Валиюллоҳи Дехлавӣ.-Техрон: Эҳсон, 1385.
4. Куръони карим/Тарҷумаи Масъуди Ансорӣ.-Техрон: Фарзон, 1377.
5. Пуле миёни шеърӣ хичой ва арӯзии форсӣ/Тасхеҳи Аҳмад Али Раҷоӣ.-Техрон: Бунёди фарҳанги Эрон, 1353.
6. Тафсири Насафӣ/Тасхеҳи Азизуллоҳи Чувайнӣ.-Техрон: Бунёди фарҳанги Эрон, 1354.
7. Тарҷумаи Тафсири Табарӣ/Ба кӯшиши Ҳабиби Яғмоӣ.-Техрон: Тӯс, 1339.

Ба қалами Фаҳриддин Насриддинов

РИСОЛАИ ҚУШАЙРИЯ

«Рисолаи Қушайрия» ба қалами донишманд ва орифи номвари тоҷик Абулқосим Абдулкарим ибни Ҳавозини Қушайрӣ (тав. 386/996 – ваф. 465/1072) тааллуқ дошта, аз ҷумлаи муҳимтарин сарчашмаҳои илмӣ-ирфонӣ ба ҳисоб меравад. Ин манбаъ солҳои 437-438/1046-1047 навишта шуда, бо номи «Рисола ғӣ ричоли-т-тариқат» ва «Рисолатул-муборака» низ маъруф мебошад (8, 2, 188). Ба тасреҳи муаллиф, он «ба ҷамоати сӯфиён дар шаҳрҳои ислом» (5, 10) чун рисолаву паём ва дастур таълиф гардидааст. «Рисолаи Қушайрия» ном гирифта-наш ҳам аз ҳамин ҷост. Яъне, нома ва рисолаи Қушайрӣ ба ихвони сӯфимаслак. Вагарна дар асл ин таълиф на рисола, балки китобест болиғ бар ҳафтсад саҳифа.

Сабаби таълифи китоб раҳ ёфтани заъф ва инҳироф дар тариқати сӯфиён буда, ки муаллиф худ дар муқаддима аз он хабар додааст (5, 11-12). Муҳтавои китоб дар қолаби муқаддима, ду фасл ва панҷоҳу чаҳор боб рехта шудааст.

Дар муқаддима аз манзалати сӯфиён ва сабаби таълифи китоб сухан рафтааст.

Дар ду фасл, ки дар тарҷумаи кӯҳани китоб ба форсӣ бо талфиқ таҳти боби аввал оварда шудааст, масоили эътиқодӣ ва усулии сӯфиён бо далоил ва истиснод бар ақволи машоихи ин мактаб баррасӣ ёфтааст.

Боби аввал шомили тарҷумаи ҳол ва нақли намунаи ақволи ҳаштоду се тан аз пирони сӯфия мебошад.

Дар боби дувум шарҳу тавзеҳи истилоҳ ва таъбирҳои мушкилаи тасаввуф ба мисли қабзу баст, ҳолу вачд, ҷамъу тафриқа, фанову бақо, ғайбату ҳузур, саҳву суқр, маҳву исбот, сатру таҷаллӣ ва ғайра оварда шуда, ки ҳама бо таъҷиб бар аҳодису ахбор ва ақволу ашъори машоих тафсир пазируфтааст. Шеваи таҳлили муаллиф нақлӣ-назарӣ буда, дар маҷмӯъ аз панҷоҳ истилоҳи ҳосаи сӯфия пардаи ибҳомро баркашидааст.

Пас аз он, то боби панҷоҳу чаҳорум дар ҳар боб ба намунае аз одобу муомилот, мақому ҳолат ва сунани сӯфия дар тариқи таҳзиби нафс чун тақво, зуҳд, хавф, раҷо, ҳузн, таваккул, шукр, муроқибат, иродат, сидқ, фиросат, самоъ, исботи каромоти авлиё ва ғайра оварда шудааст.

Муаллиф дар ин абвоб то ҷое шеваи ягонаи баррасиро риоят на-мудааст. Нахуст оят, сипас ҳадис, пас аз он ақволи уламои саҳобаву

тобеин ва баъдан нақли қавлу ҳикоёти орифон оварда шудаанд.

Кушайрӣ дар боби поёнии китоб таҳти унвони «Дар васияти муридон» иршодоти муҳимеро дар зимни шонздаҳ зерфасл арза доштааст ва бо таъкиди соликон дар истиқомат бар тариқат ва риояти васиятҳо китобро ба поён бурдааст.

«Рисолаи Кушайрия» аз рӯзгори таълиф истиқболи гарм ёфт ва чун маъхази арзишманду муҳими сӯфия эътироф гардид. Муътақидон аз ҳамон айём бар истимои он рағбати хоса зоҳир намуданд ва чун осори ҳадисӣ бо иснод ба ривояти он пардохтанд. Ин дар асрҳои баъдӣ низ идомат ёфт, ки ривояти Абулғофири Форсӣ (тав. 451/1059 – ваф. 529/1135) ва Начмиддини Кубро (ваф. 618/1221), ҳамчунин «На «Рисола» хонда, на «Қуту-л-қулуб» (4, 916) гуфтани Чалолуддини Румӣ инро таъкиди бештар мебахшад.

Хамин гуна, истифодаи фаровони Хучвирӣ дар «Кашфу-лмаҳҷуб» ва Аттор дар «Тазкирату-л-авлиё» аз ин боб аст.

Тибқи навиштаи Ҳоҷӣ Халифа, донишмандоне, чун Қозӣ Закариё ибни Муҳаммади Ансорӣ бо номи «Аҳқому-д-далола ғало таҳрири-р-Рисола», Шайх Садидуддин Абӯмуҳаммад Абдулмуътӣ ибни Маҳмуд бо исми «ад-Далола ғало фавоиди-р-Рисола», Мулло Алӣ Қорӣ ва Мавло Саъдуддини Муаллим бар ин китоб шарҳ бастаанд (7, 2, 200).

Сайидмуҳаммади Гесӯдароз (ваф. 825/1422) ба забони форсӣ бар ин китоб шарҳе навишта, ки нусхаи чопии он то боби бистум (нашри Ҳайдарободи Дақан) дастрас аст (7, 2, 72).

Асли арабии китоб дар Булоқ (соли 1284 дар 242 саҳифа ва соли 1287 дар 219 саҳифа), матбааи Абдурраззоқ (соли 1304), Миср (соли 1318 дар 220 саҳифа), матбааи «Ямонийя» (соли 1330 дар 186 саҳифа) ба таъб расидааст (8, 2, 188).

Китоб ба забони фаронсавӣ низ тарҷума ва нашр шудааст (ҳамон марчаъ).

Агарчи асли арабии китоб дастраси аҳли таҳқиқ аст, аммо дар байни чомеаи форсиабон бештар тарҷумаи он мутадовил мебошад. Ин тарҷума аз ҷониби шогирди муаллиф Абӯалӣ Ҳасан ибни Аҳмади Усмонӣ сурат гирифтааст. Ин тарҷума бо тасҳеҳ ва истидрокоти Бадеуззамон Фурузонфар борҳо дар Эрон нашр ёфтааст.

«Рисолаи Кушайрия», илова бар маърифати назарияву амалияи тасаввуф, дар таҳқиқи адабиёти сӯфия, шинохти вазъи ирфон, мактабҳои ирфонӣ ва ричоли сӯфия то нимаи асри ХІ аз сарчашмаҳои муҳим арзёбӣ мегардад.

Пайнавишт:

1. Зирикӣ, Хайриддин. Қомусу-л-аълум.-Қ.4.-Байрут: Дору-л-илм ли-л-малойин, 2007.
2. Ибни Халликон. Вафийёту-л-аъён.-Қ.3.-Байрут: Дору-л-кутуб ал-илмийя, 1998.
3. Қушайрӣ, Абулқосим. Рисола ал-Қушайрия.Тасхеҳи Абдулҳалим Маҳмуд ва Маҳмуд ибни Шариф.-Қум: Бедор, 1374.
4. Румӣ, Чалолуддин. Маснави маънавӣ. Тасхеҳи Тавфиқ Субҳонӣ.-Техрон, 1373.
5. Усмонӣ, Абӯалӣ. Гарҷумаи «Рисолаи Қушайрия». Тасхеҳи Б.Фурӯзонфар.-Техрон: Интишороти илмӣ ва фарҳангӣ, 1388.
6. Хатиби Бағдодӣ. Тарихи Бағдод.-Қ.9.-Байрут: Дору-л-фикр, 2004.
7. Ҳочӣ Халифа. Кашфу-з-зунун.-Қ.2.-Байрут: Дору-л-кутуб ал-илмийя, 2006.
8. Юсуф Илиён Саркис. Муъҷам ал-матбуот ал-арабийя.-Қ.2.- Қоҳира: ас-Сакофату-д-диния, 1339.

*Ба қалами
Фахриддин Насриддинов*

«ШОҲНОМА»-И АБУЛҚОСИМ ФИРДАВСӢ

Ҳаким Абулқосим Мансур ибни Ҳасани Фирдавсӣ (тав. соли 934 деҳаи Божи Тӯс – ваф. соли 1020 ҳамон ҷо) бузургтарин шоири ҳамосасаро ва пешкисвати ҳамосасароӣ мебошад. «Шоҳнома»-и ӯ, бешубҳа, бузургтарин ва муҳимтарин ҳамосаи миллии қавмҳои тоҷику эронӣ, шоҳқории адабиёти форсӣ мебошад.

«Шоҳнома» асари бузурги эпикист, ки бо теъдоди азими қаҳрамонҳои худ таърихи бештар аз ҳафтҳазорсолаи қавмҳои эронинаждо дар худ таҷассум кардааст.

Фирдавсӣ ин шоҳасари худро дар замоне шурӯъ кард, ки авзои ҷаҳон рӯ ба парешонӣ оварда буд, яъне замони оғози «Шоҳнома» бо ихтилофоти дохилии хонаводаи Сомониён, ҷангҳои лашқари Сомониён бо амирони Оли Бӯя, ихтилофот бо Дайламиён мутобиқ омад. Ин воқеот дар солҳои 980-981 рух додаанд. Барои анҷоми ин кори бузург дар таҳрири аввал 25 соли умри Фирдавсӣ харҷ шуд. Баъд аз он чандин соли дигар «Шоҳнома» аз ҷониби ҳуди муаллиф дубора таҳрир ва такмил шудааст. Бино бар ин, дар дохили асар гоҳо ранҷи сисола гоҳе сивупанҷсола ёдовар шудааст:

*Ба сӣ сол андар сарои сипанҷ,
Басе ранҷ бурдам ба уммеди ганҷ.*

* * *

*Басе ранҷ бурдам дар ин сол сӣ,
Аҷам зинда кардам бад-ин порсӣ.*

* * *

*Сиву панҷ сол аз сарои сипанҷ,
Басе ранҷ бурдам ба уммеди ганҷ.*

Аммо ба ҳар ҳол аз гуфтори ҳуди Фирдавсӣ маълум мегардад, ки дар соли 400 х./1010 м. «Шоҳнома» хатм ёфта буд:

*Зи ҳичрат бишуд панҷ ҳаштод бор,
Ки гуфтам ман ин номаи шоҳвор.*

«Шоҳнома» чи аз лиҳози азамати зоҳирӣ, чи шаҳомат ва гунҷоиши маониву мазмун дар саросари ҷаҳон беназир аст.

Аслан осореро ҳамосавӣ меноманд, ки андар мағзи он диловариву шучоат, қаҳрамонию паҳлавонӣ, набарди ҷовидонаи некиву бадӣ тасвир ва баён ёфтааст. Илова бар инҳо, «Шоҳнома» ҳамосаест, ки андар батни он ҳикмату таърих, ишқу ормон, базму разм, зиндагии паҳлавонон, дунёхоҳию дунёқории подшоҳон, рамзу рози ҷаҳон, набарди инсон бо деу аҳреман ва амсоли инҳо парвариш ёфтааст ва

ба шеваи устодона ба назм дароварда шудааст. «Шоҳнома» достони хирадварзию шуҷоатмандӣ, китоби таърихи қавмҳои эронинаҷод мебошад.

Таркиб ва қисматҳои «Шоҳнома». «Шоҳнома» аз фаслҳои муқаддамоти, ки зери унвонҳои «Оғознома», «Гуфтор андар ситоиши хирад», «Гуфтор андар офариниши олам ва ниҳодани он», «Гуфтор андар офариниши одамиён», «Гуфтор андар офариниши офтоб», «Дар офариниши мох», «Гуфтор андар ситоиши Пайғамбар», «Гуфтор андар фароҳам овардани «Шоҳнома», «Достони Дақиқии шоир», «Достони дӯсти меҳрубон», «Достони амир Абӯмансур» ва «Дар ситоиши Султон Маҳмуд» гуфта шудаанд ва дар маҷмӯъ 222 байт мебошанд ва аз се бахши асосӣ иборат аст. Дар фаслҳои муқаддимоти мақсаду мароми Фирдавсӣ бисёр барҷаста ва дар камоли ҳунари шоирӣ баён гардидааст.

Қисмҳои асосии «Шоҳнома» ба ин қарор ҳастанд:

1. Асотирӣ - аз «Достони Каюмарс» оғоз ёфта, то қиёми Коваи оҳангар ва оғози «Достони Фаредун» идома дорад. Дар ин қисм таърихи подшоҳии Каюмарс, ки нахустин подшоҳи асотирӣ аст, ҳамчунин Хушанг, Таҳмурас, Чамшед ва Заҳҳок, ки подшоҳии онҳо маҷмӯъ 1800 солро ташкил медиҳад, ба силки назм кашида шудааст.

Дар ин бахш аз оғози зиндагии инсонӣ – таҳияи хӯрок, омода сохтани либос, силоҳ ва олати ҷангӣ, кашфи оташ, кашфи қонҳои маъдан, оғози зироаткорӣ ва анвои дигари ҳунармандӣ, пайдоиши ҷашнҳои миллӣ ҳамчун Сада, Меҳргон, Наврӯз, муборизаи Хурмуз бо Аҳреман суҳан рафта, Фирдавсӣ ба ҳамаи ин масъалаҳо бо ҷашми ибратбин нигоҳ кардааст ва дар ҳулосаи «Достони Кова ва Заҳҳок» мефармояд:

*Биё, то ҷаҳонро ба бад наспарем,
Ба кӯшиши ҳама дастӣ некӣ барем.
Набошад ҳама неку бад пойдор,
Ҳамон беҳ, ки некӣ бувад ёдгор.
Ҳамон ганҷу динору Кохи баланд,
Нахоҳад будан мар туро судманд.
Суҳан монад аз ту ҳама ёдгор,
Суҳанро ҷунин хормоя мадор.*

2. Достонӣ ё қаҳрамонию паҳлавонӣ. Ин қисми «Шоҳнома» бахши азими ин китоби номиро ташкил мекунад, ки дар он далериву қорномаи Рустам, Сӯҳроб, Исфандиёр, Сиёвуш ва даҳҳо мардони паҳлавон ва занҳои шуҷоатманд дар руҳияи баланди ҳамасӣ тасвир ёфтааст. Аз лиҳози паҳнӯву густардагӣ ва ҷозибҳои тасвир бахши

достони авчи хунари Фирдавсиро таҷассум кардааст.

3. Таърихӣ. Дар ин қисм аз достони Доро ва Искандари Мақдунӣ то фурупошии давлати Сосониён ва кушта шудани охирин подшоҳи ин сулола – Яздигурди савум таърихи давлатдории Ашкониён ва Сосониён ба назм кашида шудааст.

Аз ҷумла, бахшҳои марбут ба подшоҳии Шопур, Баҳроми Гӯр, Кубод, Хусрави Анӯшервон, Хурмуз, Хусрави Парвез нуктаҳои ҷолиби таърихӣ ва ахлоқӣ доранд, ки дар таърих бар онҳо шоир рамзу рози ҷаҳондорӣ, номоварӣ ва пайвастан ба некномии ҷовидониро баён кардааст.

«Шоҳнома» ҳосили ҷустуҷӯҳои тӯлонӣ, таҳқиқу омӯзиши китобҳои бисёр, ранҷу азоби сивупанҷсолаи шоир аст. Танҳо марде ватанпараст, соҳибирода, фозилу андешаманд ва сабуру пуртоқат чун Фирдавсӣ тавоноии онро дошт, ки аз китобҳо ва нақлу ривоёти мардумӣ ҷакидаву мағзи онҳоро интихоб намояд ва дар перояҳои зебои бадеӣ ба хони маънӣ ва ҳикмат гузорад.

Сарчашмаҳои «Шоҳнома». Сарчашмаҳои ин асари безавол дар чанд даста ҳастанд, ки бар он китобҳои қадимаи «Авасто», «Ёдгори Зарирон», «Қорномаи Ардашери Бобакон», «Худойнома», таърихномаҳо, андарзномаҳо, эҷодиёти шифоҳои мардумӣ, «Шоҳнома»-ҳое, ки то замони Фирдавсӣ дар қолабҳои манзум ё ба наср навишта шудаанд, ворид мегарданд.

Аз рӯи ишороти Фирдавсӣ дар китоби «Шоҳнома» маълум мешавад, ки «Шоҳномаи Абӯмансурӣ» муҳимтарин сарчашмаи ҳамосаи Фирдавсӣ аст. Ҳамчунин бо қўмаки онҳое, ки забони паҳлавӣ медонистанд, Фирдавсӣ аз осори ба ин забон навишташуда, махсусан «Худойнома», ки «Шоҳнома»-и паҳлавист, истифода мекард.

То замони Фирдавсӣ шоҳномаҳои манзуми Масъуди Марвазӣ, Абӯалии Балхӣ ва шоҳномаҳои насрии Абулмуайяди Балхӣ ва Абӯмансури Абдурраззоқ таълиф шудаанд.

Ҷомеътарини онҳо «Шоҳномаи Абӯмансурӣ» мебошад, ки Фирдавсӣ пайваста ба он назар дошт ва истифода мекард.

Ин «Шоҳнома» соли 958 бо фармоиши сипаҳсолори Хуросон – Абӯмансури Абдурраззоқ навишта шудааст. Мувофиқи фармоиши ӯ вазираш - Абӯмансури Муаммарӣ аз Ҳироту Нишопуру Систон ва Тӯс ҷаҳор нафар донандаи номаи шоҳонро даъват кард ва ин корро анҷом дод.

«Шоҳномаи Абӯмансурӣ» аз байн рафта, танҳо муқаддимаи он то замони мо боқӣ мондааст, аз ин сабаб имкон фароҳам нест, ки дараҷаи истифодаи Фирдавсӣ аз ин манбаи асосӣ муайян гардад.

Фирдавсӣ бо «Шоҳнома»-и Дақиқӣ ошно буд. Аз он асари нотаом низ истифода кардааст. Фирдавсӣ бо чавонмардии ба ҳудаш хос тақрибан 1000 байти Дақиқиро бо зикри номаш ба «Шоҳнома» ворид кард ва ба ин васила он ашъорро аз хатари махв шудан ва аз байн рафтани наҷот дод. Он байтҳо марбут ба подшоҳии Гуштосп мебошанд.

Осори илмию мазҳабӣ сарчашмаи фикрии Фирдавсӣ маҳсуб мешаванд. Фирдавсӣ бо он осор унс ва ошноӣ дошт.

Унвони ифтихории «Ҳаким», ки бар ӯ нисбат медиҳанд, аз ҳамин ҷо бармеояд. Ин марди ҳаким дар натиҷаи мутолеаи амиқ дар сарчашмаҳо беҳтарин натиҷаҳои тафаккури андешаи исломӣ, эронӣ ва юнониро ба ҳамдигар пайваस्त.

Таъсири «Шоҳнома». «Шоҳнома» бо роҳу шеваҳои гуногун ба тафаккури андеша ва хунари суҳангустарии адибони форсу тоҷик таъсири қавӣ расонидааст. Метавон гуфт, аз асри Фирдавсӣ то рӯзгори мо мушкул аст суҳанваре форсизабон пайдо гардад, ки аз ин асар баҳра набурда бошад. Алалхусус, назми ҳамосии форсу тоҷик ҳамеша дар партави «Шоҳнома» рушду таракқӣ дошт. Нависандагон ва ровиёни достонҳои қаҳрамонӣ, ки ғолибан осори худро ба наср таълифу ривоят мекарданд, лаҳзаҳои пуршиддат ва мочароангези он осорро дар қолабҳои мутадовили «Шоҳнома» баён мекарданд. Фирдавсӣ дар ҳамосаи худ аз истилоҳоти ҳарбӣ то мусталаҳоти девонӣ ҳазорҳо вожаҳои хосро ба кор бурдааст, ки онҳо дар насри ривоятӣ ва осори дигари марбута истифода шудаанд. Сардорони лашкар, одоби ҳарб, мунозираи паҳлавонон, номаҳои подшоҳону сипаҳсолорон аз ҷумлаи лавҳаҳои пурҷозоба аст, ки Фирдавсӣ бо дурахшандагӣ ба тасвир кашид ва чилваҳои он барои ҳамешагӣ боқӣ монд. Ҳатто дар ҷанномаҳои мазҳабӣ агарчи мақсаду мароми мардони шучоъ дигар аст, усули ҳикояти набард, тасвири лаҳзаҳои бархӯрди лашкар ё ашхос ҳамон модели «Шоҳнома» аст. Истилоҳот низ аз ҳамосаи Фирдавсӣ интиҳоб мегардад. Баъди Фирдавсӣ бо мурури замон шоирон шоҳномаҳое дар тавсифи амирони аҳди худ назм карданд. Масалан, Соҳиби Шерозӣ маснавии «Дафтари дилкушо»-ро, ки дорои 10 ҳазор байт мебошад, дар баёни таърихи амирони хонадони Шубонкора ба назм даровард. Дар ҳамин равию Ҳамдуллоҳи Муставфӣ достони «Зафарнома»-ро назм кард. «Темурнома»-и Абдуллоҳи Ҳотифӣ ба тавсифи Темур ва фарзандони ӯ бахшида шудааст. Ҳамчунин Фатҳалихони Сабо, Ҳабибуллоҳи Навбахт, Қосимии Гунободӣ, Биҳиштӣ, Фирӯзи Зардуштӣ дар давраҳои гуногун бо номи «Шоҳнома» таърихи давлатдорӣ ва корномаҳои ҷангии подшоҳони аҳди худро

ба қалам овардаанд. Дар ҳамаи ин осор таъсири «Шоҳнома» бағоят бузург аст.

Дар осори ғиноии форсу тоҷик низ ишораҳои зиёде ба номҳои қаҳрамонони «Шоҳнома» ва воқеоти ин асар ба чашм мерасад, ки баёнгари иродати шуаро ба дostonҳои Фирдавсӣ ва паёми ҳикамиву ахлоқии дostonсарои тӯсӣ мебошад.

Намунаҳои онро дар осори Саной, Саъдӣ, Ҷалолуддини Румӣ, Ҳофиз, Камоли Хучандӣ, Соиб, Бедил кашф ва таҳқиқ кардаанд. Ин тамоюли таъсирпазирӣ аз «Шоҳнома» дар адабиёти навини қавмҳои форсизабон аз ҷумла, тоҷикон идома дорад, ки намунаҳои барҷастаи он дostonи «Тоҷ ва байрақ»-и Абулқосим Лоҳутӣ ва силсилаи шеърҳои Лоик Шералӣ «Илҳом аз Шоҳнома» мебошад.

Аммо таъсири «Шоҳнома» бар он осоре, ки марбут ба зиндагӣ ва пайкори қаҳрамонҳои ин ҳамоса ё авлоди онҳо мебошад, бештар аст. Ин ҷо манзур як силсила дostonҳои диловез аст, ки дар асрҳои XI-XII ба назм омадаанд. «Гаршоспнома»-и Асадии Тӯсӣ, «Баҳманнома»-и Ҳаким Эроншоҳ, «Бежаннома» ва «Барзунома»-и Нукотӣ, «Шаҳриёрнома»-и Усмони Мухторӣ, ҳамчунин дostonҳои муаллифони ношинохта аз қабилҳои «Сомнома» (ғайр аз «Сомнома»-и Хочуи Кирмонӣ), «Фаромарзнома», «Бонугушаспнома», «Ҷаҳонгирнома» аз ҷумлаи онҳо мебошанд.

Дар таърихи адабиёти форсу тоҷик як силсила дostonҳо дар тасвири зиндагӣ ва мактаби фикрии Искандари Мақдунӣ ва устодони ӯ навишта шудаанд, ки дар раъси он «Дostonи подшоҳии Искандар» аз «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ қарор дорад. Баъдтар Низомӣ дар ду қисм дostonи бузурги худ «Искандарнома»-ро офарид. Ҳамон шоироне, ки дар пайравии ӯ «Ҳамса» офариданд, мустақим ё ба воситаи дostonи Низомӣ бо Фирдавсӣ иртибот пайдо кардаанд. Ҳамин гуна таъсир дар ду дostonи дигари Низомӣ – «Хусраву Ширин» ва «Ҳафт пайкар» равшан аст.

«Шоҳнома» дар ривочи адабиёти таълимию ахлоқии форсу тоҷик низ нақше дурахшон дорад, ки намунаи барҷастаи он «Бӯстон»-и Саъдӣ мебошад. Саъдӣ ин таъсирро бо истиқбол аз вазну баъзе таъбирҳои «Шоҳнома» маҳдуд накардааст, балки мактаби ахлоқии Саъдӣ бо Фирдавсӣ якест. Бисёре аз ҳикматҳои «Бӯстон» дар ҳамосаи Фирдавсӣ ҷой доранд. Саъдӣ бо хунари вола ва бознигари устодона онҳоро дар ҷойгоҳи дигар ба кор бурдааст.

Таъсири «Шоҳнома»-ро дар маҳдудаи адабиёти форсу тоҷик баррасӣ кардан кам аст. Шоҳкориҳои Фирдавсӣ суҳанварон ва хунармандони бисёре аз мардумони Шарқу Фарро мусаххар ва

дилбастаи худ кардааст. Юсуфи Балосоғунӣ дар асрҳои XI-XII зери таъсири он китоби «Қудатғу билик»-ро навишт, ки баъзеҳо онро шоҳномаи туркӣ хондаанд. Ин муаллиф, ки дар минтақаҳои сарҳадии Чин ва водии Фарғона рӯзгор ба сар мебурд, асари худро дар баҳри мутақориб, яъне вазни «Шоҳнома» ва бо истифода аз роҳи шеваҳои тасвиргарии Фирдавсӣ ба қалам овард. Бо роҳи суолу ҷавоб баррасӣ шудани масъалаҳо дар ин асар аз бисёр ҷиҳат ба фаслҳои алоқаманд ба базмҳои ҳикмату андарз, ки шоҳон бо ҳакимону мӯбадон меоростанд, монандӣ дорад.

«Шоҳнома»-ро дар асри XIII ба забони арабӣ, дар асри XV ба забони гурҷӣ тарҷума кардаанд. Ба ин васила таъсири он ба адабиёти мамолики арабӣ ва Қафқоз зоҳир гардид.

Тарҷумаи арабии Абулфатҳ Бундории Исфаҳонӣ бар мабной нусхаҳои қадимаи «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ анҷом пазируфтааст. Бино бар ин, аз аҳамияти бештар бархурдор аст. Дар асоси тарҷумаи гурҷӣ достони «Ростмиани» (яъне «Рустамнома») иштиҳор пайдо кард.

Дар мамлакатҳои ғарбӣ шоирону нависандагони маъруф бо така ба тарҷумаҳои олмонӣ ва фаронсавӣ аз сюжетҳои «Шоҳнома» истифода кардаанд, ки намунаи барҷастаи он дар ашъори И.Гёте, Ҳ.Ҳейне, В.Хуго, В.Хруппе зоҳир гаштааст.

Тарҷумаҳои «Шоҳнома». Аввалин тарҷумаи хуби «Шоҳнома» ба забони арабӣ сураат гирифтааст. Аввалин тарҷумаи пурраи «Шоҳнома» ба забони туркӣ дар соли 1510 анҷом пазируфтааст.

Баъдан тарҷумаҳои гурҷӣ, арманӣ ва туркии «Шоҳнома», ки дар онҳо дostonҳои алоҳида ҳадаф қарор гирифта буданд, ба сомон расид.

Аз асри XVII давраи босамари тарҷумаи ҳамосаи Фирдавсӣ ба забонҳои англисӣ, фаронсавӣ, олмонӣ оғоз ёфт. Дар ин замина баъзе дostonҳо ва фаслҳои муқаддимавии «Шоҳнома» ба қалами У.Чонс, М.Ламсен, Т.Мокон тарҷума шуданд.

Аввалин тарҷумаи комили «Шоҳнома» дар солҳои 1830-1878 мунташир гардид. Ин тарҷума ба забони фаронсавӣ бо савбӯ эҳтимоми ховаршиноси маъруф Жол Мол анҷом ёфт.

Ж.Мол дар асоси 30 нусхаи хаттӣ «Шоҳнома»-ро тасҳҳ кардааст, ки дар таърихи шоҳномашиносӣ назир надошт ва якҷоя бо ин қор онро ба насри фаронсавӣ баргардонидаст. Ин қори Ж.Мол манбаи асосии тарҷумонҳои дигар қарор гирифт. Баъди даргузашти ин ховаршиноси номвар тарҷумаи фаронсавии ӯ дар 8 ҷилд (1876-1878) бо ҳиммати ҳамсараш алоҳида ҷоп шудааст.

Ховаршиносони олмонӣ Т.Нёлдеке ва Ф.Волф, ки аввалӣ

хамосаи миллии мардуми эронинаждо таҳқиқ кардааст ва дуввумӣ яке аз беҳтарин фарҳангҳои «Шоҳнома»-ро ба низом овардааст, бахшҳоеро аз китоби Фирдавсӣ ба забони олмонӣ даровардаанд. И.Й.Гёррес, ки дигаре аз ховаршиносони олмонист, бахшҳои асотирӣ ва достони «Шоҳнома»-ро ба забони олмонӣ даровард. Тарчумаи ин муҳаққиқ низ аз нақли мазмуни асар ба насри фасех иборат буд. Дертар Ч.Эткинсон, А.Шак низ дар ин самт корҳои анҷом додаанд. Тарчумаҳои нисбатан ҷомеъ ва муътамади «Шоҳнома» бо кӯшиши Ф.Рюккерт ба забони олмонӣ ва А.Г.Уорнер ва Э.Уорнер ба забони англисӣ сурат гирифтааст. Тарчумаи Ф.Рюккерт дар 3 ҷилд (1890-95), Уорнерҳо дар 9 ҷилд (1905-23) мунташир шудааст.

Достонҳои ҷудогона ва баъзе китъаҳои «Шоҳнома»-ро В.А.Жуковский, И.И.Соколов, М.Л.Лозинский, Ф.А.Розенберг, М.Дяконов, В.Державин, В.Селвинский ба забони русӣ нақл кардаанд. Тарчума ба забони русӣ дар аввалҳои асри XIX шуруъ гардид. Тарчумаи комили «Шоҳнома»-ро ба забони русӣ ҳамсари А.Лохутӣ – С. Бону ба субут расонида дар 6 муҷаллад (1957-89) мунташир кардааст.

Ховаршиносии машҳури украин А.Е.Кримский муҳимтарин бахшҳои «Шоҳнома»-ро ба забони украинӣ даровард (1895-96).

Тарчумаи «Шоҳнома» ба дигар забонҳои дунё идома дорад. Достонҳои онро алоқамандон ба забонҳои гучаротӣ, урду, итолиёвӣ, ҳиндӣ ва ғайра хондаанд ва аз мазмунҳои баланди он истифода кардаанд.

Мавзӯоти «Шоҳнома». Мавзӯи меҳвари «Шоҳнома» ҷангу майдондорӣ, муборизаи неку бад, бархӯрди андешаҳо ва майлу ҳавасҳои инсонист, ки дар интиҳои худ зафармандии ақлу хирад ва сулҳу сафоро ба вачҳе аҳсан ва барҷаста инъикос кардааст. Метавон гуфт, ки ҷангнома аст, вале беҳтарин китоби сулҳофарин, аз як сӯ, маҷмӯаи тазодҳои зиндагист ва, аз сӯи дигар, уқдакушои кулли мушкилот.

Мавзӯоти аслии «Шоҳнома» дар меҳвари асотир қаҳрамонию паҳлавонӣ ва маърифати бадеии таърих қарор гирифтаанд. Дар баёни асотирӣ бостонии халқҳои эронинаждо, тасвири бошукӯҳи далерию шучоат, меҳанпарастӣ ва озодагии паҳлавон, таҷассуми бадеии таърихи подшоҳони эронӣ Фирдавсиро зарурат пеш омад, ки садҳо мавзӯоти фаръии дигарро ба сахнаи андешаву тасвир ворид созад, моҳияти онҳоро бисанҷад, натиҷа бардорад, панд бидиҳад, хонандаи ин китоби бузургро аз раҳнамоиҳои ҳақимона бархурдор намояд. Нафаре аз донишмандони ҳиндӣ, ки Таламмуз Хусайн ном

дорад, китобе зери унвони «Миръоти Маснавӣ» танзим карда, абёти ин асарро аз рӯи мавзӯот тасниф ва танзим сохт. Дар натиҷа маълум гардид, ки дар «Маснавӣ» 1281 мавзӯоти хурду бузург дар қолабҳои пурчозибаи бадеӣ баён шудааст. Агар ҳамин гуна кор рӯи «Шоҳнома» анҷом ёбад, шукӯҳи азамати он бештар падидор хоҳад шуд, зеро чи аз лиҳози замонбандии саҳнаҳои таърихии чандинҳазорсола, чи аз лиҳози теъдоди абёт ва миқдору ҳаҷми воқеот «Шоҳнома» танаввӯи назар ва мавзӯро тақозо мекунад. Фирдавсӣ чунин иқтизоро бо сарбаландӣ ба самар расонидааст.

«Шоҳнома» танҳо баёнгари таърихи шоҳони пешдодию каёнӣ, ашконию сосонӣ ва хонадонҳои дигари мулуки Аҷам нест. «Шоҳнома» донишномаи (энциклопедия) ҳикмату ахлоқ, базму разм, фарҳангу тамаддун, расму оин, асотиру таърих ва анвои илму ҳунар мебошад. Бесабаб нест, ки дар ин фосолаи замони ҳазорсола даҳҳо китоб дар интиҳобу талхиси «Шоҳнома» ба майдон омаданд, маҷмӯаҳои ҷолиби панду андарзҳои ҳақимонаи Фирдавсӣ, ки шомили байтҳои дастчин аз осори ӯст, манзури дӯстдорону ҳавохоҳони ин шоири ҷаҳонгир гардид.

«Шоҳнома» ахбори гаронқадре дар боби давлатдорӣ, истилоҳоти ҳуқуқӣ, сиёсӣ, ҳарбӣ, девонӣ, нучумӣ, тиббӣ, ҷуғрофӣ, мардумшиносӣ, таърихӣ, асотирӣ ва соҳаҳои гуногуни рӯзгори инсониро дар бар гирифтааст.

«Шоҳнома»-ро агарчи ба сифати ҷангнома мешиносем, ҳамин ёдамон бошад, ки он ҷангномаи оддӣ нест, балки панднома аст. Ҷанғо инсонҳоро панд медиҳанд, дар ин асар ҳақимону подшоҳон, вазирону солорони лашкар, занону паҳлавонон гоҳе огоҳона, гоҳе ноҳудоғоҳ панд медиҳанд. Барои Фирдавсӣ кулли табақоти иҷтимоӣ азиз ва гиромӣ ҳастанд.

Муҳаббат ва иродате, ки шоир ба Ланбаки обкаш дорад, камтар аз муҳаббати ӯ ба Рустам ё Бузургмеҳр нест. Ланбак машки об дар дӯш, Рустам палангина дар бар ва Бузургмеҳр дониши ростин дар сар ормони Фирдавсиро таҷассум мекунад. Теъдоди ашхосе, ки дар саҳнаҳои гуногуни «Шоҳнома» амал мекунад, аз қаҳрамонҳои асосии дostonӣ то ашхосе, ки номи аз онҳо рафтааст ё суҳаневу амале аз эшон дарҷ шудааст, аз 1000 нафар бештаранд. Дар «Шоҳнома» 13 нафар бо номи Баҳром, 4 нафар бо номи Нарсӣ, 3 нафар бо номи Бежан амал кардаанд (21, 17).

Ҳамин чамъ омадани теъдоди азими қаҳрамонҳои асосӣ ва ёрирасон дар танаввӯи мавзӯот ва мазмунҳои «Шоҳнома» таъсири муҳим гузоштааст. Вобаста ба бахшҳои асосии «Шоҳнома»

қахрамонҳои асар ва мавзӯоти онро тақсимбандӣ кардан мумкин аст. Аммо ҳатти сайри мавзӯоти меҳвари «Шоҳнома», ки дар набарди неку бад (Хурмузду Аҳреман), тавсифи фарри каёнӣ, адлу дод, озодагӣ ва ватанпарастӣ тазоҳур мекунад, сарҳадҳои асотирию қахрамонию таърихро убур кардааст. Онҳо аз либоси асотир дар қисвати паҳлавонӣ ва аз он дар перояи таърихӣ намудор шудаанд. Чунончи, вучуду ҳастии шоҳони асотирии «Шоҳнома» бар он аст, ки адлу додро барқарор доранд, чун Чамшед аз он марз убур кард ва нихату худҳои пеш гирифт, аз дасти душман кушта шуд. Душмани Чамшед шахсест, ки додгустару додхоҳ ва додпарвар нест, яъне Заҳҳоки золим аст. Зулми Заҳҳоқ душмани чони ӯст.

Қурбониҳои аҳди ӯ дар роҳи ҷустуҷӯи адлу дод ҷон фидо карданд. Дар ин маслак Фаредун ду писари худро, Кова ҳабдах писарашро ва Гударз ҳафтод пури баргузидаро талаф доданд, аммо дар раъйи худ устувор монданд. Пайкори адлу дод ва зулму ситам дар достонҳои машҳури «Шоҳнома» амсоли «Рустаму Сӯҳроб», «Сиёвуш», «Рустаму Исфандиёр», «Бежану Манижа» бо саҳнаҳои пурмоҷаро ва фоҷиавӣ тасвир шудааст. Саргузашти подшоҳони таърихӣ Искандару Доро, Ардашери Бобакон, Баҳроми Гӯр, Хусрави Анӯшервон, Хусрави Парвез ба таври барҷаста дар иртибот ба сарпарастии онҳо аз адлу дод баён шудааст. Метавон гуфт, ки мавзӯоти аслии «Шоҳнома» дар саросари ин ҳамоса нақши меҳварӣ доранд ва мавзӯоти бисёри дигарро бо ҳам алоқаманд ва муртабит кардаанд.

Нашрҳои «Шоҳнома». Нусхабардорӣ ва нашри «Шоҳнома», ки дар давоми ҳазор сол пайваста раванқ дошт, намоёнгари нуфузи эътибори шоҳкори Фирдавсест.

Аз аввалин донишмандоне, ки дар ҷамъоварӣ ва тасҳеҳи «Шоҳнома» иқдом кардаанд, шоир ва донишманди нимаи аввали асри XIV Ҳамдуллоҳи Муствафӣ Қазвинист. Ин муаллиф дар таҳияи нусхаи саҳеҳи «Шоҳнома» иқдом кард ва дар пайравии он маснавии бузургҳаҷме (75 ҳазор байт) бо унвони «Зафарнома» ба назм даровард. Ӯ муаллифи китобҳои машҳури «Таърихи гузида» ва «Нузҳату-л-қулуб» мебошад.

Соли 1425 бо супориши шоҳзодаи темурӣ Бойсангур Мирзо гурӯҳи донишмандон матни ҷомеи «Шоҳнома»-ро ба майдон оварданд. Агарчи ин нусха ба ҳамаи меъёрҳои матншиносии илмӣ ҷавобгӯ нест ва ғалатҳои бисёр дорад, аз аҳамияти илмӣ барҳудор аст.

Бо оғози ҷопи китоб дар кишварҳои шарқӣ таҳияву нашри «Шоҳнома» ба марҳилаи нав ворид шуд. Соли 1808 шарқшиносии англисӣ М.Ламсен дар асоси 27 нусха матни «Шоҳнома»-ро тасҳеҳ

ва ба нашр омода кард. Аммо танҳо чилди авали он соли 1811 дар Калкатта ба таъб расидааст.

Соли 1829 тарҷумони сарфармондеҳи нерухои ҳарбии бритони дар Ҳинд – Т.Мокон бар мабнои 17 нусхаи хаттии «Шоҳнома», ки ҳамагӣ дар асри XV нусхабардорӣ шудаанд, ҳамосаи Фирдавсро дар ҷаҳор чилд дар Калкатта мунташир кард.

Тасҳеҳи донишманди фаронсавӣ Жол Мол, ки дар асоси 30 нусхаи хаттӣ бо супориши давлати Франсия анҷом ёфтааст, матншиносии «Шоҳнома»-ро ба марҳилаи дигар ворид кард. Нусхаи тасҳеҳкардаи Жол Мол солҳои 1830-1878 дар 8 чилд дар Париж ба зевари таъб ораста гардид. Азбаски наشري мазкур тарҷумаи комили «Шоҳнома»-ро ба ҳамроҳ дошт, дар доираҳои илмии аврупоӣ ба таври фаровон истифода шудааст.

Наشري нави он соли 1987 дар Техрон аз тариқи интишороти «Бехзод» сурат гирифтааст.

Донишманди маъруфи ҳолландӣ И.А.Вуллерс аз ҷумлаи беҳтарин таҳиягарони нусхаи илмии «Шоҳнома» мебошад. Ин донишманд солҳои 1877-1879 «Шоҳнома»-ро дар 2 чилд мунташир кардааст, кори нотамоми ӯро шогирдаш С. Ландауэр идома дод ва чилди савумро ба таъб расонид. Баъди вафоти С. Ландауэр ховаршиносии номвари рус Ф.А. Розенберг ин корро ба интиҳо расонид.

Ба муносибати ҷашни 1000-солагии Фирдавсӣ ба савуно эҳтимоми Аббос Иқбол, Мучтабо Минуй ва Саид Нафисӣ тасҳеҳу наشري ҷадиди «Шоҳнома» дар 10 чилд анҷом гирифт.

Азбаски ин донишмандон бештар ба нусхаҳои Т.Мокон, Жол Мол ва И.А.Вуллерс таъя кардаанд ва нусхаҳои муътабари қадимаро ба кор нагирифтаанд, ин нашр ба эътимоди аҳли тадқиқ ноил нагардид.

Соли 1934 дар Техрон бо тасҳеҳу муқобалаи Муҳаммад Рамазонӣ наشري панҷчилдаи «Шоҳнома» сурат пазируфт, ки наشري оммавист.

Соли 1950 таҳти роҳбарии донишманди маъруф Е.Э.Бертелс таҳияи матни илмии интиқодии «Шоҳнома» оғоз ёфт ва 20 сол идома карда, солҳои 1960-1971 дар 9 чилд ба таъб расид. Нашри мазкур ба иттифоқи аҳли назар то имрӯз беҳтарин матни интиқодии ҳамосаи Фирдавсӣ аст.

Соли 1971 ин нусха бо тасҳеҳу иловаҳои Рустам Алиев ва Муҳаммаднурӣ Усмонов дар Техрон таҷдиди ҷоп шуд. Таҳиягарони матн бо назардошти орою назари шоҳномашиносон, ки дар асоси наشري маскавии он иброс гардида буд, матни «Шоҳнома»-ро аз нав тасҳеҳ ва бозбинӣ карданд.

Наشري маскавӣ дар асоси чаҳор нусхаи қадима, ки дар китобхонаҳои Музеи Британия (таърихи истинсоҳ 675-уми ҳиҷрӣ), Салтиков-Щедрини Ленинград (ҳоло Санкт-Петербург) (таърихи истинсоҳ 733-уми ҳиҷрӣ), Институти ховаршиносии АИ СССР (китобаташон солҳои 849 ва 850-уми ҳиҷрӣ) ниғаҳдорӣ мешаванд, таҳия шудааст. Нашри техронии ин матни интиқодӣ аҳамияти бештар касб кард, зеро Р.Алиев ва М.Усмонов боз се нусхаи қадимаи дигарро, ки дутои онҳо дар Қоҳира (таърихи истинсоҳ 710 ва 789-уми ҳиҷрӣ) маҳфуз мебошанд, дар тасҳеҳи матн истифода кардаанд.

Дар наشري маскавӣ ва техронӣ яке аз сарчашмаҳои муътабар барои тасҳеҳ тарҷумаи арабии «Шоҳнома» маҳсуб мешуд, ки тавассути Фатҳ ибни Алии Бундорӣ дар солҳои 610-624 ҳиҷрӣ анҷом ёфтааст.

Дар Тоҷикистон низ матни то андозае илмии интиқодии «Шоҳнома» ба алифбои кириллӣ сурат гирифт ва дар солҳои 1964-66 дар 9 ҷилд ба таъб расид ва солҳои 1981-1991 таҷдид ҷоп шуд. Бар асоси ин матн нусхаи бойсанғурӣ гузошта шудааст. Ҳамчунин нусхаи И.А.Вуллерс бо тасҳеҳи С.Нафисӣ ва се нусхаи дастнавис дар таҳияи матн мавриди истифода қарор гирифтаанд. Матни «Шоҳнома»-ро ба алифбои кириллӣ К.Айнӣ, З.Аҳрорӣ, Б.Сирус омода кардаанд.

Тасҳеҳи дигари интиқодӣ аз «Шоҳнома» ба эҳтимоми Ҷалол Холиқии Мутлақ сурат гирифта дар Калифорния ва Нью-Йорк (1992-93) ва баъдан дар Техрон (1996-98) мунташир шудааст, аммо то имрӯз ҳамагӣ 5 ҷилд дар ихтиёри алоқамандон аст. Ҷилдҳои дигар дар дасти таҳиягар ё зери ҷоп ҳастанд.

Холиқии Мутлақ ин нашрро дар асоси 15 нусхаи хаттӣ, ки дувоздаҳтои онҳо асли ва се нусхаи фаръист, ба нашр омода кардааст.

Пайнавишт:

1. Авфӣ, Муҳаммад. Лубоб-ул-албоб/Ба кӯшиши Муҳаммади Аббосӣ.-Ҷ. 2.-Техрон:Мумтоз, 1361.
2. Айнӣ С. Фирдавсӣ ва «Шоҳнома»-и ӯ. Куллийёт.-Ҷ. 11. (китоби яқум). – Душанбе, 1963.
3. Атоуллоҳ Муҳочиронӣ. Ҳамосаи Фирдавсӣ. – Техрон, 1372.
4. Зарринқӯб, Абдулҳусайн. Номварнома. Фирдавсӣ ва «Шоҳнома»-и ӯ. – Техрон, 1381.
5. Мансури Растағори Фасой. Бисту як гуфтор дар бораи «Шоҳнома» ва Фирдавсӣ. -Шероз, 1369.
6. Манучехри Муртазавӣ. Фирдавсӣ ва «Шоҳнома». – Техрон, 1372.
7. Маҳмуд Шафай. Дониш ва хиради Фирдавсӣ. – Техрон, 1350.
8. Мачмӯаи суҳанрониҳои аввалин ва дуввумини ҳафтаи Фирдавсӣ. Машҳад: Донишгоҳи Фирдавсӣ, 1353.

9. Минуй М. Фирдавсӣ ва шеъри ӯ. – Теҳрон, 1349.
10. Муҳаммадамини Риёҳӣ. Фирдавсӣ. – Теҳрон, 1375.
11. Муҳаммадамини Риёҳӣ. Сарчашмаҳои фирдавсишиносӣ. – Теҳрон, 1375.
12. Намирам аз ин пас, ки ман зиндаам (мачмӯаи мақолоти кунгураи ҷаҳонии бузургдошти Фирдавсӣ). Ба кӯшиши Ғуломризо Сутуда. – Теҳрон: Донишгоҳи Теҳрон, 1374.
13. Нёлдеке Т. Ҳамосаи миллии Эрон. Тарҷумаи Бузург Алавӣ. – Теҳрон, 1327.
14. Низомии Арӯзӣ. Чаҳор мақола. Аз рӯи тасхеҳи аллома Қазвинӣ, шарҳу тавзеҳи Саид Қарабеглу ва Ризо Анзобинаҷод. – Теҳрон, 1382.
15. Парвиз Нотили Хонларӣ. Ҳафтад сухан. Теҳрон: Тӯс, 1367-69, дар 3 ҷилд.
16. Саиди Ҳамидиён. Даромаде бар андеша ва хунари Фирдавсӣ. – Теҳрон, 1372.
17. Сафо, Забеҳуллоҳ. Ҳамосасарой дар Эрон. – Теҳрон, 1374.
18. Стариков А.А. Фирдоуси и его поэма «Шахнаме». Дар китоби «Шоҳнома», ҷилди 1. – Москва, 1957.
19. Суханони гузида дар бораи Фирдавсӣ ва «Шоҳнома»-и ӯ. Ба кӯшиши Зиёуддин Сачҷодӣ. – Теҳрон, 1371.
20. Ҳофиз Маҳмудхони Шеронӣ. Дар шиноҳти Фирдавсӣ. – Теҳрон, 1369.
21. Ҳусайни Шаҳидии Мозандаронӣ. Фарҳанги «Шоҳнома» (номи қасон ва ҷойҳо). – Теҳрон, 1377.
22. Чайкин К.И. Асади старший и Асади младший. Мачмӯаи «Фирдавсӣ». - Ленинград, 1934.
23. Шеронӣ М. Дар шиноҳти Фирдавсӣ, саҳ.221-303.
24. Шокир Мухтор. Фирдоуси во Франция – Душанбе, 1999.
25. Шоҳбайтҳои «Шоҳнома». – Душанбе, 1990;
26. Эраҷ Афшор. Китобшиносии Фирдавсӣ. – Теҳрон, 1976.

*Ба қалами
Абдулманнони Насриддини Хучандӣ*

МУТУН

Давлатшоҳи Самарқандӣ

ХОҶА КАМОЛИ ХУҶАНДӢ¹

Бузурги рӯзгору мақбули аброр² буда ва марҷаи хавоссу авом ва сархайли ақобири³ айём аст. Ва чун таъби шарифи ӯ бар тариқи шоирӣ мубодарат намуд, аз он сабаб зикри шарифи ӯ дар ҳалқаи шуаро сабт мешавад ва илло шайхро дараҷаи вилояту иршод аст. Ва шоирӣ дунӣ⁴ маротиби ӯст, бо он ки пояи шоирӣ низ баланд аст. Чунонки Шайхи бузургвор мефармояд.

Шеър:

Маро аз шоирӣ худ ор н-ояд,

Ки дар сад қарн чун Аттор н-ояд.

Мавлиду⁵ маншаи Шайх Хучанд буда ва аз бузургони он диёр аст. Ва Хучандро дар «Сувари ақолим» арӯси олам гуфтаанд ва вилояте назех⁶ ва васеъ ва дилкушой аст ва фавокехе⁷, ки дар он вилоят ҳосил мешавад, ба тухфа ба ақолим мебаранд. Шайх ба азимати Байтуллоҳ аз Хучанд ба саёҳат берун омад ва баъд аз зиёрати Каъбаи муаззама ба диёри Озарбойҷон афтод ва обу ҳаво ва фазои хиттаи Табрз мулоими таъби Шайх афтод ва дар он шаҳри чаннатмисол му-

¹ Матн аз рӯи «Такирату-ш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ, тасхеҳи Муҳаммад Рамазонӣ (Техрон: Ховар, 1338, сах.181-184) таҳия гардидааст.

² аброр – некӯкорон, хубон

³ сархайли ақобир – сардори бузургон, пешвои меҳтарон

⁴ дун - пастгарин

⁵ мавлид – зодгоҳ

⁶ назех – хуррам

⁷ фавокех – меваҳо

таваттин¹ гашт ва дар замони салотини Чалоир Шайхро дар шаҳри Табреш чамбияту шуҳрате азим даст дод ва аксари бузургони он диёр муриди Шайх шуданд ва маҷлиси шарифи ӯ маҷмаи фузало буда. Дар аснои он ҳол Туктамишхон аз Дарбанд қасди Табреш кард ва баъд аз фатҳи он диёр Шайхро ба фармони манкуҳаи² хон ба диёри дашти Қипчоқ, ба шаҳри Сарой бурданд ва муддати чаҳор сол Шайх дар шаҳри Сарой буд. Ва дар омадани лашкари Туктамишхон ба Табреш ва азли Амирвалӣ ва Фарҳод-ого ин китъа Шайх мефармояд.

Қитъа:

*Гуфт Фарҳод-ого ба Мирвалӣ,
Ки «Рашидия»-ро кунем обод.
Зари Табрезиён ба очуру³ санг,
Бидиҳем аз барои ин бунёд.
Буд мискин ба шугли кӯҳканӣ,
Ки зи мӯрони дашту кӯҳ зиёд
Лашкари подшоҳ Тӯқтомши,
Омаду ҳотиф ин нидо дардод:
Лаъли Ширин ба коми Хусрав шуд,
Кӯҳ беҳуда меканад Фарҳод.*

Ва Шайхро дар шаҳри Сарой хуш баромада ва акобир муриди ӯ шуданд, аммо дар саррову зарро⁴ орзуманди ҳавову аҳолии Табреш мебуд ва дар иштиёқи Табреш мефармояд:

*Табреш маро ба ҷои ҷон хоҳад буд,
Пайваста маро вирди забон хоҳад буд.
То дарнакашам оби Чарандобу Гачил,
Сурхоб зи чаими ман равон хоҳад буд.*

Ва Шайхрост ин ғазал, ки дар шаҳри Сарой гуфтааст.

Ғазал:

*Эй рухат ояи ҳусну даҳанат лутфи Худой,
Ба ҳадисе бикушо он лабу лутфе бинамой.
Шуд зи наззорагиён хонаи ҳамсоя хароб,
Маҳи ман, бо ту кӣ фармуд, ки бар бом барой.
Хонаи туст дилу дида зи борони сиришк,
Агар ин хона чакад об, бад-он хона дарой.
Ту на аз дидаи соҳибназаронӣ гоиб,
Моҳиву моҳ намудор бувад аз ҳама ҷой.*

¹ мутаваттин – муқим, сокин

² манкуҳа – ҳамсар, зан

³ очур – хишти пухта

⁴ саррову зарро – хушҳоливу бадҳоли

*Бӯстонест Сарой аз гули он рӯй, Камол,
Ба саро омадӣ, эй булбули хушгӯ, бисарой.*

Ва ин матлаъро низ мансуб ба Шайх медоранд дар сифати латофати шаҳри Сарой:

*Агар Сарой чунин асту дилбарони Сарой,
Биёр бода, ки ман фориғам зи ҳар ду сарой.*

Ва Шайх баъд аз чаҳор сол аз шаҳри Сарой берун шуд ва азимати Табрз намуд. Ва султон Хусайн ибни султон Увайси Чалоир дар хиттаи Табрз чиҳати Шайх манзили сохт бағоят назеҳ ва бар лангари Шайх вақфҳо кард. Ва Шайх дар охири ҳол муътақиди Ҳоча Ҳофиз Шероз буда ва Ҳоча Ҳофизро Шайх Камол номида хулуси¹ эътиқоде муаққад буд ва ҳамвора суханони Шайхро талаб намудӣ ва аз ғазалҳои руҳафзои ҳазрати Шайх ўро завқе ва ҳоле ҳосил шудӣ. Ва Шайх Камол ин ғазалро пеши Ҳоча Ҳофиз ба Шероз фиристонд.

Ғазал:

Гуфт ёр: Аз гайри мо нӯшон назар. Гуфтам: Ба чаши

В-он гаҳе дуздида дар мо менигар. Гуфтам: Ба чаши.

Гуфт: Агар гардӣ шабе аз рӯи чун моҳам ҷудо,

То саҳаргоҳон ситора мешумар. Гуфтам: Ба чаши.

Гуфт: Агар гардад лабат хушк аз дами сӯзони оҳ,

Боз месозаш чу шамъ аз гиря тар. Гуфтам: Ба чаши.

Гуфт: Агар бар остонам об хоҳӣ зад зи ашк,

Ҳам ба миҷгонат бирӯб он хоки дар. Гуфтам: Ба чаши.

Гуфт: Агар сар дар биёбони гамам хоҳӣ ниҳод,

Ташнагонро муждае аз мо бубар. Гуфтам: Ба чаши.

Гуфт: Агар дорӣ ҳавои дурраи васл, эй Камол,

Қаъри ин дарё бипаймо сар ба сар. Гуфтам: Ба чаши.

Гўянд, ки чун Ҳоча Ҳофиз ин мисраъ бархонд, ки «Ташнагонро муждае аз мо бубар. Гуфтам: Ба чаши», риккатеву ҳолате кард ва гуфт: «Машраби ин бузургвор олист ва сухани ў софӣ». Ва инсоф он аст, ки поктару ширинтар аз ғазалҳои Ҳоча Камол аз мутақаддимон² ва мутааххирон³ нагуфтаанд. Аммо баъзе аз ақобиру фузало бар онанд, ки нозуқиҳои Шайх сухани ўро аз сӯзу ниёз бартараф сохта. Ва ин муқобара⁴ аст, чи бо вучуди нозуқӣ ва диққат сухани Шайх орифона ва пурҳол аст ва аз ин байти муваҳиддона қиёси машраби Шайх тавон намуд.

¹ хулус – самимият

² мутақаддимон – пешиниён

³ мутааххирон – пасояндагон

⁴ муқобара – сухани беасос

Байт:

*Мехурӯшад баҳру мегӯяд ба овози баланд:
Ҳар кӣ дар мо гарқа гардад, оқибат ҳам мо шавад.*

Ва ин ғазал аз ғазалиёти мумтози ҳазрати Шайх аст, куддиса сирруху.

Ғазал:

*Гар шабе он маҳ зи манзил бе ниқоб ояд бурун,
З-аввали шаб то дами субҳ офтоб ояд бурун.
Кай бурун ояд лабаи аз уҳдаи бӯсе, ки гуфт,
Чун маҳол аст оби ҳайвон, к-аз сароб ояд бурун.
Хирқаҳои сӯфиён дар даври чаши масти ӯ,
Солҳо бояд, ки аз раҳни шароб ояд бурун.
Ҳар кучо бошад нишони пой ӯ, он ҷо ба чаши
Хок бардорем чандоне, ки об ояд бурун.
Бо ҳама тақову зуҳд ар бишнавад бӯят, Камол,
Аз даруни савмаа масту хароб ояд бурун.*

Ва Шайхро илтифоте ба мадҳи мулк ва қасоиду маснавӣ набуда ва муқаттаоти ҳасби ҳолро некӯ мегуфт. Ва ин қитъа ўрост.

Қитъа:

*Тосбозе бидидам аз Бағдод,
Чун Чунайид аз сулукаш огоҳе.
Сар дарун бурд зери чуббаву гуфт:
«Лайса фӣ чуббатӣ сиваллоҳӣ»¹.*

Ҳикоят кунанд, ки ба рӯзгори давлати Амироншоҳ ибни Амир Теури Гӯракон Шайхро ба чихати тақдорӣ ва харчи таколифи азёф² қарзе чанд домангир шуд. Рӯзе Мирзо Мироншоҳ ба дидани Шайх омад. Чун нишастанд, чухрагон³ подшоҳ бар боғчаи Шайх давиданд ва ба ғорати дарахти олуча ва зардолу машғул шуданд. Шайх табассуме кард ва чухрагонро гуфт: «Эй муғулон, ғоратгарӣ дар боғ макунед, ки Камоли бечора қарздор аст ва баҳои меваи ин боғчаро танҳо қарзхоҳон намудааст. Мабодо, ки шумо бӯстонро ғорат кунед ва Камоли бечора ба дасти ғаримони⁴ мушаннеъ⁵ гирифтор шавад». Султон Амироншоҳ гуфт: «Магар Шайх қарздор аст?» Шайх фармуд: «Оре, даҳ ҳазор диноре». Мироншоҳ ҳам дарзамон фармуд, то даҳ ҳазор динор зари нақд биёваранд ва таслими Шайх намуданд.

¹ Яъне: Дар зери чуббаи ман ҷуз Худоям касеву чизе нест.

² азёф - меҳмонон

³ чухрагон – лашкариён, ходимон

⁴ ғаримон – вомдорон, талабкорон

⁵ мушаннеъ – бадрафтор

Шайх қарзхоро адо кард.

Ва Шайхро назди салотин ва ҳукком¹ қадре тамом буда ва латоифу зароифи ӯ машхур аст ва аз шарҳ мустағнӣ. Ва вафоти Шайх дар хиттаи Табрез буда, дар шуҳури санаи исно ва тисъина сабъумиата² ва дар хиттаи фараҳбахши Табрез мадфун аст ва алявм мазори ӯ мақсиди ақобир аст. Ва ин китъа бад-он бузургвор мансуб аст.

Қитъа:

*Чу девони Камол ояд ба дастат,
Навис аз шеъри ӯ, чандон ки хоҳӣ.
Зи ҳар ҳарфаи равон мағзар чу хома,
Ба ҳар ҳарфаи фурӯ рав чун сиёҳӣ.*

Ба кӯшиши Оқилбой Оқилов

---

¹ ҳукком – ҳокимон

² Яъне: Соли 792

МАҚОЛАТИ САВУМ¹

ДАР ИЛМИ НУҶУМ ВА ҒАЗОРАТИ
МУНАҚҚИМ ДАР ОН ИЛМ

Абӯрайҳони Берунӣ дар китоби «ат-Тафҳим фӣ синоати-т-танчим»² – боби аввал бигӯяд, ки мард номи мунаққими сазовор нашавад, то дар чаҳор илм ӯро ғазорате³ набошад: яке хандаса, дувум ҳисоб, савум хайъат, чаҳорум аҳком.

Аммо хандаса – синоате аст, ки андар ӯ шинохта шавад ҳоли авзои хутут ва ашколи сутуҳу муҷассамот ва он нисбати куллӣ, ки мар мақодиррост, бад-он чи ӯ мақодир аст ва он нисбате, ки мар ӯрост, бад-он чи ӯро авзоъ асту ашкол. Ва муштамил аст бар усули ӯ китоби Уқлидуси Наччор⁴, ки Собит ибни Қурра⁵ дасте кардааст⁶.

Аммо ҳисоб – синоате аст, ки андар ӯ шинохта шавад ҳоли анвои аъдод ва хоссаи ҳар навъе аз ӯ дар нафси хеш ва ҳоли нисбати аъдод ба якдигар ва таваллуди эшон аз якдигар. Ва фуруъи ӯ чун тансифу тазъиф⁷ ва зарбу қисмат ва чамъу тафриқ⁸ ва чабру муқобала. Ва муштамил аст усули ӯро китоби «Арисмотикӣ»⁹ ва фуруъи ӯро

¹ Давом аз шумораи гузашта.

² «ат-Тафҳим фӣ синоати-т-танчим» (ё «ат-Тафҳим лиавои синоати-т-танчим») – маъруфтгарин китоби Абӯрайҳони Берунӣ буда, дар илми нучум ба қалам омадааст. Берунӣ онро нахуст соли 420/1029 ба забони форсӣ таълиф намуд ва ба номи Райҳона – духтари Ҳусайни Хоразмӣ қард. Сипас худ онро ба арабӣ даровард.

³ ғазорат – табаҳҳур, фаровонии дониш

⁴ китоби Уқлидуси Наччор – мурод китоби «Усул»-и Уқлидус аст, ки Собит ибни Қурра, Насируддини Тӯсӣ ва иддае дигар бар он шарҳ бастаанд ва Музаффарӣ Исфизорӣ онро талхис намудааст. Уқлидуси Наччор риъзидони машҳури юнонӣ аст, ки дар замони Батлимуси аввал мезист. Китоби «Усул»-ро дар хандаса навиштааст. Соли 283 қ.м. даргузаштааст.

⁵ Собит ибни Қурра – донишманд ва мутарҷими номвар, ки таълифоти зиёдро ба мерос гузошт. Дар тарҷумаи осори юнонӣ ба забони арабӣ моҳир буд. Соли 288/901 вафот намудааст.

⁶ дасте кардааст – мурод шарҳ бар он бастан ё истинсоҳ намудан аст.

⁷ тансифу тазъиф – нисф ва чанд баробар намудан

⁸ тафриқ – чудо сохтан

⁹ «Арисмотикӣ» – арифметикӣ, илми ҳисоби назарӣ ва дониши аъдод. Чандин нафар дар ин замина китоб навишта, ки «Арисмотикӣ»-и Чаҳросинӣ (дар ду мақола буда), «Арисмотикӣ»-и Аҳмад ибни Тайиб, «Арисмотикӣ»-и Абӯубайди Чурҷонӣ аз ҷумлаи онҳоянд.

«Такмила»-и Абӯмансури Бағдодӣ¹ ё «Сад боб»-и Сичзӣ².

Аммо илми ҳайъат – (илме аст), ки шинохта шавад андар ӯ ҳоли ачзои олами улвиву суфлӣ ва ашқолу авзои эшон ва нисбати эшон бо якдигар ва мақодирӯ абъоде³, ки миёни эшон аст ва ҳоли он ҳаракот, ки мар кавокибросту афлокро ва таъдили кураҳо ва қитъаҳои доираҳо, ки бад-ӯ ин ҳаракот тамом мешавад. Ва муштамил аст мар ин илмро китоби «Мичастӣ»⁴. Ва беҳтарини тафсирҳову беҳтарини шарҳҳои ӯ «Тафсир»-и Найрезӣ⁵ аст ва «Мичастӣ шифо». Аммо фуруъи ин илм илми зичҳост ва илми тақовим.

Аммо илми аҳком – аз фуруъи илми табиӣ аст ва хосияти ӯ тахмин аст ва мақсуд аз ӯ истидлол аст аз ашқоли кавокиб ба қиёси якдигар ва ба қиёси дараҷу⁶ буруҷ бар фаязони он ҳаводисе, ки ба ҳаракоти

¹ «Такмила»-и Абӯмансури Бағдодӣ – Абӯмансур Абдулкоҳир ибни Тохир ибни Муҳаммади Тамимии Бағдодӣ аз фуқаҳои маъруфи шофей аст. Дар адабу ҳандаса низ устод буд. Аз ҳафдаҳ фан дарс меғуфт. Соли 429/1038 дар Исфароин аз дунё даргузашт. «Такмила»-и ӯ, ки дар илми ҳисоб аст, аз эътибори хоса бархурдор будааст (Луғатнома, ҷ.1, сах.735). Ҳочӣ Халифа аз он сухан намудааст (Кашф-уз-зунун, ҷ.1, сах.478).

² «Сад боб»-и Сичзӣ – китобе дар фуруи илми ҳисоб аз Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Абдулҷалили Сичзӣ (ниг.сах.119) аст. Дар феҳристи бештар аз чихил китоб ва рисолаи Сичзӣ, ки имрӯз равшан аст, номи «Сад боб» сабт наёфтааст. Алҳол, танҳо дар «Чаҳор мақола» зикри он рафтааст. Абӯсаҳли Масеҳӣ (ниг. сах.145) низ «Сад боб» дорад, аммо он дар мавзӯи тиб мебошад.

³ мақодирӯ абъод – андозаву фосила

⁴ «Мичастӣ» – таълифи Батлимус, ки дар илми ҳайъат ба қалам омадааст. Дар он қоидаҳое, ки бо он ба исботи авзои фалакӣ ва заминӣ дастбӣ сурат мегирад, баён гардидааст. «Мичастӣ» калимаи юнонӣ буда, «тартиби азим» маънӣ дорад (Фарҳанги форсӣ, ҷ.6, сах.1904). Яъне бузургтарин тартиб ва таълифе, ки дар ин дониш навишта шудааст. Ибни Надим дар мавриди ин китоб гузориш додааст. Аз ҷумла, навишта, ки он дар сездҳ мақола мебошад. Аз ҳама нахуст, Яҳё ибни Холиди Бармакӣ ба тафсир ва тарҷумаи он ба арабӣ ҳиммат ғумоштааст. Ҳаҷҷоч ибни Матар, Найрезӣ, Хусайн ибни Исҳоқ, Собит ибни Қурра ва дигарон низ дар ин самт кор кардаанд (ал-Феҳрист, сах.420). Ҳочӣ Халифа бо тафсили бештар маълумотҳои муфидро ироа дош-тааст (Кашф-уз-зунун, ҷ.3, сах.185-186).

⁵ «Тафсир»-и Найрезӣ – китоби мазкур дар тафсири мақолаи аввали «Мичастӣ» будааст (ал-Феҳрист, сах.430). Умар ибни Фарҳон, Иброҳим ибни Силт, Баттонӣ, Ибни Ҳайтаи Басрӣ ва иддае дигар низ дар ин самт кор кардаанд (ҳамон; Эзоҳ-ул-макнун, ҷ.2, сах.357; Кашф-уз-зунун, ҷ.1, сах.185-186). Шоистаи зикр аст, ки Найрезӣ «Китоб-ул-арбаа»-и Батлимусро (соҳиби «Мичастӣ») низ тафсир намуда будааст. Ибни Надим дар муаррифии Найрезӣ ба сароҳат аз он ёд кардааст (ал-Феҳрист, сах.444). Найрезӣ – Абулаббос Фазл ибни Ҳотаи Найрезӣ, аз мунаҷҷимони бузурги асри X ва муқаррабони Муътазиди Аббосӣ буд. Китоби «Аҳдос-ул-ҷав(в)»-ро барои ӯ таълиф намуд. Дар ҳудуди соли 310/922 даргузашт (ал-Аълом, ҷ.5, сах.147). Найрезӣ – шаҳрест аз навоҳии Шероз, аз аъмоли Форс (Муъҷам-ул-булдон, ҷ.5, сах.331).

⁶ дараҷ – дараҷаҳои сесадушастгонаи фалак

эшон фоиз шавад аз аҳволи адвори олам ва мулку мамолик ва булдону маволид¹ ва таҳовилу² тасойир³ ва ихтиёроту масоил. Ва муштамил аст бад-он чи баршумурдем тасонифи Абӯмаъшари Балхӣ⁴ ва Аҳмад Абдулчалили Сичзӣ⁵ ва Абӯрайхони Берунӣ ва Гӯшәри Чилӣ⁶.

Пас, муначчим бояд, ки марде бувад закиюннафс⁷, закиюлхалқ⁸, разиюлхулқ⁹. Ва гӯй атаҳ¹⁰ ва чунуну қаҳонат¹¹ аз шароити ин боб аст ва аз лавозими ин синоат. Ва муначчим, ки аҳком хоҳад гуфт, бояд ки сахм-ул-ғайб¹² дар толеъ дорад ё ба ҷои нек аз толеъ¹³ ва худованди хонаи сахм-ул-ғайб масъуд ва дар мавзее маҳмуд, то он ҷӣ гӯяд аз аҳком ба савоб наздик бошад.

Ва аз шароити муначчим яке он аст, ки «Мучмал-ул-усул»-и Гӯшәр¹⁴

¹ маволид – фарзандон. Манзур чимодот, наботот ва ҳайвонот аст.

² таҳовил – гардишҳо, таҳвилҳо. Мурод гардиш ва таҳаввули офтоб аз бурҷе ба бурҷи дигар аст.

³ тасойир – сайру ҳаракатҳо. Дар истилоҳи нучум ба даст овардани буъд аз дарачаи далел аст.

⁴ Абӯмаъшари Балхӣ – риёздони маъруфи асри IX, ки шогирди Яъқуб ибни Исҳоқи Киндӣ буд. Осори зиёде боқӣ гузошт. Имрӯз беш аз даҳ номгӯи он мавҷуд аст, ки «Қиронот-ул-кавокиб», «Китоб-ул-маволид», «Аҳком-ут-таҳовил», «ал-Мадҳал фӣ илми-н-нучум» аз ҷумлаи онҳоянд. Соли 272/886 ғавт кардааст.

⁵ Аҳмад Абдулчалили Сичзӣ – риёздон ва муначчими номвари асри X, ки бештари умри худро дар Шероз назди Азудуддавлаи Дайламі ба сар бурд. Имрӯз бисту нӯҳ рисолаи ӯ, ки аксар ба хатти худи ӯ китобат ёфтаанд, дар китобхонаҳои Аврупо нигоҳдорӣ мешавад. «Ҷомеи шоҳӣ» аз маъруфтарин осори ӯ мебошад. Соли 414/1023 ҳаётро падруд гуфтааст.

⁶ Гӯшәри Чилӣ – муначчими маъруфи асри X, ки «Зичи ҷомеъ», «Зичи болиғ», «Мучмал-ул-усул», «ал-Мадҳал фӣ синоати илми-н-нучум», «Маърифат-ул-устурлоб ва аъмолиҳи» аз таълифоти ӯст. Гӯшәри Чилӣ (Гелонӣ) байни солҳои 342-383/953-993 умр ба сар бурдааст.

⁷ закиюннафс – дорои руҳе пок

⁸ закиюлхалқ – дорои ҷисме хуб

⁹ разиюлхулқ – дорои хулқу хӯи писандида

¹⁰ атаҳ – беақлӣ, чунун

¹¹ чунуну қаҳонат – девонагиву ғайбгӯӣ

¹² сахм-ул-ғайб – қисме муайян аз фалаки собит ва фалаки буруҷ

¹³ толеъ – қисме аз минтақатулбуруҷ, ки хангоми сурат бастанӣ коре, чун валодат, корзор ва ғ. дар уфуқи шарқӣ намоён аст. Гӯё толеъ бо онҳо ҳамроҳ аст.

¹⁴ «Мучмал-ул-усул»-и Гӯшәр – таълифи Гӯшәри Чилӣ, ки Ҳоҷӣ Ҳалифа аз он ба сурати «ал-Мучмал фи-н-нучум» ёд намудааст (Кашф-уз-зунун, ҷ.3, сах.194). Зоҳиран, ба иҷмол аз масоили нучумӣ баҳс мекунад. Ба Гӯшәр китоби дигаре бо унвони «Мачмаъ-ул-усул» дар ин мавзӯё нисбат дода мешавад. Номӣ пурраи он «Мучмал-ул-усул фӣ аҳкоми-н-нучум» мебошад. Ҳоҷӣ Ҳалифа навишта, ки китоб шомили чаҳор мақола (боб) аст: Якум: ал-Мадҳал; дувум: Фи-л-хукми ʻало умури-л-ʻолоами; савум: Фи-л-хукми ʻала-л-маволиди; чаҳорум: Фи-л-ихтиёрот (хамон).

ёд дорад ва «Кори меҳтар»¹ пайваста мутолиа мекунад ва «Қонуни Масъудӣ»² ва «Ҷомеи шоҳӣ»³ менигарад, то маълумоту мутасаввиrotи ў тоза монад.

Ҳикоят (1)

Яъкуби Исҳоқи Киндӣ⁴ яҳудӣ буд, аммо файласуфи замонаи хеш буду ҳакими рӯзгори худ ва ба хидмати Маъмун⁵ ўро қурбате буд. Рӯзе пеши Маъмун даромад ва бар забари дасти яке аз аиммаи ислом бинишаст. Он имом гуфт: «Ту зиммӣ⁶ бошӣ, чаро бар забари аиммаи ислом нишинӣ!?» Яъқуб ҷавоб дод, ки аз барои он ки он ҷӣ ту донӣ, ман донам ва он ҷӣ ман донам, ту надонӣ.

Он имом ўро ба нучум шинохт ва аз дигар илмаш хабар надошт, гуфт: «Бар пореае қоғаз чизе нависам, агар ту берун орӣ, ки ҷӣ набиштам, туро мусаллам дорам». Пас гарав бастанд аз имом ба ридое ва аз Яъкуби Исҳоқ бо астареву сохте, ки ҳазор динор арзидӣ ва бар дари сарой истода буд.

Пас давот хосту қалам ва бар пореаи қоғаз бинавишт чизе ва дар зери ниҳолии⁷ халифа биниҳод ва гуфт: «Биёр!»

Яъкуби Исҳоқ тахтаи хок⁸ хост ва бархосту иртифоъ бигирифт ва

¹ «Кори меҳтар» – таълифи Ҳасан ибни Хафифи (Хатиби – забти муаллифи «Ҳадийят-ул-орифин») Бағдодӣ, ки мунаҷҷими форсиюласт буд. Дар перомуни соли 190/806 даргузаштааст. «Кори меҳтар»-и худро дар илми нучум таълиф намудааст (Ҳадийят-ул-орифин, ҷ.1, сах.242; Луғатнома, ҷ.6, сах.7892).

² «Қонуни Масъудӣ» – таълифи Абӯрайҳони Берунӣ, ки дар илми нучуму ҳайъат бо забони арабӣ ба қалам омадааст. Берунӣ соли 421/1030 китобро ба поён бурда, онро ба Масъуд ибни Маҳмуди Ғазнавӣ бахшидааст. Берунӣ дар ин китоб бар «Мачастӣ»-и Батлимус пайравӣ намудааст.

³ «Ҷомеи шоҳӣ» – таълифи Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Абдулҷалили Сичзӣ, ки дар илми нучум эътибори хосса дорад. Китоби мазкур аз понздаҳ рисолаи муаллиф фароҳам омадааст ва онҳо дар якҷоягӣ «Ҷомеи шоҳӣ» гуфта мешавад. Муаллиф китобро ба Азудуддавлаи Дайламӣ бахшидааст.

⁴ Яъкуби Исҳоқи Киндӣ – ҳаким, мунаҷҷим, файласуф ва табиби маъруфи араб, ки дар илмҳои мазкур бештар аз дусад таълиф дорад. Соли 258/872 вафот кардааст.

⁵ Маъмун – писари Хорунарашид, ҳафтумин халифа аз хонадони Аббосиён, ки соли 197/813 ба хилофат расид. Дарбори ў ҷои ҷамъ омадани фузало аз донишу мазоҳиби мухталиф буд. Дар соли 218/833 дар наздикии Тарасус аз дунё гузашт.

⁶ зиммӣ – нафаре аз аҳли китоб ва ғайримусалмон, ки бо пардохти ҷиза дар давлати исломӣ зиндагӣ мекунад ва молу ҷони ў дар ҳимояти ҳукумати мусалмонон аст.

⁷ ниҳоӣ – тӯшак, бистар

⁸ тахтаи хок – тахтаи муҳосибон, ки рӯи он хок мерехтанд ва ҳисобро бар он менавиштанд.

толеъ дуруст кард ва зойча¹ ба рӯи тахтаи хок баркашид ва кавокибро тақвим кард ва дар буруч собит кард ва шароити хабӣ² ва замир ба чой оварду гуфт: «Ё амиралмуъминин! Бар он коғаз чизе набиштааст, ки он чиз аввал набот будааст ва охир хайвон шуда».

Маъмун даст дар зери ниҳолӣ кард ва он коғаз баргирифту берун овард. Он имом навишта буд бар он чо, ки «Асои Мӯсо». Маъмун азим тааччуб кард ва он имом шигифтиҳо намуд. Пас ридои ӯ биситад ва нима кард пеши Маъмуну гуфт: «Ду пойтоба кунам». Ин сухан дар Бағдод фош гашт ва аз Бағдод ба Ироку Хуросон сироят кард ва мунташир гашт.

Фақеҳе аз фуқаҳои Балх аз он чо, ки таассуби донишмандон буд, корде баргирифт ва дар миёни китобе нучумӣ ниҳод, ки ба Бағдод равад ва ба дарси Яъкуби Исҳоқи Киндӣ шавад ва нучум оғоз кунад ва фурсат ҳамечӯяд, пас ногоҳе ӯро бидушад.

Бар ин ҳиммат манзил ба манзил ҳамекашид, то ба Бағдод расид ва ба гармоба рафт ва берун омаду чомаи покиза дарпӯшид ва он китоб дар остин ниҳоду рӯй ба сарои Яъкуби Исҳоқ овард. Чун ба дари сарой расид, маркабҳои бисёр дид, бо сохти зар ба дари сарои вай истода, чи аз Банӣ Ҳошим³ ва чи аз маорифи дигару машоҳири Бағдод. Сар бизад ва андар шуд ва дар ҳалқа пеши Яъқуб даррафту сано гуфт ва гуфт: «Ҳамеҳама аз илми нучум бари мавлоно чизе хонам». Яъқуб гуфт: «Ту аз ҷониби машриқ ба қуштани ман омадаӣ, на ба илми нучум хондан, валекин аз он пушаймон шавӣ ва нучум бихонӣ ва дар он илм ба камол расӣ ва дар уммати Муҳаммад, саллаллоҳу алайҳи ва саллам, аз мунаҷҷимони бузург яке ту бошӣ».

Он ҳама бузургон, ки нишаста буданд, аз он сухан аҷаб доштанд ва Абӯмаъшар⁴ муқир(р)⁵ омад ва корд аз миёни китоб берун овард

¹ зойча – тахтаи чаҳоркунча ё доирашакле, ки ба дувоздаҳ хона тақсим мешуд ва мавозеи сайёраҳо, уқдатайни моҳ ва баъзе авзои фалакии дигар дар он сабт мегардид ва ба воситаи он пешгӯӣ мекарданд.

² хабӣ – пинҳоншуда; он чи дар мушт ё чизе пинҳон месозанд ва нучумиён бозгӯии онро иддао мекунанд.

³ Банӣ Ҳошим – яке аз хонадонҳои қурашӣ, ки фарзанди Ҳошим ибни Абдуманоф буданд. Ба покнажодиву шарофат маъруфият доштанд. Ин қабилла пардадорӣи Қабба ва мизбонии ҳочиёнро қабл аз ислом дар ӯҳда доштанд. Муҳаммади Мустафо (с) аз хамин хонадони бошараф мебошанд.

⁴ Абӯмаъшар – мурод Ҷаъфар ибни Муҳаммад ибни Умари Хуросонии Балхӣ, ки мунаҷҷими номвари асри IX-X ба ҳисоб меравад. Нахуст муҳаддис буд, сипас тавассути Яъқуб ибни Исҳоқи Киндӣ ба риёзиёт пайваст ва аз он ба илми нучум роҳ ёфт. Осори фаровоне ба мерос гузошт. Ибни Надим теъдоде аз онҳоро ёд намудааст (ал-Феҳрист, сах.441-442). Соли 272/886 даргузаштааст.

⁵ муқир(р) – иқророварда

ва бишкасту бияндохт ва зону хам доду понздаҳ сол тааллум кард, то дар илми нучум расид бад-он дараҷа, ки расид.

Ҳикоят (2)

Овардаанд, ки Яминуддавла Султон Маҳмуд ибни Носируддин ба шаҳри Ғазнин ба болои кӯшке дар чаҳордарӣ¹ ништа буд, ба боғи ҳазордарахт², рӯй ба Абӯрайҳон карду гуфт: «Ман аз ин чаҳор дар аз кадом дар берун хоҳам рафт? Ҳукм кун ва ихтиёри он бар пораи коғаз навис ва дар зери ниҳолии ман неҳ». Ва ин ҳар чаҳор дар роҳгузар дошт.

Абӯрайҳон устурлоб³ хост ва иртифоъ бигирифт ва толеъ дуруст кард ва соате андеша намуд ва бар поре коғаз бинавишт ва дар зери ниҳолӣ ниҳод.

Маҳмуд гуфт: «Ҳукм кардӣ?» Гуфт: «Кардам». Маҳмуд бифармуд, то кананда ва тешаву бел оварданд. Бар деворе, ки чониби машрик аст, даре панҷумӣ биканданд ва аз он дар берун рафт ва гуфт, он коғазпора биёваранд. Бӯрайҳон бар вай навишта буд, ки: «Аз ин чаҳор дар ҳеҷ берун нашавад, бар девори машрик даре кананд ва аз он дар берун шавад».

Маҳмуд чун бихонд, тира гашт ва гуфт, ўро ба миёни сарой фуруд андозанд. Чунон карданд. Магар бо боми миёнгин доме баста буд, Бӯрайҳон бар он дом омад ва дом бидарид ва оҳиста ба замин фуруд омад, чунонки бари вай афғор нашуд.

Маҳмуд гуфт: «Ўро бароред». Бароварданд. Гуфт: «Ё Бӯрайҳон! Аз ин ҳол боре надоништа будӣ». Гуфт: «Эй худованд! Доништа будам». Гуфт: «Далел ку?» Ғуломро овоз дод ва тақвим аз ғулом бисатид ва таҳвили хеш аз миёни тақвим берун кард. Дар аҳкоми он рӯз навишта буд, ки «маро аз ҷои баланд бияндозанд, валекин ба саломат ба замин оям ва тандуруст бархезам». Ин сухан низ мувофиқи роӣи Маҳмуд наёмад, тиратар гашт, гуфт: «Ўро ба қалъа баред ва боздоред!». Ўро ба қалъаи Ғазнин боздоштанд ва шаш моҳ дар он ҳабс бимонд.

Ҳикоят (3)

Овардаанд, ки дар ин шаш моҳ кас ҳадиси Бӯрайҳон наёрист⁴ кард ва аз ғуломони ў як ғуломи номзад буд, ки ўро хидмат ҳамекард ва ба хочати ў берун ҳамешуду дармеомад. Рӯзе ин ғулом ба сари марғзори

¹ чаҳордарӣ – хона ё нишастҷо, ки дорои чаҳор дар аст.

² ҳазордарахт – шояд номи боғе хосса бошад.

³ устурлоб – асбобе, ки дар илми нучум барои муайян намудани ҷои сайёраҳо дар осмон, хидмат мекунад.

⁴ наёрист – чуръат накард, натавонист

Ғазнин мегузашт. Фолгӯе ўро бихонду гуфт: «Дар толеъи ту чанд сухани гуфтани Ҳамебинем, ҳадяе бидех, то туро бигӯям». Фулом дираме ду бад-ӯ дод. Фолгӯй гуфт: «Азизе аз они ту дар ранче аст. Аз имрӯз то се рӯзи дигар аз он ранҷ ҳалос ёбад ва хилъату ташриф пӯшад ва боз азизу муқаррам гардад». Фуломак Ҳамерафт, то ба қалъа ва бар сабили башорат он ҳодиса бо хоҷа бигуфт. Бӯрайхонро ханда омаду гуфт: «Эй аблаҳ! Надонӣ, ки ба чунон ҷойҳо набояд истод, ду дирам ба бод додӣ».

Гӯянд, хоҷаи бузург Аҳмади Ҳасани Маймандӣ¹ дар ин шаш моҳ фурсат Ҳаметалабид, то ҳадиси Бӯрайхон бигӯяд. Охир дар шикоргоҳ султонро хуштабъ ёфт, суханро гардон-гардон Ҳамеовард то ба илми нучум, он гоҳ гуфт: «Бечора Бӯрайхон, ки чунон ду ҳукм бад-он некӯй бикард ва бадали хилъату ташриф банду зиндон ёфт». Маҳмуд гуфт: «Хоҷа бидонад, ки ман ин донистаам ва мегӯянд, ки ин мардро дар олам назир нест, магар Бӯалӣ Сино. Лекин ҳарду ҳукмаш бар ҳилофи ройи ман буд. Ва подшоҳон чун кӯдаки хурд бошанд, сухан бар вифқи ройи эшон бояд гуфт, то аз эшон баҳраманд бошанд. Он рӯз, ки он ду ҳукм бикард, агар аз он ду ҳукми ӯ, яке хато шудӣ, беҳ афтодӣ ўро. Фардо бифармой, то ўро берун оранд ва аспу сохти зару ҷуббаи² маликӣ ва дастори қасаб диҳанд ва ҳазор динор ва ғулومهву канизаке».

Пас, ҳамон рӯз, ки фолгӯй гуфта буд, Бӯрайхонро берун оварданд ва ин ташриф бад-ин нусхат ба вай расид. Ва султон аз ӯ узр хосту гуфт: «Ё Бӯрайхон! Агар хоҳӣ, ки аз ман бархурдор бошӣ, сухан бар муроди ман гӯй, на бар салтанати илми хеш».

Бӯрайхон аз он пас сират бигардонид. Ва ин яке аз шароити хидмати подшоҳ аст, дар ҳаққу ботил бо ӯ бояд будан ва бар вифқ³ кори ўро тақрир бояд кард.

Аммо чун Бӯрайхон ба ҳона рафт ва афозил ба таҳнияи ӯ омаданд, ҳадиси фолгӯй бо эшон бигуфт. Аҷаб доштанд. Қас фиристоданд ва фолгӯйро бихонданд. Саҳт лояълам⁴ буд, ҳеч чиз намедонист. Бӯрайхон гуфт: «Толеъи мавлуд дорӣ?» Гуфт: «Дорам». Толеъи мавлуд биёвард ва Бӯрайхон бингарист, саҳм-ул-ғайб бар ҳоққи⁵ дараҷаи толеъаш афтода буд, то ҳар чи мегуфт, агарчи бар амё⁶ Ҳамегуфт, ба савоб наздик буд.

¹ Аҳмади Ҳасани Маймандӣ – мурод Абулқосим Аҳмад ибни Ҳасани Маймандист, ки вазири донишманди Султон Маҳмуд ва писараш Масъуд буд. Аз адаб баҳраи комил дошт. Вафоташ соли 424/1033 сурат гирифтааст.

² ҷубба – либоси кушоду дароз, ки мардон аз болои дигар либосҳо мепӯшанд.

³ вифқ – мувофиқат, созгорӣ

⁴ лояълам – бесавод

⁵ ҳоққ – миёна

⁶ амё – кӯркӯрона, беҳабарона

Ҳикоят (4)

Ин бандаро ачузае¹ буд, вилодати ӯ дар бисту хаштуми сафари санаи ихдо ашара ва хамсумиа² буд ва моҳ бо офтоб буд ва миёни эшон ҳеч буъде набуд. Пас сахм-ус-саодат ва сахм-ул-ғайб бад-ин иллат ҳарду бар дараҷаи толеъ афтода буданд. Ва чун синни ӯ ба понздаҳ кашид, ӯро илми нучум биёмӯхтам. Ва дар он бора чунон шуд, ки суолҳои мушкил аз ин илм ҷавоб ҳамегуфт ва аҳкоми ӯ ба савоб азим наздик ҳамеомад. Ва муҳаддарот³ рӯй ба вай ниҳоданд ва суол ҳамекарданд. Ва ҳар чӣ гуфт, бештар бо қазо баробар афтод, то як рӯз пиразане бари ӯ омад ва гуфт: «Писаре аз они ман чаҳор сол аст, то ба сафар аст ва аз вай ҳеч хабар надорам, на аз ҳаёт ва на аз мамот. Бингар, то аз зиндагон аст ё мурдагон? Он ҷо, ки ҳаст, маро аз холи ӯ огоҳ кун».

Мунаҷҷим барҳост ва иртифоъ биғирифт ва дараҷаи толеъ дуруст кард ва зойча баркашид ва кавокиб собит кард ва нахустин сухан ин бигуфт, ки: «Писари ту бозомад». Пиразан тира шуд ва гуфт: «Эй фарзанд! Омадани ӯро умед намедорам, ҳамин қадар бигӯ, ки зинда аст, ё мурда?» Гуфт: «Меғӯям, ки писарат омад! Бирав, агар наёмада бошад, боз ой, то бигӯям, ки чун аст».

Пиразан ба хона шуд. Писар омада буд ва бор аз дарозгӯш фурӯ меғирифтанд. Писарро дар қанор гирифт ва ду макнаа⁴ барғирифт ва ба наздики ӯ оварду гуфт: «Рост гуфтӣ, писари ман омад». Ва бо ҳада дуое некӯ кард ӯро.

Он шаб чун ба хона расидам ва ин хабар бишунидам, аз вай суол кардам, ки ба чӣ далел гуфтӣ ва аз кадом хона ҳукм кардӣ? Гуфт: «Бад-инҳо нарасида будам, аммо чун сурати толеъ тамом кардам, мағасе даромад ва бар ҳарфи дараҷаи толеъ нишаст. Бад-ин иллат бар ботини ман чунон рӯй намуд, ки ин писар расид. Ва чун бигуфтам ва модари ӯ истиксо⁵ кард, омадани ӯ бар ман чунон муҳаққақ гашт, ки гӯй мебинам, ки ӯ бор аз ҳар фурӯ меғирад».

Маро маълум шуд, ки он ҳама сахм-ул-ғайб бар дараҷаи толеъ ҳамекунанд ва ин ҷуз аз он ҷо нест.

¹ ачуза – зоҳиран ба маънии «духтар», ки имрӯз ба сурати «очиза» маъмул аст.

² Яъне: соли 511 (1117)

³ муҳаддарот – парданишинон, занон, духтарон

⁴ макнаа – сарбанди бузург, ки сару гарданро то шона мепӯшонанд.

⁵ истиксо – чустучӯ, баррасии дақиқ

Хикоят (5)

Маҳмуди Довудӣ¹ писари Абулқосими Довудӣ азим маътух² буд, балки мачнун ва аз илми нучум бештар ҳаззе надошт ва аз аъмоли нучум мавлудгирӣ донистӣ ва дар муқаввимияш³ ишқол буд, ки ҳаст ё на. Ва хидмати Амир Дод Абӯбакр ибни Масъуд⁴ кардӣ ба Панҷдеҳ⁵. Аммо аҳкоми ӯ бештар қариби савоб будӣ. Ва дар девонагӣ то ба дараҷае буд, ки худованди ман Малик-ул-чибол⁶ Амир Додро чуфте саги ғӯрӣ фиристода буд, саҳт бузург ва маҳиб⁷. Ӯ ба ихтиёри хеш бо он ҳарду сағ чанг кард ва аз эшон ба саломат бичаст.

Ва баъд аз он ба солҳо дар Ҳарӣ ба бозори атторон бар дуккони Муқрӣ Ҳаддои Табиб бо ҷамоате аз аҳли фазл нишаста будем ва аз ҳар чинс сухан ҳамерафт, магар бар лафзи яке аз он афозил бирафт, ки «Бузурго мардо, ки Абӯалии Сино будааст». Ӯро дидам, ки дар ҳашм шуд ва рағҳои гардан аз ҷой барҳост ва ситабр⁸ шуд ва ҳамаи амороти⁹ ғазаб бар вай падида омад ва гуфт: «Эй фалон, Бӯалии Сино кӣ будааст?! Ман ҳазор чандони Бӯалиам, ки ҳаргиз Бӯалӣ бо гурбае чанг накард, ман дар пеши Амир Дод бо ду саги ғӯрӣ чанг кардам». Маро он рӯз маълум гашт, ки ӯ девона аст. Аммо бо ин девонагӣ дидам, ки дар санаи ҳамса ва ҳамсаи¹⁰, ки султон Санҷар ба дашти Хузон¹¹ фуруд омаду рӯй ба Мовароуннаҳр дошт ба ҳарби Муҳаммадхон¹², Амир Дод султонро дар Панҷдеҳ мизбонӣ кард, азим шигарф. Рӯзи савум ба канори рӯд омад ва дар киштӣ нишаст ва нишоти шикори моҳӣ кард. Ва дар киштӣ Довудиро пеш хонд, то аз он чинс сухани

¹ Маҳмуди Довудӣ – зоҳиран, дар поёнтари асри XI (ва ибтидои асри XII) мези-стааст. Зеро падараш Абулқосими Довудӣ аз донишмандон ва адибони машҳури Ҳирот дар асри XI аст.

² маътух – беақл, девона

³ муқаввимӣ – тақвимгирӣ

⁴ Амир Дод Абӯбакр ибни Масъуд – шинохта нашуд. Имкон дорад, бо ин ки «Амир Дод» аз аълом буданаш зоҳиртар аст, ба сурати таркиби изофии «амири дод» – яъне, масъули адолати иҷтимоӣ, козиюлқуззот, вазири адлия низ хонда шавад.

⁵ Панҷдеҳ – ноҳияе маъруф дар Хуросон, ки аз навоҳии Марвруд ҳисоб меёфт. Дар сарҳади шимолии Афғонистон, андаке дар шимолу ғарбии қасабаи болои Мурғоб қарор дорад (Луғатнома, ҷ.4, саҳ. 5009).

⁶ Малик-ул-чибол – мурод Кутбиддин Муҳаммад аст, ки нахустин подшоҳи Ғӯрия буд.

⁷ маҳиб – тарсафкан, боҳайбат

⁸ ситабр – дурушт

⁹ аморот – аломатҳо, нишонаҳо

¹⁰ Яъне: соли 505 (1111)

¹¹ Хузон – деҳе дар канори Ҳирот

¹² Муҳаммадхон – мурод Арслонхон ибни Сулаймон аст, ки аз ҷониби Санҷар аморати Мовароуннаҳр ба ӯ гузошта шуда буд.

девонагона ҳамегуфт ва ӯ ҳамехандид ва Амир Додро сарех дашном додӣ. Як боре султон Довудиро гуфт: «Хукм кун, ки ин моҳӣ, ки ин бор бигирам, ба чанд ман бувад?» Гуфт: «Шаст баркаш!» Султон шаст баркашид, ӯ иртифоъ бигирифт ва соате биистоду гуфт: «Акнун дарандоз!» Султон шаст дарандохт. Гуфт: «Хукм мекунам, ки ин ки баркашӣ, панҷ ман бувад». Амир Дод гуфт: «Эй ночавонмард, дар ин рӯд моҳии панҷманӣ аз кучо бошад?» Довудӣ гуфт: «Хомӯш бош! Ту чӣ донӣ?» Мир Дод хомӯш шуд, тарсид, ки агар истиксо кунад, дашном диҳад.

Чун соате буд, шаст гарон шуд ва амороти он, ки сайде дарафтодааст, зоҳир шуд. Султон шаст баркашид. Моҳие саҳт бузург дарафтода буд. Чунонки, баркашиданд шаш ман буд. Ҳама дар тааҷҷуб бимонданд. Султони олам шигифтиҳо намуд ва алҳақ чои шигифтӣ буд. Гуфт: «Довудӣ! Чӣ хоҳӣ?» Хидмат карду гуфт: «Эй подшоҳи рӯи замин, чавшане хоҳам ва сипареву найзае, то бо Бовардӣ чанг кунам». Ва ин Бовардӣ сарҳанге буд мулозим дар сарои Амир Дод ва Довудиро бо вай таассуб буд, ба сабаби лақаб, ки ӯро «шучоъ-ул-мулк»¹ ҳаменавиштанд ва Довудиро «шучоъ-ул-хукамо»². Ва Довудӣ музоикат ҳамекард, ки ӯро чаро шучоъ менависанд. Ва онро Амир Дод бидониста буд ва пайваста Довудиро бо ӯ дарандохтӣ ва он марди мусалмон дар дасти ӯ дармонда буд. Филчумла, дар девонагии Маҳмуди Довудӣ ҳеч ишколе набуд.

Ва ин фасл бад-он овардам, то подшоҳро маълум бошад, ки дар аҳкоми нучумӣ чунун ва атаҳ³ аз шароити он боб аст.

Ҳикоят (6)

Ҳакими Мавсилӣ аз табақои мунаҷҷимон буд дар Нишобур ва хидмати хоҷаи бузург Низомулмулки Тӯсӣ⁴ кардӣ ва дар муҳиммот Хоҷа бо ӯ машварат кардӣ ва рою тадбир аз ӯ хостӣ. Мавсилро чун сол баромад ва футури куво⁵ зоҳир шудан гирифт ва истирҳои⁶ бадан паид омад ва низ сафарҳои дароз натавонист кард, аз Хоҷа истеъфо⁷

¹ шучоъ-ул-мулк – далери кишвар

² шучоъ-ул-хукамо – далери ҳакимон

³ атаҳ – камақл, девона

⁴ Низомулмулки Тӯсӣ – Абӯалӣ Ҳасан ибни Алӣ ибни Исҳоқ ибни Аббоси Тӯсӣ, вазири донишманди Салҷуқиён, ки сӣ сол (455-485/1063-1092) вазири намуд. Дар рушди илм хеле саҳм гузошт. Донишгоҳ ва мадориси зиёд бино кард, ки пас аз гузашти ӯ ба «Низомия» маъруф гардиданд. Соли 485/1092 ба шаҳодат расид.

⁵ футури куво – сутии нерӯҳо

⁶ истирҳо – заифу нотавон гардидан, сушт шудан

⁷ истеъфо – дарҳости канорагирӣ

хост, то ба Нишобур шавад ва бинишинад ва ҳар соле тақвимеву тахвиле мефиристад.

Ва Хоҷа дар домани умр¹ ва бақоёи зиндагонӣ буд, гуфт: «Тасйир бирон ва бингар, ки инҳилоли табиати² ман кай хоҳад буд ва он қазои лобуд(д) ва он ҳукми ногузир³ дар кадом таърих нузул хоҳад кард?» Ҳақими Мавсилӣ гуфт: «Баъд аз вафоти ман ба шаш моҳ». Хоҷа асбоби тарфехи⁴ ӯ бифзуд ва Мавсилӣ ба Нишобур шуд ва мураффаҳ бинишаст ва ҳар сол тақвиму тахвил мефиристод.

Аммо ҳар гоҳ, ки касе аз Нишобур ба Хоҷа расидӣ, нахуст ин пурсидӣ, ки: «Мавсилӣ чун аст?» Ва то хабари саломату ҳаёти вай меёфт, хуштабъу хушдил ҳамебуд, то дар санаи ҳамса ва самонина ва арбаъамиа⁵ ояндае аз Нишобур даррасид ва Хоҷа аз Мавсилӣ пурсид. Он кас хидмат кард ва гуфт: «Садри ислом вориси аъмор⁶ бод! Мавсилӣ колбуд⁷ холӣ кард». Гуфт: «Кай?» гуфт: «Нимаи моҳи рабеулаввал чон ба Садри ислом дод»⁸.

Хоҷа азим ранҷурдил шуд ва бедор гашт ва ба кори худ бознигарист ва авқофро⁹ сичил(л)¹⁰ кард ва идроротро¹¹ тавкеъ кард¹² ва васиятнома бинавишт ва бандагоне, ки дилфориғӣ ҳосил карда буданд, озод кард ва қарзе, ки дошт, бигузурид ва он ҷо, ки даст расид, хушнудкард ва хасмонро биҳиллӣ¹³ хост ва корро¹⁴ мунтазир бинишаст, то ки рамазон андар омад ва ба Бағдод бар дасти он ҷамоат¹⁵ шаҳид

¹ домани умр – охири зиндагонӣ

² инҳилоли табиат – аз ҳам пошидани ҷисм, аз кор афтодани аъзо

³ қазои лобуд(д) ва он ҳукми ногузир – мурод соати даргузашт ва марг аст.

⁴ тарфех – осудаҳолӣ

⁵ Яъне: соли 485 (1092)

⁶ вориси аъмор – дарёбандаи умрхо, дарозумр

⁷ колбуд – ҷисм, тан, қолаб

⁸ чон ба Садри ислом дод – чону умри хешро ба Садри ислом – Хоҷа Низомулмулк гузошт.

⁹ авқоф – вақфо; амволу амлоке, ки барои корҳои нек, ашхоси нек ва ниёзмандон махсус сохта мешавад.

¹⁰ сичил(л) кард – имзо кард

¹¹ идророт – молу маблағе, ки ба таври мураттаб дар муддати муайян ба касе дода мешавад; маош

¹² тавкеъ кард – мӯҳр намуд, тасдиқ сохт

¹³ биҳиллӣ – бахшиш, даргузаштан

¹⁴ корро – расидани маргро

¹⁵ он ҷамоат – мурод фидоёни исмоилия аст. Зеро Низомулмулки Тӯсӣ дар даҳуми рамазони 485/1092 дар наздикии Бағдод аз дасти онон ба шаҳодат расид. Дар раъси ин гурӯҳ Абӯтоҳири Арроқӣ қарор дошт ва ӯ аз шогирдони Ҳасани Саббоҳи Исмоилӣ буд.

шуд, анораллоху бурхонаху ва вассаъа алайҳи ризвонаху»¹.

Аммо чун толеъи мавлуд, расадӣ² ва кадхудой³ ва ҳайлоҷ⁴ дуруст буд ва муначчим ҳозику фозил, он ҳукм ҳароина рост омад. Ва ҳува аъламу⁵.

Ҳикоят (7)

Дар санаи ситта ва хамсумиа⁶ ба шаҳри Балх дар кӯи бардафурӯшон, дар сарои Амир Абӯсаъди Қарра Ҳоча Имом Умари Хайёмӣ⁷ ва Ҳоча Имом Музаффари Исфизорӣ⁸ нузул карда буданд ва ман бад-он хидмат пайваста будам. Дар миёни маҷлиси ишрат аз ҳуччат-ул-Ҳақ Умар шунидам, ки гуфт: «Гӯри ман дар мавзее бошад, ки ҳар баҳоре шамол бар ман гулафшон мекунад». Маро ин сухан мустаҳил намуд ва донистам, ки чун вайе газоф нагӯяд.

Чун дар санаи салосин⁹ ба Нишобур расидам, чаҳор сол буд, то он бузург рӯй дар ниқоби хок кашида буд ва олами суфлӣ аз ӯ ятим монда ва ӯро бар ман ҳаққи устодӣ буд.

Одинае ба зиёрати ӯ рафтам ва якеро бо худ бибурдам, ки хоки ӯ ба ман намояд. Маро ба гӯристони Ҳира¹⁰ берун овард ва бар дасти чап гаштам, дар пойиндевори боғе хоки¹¹ ӯ дидам ниҳода ва дарахтони амруду зардолу сар аз он боғ берун карда ва чандон барги шукуфа бар хоки ӯ рехта буд, ки хоки ӯ дар зери гул пинҳон шуда буд. Ва маро ёд омад он ҳикоят, ки ба шаҳри Балх аз ӯ шунида будам. Гиря бар ман афтод, ки дар басити оламу ақтори рубъи маскун ӯро ҳеч чой назире намедидам. Эзад, таборак ва таъоло, чои ӯ дар чинон кунод,

¹ Яъне: Худованд (дар рӯзи қиёмат) далел бар забонаш гузорад ва хушнудиаширо бар ӯ фароҳ созад.

² расадӣ – мушохидаи ҳаракоту ҳолоти сайёраҳо

³ кадхудо – ситорае, ки бар ҳайлоҷ ғолиб аст.

⁴ ҳайлоҷ – далеле, ки муначчимон ба кӯмаки он миқдори умри нафареро муқаррар менамуданд. Хайлоҷро панҷгона донистаанд, ки онҳо хуршед, моҳ, толеъ, сахм-ус-саодат, чузь-ул-ичтимоъ ё истикбол мебошанд.

⁵ Яъне: Ва Худованд донотар аст.

⁶ Яъне: соли 506 (1113)

⁷ Имом Умари Хаёмӣ – мурод Умари Хайём аст ва ҳамин забт (Хаёмӣ) дурусттар аст.

⁸ Ҳоча Имом Музаффари Исфизорӣ – муначчим ва риёздони бузург, ки бо Умари Хаёмӣ «Расади Чалолӣ»-ро тартиб дод. Кунияташро «Абӯҳотам» ва номи падарашро «Исмоил» донистаанд. Тахмин соли 437/1046 дар Исфизор (шаҳре дар байни Ҳирот ва Сичистон) ба дунё омадааст. «Ихтисори «Усул»-и Уқлидус», «Осори улвӣ», «Рисолаи шабакия» аз ҷумлаи осори ӯ мебошанд. Эҳтимолан, даргузашташ соли 513-515/1119-1121 ба вуқӯ пайвастааст.

⁹ Яъне: соли сиюм. Мурод 530 (1136) аст.

¹⁰ гӯристони Ҳира – номи қабристонест, ки зоҳиран дар беруни Нишопур будааст.

¹¹ хок – қабр

биманниҳи ва карамиҳи.

Хикоят (8)

Агарчи ҳукми хуччат-ул-Ҳақ Умар бидидам, аммо надидам ўро дар аҳкоми нучум ҳеч эътиқоде. Ва аз бузургон ҳеч кас надидам ва нашунидам, ки дар аҳком эътиқоде дошт. Дар зимистони санаи самона ва хамсуми¹ ба шаҳри Марв султон кас фиристод ба хоҷаи бузург Садруддин Муҳаммад ибни Музаффар², раҳимаҳуллоҳ, ки Хоҷа Имом Умарро бигӯй, то ихтиёре кунад, ки ба шикор равем, ки андар он чанд рӯз барфу борон наёяд.

Ва Хоҷа Имом Умар дар суҳбати Хоҷа буд ва дар сарои ӯ фуруд омадӣ. Хоҷа кас фиристод ва ўро бихонд ва мочаро бо вай бигуфт. Бирафт ва ду рӯз дар он кард³ ва ихтиёре некӯ кард ва худ бирафту бо ихтиёр султонро барнишонд. Ва чун султон барнишаст ва як бонг⁴ замин бирафт, абр даркашид ва бод бархост ва барфу дама⁵ даристод. Хандаҳо карданд. Султон хост, ки бозгардад. Хоҷа Имом гуфт: «Подшоҳ дил фориг дорад, ки хамин соат абр боз шавад ва дар ин панҷ рӯз ҳеч нам набошад». Султон биронд ва абр боз шуд ва дар он панҷ рӯз ҳеч нам набуд ва кас абр надид.

Аҳкоми нучум агарчи санъате маъруф аст, эътимодно нашоёд ва бояд, ки муначчим дар он эътимоди дуре⁶ накунад ва ҳар ҳукм, ки кунад, ҳавола бо қазо кунад.

Хикоят (9)

Бар подшоҳ вочиб аст, ки ҳар чо ки равад, надим ва хидматкор, ки дорад, ўро биёзмояд. Агар шаръро муътақид бувад ва ба фароизу сунани он қиём кунад ва иқбол намояд, ўро қарибу азиз гардонад ва эътимод кунад. Ва агар бар хилофи ин бувад, ўро маҳчур гардонад ва ҳавошии маҷлиси худро аз сояи ӯ маҳфуз дорад, ки ҳар кӣ дар дини Худой, азза ва чалла, ва шарияти Муҳаммади Мустафо, саллаллоҳу алайҳи ва саллам, эътиқод надорад, ўро дар ҳеч кас эътиқод набувад ва шум бошад бар хештану бар маҳдум.

Дар авоили мулки султон Ғиёс-уд-дунё ва-д-дин Муҳаммад ибни

¹ Яъне: соли 508 (1115)

² Садруддин Муҳаммад ибни Музаффар – писари Фаҳрулмулк Музаффар ибни Низомулмулки Тусӣ, ки пас аз шаҳодати падараш ба чоӣ ӯ вазири Санҷар гардид. Бо фармони Санҷар дар соли 511/1117 кушта шуд.

³ ду рӯз дар он кард – ду рӯз бар он машғул шуд ва сарф кард

⁴ як бонг – зоҳиран масофае, ки бонги одамай ё хурӯс то он масофа мерасад.

⁵ дама – тӯфоне аз барфи майда

⁶ эътимоди дур – эътимоди амик ва қавӣ

Маликшоҳ, қасими амирулмуъминин¹, наввараллоҳу турбатаху², малики араб Садақа³ исён овард ва гардан аз рибқай⁴ тоат бикашид ва бо панҷоҳ ҳазор марди араб аз Ҳилла⁵ рӯй ба Бағдод ниҳод.

Амирулмуъминин ал-Мустазҳир биллоҳ⁶ нома дар нома ва пайк дар пайк равон карда буд ба Исфаҳон ва султонро ҳамехонд. Ва султон аз мунаҷҷимон ихтиёр ҳамехост. Ҳеч ихтиёре набуд ва соҳиби толеъи⁷ султон роҷеъ⁸ буд. Гуфтанд: «Эй худованд! Ихтиёре намеёбем». Гуфт: «Бичӯед!» Ва ташдид⁹ карду дилтангӣ намуд. Мунаҷҷимон бигурехтанд.

Ғазнавиё буд, ки дар кӯи Гунбад дукконе дошт ва фолгӯй кардӣ ва занон бари ӯ шудандӣ ва таъвизи дӯстӣ¹⁰ навиштӣ. Илми ӯ ғавре¹¹ надошт. Ба ошноии ғулуме аз они султон ҳештанро пеши султон андохту гуфт, ки: «Ман ихтиёре бикунам, бад-он ихтиёр бирав ва агар музаффар нашавӣ, маро гардан бизан».

Ҳолӣ султон хушдил гашт ва ба ихтиёри ӯ барнишаст ва дувист динори нишобурӣ ба вай дод ва бирафт. Ва бо Садақа масоф кард ва лашқарро бишикаст ва Садақаро бигирифтуну бикуншт. Ва чун музаффару мансур ба Исфаҳон бозомад, фолгӯйро бинавохт ва ташрифи гарон доду қариб гардонид.

Ва мунаҷҷимонро бихонду гуфт: «Шумо ихтиёр накардед, ин ғазнавиё ихтиёр кард ва бирафтему Худой, азза ва чалла, рост овард, чаро чунин кардед? Ҳамоно, Садақа шуморо ришвате фиристода буд, ки ихтиёре накунед».

¹ қасими амирулмуъминин – шарик ва ҳамбаҳраи халифа

² Яъне: Худованд турбаташро равшан дорад.

³ Садақа – мурод Сайфуддавла Абулҳасан ибни Баҳоуддавла Абӯкомили Мансур аст, ки чаҳорумин амири хонадони Банӣ Мазид буд. Аморати Ҳилларо пас аз падараш дар ӯҳда дошт. Соли 501/1107 байни ӯ ва султон Муҳаммад ибни Маликшоҳ ихтилоф афтод ва он ба қатли Садақа анҷомид.

⁴ рибқа – банд, ришта

⁵ Ҳилла – шаҳре бузург байни Куфа ва Бағдод, ки «Ҷомийайн» номида мешуд. Сайфуддавла Садақа ибни Мансур нахустин нафарест, ки онро обод сохтааст (Муъҷам-ул-булдон, ҷ.2, сах.294).

⁶ ал-Мустазҳир биллоҳ – Абулаббос Аҳмад ибни Абдуллоҳ (Муктадӣ) ибни Муҳаммад ибни Қоим, ки бистухаштумин халифаи аббосӣ буд. Соли 470/1077 ба дунё омад. Баъд аз вафоти падараш, соли 487/1094 ба хилофат расид. Пас аз бисту чаҳор соли халифагӣ, соли 512/1118 дар Бағдод аз дунё рафт (ал-Аълум, ҷ.1, сах.158).

⁷ соҳиби толеъ – ситорае, ки дар бурҷи толеъ қарор дошта бошад.

⁸ роҷеъ – ҳолати ситорае, ки ҳаракати он бар хилофи тартиби сайру вазъи бурҷҳо ба назар ояд.

⁹ ташдид – саҳтгирӣ намудан

¹⁰ таъвизи дӯстӣ – тӯмори дилбастагӣ

¹¹ ғавр – умк

Ҳама дар хок афтоданд ва бинолиданду гуфтанд: «Бад-он ихтиёр ҳеч муначчим розӣ набуд ва агар хоҳад, бинависанд ва ба Хуросон фиристанд, то Хоча Имом Умари Хайёмӣ чӣ гӯяд?»

Султон донист, ки он бечорагон рост мегӯянд. Аз нудамои хеш фозилеро бихонду гуфт: «Фардо ба хонаи хеш шароб хӯр ва муначчими ғазнавиро бихон ва ўро шароб деҳ ва дар ғояти мастӣ аз ў бипурс, ки ин ихтиёр, ки ту кардӣ, некӯ набуд ва муначчимон онро айбҳо ҳамекунанд, сирри ин маро бигӯй».

Он надим чунон кард ва ба мастӣ аз вай бипурсид. Ғазнавӣ гуфт: «Ман дониستم, ки аз ду берун набошад: ё он лашкар шикаста шавад, ё ин лашкар. Агар он лашкар шикаста шавад ташриф ёбам ва агар ин лашкар шикаста шавад, кӣ ба ман пардозад?»

Пас, дигар рӯз надим бо султон бигуфт. Султон бифармуд, то коҳини ғазнавиро ихроҷ карданд ва гуфт: «Инчунин кас, ки ўро дар ҳаққи мусалмонон ин эътиқод бошад, шум бошад».

Ва муначчимони хешро бихонд ва бар эшон эътимод карду гуфт: «Ман худ он коҳинро душман доштам, ки як намоз накардӣ ва ҳар ки шаръро нашояд, моро ҳам нашояд».

Ҳикоят (10)

Дар шуҳури санаи сабъа ва арбаина хамсуми¹ миёни султони олам Санҷар ибни Маликшоҳ ва худованд – султон Ало-уд-дунё ва-д-дин² масоф афтод ба дари Ўбах³ ва масофи Ғӯр шикаста шуд ва худованд – султони машрик, халладаллоҳу мулкаҳу⁴, гирифтормашт ва худовандзода малики олими одил Шамс-уд-давлати ва-д-дин Муҳаммад ибни Масъуд⁵ гирифтормашт ба дасти амири исфаҳсолор Яранакӯши Ҳарива. Ва панҷох ҳазор динор қарор афтод, ки каси ў ба ҳазрати Бомиён⁶ равад ва

¹ Яъне: соли 547 (1152)

² Ало-уд-дунё ва-д-дин – мурод Ҳусайн ибни Ҳасани Ғӯрӣ аст, ки ба «Алоуддини Чаҳонсӯз» машҳур аст. Соли 504/1111 ба тахт нишаст. Пас аз се сол, ба сабаби Ҳироту Балхро тасарруф кардан, бо Санҷар қорзор намуд. Дар ин ҷанг гирифтормашт омад, аммо мавриди бахшиш қарор гирифт ва ба Ғӯр бозфиристода шуд. Соли 556/1161 аз дунё даргузашт.

³ Ўбах – аз деҳаҳои қанори Ҳирот. Дар манобеъ ба сурати «Авбах» низ сабт ёфтааст.

⁴ Яъне: Худованд давлаташро поянда созад.

⁵ Шамсуд-д-давлати ва-д-дин Муҳаммад ибни Масъуд – дувумин нафар аз подшоҳони Шансабонияи Бомиён, ки то соли 586/1190 дар ҳаёт будааст.

⁶ Бомиён – шаҳраке байни Балх, Ҳирот ва Ғазнин. Бо нисбат ба он Балхро «Бомӣ» – «Балхи Бомӣ» мехонанд. Дар миёни кӯҳе аст. Дар он кӯҳ ду бути бузург тарошида шуда, ки ба Сурхбут ва Хингбут маъруф аст (Муъҷам-ул-булдон, ҷ.1, саҳ.330; Лугатнома, ҷ.3, саҳ. 3715).

истехсоси¹ он мол кунад ва чун мол ба Ҳарӣ расад, он худовандзодаро итлоқ кунанд². Ва аз чониби султони олам ӯ худ мутлақ³ буд ва ба вақти ҳаракат кардан аз Ҳарӣ ташриф номзад карда буд.

Мани банда дар ин ҳол бад-он хидмат расидам. Рӯзе дар ғояти дилтангӣ ба банда ишорат фармуд, ки: «Охир ин гушоиш, кай хоҳад буд ва ин ҳимл⁴ кай бирасад?» Он рӯз бад-ин ихтиёр иртифоъе гирифтам, толеъ баркашидам ва мачҳуд⁵ ба ҷой овардам. Савум рӯз он суолро далели гушоиш буд. Дигар рӯз биёмадам ва гуфтам: «Фардо намози пешин кас расад». Он подшоҳзода ҳама рӯз дар ин андеша буд. Дигар рӯз ба хидмат рафтам, гуфт: «Имрӯз ваъда аст?» Гуфтам: «Оре». То намози пешин ҳам дар он хидмат биистодам. Чун бонги намоз баромад, аз сари зучрат⁶ гуфт: «Дидӣ, ки намози пешин расиду хабаре нарасид!»

Он подшоҳзода дар ин буд, ки косиде даррасид ва ин башорат дод, ки ҳимл оварданд, панҷоҳ ҳазор динор ва гӯсфанду чизҳои дигар. Иззуддин Маҳмуди Ҳочӣ – кадҳудои худовандзода Ҳусом-уд-давлати ва-д-дин соҳиби ҳимл аст. Ва дигар рӯз худовандзода Шамс-уд-давлати ва-д-дин хилъати султони олам бипӯшид ва мутлақ шуд ва ба зудтарин ҳоле рӯй ба мақарри иззи хеш ниҳод. Ва ҳар рӯз корҳо бар зиёдат аст ва бар зиёдат бод!

Ва дар ин шабҳо буд, ки бандаро бинавохт ва гуфт: «Низомӣ! Ёд дорӣ, ки ба Ҳарӣ он ҳукм кардӣ ва чунон рост бозомад? Хостам, ки даҳони ту пури зар кунам, он ҷо зар надоштам, ин ҷо зар дорам». Зар бихост ва даҳони ман ду бор пури зар кард ва гуфт: «Басе намедорад⁷, остин боз дор!» Остин боз доштам, пури зар кард.

Эзад, таборака ва таъоло, ҳар рӯз ин давлатро ба зиёдат кунод ва ин ду худовандзодаро ба худованд, малики муаззам⁸, арзонӣ дорад, биманниҳи ва карамниҳи.

*Таҳия ва тавзеҳи
Фаҳриддин Насриддинов*

¹ истехсос – чамъоварие, ки маъмулан бо зӯроварӣ ҳамроҳ аст.

² итлоқ кунанд – раҳо намоянд, озод созанд

³ мутлақ – озодшуда

⁴ ҳимл – бор. Мурод ҳамон панҷоҳ ҳазор динор аст.

⁵ мачҳуд – кӯшиш

⁶ зучрат – дилтангӣ

⁷ басе намедорад – барнамедорад, гунҷоиши кофӣ надорад

⁸ худованд, малики муаззам – мурод Фаҳриддин Масъуд аст, ки аввалин подшоҳ аз Ғурияи Бомиён буд. Ӯ падари мамдуҳи муаллиф – Ҳусомуддини Ғурий ва бародари Алоуддини Ғурий мебошад. Соли вафоташ дақиқ нест, аммо тибқи осори таърихӣ то соли 558/1163 дар қайди ҳаёт будааст.

САЙРУ-Л-ИБОД¹

Сифати нафси оқила ва ақли мустафод

Пирамарде латифу нуронӣ,
Ҳамчу дар кофарӣ мусалмонӣ.
Шармрӯю латифу охиста,
Чусту² нағзу шигарфу³ боиста⁴.
Замане⁵ аз замона хушрӯтар,
Кухане аз баҳор навбӯтар.
Ҳама дида даруни як сифаташ,
Ҳама дил ҳафт узву шаш чихаташ.
Гашта аз нур сафвати⁶ қидамаш,
Шонаи пушти оина шикамаш.
Сари офоқ буду пой надошт,
Илллати⁷ чой буду чой надошт.
Гуфтам: «Эй шамъи инчунин шабҳо
В-эй масеҳони инчунин бутҳо .
Ин чӣ фарру камолу волой-т?!
В-ин чӣ лутфу чамолу зебой-т?!
Гоҳ⁸ чӯеи пой чун ту тихист,
Хоки тира чӣ чои чун ту меҳест?!
Бас гаронмойву сабукборӣ
Ту, ки эй гавҳар аз кучо орий?»
Гуфт: «Ман бартарам зи гавҳару чой,
Падарам ҳаст кордори Худой.
Ўст, к-аввал натиҷаи қидам аст,
К-офтоби сапедаи адам⁹ аст.
Илллати ин сарою ин фарш ўст,
Шибҳати¹⁰ «Иставо ӯала-л-ӯарш»¹¹ ўст.

¹ Давом аз шумораи гузашта.

² чуст – чолок, чобук, чаккон

³ шигарф – ачиб, шавқовар, дар хубиву зебой беназир

⁴ боиста – лоик

⁵ заман – шакли дигари замон

⁶ сафват – баргузидагӣ

⁷ илллат – сабаб, боис

⁸ гоҳ – ин чо ба маънии тахт

⁹ адам – нестӣ, муқобили вучуд

¹⁰ шибҳат – мушобихат, ҳаммонандӣ

¹¹ Ишора ба ояти 55, сураи Аъроф (Ба дурустӣ, ки Парвардигори шумо он Худой аст, ки осмонҳову заминро дар шаш оӯз офарид, сипас бар Арш мустақар шуд...).

Арши ӯ поймоли ҳар дун нест,
 Фарши ӯ дастбофи¹ гардун нест.
 Ӯ ҳамебофад аз барои шумо,
 Дар фанои бако қабои шумо.
 Ман ба фармони ӯ бимонда замин²,
 Дар чунин турбату ҳавои афин³».
 Аз пай маслиҳат, на аз пай ҷаҳл,
 Монда дар банди як ҷаҳон ноаҳл.
 В-арна кай будӣ охир арзонӣ,
 Подшозодае ба сағбонӣ.
 Зишт набвад барои бозпасе,
 Ҳамнафас Ҷабраилеву мағасе.
 Аз ту пурсам, тавон буд андар тағ,
 Бо чунин яшк⁴ ҳамтавилаи сағ.
 Гуфтамаш: «Ҳеч ҳаст аз инҳо суд?»
 Гуфт: «Охир чӣ суд хоҳад буд».
 Козуриро зи дасти ҷӯке ур⁵,
 Юсуфиро зи ишқи муште кӯр?!
 Қадри Исо кучо шиносад хар⁶,
 Лаҳни Довудро⁷ чӣ донад кар?
 Гавҳаре дар ғубори раҳ монда,
 Юсуфе дар нишеби ҷаҳ монда⁸.
 Хуш кучо бошад, ар чи дорад зӯр,
 Зиндае бо ду мурда дар як гӯр?!»
 Ронд з-ин сон ҳазор нуктаи жарф⁹,
 Ки на савташ ба қор буд, на ҳарф.
 Гуфтам: «Эй хоҷаи суҳанпардоз,
 Дар суҳан ку-т ҳарфу ку-т овоз?»
 Гуфт, к:-«Ин рангҳо зи баҳри шумост,
 Ҳарфу овоз расми шаҳри шумост.

¹ дастбоф – порчае, ки бо даст бофта шудааст, матоъ

² замин – замингир, дармонда

³ афин – пӯсида, бадбӯ, гандида

⁴ яшк – дандони калон ва тези ҳайвоноти дарранда, ки дар пеш қарор дорад.

⁵ ҷӯке ур – гурӯҳе аз инсонҳои урӯну белибос

⁶ Ишора ба дарозгӯши Исо (а), ки аз моли дунё танҳо дарозгӯше дошт. Ин дарозгӯш ҳамеша ҳамроҳи Исо (а) буд ва дору надори ӯро аз ҷое ба ҷои дигар мебард.

⁷ Ишора ба он аст, ки Худованд Довудро (а) садои басо дилкаш, муассир ва нерӯманд иноят карда буд.

⁸ Манзур бо макри бародарон дар ҷоҳ мондани Юсуф (а) аст, ки қиссаи эшон дар сураи Юсуф баён гардидааст.

⁹ жарф - дақиқ

Ҳарфу савт¹ аз вилояти чаҳланд,
Ҳар ду дар садри илм ноаҳланд.
Аз шумо шуд чу шакли мӯй суҳан
В-аз шумо шуд сиёҳрӯй суҳан,
Ки ҳаме асли ӯ зи некӯй
Менабинед бе сияҳрӯй».
Эй ту аз зери ин кабудҳисор,
Дасти гул намуда пуштаи хор.
Роҳ сӯй маод² бояд тофт,
К-ин маош аз маод бояд ёфт.
Ҳар чи массоҳи³ ӯ шабу рӯз аст,
Зиштиомӯзу зиндагисӯз аст.
Сӯи шаҳри қидам⁴ қадам бигзор,
Хонаи устухон ба сағ биспор.
Бо харе дар маҷол⁵ чун бошӣ?
Бо саге дар чувол чун бошӣ?
Ҳар най, коҳдон чӣ хоҳӣ кард?
Сағ най, устухон чӣ хоҳӣ кард?
Аз наботӣ⁶, малак тавонӣ шуд
В-аз замин бар фалак тавонӣ шуд.
Даст дар домани ҳакиме зан,
Пой бар қуввати баҳимӣ зан.
Рағми мушти баҳимаву дадро,
Вораҳон ҳам марову ҳам х(в)адро.
Даст аз ин хурду хоб кӯтах кун,
Гом дарнех, ҳадис дар раҳ кун.
Тӯшаи ту дар ин раҳи нох(в)аш,
Чун шутурмурғ нест чуз оташ.
Оташе не, ки нотавонӣ аз ӯст,
Оташе, к-оби зиндагонӣ аз ӯст.
Ёр бошам, чу рой дорӣ ту,
Даст гирам, чу пой дорӣ ту.
Шохи ман гир, то баре гардӣ,
Пои ман бош, то саре гардӣ.
Ҳам бад-ин пой сарфароз шавӣ,
Ҳам бад-он дида чашмбоз шавӣ.

¹ ҳарфу савт - суҳан ва садо

² маод – охири чои бозгашт, охират

³ массоҳ – покунанда, азбайнбаранда; андозагиранда

⁴ қидам – қадим, ҳамешагӣ

⁵ маҷол – ҷой, мавзъ

⁶ Ин ҷо манзур аз хок офарида шудани инсон аст.

Ман бисозам чу мор пой аз дум,
 Ту надорӣ ду чашм чун каждум.
 Чун бидидам ба роҳи зарки¹ худаш,
 Ҳавдаче² сохтам зи фарки худаш.
 Сари худро буроки³ ӯ кардам,
 Чони худро вусоки⁴ ӯ кардам.
 Ҳар ду кардем сӯи рафтан роӣ,
 Ӯ маро чашм шуд, ман ӯро пой.
 Ӯ маро ёру вай маро мӯнис,
 Ману ӯ ҳамчу мохиву Юнис⁵.
 Рӯзи аввал, ки рух ба раҳ додем,
 Ба яке хоктӯда афтодем.

Сифати чавҳари хокӣ ва он чи натоиҷи ӯст

Хокдоне ҳавои ӯ нох(в)аш,
 Ниме аз обу ниме аз оташ.
 Тира чун рӯи зангиён аз занг,
 Сохташ ҳамчу чашми туркон танг.
 Гург дидам, фитода дар таку пӯй,
 Ҳама оҳандилу хумоҳанрӯй.⁶
 Андар ӯ як рама сағ осуда,
 Лаб зи мурдору рӯда олуда.
 Муш чун гурба тифлхор дар ӯ,
 Мор чун хук суфлхор⁷ дар ӯ.
 Гаҳ дар ӯ деви сағ савор шудӣ,
 Гоҳ каждум табиби мор шудӣ.
 Хук дидам, бар он гурӯҳ солор⁸,
 Амалаш андаку хуриш бисёр.

¹ зарк – макру хила

² ҳавдач – тахти равон, қачовае, ки ба асп ё шутур баста, ба дарунаш нишаста сафар мекунанд.

³ буроқ - асп

⁴ васоқ - хайма

⁵ Ишора ба қиссаи Юнус (а). Юнус (а) коре карда буд, ки мӯчиби сарзаниш ва маломат буд, зеро бе изни Парвардигораш ба сӯи дарё рафт ва савори киштӣ шуд. Чун худро дар об андохт, моҳие ӯро фурӯ бурд. Ӯ дар шиками моҳӣ, дар дили торикӣ дуо кард, ки: «Худое чуз Ту нест, поко, ки Туй, ман аз ситамкорон будам» (сураи Анбиё, ояти 78). Ин дуои Юнус (а) иҷобат шуд ва моҳӣ ба фармони Худованд ӯро аз шиками худ дар макони холи аз ободиву сабзӣ берун андохт.

⁶ хумоҳан – мураккаб аз хум ва оҳан. Санги саҳт тирарангест, ки ба сурҳӣ моил мебошад ва санги симоқ низ мехонанд. Дар қадим онро дар тиб ва ороиш кор мефармуданд; акик

⁷ сулфхор – пасмондахур, ифлосихӯранда

⁸ солор – сардор, пешво

Ходимашро чу вақти хон¹ будӣ,
Матбахӣ² дояи³ сагон будӣ.
Худ ба худ накши дев мекарданд,
Худ зи бимаш ғирев⁴ мекарданд.
Аз паи ишқ сурати «ло»-ро⁵,
Қиблае сохта чалипоро⁶

Сифати хаёли тира ва сифати бухл
Ҳама сар пеш дарфиканда чу чанг⁷,
Ҳама вопас раванда чун харчанг.
Ҳама дарвешу табла⁸ пурдинор,
Ҳама ноҳору⁹ хона пурмурдор.
Ҳеч ӯ бор-бори чандон не,
Хона пурустухону дандон не.
Баҳри он то чаро намояд ранг,
Ҳама бо сояи худ андар чанг.
В-аз паи он ки чун фишонад нур,
Ҳама аз офтобу маҳ ранчур.
Афъие¹⁰ дидам андар он маскан,
Як сару ҳафт рӯю чор даҳан.
Ҳар даме, к-аз даҳан баровардӣ,
Ҳар киро ёфтӣ, фуру х(в)ардӣ.

Сифати сурати марг ва фасоди табиат
Гуфтам: «Эй хоҷа, чист ин афъӣ?»
Гуфт: «К-ин нимкори Бӯяхӣ¹¹».
З-он ки ин мор қорвонхор аст,
Роҳ холӣ зи бими ин мор аст.
Бе ман ар даст ёфтӣ бар ту,
Низ нуре натофтӣ бар ту.

¹ хон – дастурхон, суфра

² матбахӣ - ошпаз

³ доя – парастор,

⁴ ғирев – доду фарёд, шӯру ғавғо, садои баланд

⁵ ло – на, не. Пайванди ду ҳарф «лом» ва «алиф» дар забони арабӣ, ки маънии инкор ва нафӣро мефаҳмонад.

⁶ чалипо – салиб

⁷ чанг – асбоби мусикие, ки сурати хамида дорад.

⁸ табла – сандуқча, зарфест маҳсуси дарвешон, ки бештар аз тӯрқадуи сарбурида дуруст менамуданд.

⁹ ноҳор – ношто, наҳорӣ накарда

¹⁰ афъӣ – мори калони заҳрдор

¹¹ Бӯяхӣ ба такозои вазн омада, шакли дурусти он Абӯяхё – куняи Азроил аст.

Ҳамчу ман зишту нох(в)ашат кардӣ,
 Мояи дарду оташат кардӣ.
 Ҳафт узват ба чор қаҳ додӣ?
 Чор чузват ба ҳафт маҳ додӣ.
 Бурдӣ ин афъӣ аз ту баҳраи хеш,
 Лек чун бо мани, аз ӯ мандеш.
 Ки яке нури ман бад-ӯ сади ӯст,
 Назари ман бад-ӯ зумурради¹ ӯст».
 Ин бигуфту ба тӯда руҳ бинмуд,
 Чун мар ӯро бидид афъӣ, мурд.
 Чун сагон пеши ӯ бихуфту бихафт,
 Роҳи моро ба дум бируфту бирафт.

Сифати сурати кина

Чун аз он кулба руҳ ба раҳ додем,
 Ба яке водӣ андар афтодем.
 Дев дидам бәсе дар он манзил,
 Чашм дар гардану забон дар дил.
 Дил чу коми Сиханд² пурсандон³,
 Тан чу коми наҳанг пурдандон.
 Ҳамчу моли ятим берун х(в)аш,
 Лек ҳангоми озмун оташ⁴.
 Оҳану санг ҳар яке бадранг,
 Дил пуроташ ба сони оҳану санг.
 Феълашон бо ҳама занад гуҳаре,
 Аз дарун теге, аз бурун сипаре.

Сифати сурати тамаъ

Чун аз он қавми бадкуниш⁵ рафтем,
 Ба дигар манзили ваҳиш⁶ рафтем.
 Девлохе⁷ бидидам аз дуда⁸,
 Қавме аз дуди дӯзах андуда⁹.

¹ зумуррад – ишора бад-ин нукта аст, ки мегуфтанд, чун зумуррад баробари дидаи афъӣ баранд, дидаи ӯ барояд ва битаркад.

² Сиханд – қӯҳест дар наздикии Табрез

³ пурсандон – бисёр саҳт

⁴ Ишора ба ояти 10-уми сураи Нисо, ки дар он омадааст: «Қасоне ки амволи яти-монро ба ситам меҳӯранд, чуз ин нест, ки шикамашонро аз оташ меанборанд ва ба оташи сӯзони чаҳаннам хоҳанд дар омад».

⁵ бадкуниш – бадқирдор

⁶ ваҳиш –бад, зишт

⁷ девлох – макони девон, чои девон

⁸ дуда - сиёҳӣ

⁹ андуда – пӯшидашуда, рӯйкашшуда

Ваҳшиёни сияҳ чу моғу¹ чу меғ²,
Ҳама бар теғи³ куҳ чу гавҳари теғ.
Ҳама сокин чу ҳисси беҳабарон,
Ҳама ҳайрон ба якдигар нигарон.
Ҳама пурбод ҳамчу нойанбон⁴,
Ҳамчун ӯ бо се гардану ду даҳон.
Капшиёне⁵ дар ӯ даванда ба так,
Сару думашон ба сони рӯбаху сағ.
Бодпаймою гар чу ною чу чанг,
Сарду зарду гарон чу мурдосанг⁶.
Ҳама сар чашм гашта наргисвор,
Ҳама тан даст раста ҳамчу чинор.
Ҳамчунон ҳар ду дар нишебу фароз,
Ҳар ду по карда пеши халқ дароз.
Гандабинони тезхашм ҳама,
Тирароёни хирачашм ҳама.
Дида пур хашмҳои ҳурматшӯй,
Рӯй пур дидаҳои рӯзичӯй.
Дидаҳошон ба ваъда ҳамчу нигин,
Обхуршон зи рӯй ҳамчу замин.
Як рама бошгунаву⁷ мадхуш,
Карда дар кор кафаш авратпӯш⁸.
Тани нозук ба сони най кардам,
То чунин пушта зери пай кардам.
Монда гаштам зи пою аз дида,
Шона нав буду мӯй жӯлида.
Пеш аз он, к-он тарик бибридам,
З-он ҷавонбахти пир пурсидам.
Гуфтам: «Ин хиттаро, ки пурхатар аст,
Ҳаст хасме?» Баланд гуфто: «Ҳаст».

¹ моғ – мурғобии сиёҳи ваҳшӣ, кашқалдоқ

² меғ – саҳоб, абри сиёҳу тира

³ теғ - кулла

⁴ нойанбон – яке аз олоти мусиқӣ аст. Ва он анбоне бошад, ки бар як сари он панҷае васл кардаанд ва он панҷа сӯроҳие чанд дорад. Он анбонро пурбод кунанд ва дар зери бағал гиранд ва хонанду раксанду навозанд (Бурҳони қотғъ).

⁵ капшӣ – бӯзина, маймун

⁶ мурдосанг – мурдорсанг гавҳарест, ки аз сурбсанг созанд ва дар мраморҳо ба кор баранд.

⁷ бошгуна – божгуна, вожгуна, чаппа

⁸ авратпӯш – зоҳиран ба маънии фӯта ва миёнбанд омадааст.

Сифати сурати бухл

Хасми ӯ хиндуест дурандеш,
 Хирафе¹ сад ҳазор солаш беш.
 Гарчи деҳқоние чунин дорад,
 Ҳучра дар чархи ҳафтумин дорад.
 Гарчи чалд² аст гоҳи деҳқонӣ,
 В-арчи чираст³ вақти чӯпонӣ.
 Лек чун дар каф оварад шохин,
 Рух туруш гардаду алаф ширин.
 Гандапирест тездасту ҳарун⁴,
 Зиштрӯю палидмоёву дун.
 Ҳамсачийят⁵ мизочи ӯ бо марг,
 Лек аз ӯ кори зиндагон бобарг⁶.

Сифати чавҳари об

Боз дандонканон аз он саҳро,
 Бирасидем то лаби дарё.
 Ман зи таррӣ дар он муҳиб мақар(р)⁷,
 Хушк мондам, чу роҳ дидам тар.
 Гуфт ҳамрах, ки: «Як сухан бишнав»,
 Он гаҳе дил қавӣ куну даррав.
 Гар ҳама роҳ Нил шуд ба дуруст,
 Гам махур, Мӯсиву асо бо туст⁸.
 Бо ту з-ин чо, ки макри бадхоҳ аст,
 З-ин се манзил се дев ҳамроҳ аст.
 Гар нахоҳӣ ҳаме мағокеро⁹.
 Банд барнеҳ се деви хокиро.
 Боядат гар ҳаме зи ғарқ амон,
 Ҳар чӣ з-ин қост, ҳам бад-ин чо мон
 Чун аз ин моя соф гаштӣ чуст,
 Он гаҳе пои ту саморӣ¹⁰ туст».

¹ хираф - парешонгуфтор

² чалд - чобук, кӯшо

³ чира - дастболо, ғолиб

⁴ ҳарун – саркаш, ноором, нофармон

⁵ ҳамсачийят – ҳамтабиат, ҳамсиришт

⁶ бобарг – пурҳосил, босамар, сармоядор

⁷ муҳиб мақар(р) - қароргоҳи боҳайбат ва ҳавлангез

⁸ Ишора ба қиссаи Мӯсо (а) аст, ки вақте лашқари Фиръавн таъқибаш мекард, ба дарёи Нил роҳ пеш гирифт. Чун бо асои хеш ба дарё зад, бо изни Худованд хушкӣ дар миёни об пайдо шуд ва лашқари Мӯсо (а) аз он даргузашт, аммо фиръавниён чун дар миёни дарё расиданд, дигарбора он роҳи хушкӣ мубаддал ба об шуд ва онон ғарқ шуданд.

⁹ мағок – чуқурӣ, гӯдол

¹⁰ саморӣ - қисме аз киштӣ

Дар сифати чавҳари бод ва он чи аз натоиҷи ўст

Ман чу аз пир нукта бишнидам,
Даршудам, як ҷаҳон ҷавон дидам.
Ҳама дар банду банд пайдо не,
Ҳама девонакешу шайдо не.
Ҳама бе огаҳӣ чу муш аз ход¹,
Ҳама сармаст ҳамчу шох аз бод.
Ҳама ранчуру ҳеч коре не,
Ҳама ҳаммолу² ҳеч боре не.
Ҳама ҳайрон, валекин аз илме,
Ҳама сокин, валекин аз ҳилме.
Ҳама Фиръавни шуми гарданкаш,
Зада нақбе зи об дар оташ.
Ҳама лаб баркушода ҳамчу садаф,
Ҳама сар дар китаф кашон чу кашаф³.
Ҳама харгӯши хуфтаи бедор,
Ҳама масруъ⁴ монда дар паи кор.
Танашон ҳамчу соҳати соҳил,
Дилашон ҳамчу ботини ботил.
Гарчи з-ин гуна пуршараҳ⁵ буданд,
Қобили нақшбанди шах буданд.
Ҳар наҳанге дар ў чу кӯҳ баланд,
Ҳама ҳокимкушу муҳаддисбанд.
В-он наҳангон дар ў ба амри хидев,
Менахӯрданд чуз фариштаву дев.
Чун гузаштам аз ин манозили хут,
Ўву ман ҳамчу Мӯсиву тобут⁶
Ман варо маркаб, ў маро мӯнис,
Ҳар ду пӯён чу моҳиву Юнис.
Чун аз он сӯйтар бурун рондам,
Хушк бар ҷойгаҳ фурӯ мондам.
З-он ки мар хаймаро таноб⁷ намонд,
Па йсипар пеши хоку об намонд.

¹ ход – боз, галевоч

² ҳаммол – боркаш

³ кашаф - сангпушт

⁴ масруъ – афтода, беҳуш афтода

⁵ пуршараҳ – ҳарис, озманд

⁶ тобут – ин ҷо ишора ба сандуке аст, ки гӯё ашъе аз Мӯсо (а) дар он будааст.

Банӣ Исроил дар корзор онро ҳамроҳи худ мебурдаанд ва бо он дар дилҳои Банӣ Исроил оромиву субот паид меомадааст.

⁷ таноб – банд ва ресмони хайма

Гуфтамаш: «Бар ҳаво шудан хатар аст,
Нест ин кори пой, кори сар аст.
Ваҳми¹ мо феъли пар² тавонад кард,
Пой дар кори сар тавонад кард».
Гуфт, к-: «Андар ту ростӣ з-инҳост
Кажии ту ҳам аз тарӣ бархост.
Мард чун тар шавад, чабон³ гардад,
Тир чун тар шавад, камон гардад.
Кӯҳ аз чӯби хушк дар гардад,
Каж кунад кӯдаке, чу тар гардад.
Мард то тар нашуд, наёрад ранг,
Оина тар шавад, ки гирад занг.
Ќузви инҳо ба кулли инҳо деҳ,
То шавӣ рост ҳамчу новаку зеҳ⁴.
Чун гумоне намонд ройи⁵ туро,
Пар барояд чу тир пойи туро».
Он чи ӯ гуфт, ҳамчунон кардам,
Пас аз он ҷойгаҳ равон кардам.
Руй додем сӯи боло зуд,
Ўву ман ҳамчу каргасу Намруд⁶.
Чун тамом ин тарик бибридам,
Он гаҳ аз пири хеш пурсидам.
К-«Ин вилоят кирост?» Гуфт: «Онро,
Ки барид⁷ асту пайк султонро».

(Давом дорад)
Таҳияи Мухлиса Нуруллоева

¹ ваҳм – ҳаёл, тасаввур

² пар- парвоз, паридан

³ чабон – тарсу, буздил

⁴ новаку зеҳ – тир ва камон

⁵ рой – фикр, андеша

⁶ Ишора ба лавҳае аз қиссаи Иброҳим (а), ки Намруд (подшоҳи замони Иброҳим) бо даъвои он ки Худои Иброҳимро (а) бидушад сандуке сохт ва чор каргасро бар он баста, ба чӯбе гӯштеро овозон кард. Каргасҳо аз ҳирси хӯрдани гӯшт ба осмон парвоз мекарданд. Намруд худ дар дохили он сандук қарор гирифта, тир аз камон ҳаво меод, то тираш ба Худои Иброҳим (а) бирасад. Намруд бо вучуди даъвои қудрат ва қувват дар ниҳояти қор аз захираи мағасе, ки дар димоғи ӯ даромад, ҳалок шуд.

⁷ барид – қосид, номарасон

ГУЛ ВА НАВРҶЗ¹

Ҳамди бисёр ва санои бешумор Худойро, азза ва ҷалла, ки ҳаҷдаҳ ҳазор оламро аз барои мушоҳидаи ҷамолу ҷалоли худ халқ кард ва дар ҳар оламе муносиби он олам аз ҷамолу ҷалоли худ зоҳир сохт. Ва ҳазрати Одамро, алайҳиссалом, аз ҳама баргузид ва синаи мубораки ӯро мазҳари ҷамолу ҷалоли худ гардонид. Қақавлиҳи таъоло: «*Ва лақад каррамно банӣ Одама ва ҳамалноҳум фи-л-барри ва-л-бахри*»². Ва ҳеч чиз намонд дар макмани ғайби илоҳӣ, ки илло дар синаи мубораки ӯ зоҳир сохт.

*Чу Одамро фиристодем берун,
Ҷамоли хеш бар саҳро ниҳодем.*

Сад ҳазор дуруд ва таҳияти бешумор бар ҳазрати саййиди аввалину охирин ҳазрати Муҳаммад расулуллоҳ, саллаллоҳу алайҳи ва саллам, ки ҳаҷдаҳ ҳазор оламро ба туфайли вучуди шарифи ӯ халқ кард, ки «*Лав лока ламо халақту-л-афлока*»³. Баъд аз он бар олу асҳоби кироми ӯ, ки роҳнамоёни роҳи дин ва пешвоёни олами яқинанд, бод!

*Пешвоёне раҳбин омаданд,
Гоҳу бегоҳ аз пайи ин омаданд.
Ҷони худро айни ҳасрат сохтанд,
Ҳамраҳи ҷон аҷзу ҳайрат сохтанд.*

Аммо баъд (1.б.), сабаби таълифи ин нусха он буд, ки ҳазрати

¹ Рисолаи «Гул ва наврӯз» аз ҷумлаи таълифоти пурбори орифи номвари тоҷик Хоҷа Аҳмади Косонӣ (тав. 865/1461 – ваф. 949/1542), маъруф ба Маҳдуми Аъзам ба ҳисоб меравад. Аз он сабаб, ки рисола дар айёми наврӯз ва шукуфтани гулҳои баҳорӣ ба қалам омадааст, чунин номгузорӣ шудааст. Муаллиф дар рисола кӯшида, то ҳақиқати баҳори дилро дар пайванд бо баҳори табиат таъкид намояд. Рисола андешаҳои ҷолиби тарбиявиरो доро буда, дар перохани баҳори маънавӣ пешкаши солиқони ҷодаи маърифат гардидааст. Матни рисола аз рӯи нусхаи хаттии «Мачмӯаи расоил»-и Хоҷа Аҳмади Косонӣ (барғаҳои 157-169), ки дар шумораи 2270 дар «Ганҷинаи дастхатҳои шарқии ба номи Абдулғанӣ Мирзоев» маҳфуз мебошад, омода гардидааст. Матни рисола аз ҷониби Абдуллоҳи Насафӣ дар таърихи 1059/1649 навишта шудааст. Шояд бори нахуст бошад, ки матн тасҳеҳ мепазирад ва манзури аҳли адаб қарор мегирад.

² Яъне: Ҷунонки сухани зерини Худованд ба он далолат дорад: «Ҳамоно фарзандони Одамро гиромӣ намудем ва ононро дар барру баҳр барнишондем» (сураи Исро, ояти 70).

³ Яъне: Агар ту намебудӣ, афлокро намеофаридем.

салтанатшиорӣ, мақбули ҳазрати Борӣ¹, мухлису муътақиди дарвешон, бал маҳбуби кулуби эшон, маҳрами асрори ниҳониро, зодаллоҳу таъоло зилола баракотихи ва ҳасанотихи ғало мафориқи чамиъи-л-фуқарои ва-р-раъийяти², баъд аз духул дар нисбати шарифи ин тоифаи алийя³, қаддасаллоҳу таъоло асрораҳум⁴, ва мушарраф шудани вучуди шарифи эшон ба боди наврӯзӣ, ки иборат аз нафасу назари шариф ва суҳбати латифи ин тоифаи алийя аст, ки беҳтарини аъмол аст ва мушарраф шудани эшон ба ҳолоту кайфиёт ва ба аъло мақомоти ин тоифаи алийя ва муовинат намудани эшон ҳамеи толибону фуқароро, алалхусус толибону фуқарои ин тариқро ва зибҳ додан⁵. Ва эшон ин нисбати шариф аз ин заифи камтарин, аз ходимони маҳдумон хост, ки аз шукри ин неъмат ба мӯчиби (ояти) каримаи «*Лаин шакартум лаазиданнакум*»⁶ нусхае нависад, то сабаби рушди толибон ва зиёдагии неъмату муҳаббати ҳазрати хон гардад, ин шоаллоҳу таъоло⁷.

*Шукри неъмат неъматат афзун кунад,
В-ар наёрӣ, аз кафат берун кунад.*

Қола-л-набиййу, саллаллоҳу алайҳи ва саллам: «*Игтаниму бардар-р-рабиъи фаиннаҳо таъмалу биабдоникум камо таъмалу биашҷорикум вачтанибу барда-л-харифи фаиннаҳо таъмалу биабдоникум камо таъмалу биашҷорикум*»⁸.

Ҳамгинонро маълум бошад, аз аҳодиси набавӣ зохиру ботин мурод аст. Ва он чи аз зоҳири ин ҳадиси шариф маълум мешавад, он аст, ки ганимат доред бодҳои баҳориро ва баданҳои худро аз ӯ мапӯшонед (2.а.), ки он мекунад бо баданҳои шумо, ки дар баҳорон бо дарахтҳои шумо мекунад. Яъне, дарахтон дар зимистон ба осори таҷаллии қаҳрияи илоҳӣ аз баргу бар холиву орӣ гаштаанд ва замин аз сабзаву раёҳин ва гулу сунбул хушк шуда. Ба муҷарради расидани боди баҳории осори лутфу раҳмати илоҳӣ, ҳама боз аз сар тозаву хуррам

¹ Борӣ – аз асмой хусной илоҳӣ аст, ба маънои офаранда ва холик.

² Яъне: Худованд абри караму ҳасаноти ӯро бар сари ҳамаи фуқарову ҷомеа пайвастагиву афзунӣ бахшад. Муроди муаллиф Убайдуллоҳони Шайбонӣ (ваф. 946/1539) мебошад.

³ алийя - баландмақом

⁴ Яъне: Худованд хокчояшонро поку обод дорад.

⁵ зибҳ додан – қурбонӣ намудан, гӯшти чорпоёнро садақаву хайр намудан

⁶ Яъне: «Агар шукр намоед, хатман (неъматро) ба шумоён бештар месозем» (сураи Иброҳим, ояти 7).

⁷ Яъне: Агар Худо бихоҳад.

⁸ Яъне: «Пайғамбар, дуруду саломи Худо бар ӯ бод, фармуда: «Боди баҳориро ганимат шуморед, ки он кореро, ки бо дарахтонатон мекунад, бо баданҳои шумо мекунад. Ва аз боди тирамоҳӣ бипарҳезед, ки он чизе, ки бо дарахтонатон мекунад, бо баданҳои шумо мекунад».

мегарданд ва дар ҳаракат меоянд, гунчаву гулу меваҳо батадрич дар эшон пайдо шудан мегирад. Ҳамчунин, ба мучарради расидани осори тачаллии лутфи илоҳӣ бо баданҳои шумоён, ки аз осори тачаллиёти қахрияи илоҳӣ тираву фисурда шудааст, гунчахову гулҳои мушоҳидот мешукуфонад ва меваҳои муойинот пайдо месозад.

Гуфт Пайгамбар, ки ёрон, зинҳор,

Тан мапӯшонед аз боди баҳор!

Он чи бо барги дарахтон мекунад,

Бо тану чони шумо он мекунад.

Бидон, эй толиби содиқ, ки мурод аз боди баҳорӣ, ки он ҳазрат, саллаллоҳу алайҳи ва саллам, фармуданд, ки ғанимат доред ва тан (ма)пӯшонед, метавонад бу¹, ки ба ҳақиқат иборат аз нафаси шариф ва суҳбати латифу зарифи ин тоифаи алийя бошад. Чунки нафаси шарифи эшонро низ ин хосият аст. Баъд аз расидани он ба замини дилҳои толибон, ин маонӣ, ки гуфта шуд ва сад ҳазор чандон аз маорифу ҳақоиқ дар дили эшон пайдо месозад. Аммо бидон, эй толиби содиқ, ки ин мавқуф аст аввалан бар он ки Ҳақ, субҳонаху, дар дилҳои толибон ба сифати иродат тачаллӣ фармояд ва ин дарди талаб дар эшон пайдо шавад ва кашад эшонро (2.б.) ба суҳбати шарифи ин тоифа. Чаро ки «ал-Муриду муродун»² гуфтаанд. Ва баъд аз пайдо шудани дар(ди) талаб дар ботини толибон ва кашидани эшон ба суҳбати шарифи ин тоифа ва мушарраф шудани замини дили эшон ба анфоси шарифи эшон ва сабз шудани шачараи таййиба³ дар замини дили солиқон, «кашаҷаратин таййибатин аслуҳо собитун ва фаръуҳо фи-с-самои»⁴ ба ҳукми ҳадиси «Хайру-л-аъмоли адвамуҳо»⁵, мудовимат намоянд ба суҳбати шарифи ин тоифа, то ҳар лаҳзаву ҳар замон ба баракаи анфоси шарифаи эшон шачараи таййиба сабзтару тозатар гардад ва батадрич ба он камоле, ки мебояд, бирасад. Чунки суннатуллоҳ⁶ чунин чорӣ шудааст, ки ҳама касу ҳама чиз батадрич ба тарбияи комили мукамил⁷ ба камоли худ бирасанд.

Ҳеч касро аз худ ангеze нашуд,

Ҳеч кас аз ҳеитан чизе нашуд.

¹ бу – бувад, бошад

² Яъне: Дар ниҳояти сулук мурид мурод (хосташуда) хоҳад шуд.

³ шачараи таййиба – дарахти покиза, ки таъбирест аз истикрори тавҳид дар қалб.

⁴ Яъне: «Чун дарахти покизае, ки решаҳои устувор ва шоҳаҳои сар ба осмон кашадааст» (сураи Иброҳим, ояти 24).

⁵ Яъне: Беҳтарини корҳо ҳамоноест, ки пайваста ва бардавомтар бошад.

⁶ суннатуллоҳ – қонуни илоҳӣ

⁷ комили мукамил – муршиди комил, ки метавонад муридро ба мақомҳои баланди ирфонӣ боло бубарад.

*Донаи ангуру тухми харбуза
То бари деҳқон нарафт, чизе нашуд.
То бурун н-оранд оҳанро зи санг,
Ҳеч оҳан ханчари тезе нашуд.
Ҳеч ҳалвой нашуд устоди кор,
То ки шогирди шакаррезе нашуд.
Номи Мавлоно нашуд «Султони шиқ»,
То гуломи Шамси Табрзӣ нашуд.*

Ҳамчунон ки касе хоҳад, ки шацаре ё наботеро ба камоле, ки мебояд, бирасонад, ўро замини муносиб мебояд созад, баъд аз он тухм дарбиншонад ва тарбияте, ки тааллуқ ба ў дорад, бикунад, валекин ба тарбияти ў ба камоле, ки мебояд, намерасад. Ҳақ, субҳонаху ва таъоло (З.а.), ба камоли инояту фазлу карам абру боду маҳу хуршеду фалакро низ мураббии ў мегардонад, то он камол ўро ҳосил шавад.

*Абру боду маҳу хуршеду фалак дар коранд,
То ту ноне ба каф ориву ба гафлат нахурӣ.
Ҳама аз баҳри ту саргаштаву фармонбардор,
Шарти инсоф набошад, ки ту фармон набарӣ.*

Ҳамчунин, бо вучуди ин ҳама файз ба воситаи абру боду гайраҳо бе тарбияти инсонии комили мукамил низ мумкин нест, ки ба камоли худ бирасад. Толибон низ ҳарчи гоҳе, ки мушарраф шуданд ба суҳбати шарифи ин тоифа ва анфоси эшон, ки муаббар¹ аст ба боди баҳорӣ, аввалан шацараи муҳаббат дар ҳаракат меояд ва батадрич ҳар лаҳза сабз ва тару тозатар мегардад, баъд аз он ба мартабаи шацарӣ мерасад, баъд аз он ғунчаҳо дар ў пайдо шудан мегирад, мушоҳидот дар ў шукуфтани мегирад ва меваҳои муойинот дар вай пайдо шудан мегирад ва батадрич ба ҳарорати анфоси шарифаи ин тоифа пухтан ва рехтан мегирад. Баъд аз он пири муғон, ки иборат аз ин тоифа аст, баъзе меваҳо, ки муносиби афшурдан аст, мефишорад ва хумҳое, ки дар хумхонаҳои ваҳдат аст, пур месозад ва мегузорад, то батадрич ба ҳарорати оташи муҳаббат дар шӯришу чӯшиш медарояд.

*Оташи шиқ аст, к-андар най фитод,
Чӯшиши шиқ аст, к-андар май фитод.*

Ва ба мартабаи искор² мерасад. Баъд аз он пири муғон қатра-қатра аз ин шароби муҳаббат (З.б.) дар коми чони толибон, ки дар маҷлиси шарифи ўянд, ба қадри истеъдоди эшон мечаконад.

*Хуми деринаи май пири ман аст, эй соқӣ,
Ҳар дамам файзи дигар мерасад аз ботини пир.*

¹ муаббар – таъбирёфта

² искор – беҳудӣ

Бидон, эй толиби содик, ки мурод аз ин шароби муҳаббат, ки гуфта шуд, ки мечаконад пири муғони ваҳдат, ҳар лаҳзаву ҳар замон бевосита аз олами боло бар ботини шарифи пир мерезанд. Ба қадри истеъдоди ҳар кас аз ин файз тақсим мекунад ва аз ин қисмат қуввате дар ботини пир пайдо мешавад, ки қобили файзи дигаре ақво аз ӯ мегардад. Ҳарчанд файз беш, истеъдод беш, ҳарчанд истеъдод беш, файз беш.

*Ҳамчунин мерав, ба поёнаш марас,
Дар чунин дарде ба дармонаш марас.*

Ва муболиғай анбиёву авлиё дар касрати ёрон аз ин чихат будааст. Чаро ки ҳарчанд ёр беш, файз беш, ҳарчанд файз беш, камол беш. Чунки камол дар касрати ёрон будааст. Анбиёву авлиё муболиға дар ин боб бисёр намудаанд.

*Ҳар набийе андарин роҳи дуруст,
Муъҷиза бинмуду ҳамроҳон бичуст.
З-он ки анбӯҳии ҷамъи қорвон,
Душманонро бишканад тегу синон.
Ҳосил ин омад, ки ёри ҷамъ бош,
Ҳамчу бутгар аз ҳаҷар ёре тарош.*

Қола-н-набиййу, саллаллоҳу алайҳи ва саллам: «*Игтаниму барда-р-рабиъи фаиннаҳо таъмалу биабдоникум камо таъмалу биашҷорикум*».

Бидон, эй толиби содик, ки баъд аз пайдо шудани дарди талаб, ки иборат аз таҷаллии илоҳӣ аст ба сифати иродат дар ботини мурид, беқарору беором (4.а.) сохт ӯро ва кашид ба суҳбати шарифи ин тоифаи алийя ва ё ин тоифаро ба суҳбати ӯ аз чихати шафқат ва тарбияти ӯ. Чунонки гуфтаанд:

*Гар давлати дарди дил туро даст диҳад,
Ё боди иродату талаб дар ту чаҳад.
Ё мӯйкашон туро бари шайх барад,
Ё шайх дуаспа рӯй сӯи ту ниҳад.*

Ба ҳар ҳол баъд аз мушарраф сохтани Ҳақ, субҳонаху ва таъоло, муридро ба суҳбати шарифи ин тоифа ва анфоси шарифи эшон, ки иборат аз боди баҳорист, ҳар лаҳзаву ҳар замон ҳолоту кайфият дар ӯ пайдо мешавад. Ба ҳукми ҳадиси «*Игтаниму ал-фураса фаинна фаваҳо гусас*»¹, фурсату суҳбати ин тоифаро ғанимат мебояд шумурд, то ба мурури айём бо нафаси оташсифати эшон меваҳои муоӣнонот пухтану рехтан гирад, ин шоаллоҳу таъоло.

¹ Яъне: Фурсатро ғанимат шуморед, ки аз даст додани он ҳасрати бисёреро дар пай дорад.

Бидон, эй толиби содиқ, агарчи Ҳақ, субҳонаху ва таъолоро, авсофи бениҳоят аст, аммо асли ҳама ин ду сифат аст: қабз, баст. Баст ба тариқи умум дар баҳорон зоҳир мешавад. Ҳамчунон ки ба нисбати замин ва дарахтон бастеву кушоде пайдо месозад, ба воситаи анфоси шарифаи ин тоифа ҳар лаҳза бастеву кушоде дар дили толибон мешавад.

Дигар бидон, ки ғаразу мақсуди Ҳақ, субҳонаху ва таъоло, аз хилқати башар, изҳори муҳаббати ҳудаш буд.

Ғараз аз ишқи туям чошнии дарди гам аст,

В-арна зери фалак асбоби танаъум чӣ кам аст.

Мурод аз дарди он шуъла, шуълаи оташи муҳаббат аст, ки (4.б.) ба воситаи пир аз таҳи дили толибон сар бармезанад ва месӯзад ҳарчи нишони ғайри маъшук аст.

Ишқ он шуъла-ст, к-ӯ чун барфурӯхт,

Ҳарчи ҷуз маъшук, боқӣ ҷумла сӯхт.

Ва иборат аз сидқ он шоҳбози ҳақиқист, ки ҳар лаҳзаву ҳар замон аз ошёнӣ дили солиқ парвоз мекунад ва мерасонад худро ба маҳбуби ҳақиқӣ, ки Ҳақ аст, субҳонаху ва таъоло.

Ишқро понсад пар асту ҳар паре

Аз фарози ари то таҳтассарӣ.

Бидон, эй толиби содиқ, ки ҳар шириниву хушӣ, ки дар ҳар замон аз суҳанони ин тоифа зоҳир шудаву мешавад, ҳама ширинии ишқ аст.

Гар ишқ набудиву гами ишқ набудӣ,

Чандин суҳани хуб, ки гуфтӣ, кӣ шунидӣ?!

Гар бод набудӣ, ки сари зулф рабудӣ,

Рухсораи маъшук ба оишқ кӣ намудӣ?!

Ва бидон, ки ишқ он шери шарзаест, ки дар бешаи дили солиқ медарояд ва мегурезонад ҳар шеру гургу рӯбоҳе, ки дар бешаи дили солиқ бувад, ки иборат аз нафс (аст) ва-ш-шайтону йафирру мин зилли Умар¹.

Мусалмонон, мусалмонон, маро туркест яғмоӣ,

Ки ӯ сафҳои шеронро бидарронад ба танҳой.

Ба пеши халқ номаи «ишқ», ба пеши ман «балои ҷон»,

Балову меҳнати ширин, ки ҷуз бо ӯ наёсоӣ.

Даҳони ишқ меҳандад, ду чашми ишқ мегиряд,

Ки ҳалво сахт ширин асту нопайдост ҳалвоӣ.

Ва бидон, ки иборат аз ишқ он майлу кашишест, ки мекашад ошиқро ба ҷониби маъшук.

¹ Яъне: Шайтон аз сояи Умар мегурезад.

*Гар кашиишест ногумон, то набарӣ ба худ гумон.
Пайки қабули мост он (5.а.), к-он сӯи мо-т мекашад.
Бош забуни ҳар фараҳ, то бикӯшоядат гираҳ,
Дард гузин, ки дард беҳ, к-он ба даво-т мекашад.*

Ва ин мақоми дарду сӯз аст. Сармояи саодате, ки мерасонад ошиқонро ба васли маҳбуби ҳақиқӣ, дард аст.

Бидон, ки ишқ он балову меҳнати ширине аст, ки чуз муҳиббони мачнун қадри он намедонанд. Ҳар ки дар ҳалқаи эшон набуда, хабар аз ин маънӣ надорад.

*Силсилаи мӯйи дӯст, ҳалқаи доми балост,
Ҳар ки дар он ҳалқа нест, гофил аз ин мочарост.*

Бидон, ки дард иборат аз он сӯзу аламе аст, ки аз фурқати маҳбуб оташсифат аз таҳи дили муҳиб сар бармезанад ва месӯзад ҳарчи нишони ғайри маҳбуб аст.

Бидон, ки дарди маҳбуб муҳибро хуштар аст аз ҳар хушӣ, ки дар дунёву охираст.

Заррае дарди Худо дар дил туро.¹

Бидон, ки шарафи инсон бар ҷамеи махлуқот аз ҷиҳати дард аст ва фазилати анбиёву авлиё бар яқдигар аз зиёдатии дард аст.

*Дард омад беҳтар аз мулки ҷаҳон,
То бихонӣ² мар Худоро дар ниҳон.*

Аз ин ҷиҳат, ҳазрати Расул, саллаллоҳу алайҳи ва саллам, фармуд: «*Мо фаззалакум Абубакр бикасрати салотин ва ло савмин, валокин бишайъин вақрин фӣ садриҳи*»³. Ва иборат аз он «шайъ» камоли дарду муҳаббат буд, ки оташсифат чигари муборакашро сӯхта буд, ки ҳарчи гоҳ, ки оҳе мекашид, ҳафт маҳалла бӯи чигари сӯхта мешуниданд.

*Ҳар оҳи чигарсӯз, ки аз сина барояд,
Дудест, к-аз ӯ бӯи каботи чигар ояд.*

Ва сармояи саодате, ки (5.б.) мерасонад ошиқони сӯхтаро ба васли маҳбуби ҳақиқӣ, дард аст.

*Сармояи саодати мо дарди ёр буд,
В-арна ба саъйи мо гираҳ аз қор қай қушуд.*

* * *

¹ Дар матн танҳо ҳамин як мисраъ омадааст. Асли он аз «Мантику-т-тайр»-и Аттор аст ва мисраи дувуми он чунин мебошад:

Беҳтар аз ҳарду ҷаҳон ҳосил туро.

² Ин ду калима аз асл афтода буд. Чун байти мазкур аз Мавлонои Румист, ин ҷо аз «Маснавӣ» барқарор гардид.

³ Яъне: Абӯбакр на бо намозу рӯзаи зиёд бар шумо бартарӣ ёфт, балки бо қизи гароне, ки дар синаи ӯ буд, ин манзалатро пайдо намуд.

*Васфи ишиқ ар ман бигӯям бардавом,
Сад қиёмат бигзарад в-ин нотамом.*

* * *

*Завқи нукта(й) ишиқ аз ман меравад,
Нақши хидмат нақши дигар мешавад.*

* * *

*Бас кунам, худ зиракнро ин бас аст,
Бонг ду кардам, агар дар деҳ кас аст.*

ал-Оқилу йакфиҳи-л-ишорату¹.

Қола Расулulloҳи саллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Иҷтанибу барда-л-харифи фаиннаҳо таъмалу биабдоникум камо таъмалу бишиҷорикум».

Бидон, эй толиби содиқ, ки мурод аз «барди хариф»² ба таҳқиқ метавонад нафаси сарди бедардону мункирон бошад. Чаро ки ба мучарради расидани нафаси шуми эшон, ба ҳар кас фисурдагиву тирагӣ пайдо месозад, ки аз рафтору кирдору аъмол бозмемонад. Иҷтиноб аз ӯ мебояд кард, наъзузу биллоҳи³.

Бо ҳар ки нишастиву нашуд чамъ дилат

В-аз ту нараҳид заҳмати обу гилат.

Зинҳор, аз он қавм гурезон мебош,

В-арна нақунад рӯҳи азизон бихилат.

Ҳамчунон ки ба нафаси сарди сармои зимистон, ки осори таҷаллии қаҳрияи илоҳӣ аст, дарахтон аз баргу бор мемонанд ва заминҳо аз сабзаву гулу раёҳин хушк мегарданд, ҳамчунин ба расидани нафаси шуми бедардону мункирон ба замини дили толибон, ҳама аз рафтору аъмоли нек боз мемонанд ва хушк мегарданд ва рафтори эшон пайдо месозанд. Чаро ки инҳо аблаҳонанд, мункиранд тариқи анбиёву авлиёро (б.а.). То тавонӣ аз суҳбати шуми эшон дур ва гурезон бош.

З-аблаҳон бигрез чун Исо гурехт,

Суҳбати аҳмақ басо хунҳо, ки рехт.

Бидон, эй толиби содиқ, ки ҳар дағдағаву хаёлу андеша, ки пайдо мешавад, аз луқмаву мусоҳибату мусоҳибон аст. Чаро ки одамиро қобилиятест, ки бо ҳар ки менишинад, ранги ӯ мегирад. Агар бо сулаҳову фуқарову ошиқон менишинад, аз қабилӣ эшон мешавад.

Бо ошиқон нишину ҳама ошиқӣ гузин,

Бо он ки нест ошиқ, як дам машав қарин.

¹ Яъне: Оқилро ишорате кофист.

² барди хариф – боди тирамоҳ

³ Яъне: (Аз ин) ба Худо паноҳ меоварем.

* * *

*Ёри голиб шав, ки то голиб шавӣ,
Ёри мағлубон машав ту, эй гавӣ¹.*

Наъзу биллоҳи, агар нишасту хост бо бадону фуссоку фуччор мекунад, аз қабилӣ эшон мешавад.

*(Бо)² бадон кам нишин, ки суҳбати бад,
Гарчи покӣ, туро палид кунад.
Офтобе бад-ин бузургиро
Заррае абр нопадид кунад.*

* * *

*Писари Нӯҳ бо бадон бинишаст,
Хонадони нубувватаи гум шуд.
Саги Асҳоби қаҳф рӯзе чанд,
Пайи некон гирифтӯ мардум шуд.*

Вақте ки донистӣ, ки ҳар сифат ки дар ту пайдо мешавад, аз ҳамнишинон аст, то тавонӣ аз суҳбати бадон дуру гурезон мебош.

*Дило, зи қайди ҳарифони беҳирад бигрез,
Ту мурғи зиракӣ, аз доми деу дад бигрез.*

Ва дигар бидон, ки ҳар фикру андешае, ки пайдо мешавад дар одамӣ, натиҷаи луқма аст. Луқма дар вучуди ту ба манзалаи тухм аст дар замин. Ҳар чӣ корӣ, ҳамон бардорӣ.

*Ҳар чинс, ки коштӣ, ҳам аз он чинс бидравӣ,
Гар неқмарди роҳӣ, бирав, тухми бад макор.*

Агар луқмаи таййиб³ дар замин бикорӣ, ҳамаи авсофи (б.б.) нек аз ту зоҳир мешавад, бо халқи Худо маоши⁴ неку некиҳо мекунӣ, тоату ибодату хайрот аз ту дар вучуд меояд. Наъзу биллоҳи, агар дар замин луқмаи ҳаром бикорӣ, ҳамаи авсофи бад мисли ҳикду⁵ ҳасад ва фиску фучуру зино ва ғайри инҳо сад ҳазор афъоли зишт аз ту ба вучуд хоҳад омад ва сад ҳазор тафрикаву парешонӣ дар дили ту пайдо хоҳад шуд.

*Тухми пароканда, ки дар гил бувад,
Тухми парокандагӣ дил бувад.*

То тавонӣ иҷтиноб аз инҳо бинамой ва иқбол⁶ ба барди рабеъ⁷, ки ба ҳақиқат иборат аз нафаси шариф ва суҳбати ин тоифаи алийя

¹ гавӣ – гумроҳ

² Ин калима аз қалами котиб афтода буд. Ин ҷо аз «Интихнома»-и Султон Валад барқарор гардид.

³ таййиб – покиза

⁴ маош – зиндагӣ

⁵ ҳикд – кина, адоват

⁶ иқбол – рӯй овардан

⁷ барди рабеъ – боди баҳорӣ

аст, бикун ва суҳбати шарифи эшон ва сармоџи саодат, ки умр аст, ғанимат шумор. *«Игтаниму ал-фураса фаинна фавтаҳо гусас».*

*Дамро ба ноз дору ғанимат шумор умр,
Онҳо, ки рафтаанд, хароби ҳамин даманд.*

Ва умри шарифи худро ҷуз дар хидмату мулозимати суҳбати шарифи эшон сарф накуни, ки бехтарини ҷамеи тооту ибодот суҳбати шарифи ин тоифаи алийя аст. Чунонки ҳазрати Мавлавии Румӣ, куддиси сирруху¹, мефармоџанд:

*Гуфт Пайгамбар Алиро: Эй Алӣ,
Шери Ҳаққӣ, паҳлавони пурдилӣ.
Лек бар шерӣ мақун ҳам эътимед,
Рав, нишин дар соџи нахли умед.
Ё Алӣ, аз ҷумлаи тооти роҳ,
Баргузин ту соџи хоси Илоҳ.
Ҳар касе дар тоате бигрехтанд,
Хештанро махласе² ангехтанд.
Ту бирав дар соџи оқил гурез,
То раҳӣ аз душмани пинҳонситез,
К-аз ҳама тоот инат беҳтар аст.
Сабқ³ ёбӣ (7.а.) бар ҳар он собиқ, ки ҳаст.*

Бидон, эй толиби содик, ки муроду мақсуди Ҳақ, субҳонаҳу ва таъоло, аз ҷамеи улум ва аъмолу афъолу кирдор ва зикру фикри бандаҳо ва халқ кардани эшон зуҳури муҳаббати худаш буд.

*Ғараз аз шиқи туџам чоиниши дарду ғам аст,
В-арна зери фалак асбоби танаџум ҷӣ кам аст.*

Масалан, агар шахсе илми аввалину охирин таҳсил кунад ва аъмоли аввалину охирин ба ҷой орад, бе хидмату мулозимат ва иродати ин тоифаи алийя ин саодат, ки мутаманно⁴ ҷамеъ (аст), аз киёсат⁵ маҳсули ӯ намегардад.

*Бе иноёти Ҳақу хосони Ҳақ,
Ғар малак бошад, сиёҳ астаиш варақ.*

Ва он камоле, ки мақсуд аст аз овардани ӯ ба дунё, хосили ӯ намешавад.

*Самту ҷуъу саҳару узлату зикри бадавом,
Нотамомони ҷаҳонро бикунанд кор тамом.*

¹ Яъне: Оромгоҳаш пок бод.

² махлас – ҷои халосӣ ва начот

³ сабқ – пешӣ, пешдастӣ

⁴ мутаманно – орзу, хосташуда

⁵ киёсат – зиракӣ, хушёрӣ, доноӣ

*Асли ин ҷумла камолот ба ҷуз муришд нест,
Пири соҳибдили комилсифати баҳрошом.*

Бидон, эй толиби содиқ, ки ғараз аз хилқати башар муҳаббати Раббулоламин аст. Хусули ин маънӣ ҷуз дар суҳбати комили мукамиле, ки ӯ ин маъниро аз комили мукаммили дигар гирифта бошад муъанъан¹ то ҳазрати Расул, саллаллоҳу алайҳи ва саллам, мумкин нест. Ва мурод аз ин тоифаи алийя ва пири соҳибдил он саодатман-дест, ки ба варзиши ин нисбати шариф дар суҳбати комили мукамил муддати мадид² тамом аз мақоми вучуду ҳастӣ берун омада, ба фанои атам(м)³, ки хоссаи ҳазрати Муҳаммад расулуллоҳ аст, саллаллоҳу алайҳи ва саллам, расида бошад.

*Бефанои (7.б.) мутлақи ҷазби қавӣ,
Кай ҳарими васро маҳрам шавӣ.*

Ва баъд аз он, Ҳақ, субҳонаҳу ва таъоло, ӯро маҳрами асрори худ сохта, ба вучуди мавҳуби⁴ ҳаққонӣ мушарраф гардонида бошад, ҳарчи мекарда бошад, ба он вучуди шариф мекарда бошад. Камо қола-л-набиййу, саллаллоҳу алайҳи ва саллам, ҳикоятан ғаниллоҳи таъоло: «*Бӣ йасмаъу ва бӣ йубсиру ва бӣ йабтишу*»⁵. Дар ин мақом буд, ки ба нисбати ӯ, саллаллоҳу алайҳи ва саллам, воқеъ шуд миналлоҳи таъоло: «*Мо рамайта из рамайта валокинналлоҳа рамо*»⁶.

*«Мо рамайта из рамайта» бе вай аст,
Ҳамчунин «қолаллаҳ»⁷ аз самташ⁸ бичаст.*

Бидон, эй толиби содиқ, ки фано бар се қисм аст: аввал фанои вучуди башарийят аст аз солиқ, баъд аз он фанои нафси солиқ ва баъд аз он фанои васфи солиқ. Қақавлиҳи таъоло: «*Вазкур раббака изо насита*» гайрака сумма насита нафсака сумма насита васлака»⁹.

¹ муъанъан – санад аз санад, иснод аз иснод. Мурод занҷираи ноқилони ахбор аст, ки матлабро аз устод ба устод то сарсанад мерасонад ва одатан ба сурати «фалон ған (аз) фалон» баён меёбад.

² мадид – дароз

³ фанои атам(м) – нестии комилтарин. Мурод маҳв гардидани тамоми сифоти башарии солиқ ба таври комил ва муттасиф шудани ӯ ба сифоти раббонӣ.

⁴ мавҳуб – атошуда, эҳдогардида

⁵ Яъне: Он гуна, ки Пайғамбар, дуруду саломи Худо бар ӯ бод, аз Худованд нақл намуда: «Бо Ман мешунавад, бо Ман мебинад ва бо Ман (ба даст) мегирад».

⁶ Яъне: Аз ҷониби Худованд, ки «Вақте ки андохтӣ, на ту андохтӣ, балки Худованд андохт» (матлаби иқтибосӣ аз сураи Анфол, ояти 17 аст).

⁷ Яъне: Худованд дар ҳоле, ки хомӯш буд, бар забонаш мегузошт, ки бигӯ.

⁸ самт (сумт) – хомӯшӣ

⁹ Яъне: Монанди ин сухани Худованд: «Он гоҳ ки Парвардигоратро фаромӯш намудӣ, ба хотир овар» (Яъне, чун) гайри худро, пас аз он худро, баъд аз он васли худро фаромӯш намудӣ, (ӯро ба ёд овар). Ҷумлаи иқтибосии дар оғоз қарор дошта, пораест аз ояти 24 сураи Каҳф.

Бидон, ки то солики тариқ ба варзиши ин нисбати шариф ин се нисбати фаноро тай накунад ва мушарраф ба вучуди мавхуби ҳаққонӣ нашавад, маҳалли он нест, ки аз мақоми такмилу иршод дам занад. Агар пеш аз инҳо, ки гуфта шуд, дам занад ва даъвои иршод кунад, қасди ҳалоки худ ва чамоате карда бошад, наъзу биллоҳи мин золика¹. Иборат ва золли музил(л)² ин шахс аст.

То ки ту дам мезанӣ, ҳамдам наӣ,

То ки мӯйе мондаӣ, маҳрам наӣ.

Бидон, эй толиби солик, омади суханон мавкуф аст бар кашида-ни кашанда.

Гар суханкаш ёбам андар анҷуман,

Чун гули садбарг (8.а.) рӯям дар чаман.

Агар кашандаҳо олиҳиммату оличанобу олиистеъдоданд, лочарам суханони олий аз олами боло бар қалби мунаввари ин тоифа мерезанд.

Ин сухан ширест дар пистони чон,

Бе кашанда хуш намегардад равон.

Чунки ин тоифа табибони ҳозики илоҳианд ва муридони маризони маънавӣ. Баъд аз назч³ ёфтани моддаи фосидаи маризон ва исхол ёфтани моддаи эшон, ки он нишони ғайру ғайрият аст ва мустаид сохтан худро ба шарбати шифои «*Ва нуназзилу мина-л-Қуръони мо ҳува шифоун ва раҳматун лилмуъминин*», ба воситаи паймонаи сухан ин шарбати шифо бар коми чони ҳар кас ба қадри истеъдоди ӯ мечаконанд, то шифои кул ӯро ба ҳосил ояд.

Сухан ба қоидаи ҳиммат ояд, эй воиз,

Ману фусуни муҳаббат, туву фасонаи хеш.

Чунки истеъдоди шарифи олиҳазрати салтанатшиорӣ мақбули ҳазрати Борӣ, дар ин замони хуш, ки маҳалли зуҳури осори таҷаллиёти латифаи илоҳӣ аст, қобилу мустаидди ин суханон шуда буд, ғолибан, ки Ҳақ, субҳонаҳу ва таъоло, бар ботини ин заиф рехт ва ин заиф низ он чи рехта буданд, ба воситаи ин нусха хостам, ки ба самъи шарифи эшон бирасонам. Чунки роҳи файз аввалан самъ аст. Мутаваққаъ⁴ аз мулозимон он аст, ки ин суханонро ба назар ва самъи қабул мутолиаву истимоъ намоянд, то маонӣ, ки дар зуруфи ин хуруф муваддаъ⁵ аст, ки иборат аз шарбати шифост, аз ин ду шохҷӯи файз, ки самъу

¹ Яъне: Аз ин ба Худо паноҳ мебарем.

² золли музил(л) – гумроҳи гумроҳгар

³ назч – пухтагӣ

⁴ мутаваққаъ – чашмдоштани, умедворӣ

⁵ муваддаъ – супурдашуда, ба амонат гузошта шуда

басар¹ аст, бар ҳавзи дил фурӯ резад (8.б.) ва шаҷараи таййиба, ки му-
род аз истеъдоди шарифи инсонист, тарбият ёбад ва мустаид гардад
бар файзе ақво аз он.

*Ту мустаидди назар шав, камоли қобили файз,
Ки мунқатеъ нашавад файз ҳаргиз аз файёз.*

Чаро ки ҳарчанд файз беш, истеъдод беш ва ҳарчанд истеъдод
беш, файз беш.

*Ҳамчунин мерав, ба поёнаш марас,
Дар чунин дарде ба дармонаш марас.*

Чунки ин суҳанон дар замони гулу наврӯз ба хотир омад, номи-
да шуд ин нусхари «Гул ва наврӯз».

Дигар бидон, ки гул бар меваи истеъдоди шарифи одаи суҳан
аст.

*Суҳан аз осмон фуруд омад,
Суҳан аз гунбади кабуд омад.
Гар будӣ гавҳаре варои суҳан,
Пас фуруд омадӣ ба ҷои суҳан.*

* * *

*Назми ман хосияте дорад аҷиб,
З-он ки ҳар дам беитар бахшад насиб².
Гар басте хондан муяссар гардадат,
Бешике ҳар бор хуштар оядат.
З-ин арӯси хонагӣ аз иззу ноз,
Ҷуз ба тадриҷӣ нафтад парда боз.*

* * *

*Бас кунам, худ зиракнро ин бас аст,
Бонг ду кардам, агар дар деҳ кас аст.*

Таммати-л-китоб биавни-л-Малики-л-Ваҳҳоб

*Тасҳеҳ ва тавзеҳи
Фаҳриддин Насриддинов*

¹ самъу басар – гӯшу чашм

² Аз он сабаб, ки котиб ақсари калимоти ин байтро аз қалам андохта буд, ин ҷо аз манбаи аслии он «Мантиқу-т-тайр»-и Аттот барқарор гардид.

РАВЗАТУ-Л-АНВОР¹

Дар сабаби тартиби ин назму сифати раёҳин

Хусрави машриқ чу алам баркашид,
 Бодаи лаъл аз қадаҳи зар кашид.
 Сурхгули субҳ дамидан гирифт,
 Шабнами сайёра чакидан гирифт.
 Боғи фалак равзаи анвор гашт,
 Адҳами шаб² молики динор³ гашт.
 Боди Хутан нофаи Тотор шуд,
 Саҳни чаман таблаи аттор шуд.
 Виси гуландом⁴ чу бар шуд ба бом,
 Мӯбади зарди фалакаш гашт ром.
 Қодири ховар шуд аз авранги⁵ зар,
 Нозири гул, чехри хур, оини х(в)ар.
 Румии рӯз оташи дил барфурӯхт,
 Зад нафасу хиндуи шабро бисӯхт.
 Чарх сари ҳуққаи гавҳар бибаст,
 Кӯҳи камаркаш камари зар бибаст.
 Гунбади шашравзани пирӯзахишт,
 Гашта дилафрӯз чу боғи биҳишт.
 Шери сипехрӣ⁶ шуда бар гург чир,⁷
 Соҳиби шер омада аз гург сер.
 Гашта насими сахарӣ мушкбез
 В-оҳуи мушкафкани шаб мушкрез.
 Оташи хур дар дили хоро гирифт,
 Боди сабо домани саҳро гирифт.
 Замзамаи булбулу бонги рубоб,
 Даст бароварда ба торочи хоб.

¹ Давом аз шумораи гузашта.

² адҳами шаб – (адҳам – сиёҳ, аспи сиёҳ) манзур сиёҳии шаб аст.

³ молики динор – соҳиби динор, сарватманд шудан дар назар аст; ин чо мақсад аз динор моҳ аст, ба манзури он ки моҳ ҳам мисли танга шакли гирда дорад.

⁴ Виси гуландом – (Вис номи маъшуқи Ромин аз достони машхури «Вис ва Ромин») ин чо манзур офтоб аст.

⁵ авранг – таҳти подшоҳон, таҳти подшоҳӣ

⁶ шери сипехрӣ – манзур бурчи панҷуми осмонӣ – Асад аст, ки қароргоҳи офтоб мебошад. Ё худӣ офтоб аст.

⁷ чир – мухаффафи чира – пирӯз, ғолиб, музаффар

Бӯи гулу боди саҳар ҳамнафас,
Мурғ бароварда хурӯши чарас.
Туғрали заррини¹ хури тезпар,
Байзаи байзои² маҳаш зери пар.
Ман шуда аз бодаи нӯшин зи даст
В-омада чун чашми бутон нимамаст.
Рух зи сиёҳи чу Хизир тофта
В-оби ҳаёт аз лаби чон ёфта.
Ҷомаи чон шуста ба қоми шароб,
Рафта дил аз парда ба бонги рубоб.
Боди баҳор омаду обам бибурд,
Дил суи бустон шуду хобам бибурд.
Бонг бар ин тавсани саркаш задам
В-оташи дил дар дили оташ задам.
Лаъли равон дар қадаҳ андохтам,
Қути дил аз хуни қадаҳ сохтам.
Хирмани тамкини маро ҳамчу бод,
Накхати боғ омаду бар бод дод.
З-оташи дил боз гирифтам чароғ
В-омадам аз гӯшаи хилват ба боғ.
Хайма задам ба лаби гулзор маст,
Дода ба мастӣ дили саркаш зи даст.
Гунча бихандид, чу рӯям бидид,
Бод барошуфт, чу оҳам шунид.
Мурғ бинолид зи овози ман,
Сарв биболид зи парвози ман.
Лолаи дилсӯхта дидам ба боғ,
Бар чигари сӯхта аз муҳри доғ.
Лолаузорон ба чаман тохта,
Барг сабӯҳӣ ба чаман сохта.
Гул шуда сузиву³ шақоик⁴ арӯс,
Хуни бати⁵ бода чу чашми хурӯс.
Мурғ ба дастон раҳи мастон зада,
Навбати наврӯз ба бустон зада.
Боди баҳор омада доманкашон,
Шох ба шӯҳӣ шуда гесӯфишон.
Хонда сипеҳр аз хати сабзи чаман,

¹ Манзур офтоб аст.

² байзо - сапед

³ сурӣ – як навъ гули сурх; гул сурӣ шудан ба маънои сурх шудани гул аст.

⁴ шақоик – лола

⁵ бат – суроҳӣ

Анбатаҳуллоҳу наботан ҳасан.¹
 В-омада бар ҳошияи лоззор,
 Сабза саводе зи хати сабзи ёр.
 Сунбули тар ходими райҳон шуда,
 Барги суман фарши гулистон шуда.
 Мурғи чаман боз наво сохта,
 Сарви сарафроз қад афрохта.
 Чун даҳани Виса дили ғунча танг,
 Чун рухи Ромин гули хайрӣ² ба ранг.
 Дар бари гулзор қабои суман,
 Дар сари гулнор ҳавои чаман.
 Барги суман хушназари бўстон,
 Саҳни чаман чун назари дӯстон.
 Хусрави гулро зи сари эҳтиром,
 Хор ғулومه шуда, сартез ном.
 Лолаи дилсӯхта мичмар ба даст,
 Наргиси сархуш қадаҳи зар ба даст.
 Шамъи баҳор омада бустонфурӯз,
 Уд шуда сунбулу гул удсӯз.
 Сабза Хизир гаштаву савсан Калим,³
 Хоки чаман кӯҳлу Масеҳо насим.
 Наштари хор арқами заҳҳоки гул,
 Соғари лаъл ашқари⁴ сурхоби мул.
 Ғамзазанон ғунчай гул бо суман,
 Хандакунон соғари мул⁵ бар чаман.
 Гулшани пурнарғиси нилуфарӣ,
 Гашта пур аз нағмаи қабки дарӣ.
 Булбулу гул Вомику Узро шуда,
 Шоху суман маҳду⁶ Масеҳо шуда.
 Дар ҳарамии лоларухони баҳор,
 Фохта барбатзану ной ҳазор.
 Хандаи боғ аз ҳаракатҳои бод
 В-оби равон силсилаи пой бод.
 Хун шуда мушки Хутан аз бедаи мушк
 В-омада бустон Хутану бед мушк.

¹ Яъне: Худованд онро бо парваридани некӯ бипарваронад.

² гули хайрӣ – гули зардранги хушбӯй

³ Калим – лақаби ҳазрати Мӯсо (а)

⁴ ашқар – аспе, ки ранги сурх дорад ё думу ёли он сурх аст.

⁵ мул – май

⁶ маҳд - гаҳвора

Гулшану гул равзаву ризвон¹ ба ҳам,
Сарву суман Рустаму дастон ба ҳам.
Ман ба насими саҳарӣ дода хуш,
Бар сухани мурғи чаман карда гӯш.
Хоки раҳи боди баҳорӣ шуда,
Ҳамнафаси булбулу сорӣ² шуда.
Ҷони мани сӯхтаи хастадил,
Дар нафаси сарди саҳар баста дил.
Бар лаби сарчашмаи ман ташнаро
Дам ба дам аз хуни чигар мочаро.
Ногаҳ аз анфоси³ насими баҳор,
Ёфт дилам бӯи сари зулфи ёр.
Ҷони маро муждаи чонон расид,
Дарди маро мояи дармон расид.
Сарви чамонам ба чаман бор дод
В-аз ду рухам нуру ду лаб нор дод.
Дар сухан аз писта шакаррез кард,
Нуқли суханро шакарomez кард,
К-эй нафасат накҳати дор-ул-қарор,⁴
Мурғи замират ба наво сад ҳазор.⁵
Чун гулу наврӯз расондӣ ба ман,
Боз ба наврӯз биёро сухан.
Гунчаи чонро ба табассум дарор,
Булбули дилро ба тараннум дарор.
Чашми маонӣ ба баён баркушой,
Гӯйи фасоҳат ба хирад даррабой.
Шамъи хур аз нури дарун барфурӯз,
Хирмани маҳ з-оташи хотир бисӯз.
Гарчи суханпарвари номӣ туй,
Муьтақиди назми Низомӣ⁶ туй.
Даргузар аз «Махзани асрор»-и⁷ ӯ,

¹ ризвон – хушнуд, розӣ

² сорӣ – (дар шакли сор ҳам меояд) парандае хурду сиёҳ ва холдор аст, ки овози хуш дорад.

³ анфос – чамъи нафас

⁴ дор-ул-қарор – бихишт

⁵ Яъне: Дили ту дар навохонӣ ба сад ҳазор (булбул) баробар аст.

⁶ Чамолиддин Абӯмуҳаммад Илёс ибни Юсуф мутахаллис ба «Низомӣ» (1140-тақ.1211), ки аз шоирони бузурги садаи дувоздаҳуми мелодӣ мебошад. Ӯ аввалин нафарест, ки дар адабиёти форсизабон «Ҳамса» суруд ва шоирони баъдӣ, аз ҷумла Хочу, ба пайравӣ аз ӯ ба сурудани «Ҳамса» пардохтаанд.

⁷ Номи нахустин маснавии Низомист, ки байни солҳои 1165-1173 иншо гардида

Баргузар аз чадвалу паргори ӯ.
 Хозини¹ махзан дили донои туст,
 Дар кафи меҳр оинаи рои туст.
 Хезу аз он парда навое бисоз,
 Бар хати он хитга сарое бисоз.
 «Махзани асрор»-и ҳақиқӣ-ш дон,
 «Равзаи анвор»-и илоҳӣ-ш хон.
 Ман чу шудам сайди ибороти ӯ,
 Гашт маро кашф ишороти ӯ.
 Аз назараш файзи бақо ёфтам,
 Куллии қонуни шифо ёфтам.
 Сайқалии оинаи чон шудам
 В-оинаи сурати чонон шудам.
 Гуфтамаш: «Эй сарви гулистони ноз,
 Чашми умедам ба чамоли ту боз.
 Чун ту бар ин дилшуда фармондеҳӣ,
 Чун накунам, ҳар чи ту фармон диҳӣ».
 Лек бишуд меҳри замирам зи тоб,
 Рӯй бипӯшид маҳам аз ниқоб.
 Гарчи сухан милки ямини² ман аст,
 Мулки сухан зери нигини ман аст.
 Шамъи саропардаи шоҳӣ дил аст,
 Балки назаргоҳи илоҳӣ дил аст.
 Ман чу надорам дилу дониш ба даст,
 Рафт зи дастам дили донишпараст.
 Дар хамаи ин ҳафтхами лочвард,³
 Беҳабар афтодаам аз дурди дард.
 Холами мулкат зи кафам дарфитод,
 Дод фалак тахти равонам ба бод.
 Ақли париваш бишуд аз доми ман
 В-аҳримани табъ нашуд роми ман.
 Ҳудҳуди фикрам ба ҳаво боз монд,
 Булбули табъам зи наво боз монд.
 Кас нарасонад хабаре бесухан,
 Аз бари Билқиси⁴ маонӣ ба ман.
 Гар шавадам пири хирад дастгир,
 Боз ситонам қалам аз дасти пир.

ва «Равзату-л-анвор»-и Хочу дар пайравӣ аз он навишта шудааст.

¹ хозин - хазинадор

² милки ямин – он чи ки танҳо ба як нафар тааллуқ дорад, моликияти як нафар

³ ҳафтхами лочвард – мурод сипеҳр аст.

⁴ Билқис – номи маликаи Сабо

В-ар ту ба ҳиммат назаре мекунӣ,
Аз раҳи лутфам гузаре мекунӣ.
Рӯй натобӣ зи мақолоти ман,
Нагзарӣ аз хайли¹ хаёлотии ман.
Сурати Хочу кунам аз дил бурун,
Заврақи маънӣ барам аз гил бурун.
Бар сари ҳастӣ қаламе даркашам
В-аз сари мастӣ рақаме баркашам,
К-он ки фароғат зи худаш ҳосил аст,
Эман аз ин манзили обу гил аст.

Мақолати аввал: Дар баёни ҳақиқати суҳан ва маротиби он

Эй дилат аз гулгули ҷон пурхурӯш,
Ҷон ба сафири суҳанат дода хуш.
Бар сари ин сарви ҷамони ҷаман,
Гар нашавад мурғи суҳан нағмазан.
Ақл ҷӣ донад, ки дар ин боғ кист
В-ин ҳама овозаву овоз чист?!

Шамсаи хотир чу баромад ба бом,
Ақли мудаббир² суҳанаш кард ном.
Фикри суҳанвар чу забон баркушод,
Шӯри суҳан дар дили доно ниҳод.
Ҳаст суҳан ахтари гардуни ҷон,
Нуни суҳан моҳии Зуннуни³ ҷон.
Чашми қалам абри кавокибнисор,
Мурғи суҳан бози малоикшикор.
Пардасароён, ки дам аз дил зананд,
Сози суҳан дар ҳарами гил зананд.
Шамъи суҳанро зи дил афрӯхтанд,
Мурғи забонро суҳан омӯхтанд.
Оби суҳан бар дари дил рехтанд,
Гарди хирад бар руҳи ҷон бехтанд.
Аз тарафи савт бурун тохтанд,
Бар гузари ҳарф камин сохтанд.
Гӯйи маонӣ ба суҳан бурдаанд,
Сайди амонӣ⁴ ба суҳан кардаанд.
Раҳши суҳанро ба хирад рондаанд,

¹ хайл – гурӯҳ, даста

² мудаббир – тадбиркунанда, соҳибтадбир

³ Зуннун – лақаби Юнус (а) яке аз пайамбарони Бани Исроил

⁴ амонӣ – хостаҳо, орзуҳо

Дарси хирадро ба сухан хондаанд.
 Теги суханро ба забон додаанд
 В-оби вай аз чавҳари чон додаанд.
 Лаъли забон шуд ба сухан обдор,
 Зулфи сухан шуд ба забон тобдор.
 Ҳаст сухан гавҳаре аз кони чон,
 Ҳаст гуҳар қатрае аз чашми кон.
 Табъи сухансанҷ кафи мӯсавист¹,
 Хони сухан моидаи исавист².
 Булбули Арш аст дили нағмасоз,
 Нафсаи³ руҳ аст дами дилнавоз.
 Хуни чигар лолаи боғи дил аст,
 Равшании дин зи чароғи дил аст.
 Оби ҳаёте, ки сухан номи ӯст,
 Он майи ноб аст, ки чон чоми ӯст.
 Аҳли маонӣ суханаш хондаанд
 В-аҳли баён аз суханаш мондаанд.
 Дар ҳарами қайсари қасри димоғ,
 Табъи дилафрӯз фурузад чароғ.
 Фокира⁴ ҳар дам, ки нафас баркашад,
 Нотиқа овози чарас баркашад.
 Холами дил муҳри сулаймонӣ аст,
 Мулкати Чам мулки сухандонӣ аст.
 Накди равон аст суханро саман⁵,
 В-ар ба ҳақиқат нигарӣ бесухан.
 Мо ҳама бурҷему сухан офтоб,
 Мо ҳама дурҷему сухан лаъли ноб.
 Буд сухан воситаи амри кун⁶,
 В-арна касе дам назадӣ аз сухун.
 Руҳ чу дар тан ба хилофат нишаст,
 Садрнишин шуд дили савдопараст.
 Ақл, ки иқлими раёсат кушуд,
 Бар дари дил чашми фиросат⁷ кушуд.

¹ Ишора ба яке аз муъҷизаҳои Мӯсо (а), ки дасти ӯ чун нур медурахшид.

² Ишора ба муъҷизаи Исо (а), ки ба дуои ӯ моида аз осмон фуруд омада буд.

³ нафса – як бор дамидан, як бор дам андохтан

⁴ фокира – андеша, фикрат, ақл

⁵ саман – баҳо, арзиш. қимат

⁶ Феъли арабии «кун» (чунин бош) аст. Баргирифта аз ояти 82 сураи Ё Син «кун файакун» – яъне, (мавҷуд) шав (гуфт Худо), пас (ҳастӣ ҳаст) бишуд.

⁷ фиросат – ақлу идрок ва доноӣ; илме, ки аз нишонаи мармузу пӯшида, ҳақиқати ашъу ашхос дарёфта мешавад.

Шуд ба сухан теғи забон дурфишон,
Гашт сухан гавҳари теғи забон.
Шамъи сухан дархури парвона нест,
Ганчи сухан лоиқи вайрона нест.
Табъи дурафшон чу барорад бухор,
Баҳри сухан мавҷ занад бар канор.
Ҷон нигар аз дил ба забон омада
В-оби ҳаёт аз лаби ҷон омада.
Аҳли сухан оби равонаш ниҳанд
В-аҳли хирад айни равонаш ниҳанд.
Мо, ки ҷаҳон вақфи сухан қардаем
В-аз ғами дил ҷон ба сухан бурдаем.
Бесухан аз баҳри сухан зодаем,
З-он ки ду олам ба сухан додаем.
Мазҳари ӯему бад-ӯ зоҳирем,
Манзари ӯему бад-ӯ нозирем.
Ҳозири ӯему зи худ ғоибем,
Бода парастему зи май тоибем¹.
Хез, ки лаб з-оби сухан тар кунем,
Шамъи равон з-оташи дил бар кунем.
Сарви сухан, к-аш чаман омад равон,
Баргузарад бесухан аз осмон.
Хонаи дил хонаи огоҳӣ аст,
Мулкати² ҷон мамлақати шоҳӣ аст.
Гар ту дар ин раҳ гузаре кардаӣ,
Дар руҳи маънӣ назаре кардаӣ.
Даст зи домони тасарруф бидор,
Сар зи гиребони тафаккур барор.
Олами ҷон бин шуда иқтои³ дил,
Ҷинси сухан дар кафи байӣои⁴ дил.
Фикр, ки шуд туғрали товуспар,
Бар сари нух байза⁵ фуру кард сар.
Мулки сухан мулкати Ҳочу шуда,
ӯ ҳама мо гаштаву мо ӯ шуда.

¹ тоиб - тавбақунанда

² мулкат – подшоҳӣ, салтанат

³ иқтоъ – пораи замин, ки аз ҷониби султон ба нафаре бахшида мешавад, то аз ҳисоби он зиндагӣ кунад; ин ҷо манзур молиқият аст.

⁴ байӣоъ – фурушанда, савдогар

⁵ Манзур нух қабати осмон аст.

**Ҳикояти тӯти, ки ба чӣ сурат порсиғӯ шуд ва ин
маънии беназир бознамудан**

Тӯтии хушнағмаи дастонсарой,
Умр ба сар бурда ба бустонсарой.
Рафт бурун субҳдам аз бӯстон,
Ройи сафар карда зи Ҳиндустон.
Чунки ҳавой шуда¹ пар баркушод,
Дар тарафи Форс асир уфтод.
Манзили худ дид ба чое аҷиб,
Дар қафасе тангу мақоме ғариб.
Ҳеч касаш ҳамдаму дамсоз не,
Ҳеч касаш маҳраму ҳамроз не.
Шӯри шакархандаи гул дар сараш,
Дар дили шӯрида ғами шаққараш.
Аз нафасаш форсиёнро тараб
В-аз суханаш форсиён баста лаб.
Нодирагӯе², ки сухансоз буд,
З-ӯ дари бустони сухан боз буд.
Оинааш бурд, баробар ниҳод
В-аз паси оина забон баргушод.
Қард дари гулшани таълим боз,
Гашт чу мурғи саҳарӣ нағмасоз.
Тӯтии хушхон чу назар боз қард,
Гӯш бад-он мурғи сухансоз қард.
Хушсухане ёфт тараннумсарой
В-омада дар оина суратнамой.
Дид дар ӯ накши дилорои хеш,
Шуд дилаш ошуфтаи симои хеш.
Қард тасаввур, ки зи Ҳиндустон,
Омадаш аз пай яке аз дӯстон,
То диҳад аз ҳамнафасонаш паём,
Ё магараш боз раҳонад зи дом.
Ҳар чӣ ба гӯш омадаш аз сӯзу соз,
Дод ҷавобаш ба ҳамон лаҳча боз.
Сурати худро дигаре мешумурд,
Мешуду роҳи дигаре месупурд.
Худ назар афкандаву худ дар назар,

¹ ҳавой шудан – паридан, парвоз қардан

² нодирагӯ(ӣ) – нуктагӯӣ, латифагӯӣ

Сомеу¹ қоил² худу худ беҳабар.
Нотикагӯ мурғи тараннумсарост,
Тӯтии он гулшани тӯтинамоист.
Ҳар чӣ дар ин парда кунад сози он,
Боз ба гӯш оядаш овози он.
Хеш кунад замзамаи рози хеш,
Хеш ниҳад гӯш бар овози хеш.
Тӯтии чон нутқи дилафрӯзи Ёст,
Лек суҳан дар суҳаномӯзи ўст.
Оинаи рӯйи ту омад сипеҳр,
Акси руҳи туст руҳи моҳу меҳр.
Ақл дар ин оинаи пурҳаёл,
Ҷуз ту набинад, ки намоӣ ҷамол.
Дар қафаси шашдари оинафом,
Ҳамчу ту як мурғ наҷфтад ба дом.
Ҳар чи дар ин нӯҳ қафаси обнӯс³,
Чун ту сарояд, набувад ҷуз фусӯс.
Ин суварӣ⁴ мухталифи ранг-ранг,
Ранги ту доранд дар ин дайри танг.
Чун ба ҳақиқат нигарӣ дар ҷаҳон,
Ин ҳама ранганду ту беранги он.
Даҳр ҳаёли ту намояд ба ту,
Нақши ҷамоли ту намояд ба ту.
Ҳар чӣ дар ин гунбади дастоннамоист⁵,
Замзамаи тусту ту гӯӣ садост.
Сурати худ бознадонӣ, ки кист?
Маънии худ бознахонӣ, ки чист?
Тӯтии чон мурғи суҳангӯйи туст
В-оинаи рӯйи ту ҳам рӯйи туст.
Гар ҳама ҷисманд, туй ҷони он,
В-ар ҳама ҷонанд, туй ҷони ҷон.
Хезу зи ҷон қиссаи ҷонон бипурс
В-аз дили Хочу хабари ҷон бипурс.

¹ сомеъ - шунаванда

² қоил – гӯянда

³ обнӯс – дарахте аст, ки чӯбҳои басо саҳти сиёҳранг дорад. Манзур аз «нуҳ қафаси обнӯс» афлок аст.

⁴ сувар – ҷамъи сурат, суратҳо

⁵ дастоннамо – афсонамонанд

**Мақолати дувум: Дар мақомоти авлиё ва сифати
муқаррабони ҳазрати улухият¹**

Шершикорон, ки дар ин бешаанд,
Ганҷфишонони гадопешаанд.
Воситаи икди бани одаманд,
Хизркудумони² масеҳодаманд.
Номваронанду зи ном эмананд,
Қуръачашонанду зи чом эмананд.
Бода парастанду зи май беҳабар,
Гӯш бар овозу зи най беҳабар.
Баҳри муҳитанду зи гавҳар малӯл,
Чархи баситанду³ зи ахтар малӯл.
Ҳам раҳу ҳам раҳраву ҳамраҳбаранд,
Ҳам маю ҳам сокию ҳам соғаранд.
Роҳравонанду дил аз роҳ дур,
Шоҳнишонанду рух аз шоҳ дур.
Ҳукм неву зери нигин мулки Чам⁴,
Оламиён зернишини алам.
Ҳеч неву ганчи Фаредун ба даст,
Даст неву домани гардун ба даст.
Сарви равонанду зи бустон барӣ⁵,
Ганчи равонанду зи вайрон арӣ⁶.
Рахт бароварда зи ғарқоби гил,
Рӯй бароварда ба меҳробии дил.
Сар чу қалам дар қадам андохта
В-оташи дил дар қалам андохта.
Машғалаи дудай⁷ Одам шуда,
Мардумаки дидаи олам шуда.
Рӯйи дил аз кавну макон тофта
В-аз дари дил нақди равон ёфта.
Тахт бар ин тахтаи ғабро⁸ зада,
Чарх бар ин чарҳаи хазро⁹ зада.
Рахш зи майдони азал тохта,

¹ улухият – Худой. Манзур Худованд аст.

² Хизркудумон – монанди Хизр хузуру кудуми онон баракатзо ва ҳаётбахш аст.

³ басит – паҳн, густурда

⁴ Чам – Чамшед-подшоҳи эронӣ

⁵ барӣ – пок, бениёз

⁶ арӣ – орӣ ва дур

⁷ дуда – дудмон, хонадон, хонавода, хеш, қабила, тоифа

⁸ тахтаи ғабро – замин

⁹ чарҳаи хазро – осмон

Гӯй ба чавгони абад бохта.
Сӯхта чун шамъу рух афрӯхта,
Сохта чун уду чигар сӯхта.
Роҳбари халқи чаҳон омада
В-аз назари халқ нихон омада.
Чун шаҳи ховар зи ҳади нимрӯз,
Ронда суи шом ба як ними рӯз.
Карда зи дил сурати пиндор ҳақ¹,
Ҳарфи яқин хонда зи тӯмори шак.
Хаставу аз ранҷ шифо сохта,
Беҳуду бо ёди Худо сохта.
Дар хама ин доираи дерпой,
Пой неву карда чаҳон зери пой.
Ҷумла ҳамӯшони хикоятсарой,
Мулкситонони вилоятнамой.
Роҳнавардони шикастақадам,
Розкушоёни фурубастадам.
Мевақашони сари бозори ишқ,
Ҷуръачашони дари ҳаммори ишқ.
Шоҳнишинони бисоти қидам²,
Роҳнишинони риботи³ адам.
Лолафурӯшони гулистони ноз,
Шуълафурӯзони шабистони роз.
Бодапарастони шароби «аласт»⁴,
Аз қадаҳи сармадӣ⁵ афтода маст.
Тахтнишинони чаҳони азал,
Рахт бурун бурда зи кӯйи амал.
Пардасароёни сарои вучуд,
Шаҳдфишон гашта ба базми шухуд.
Муътакифони⁶ ҳарами Кибриё,
Шуста зи дил сурати кибру риё.
Мунзавии⁷ масҷиди ақсои шавқ,

¹ ҳақ(к) – сутурдан, пок қардан

² қидам – деринагӣ, муқобили худус

³ рибот – қорвонсарой, сарманзили роҳ

⁴ Яъне: «Оё (Парвардигори шумо) нестам?!» Ишора ба аҳди аввалин, ки аз ҳар инсон қабл аз ҳузур дар саҳнаи зиндагӣ бо чунин суол паймону гувоҳӣ гирифта шуда буд. Ин матлаб дар аз ояти 172 сураи Аъроф омадааст.

⁵ сармадӣ – қовидонӣ

⁶ муътакиф – қасе, ки дар масҷид ё хонақоҳе доим машғули ибодат бошад, эътиқофқунанда

⁷ мунзавӣ - гӯшанишин

Чавҳарии¹ гавҳари бозори завқ,
 Муфтии нуҳ мадрасаи лочвард²,
 Сӯфии шашхонагаҳи солх(в)ард.
 Дида неву кавну макон дар назар,
 Бол неву мулки чаҳон зери пар.
 Бандаву озод зи иқболу чоҳ,
 Безару безор зи дайҳиму гоҳ³.
 Чанбари маҳ ҳалқаи даргоҳашон,
 Заркаши хур домани хиргоҳашон.
 Мулк неву навбати шоҳӣ зада,
 Тахт дар айвони илоҳӣ зада.
 Беҳабару боҳабар аз ҳар чӣ ҳаст,
 Сӯхтаву сохта бо ҳар кӣ ҳаст.
 Фориғ аз ин торами фирӯзахишт
 В-аз сақар⁴ озоду малӯл аз биҳишт.
 Абрсифат пардадару пардадӯз,
 Ҳамчу хур оташдилу оламфурӯз.
 Машриқу мағриб ба шабе тохта,
 Ҳарду чаҳон дар надабе⁵ бохта.
 Роҳ ба сар бурдаву гум карда пай,
 Буда зи май беҳуду нохурда май.
 Гуфта фалак-шон қамари бурчи гил,
 Хонда малак-шон гуҳари дурчи дил.
 Тоҷвари боргаҳи ҳашткоҳ,
 Соянишини шаҷари⁶ ҳафтшоҳ.
 Соири⁷ ин мазрааи шашдарӣ,
 Тоири⁸ ин боғчаи чанбарӣ.
 Тезпару беасар аз болу пар,
 Гармраву беҳабар аз пову сар.
 Хаймаи дил дар раҳи қурбат зада,
 Кӯси фараҳ бар дари қурбат⁹ зада.
 Рафта зи айвони малоик бадар,

¹ чавҳарӣ – гавҳарфурӯш, чавохирфурӯш

² Манзур нуҳ қабати осмон аст.

³ дайҳиму гоҳ – тоҷу тахт

⁴ сақар – чаҳаннам, дӯзах

⁵ надаб – гарав, шарт

⁶ шаҷар – дарахт

⁷ соир – сайркунанда, равон, қорӣ

⁸ тоир – паранда

⁹ қурбат – гирия, ғам, андӯх, дилгирӣ

Карда дар ин сабзароик¹ назар.
Тохта он хиттаи нухгӯйро,
Бохта ин муҳраи шашсӯйро.
Гоҳ бар ин тоқи муаллақ паранд,
Гоҳ дар ин сахни мутаббақ² чаранд.
Ташналабонанд, вале ғарқи об,
Ганҷ ба маъниву ба сурат хароб.
Эй ки дар ин чашма туй ошино,
З-оби равон беш мағӯ мочаро.
Хез, чу Хочу дари дил боз кун,
Дар раҳи чон пардаи дил соз кун.
Қиссаи ин чамъи парешон махон
В-ояти тақлид бар эшон махон.
Луъбати ин парда зи мардум бипӯш,
Манзили ин моҳ зи анҷум бипӯш.
Дар раҳи ирфон чу шудӣ роҳчӯй,
Маърифат аз «ман ӯарафаллоҳ»³ чӯй.

**Ҳикояти Саййид-ут-тоифа⁴ Чунайди⁵ ва Шиблӣ⁶, раҳматуллоҳи
алайҳимо⁷ ва манъ аз ифшои сирри рубубият⁸ ва ҷавоби он**

Саййиди ин тоифа, яъне Чунайди,
Он ки шудаш тоири тавҳид сайд.
Гуфт ба Шиблӣ, ки сари дурчи роз,
Бар сари минбар натавон гуфт боз.
Мо, ки навозандаи ин пардаем,
Сози дил аз парда ниҳон кардаем.
Даргузар аз шарҳи ишороти дӯст,
К-ин ҳама худ рамзу ибороти Ёст.
Қиссаи ӯ ҳочати тақрир нест

¹ ароик – чамъи арика, тахт; сабзароик – замин, дунё

² мутаббақ – табақа бар табақа

³ Яъне: Кӣ Худоро комилан шинохтааст?!

⁴ Яъне: Меҳтари қавм – лақаби Чунайди Бағдодӣ

⁵ Шайх Абулқосим Чунайди Бағдодӣ, мулаққаб ба Саййид-ут-тоифа, аз сӯфиёни машҳури садаи нухуми мелодӣ мебошад. Бештар дар Бағдод зистааст. Аз ин рӯ, ба нисбаи Бағдодӣ иштихор дорад. Асли ӯ аз Наҳованди Эрон будааст. Чун ӯ дар раъси сӯфия қарор доштааст, аксар сӯфиёни баъдӣ худро баҳраёб аз таълимоти ӯ шуморидаанд.

⁶ Абӯбакр Дулаф ибни Чаҳдар (Шиблӣ) аз сӯфиёни номии қарни нухуми мелодист. Ӯ соли 247/861 дар шаҳри Рай ба дунё омада, соли 334/946 дар Бағдод фавтидааст.

⁷ Яъне: Худованд ҳардуру ба раҳматаш бигирад.

⁸ рубубият – худой, муқобили убудият

В-ояти ӯ қобили тафсир нест.
 Сирри маонӣ зи баён кас наёфт,
 Илми ҳақиқӣ ба нишон кас наёфт.
 Шарҳи хидоят ба тасаллуф¹ махон,
 Дарси илоҳӣ ба такаллуф махон.
 Нағмаи ин мурғ зи дастон чудост,
 Гунчаи ин гул зи гулистон чудост.
 Ҳол на қол² аст, ки гуфтан тавон,
 Вачд³ на Начд⁴ аст, ки рафтан тавон.
 Дар назари ома чӣ кашфу чӣ кафш?
 Дар бари чухҳол⁵ чӣ чидду чӣ хафш⁶.
 Чадвали ваҳдат на ба мистар кашанд,
 Бодаи маънӣ на ба соғар кашанд.
 Хусрави тавҳид надорад сарир,
 Булбули таҳқиқ надорад сафир.
 Хонаи нокарда нашоҷд фурӯхт,
 Шамъи наёварда набояд фурӯхт.
 Аҳли равишро⁷ қадаме дигар аст,
 Каъбаи чонро ҳараме дигар аст.
 Бонги навое, ки зи ушшоқ хост,
 Пеши муҳолиф натавон гуфт рост.
 Шиблӣ аз он парда, ки мезад наво,
 Гуфт: «Манам пардаву пардасаро.
 Гӯяму худ гӯш ниҳам бар суҳан,
 Ҳаст касе дар ду чаҳон ғайри ман?»
 Исми ҳазор асту мусаммо⁸ яке,
 Донаи дур(р) беҳаду дарёе яке.
 Мавҷ, ки аз лучча нафас баргушуд,
 Ҳеч тавон гуфт, ки дарё набуд.
 Чашмаи хуршед чу бар чом тофт,
 Бодаи хуршеднамо ном ёфт.
 Моҳ гаҳе бадр бувад, гаҳ хилол,

¹ тасаллуф – лоф задан, лофзанӣ намудан

² қол – калом, суҳан

³ вачд – хушӣ, хушҳолӣ; ҳолати хушгузаронии солиқ дар тасаввуф, ки бо хурӯшу дастафшонӣ ҳамроҳ аст.

⁴ Начд – шахрест дар шимоли нимҷазираи Араб, ки муқобили Таҳома ҷойгир аст.

⁵ чухҳол – чамъи чоҳил, нодонон

⁶ хафш – сустӣ

⁷ аҳли равиш – солиқони роҳи Ҳақ

⁸ мусаммо – номидашуда, хондашуда

Рӯз гаҳ афзун шаваду гаҳ завол.
Нур надорад зи чароғ инфикок¹,
Хок шавад сангу шавад санг хок.
Шохи гиёҳ аст, ки гардад шачар
В-аз шачар аст он ки барорад самар.
Ман, ки аз ин ҳафт хуми лочвард,
Ҳеч надидам ба чуз аз дурди дард,
Оташи мастӣ зи дилам барфурӯхт,
Барқ заду хирмани ҳастӣ бисӯхт.
Зинда ба чононаму фориғ зи чон,
Мурда зи кавнайну чаҳон² аз чаҳон.
Шуд тани ман чоно танам пираҳан,
Чанд кашад пираҳанам бори тан?!
Ман ҳама гар ёр шудам, ёр ку?
В-ар ҳама гул гашт чаман, хор ку?
Он ки ман ӯ гаштаам оё кучост?
Чун ҳама ӯро шудаам, ӯ кирост?
Эй ки аз ин чашма наме ёфтӣ,
Кай талабидӣ, ки намеёфтӣ?!
Равзаи маънист бихишту ту хур,
Олами сурат зулумоту ту нур.
Шамъ на нур аст, вале нур аз ӯст,
Равза на хур аст, вале хур аз ӯст.
Ҳосили зулмот ба чуз нур нест,
Чашмаи ҳайвон зи Хизир дур нест.
Қисм равон асту равон аст қисм,
Исм мусаммову мусаммост исм.
Гуфтаи Хочу сухане дигар аст,
Булбули ӯ аз чамане дигар аст.

**Мақолати савум: Дар камоли маротиби башарӣ
ва фазилати навъи инсон бар соири ҳайвонот**

Эй ба хирад нозири нух боргоҳ
В-эй ба назар машриқи шаш коргоҳ.
Гулбуни чон хушназари боғи ту,
Лолаи дил сӯхтаи доғи ту.
Сайди ту ин туғрали товуспар³,

¹ инфикок – аз ҳам чудо шудан, чудошавӣ, дуршавӣ

² чаҳон – чаҳанда, зудгузаранда

³ Манзур аз «туғрали товуспар» дунё аст.

Муштарият Ҳурмузи ковусфар¹.
 Пайкари фитрат² зи ту чон ёфта,
 Олами хок оби равон ёфта.
 Дидаи хуршед ба рӯи ту боз,
 Бар кафи Нохид барои ту соз.
 Нух фалак аз хоки дарат як ғубор,
 Шаш чихат аз баҳри дилат як бухор.
 Шамъи саропардаи шоҳӣ туй,
 Гавҳари дарёи илоҳӣ туй.
 Қурси камар оинаи рӯи туст,
 Нофаи шаб ғолияи мӯи туст.
 Обфишони сари кӯят саҳоб,
 Машъалаафрӯзи раҳат офтоб.
 Ганчи маонӣ туву сурат тилисм,
 Қони ҳақиқӣ туву кавнайн чисм.
 Дидаи гардун чу ту мохе надид,
 Хусрави анҷум чу ту шоҳе надид.
 Бурчи маолӣ³ чу ту ахтар наёфт,
 Дурчи маонӣ чу ту гавҳар наёфт.
 Чун ба азал навбати ҳастӣ заданд,
 Пардаи хушёриву мастӣ заданд.
 Қуръаи чон бар гили дил рехтанд,
 Гарди вучуд аз адам ангехтанд.
 Шамъи басар бар гузарат доштанд,
 Лолаи чон дар чигарат коштанд.
 Чехраи субҳ аз дамат афрӯхтанд,
 Сураи «Нур»⁴ аз дилат омӯхтанд.
 Табли саҳар бар сари бомат заданд,
 Сиккаи хуршед ба номат заданд.
 Қисми ту шуд сарви равонро чаман,
 Мағзи ту шуд шамъи хирадро лаган.
 Каъбаи қурбат ҳарамии хоси туст,
 Фотиҳаи субҳ зи ихлоси туст.

¹ Ҳурмуз – номи дигар сайёраи Муштарист; Ковус – мухаффафи номи шоҳи дувуми силсилаи Каёнӣён Кайковус аст, ки машхуртарин шоҳони «Шоҳнома» ҳисоб меёбад. Дар замони салтанати ӯ муҳимтарин рӯйдодҳои ҳаёти қаҳрамонони ин асари безавол сипарӣ мешавад; Ҳурмузи ковусфар – яъне, ситорae, ки мисли шоҳ Ковус шукӯҳу ҳашамат дорад.

² фитрат – сирӣшт, табиат, сифати зотӣ, ниҳод, хилқат

³ маолӣ – баландиҳо, бузургвориҳо, мақомоти баланд

⁴ Номи сураи бисту чаҳоруми Қуръон, ки аз 64 оят иборат мебошад.

Дар садафи хукқаваш¹ чанбарӣ,
Ҳамчу ту набвад гуҳаре гавҳарӣ².
Ҳар халаф³, ки хилофат диҳанд,
Ҳукм бар иқлими латофат диҳанд.
Гар бизанӣ кӯси хилофат, равост,
З-он ки дар ин мулк хилофат турост.
Чатри ту нухқуббаи афлок бас,
Тахти ту ин тахтгаҳи хок бас.
Рояти роят⁴ чу барафронтанд,
Маҳчааш аз тосаки⁵ хур сохтанд.
Ҳайкали дил дар барат афкандаанд,
Шӯри хирад дар сарат афкандаанд.
Оби равон бар гилат афшондаанд
В-аҳли хирад қону дилат хондаанд.
Матлаи фитрат чу ту садре наёфт,
Чархи чибиллат⁶ чу ту бадре наёфт.
То ту дар ин боғ накардӣ диранг,
Дар гили абдоъ набуд обу ранг.
Пири фалак бе ту ҳузуре надошт,
Қони қаҳон бе ту суруре надошт.
Қуз ту касе Маҳдӣ⁷ ин маҳд кист,
Ғайри ту дар уҳдаи ин аҳд кист.
Ҳеч фалак чун ту гаронмоя нест,
Ҳеч малак чун ту сабуксоя⁸ нест.
Машриқи анвори иноят туй,
Нуқтаи паргори хидоят туй.
Сидра⁹ ниҳоле зи гулистони туст,
Зухра чароғе зи шабистони туст.
Қону қаҳон қону қаҳон хонадат,
Ҳоки вучуд оби равон хонадат.

¹ садафи хукқаваш – садафе, ки монанди сандуқчаи ҷавохирот пӯшида аст.

² гавҳарӣ – гавҳаршинос, гавҳарфурӯш

³ халаф – пасоянда, ворис, ҷонишин

⁴ рояти роят – байраки ройи ту

⁵ тосак – шакли мусағғари тос – ташт, лаган, коса

⁶ чибиллат – фитрат, табиат, сиришт

⁷ Маҳдӣ – номи имоми аҳли суннат ва ҷамоат, ки замони зуҳури Дачҷол пайдо мешавад.

⁸ сабуксоя – ба маънои тезраванда аст.

⁹ Сидра – шакли кӯтоҳшудаи Сидрат-ул-мунтаҳо, ки дарахтест дар осмони ҳафтум.

Ҳамчу ту сарве ба Ирам¹ кас надид,
Мисли ту мурғе ба ҳарам кас надид.
Ахтари ту дархури ин бурҷ нест,
Гавҳари ту лоики ин дурҷ нест.
Рӯзу шаб, эй хоча, дар ин коргоҳ
Чист ду мафтул² – сапеду сиёҳ.
Ҳуллатарозон³, ки тарозаш кунанд,
Баҳри ту кӯтоҳу дарозаш кунанд.
Чок занаш доману дар по фикан,
Дар лагадаш гиру ба саҳро фикан.
Шому саҳар зулмату нури туанд,
Қону хирад равзаву ҳури туанд.
Бандаи он маҳрухи қоду машав,
Саҳраи⁴ ин шоҳиди ҳинду машав.
Табъи туро нанги сабуксорӣ аст,
Раҳти туро айби гаронборӣ аст.
Қои ту қоест, ки он қой нест,
Рои ту роест, ки он рой нест.
Сураи тавҳид ту хониву бас
В-ояти тафрид⁵ ту дониву бас.
Боғи бихиштиву хирад ҳури ту,
Шамъи фалак⁶ муқтабас⁷ аз нури ту.
Шоми ту аз субҳ надорад асар,
Субҳи ту аз шом надорад хабар.
Нафсаи⁸ Ҳочу нафаси сармадист,
Биниши ӯ аз назари эзадист.
Ҳар кӣ дар ин роҳ қадам мезанад,
Дамдамаи мулки қидам мезанад.

(Давом дорад)

Таҳия ва тавзеҳи Баҳром Раҳматов

¹ Ирам – номи боғи афсонавиест, ки мутобиқи он подшоҳӣ яманӣ Шадлод онро бино карда будааст.

² мафтул – риштаи нозуки дурахшанда, ки маъмулан ба ранги нуқра ё тилоӣ барои музайян қардани либос ба қор бурда мешавад.

³ хуллатарозон – либосорояндагон, хайётон

⁴ саҳра – мусаххар; саҳра шудан – асир шудан, мақхур шудан

⁵ тафрид – фард шумурдан ва ягона донишгани Ҳудо; танҳо ва чудо шудан аз халоқ

⁶ шамъи фалак – манзур офтоб аст.

⁷ муқтабас – иқтибосшуда

⁸ нафса – дам, нафас, дамидан

ПАРЕШОН¹

Ҳикоят

Дарвешеро пурсиданд, ки: «Аз дунё чӣ хоҳӣ?» Гуфт: «Он ки ҳеч нахоҳам».

*Умеди айи мадор аз ҷаҳони бӯқаламун²,
Ки ҳар дамаи чу муханнастабиатон рангест.
Вале ту сахт аз ин гофилӣ, ки аз ҳар ранг,
Ҳаме чу марди муханнас³ ба доманат нангест.*

Ҳикоят

Амире асире бечораро ба ҷаллоде хунхора дод, ки вайро дар байгулае⁴ ба қатл расонад. Ҷаллод ба мӯчиби фармон вайро ба вайронае бурд, ки аз дидаи муханнасон беобтар буд ва аз хотири бекасон харобтар.

*Чунон байгуладаште одамикуи,
Ки нагзаитӣ дар он андеша аз ҳавл⁵.
Таъолаллаҳ⁶, бад-он сон ваҳшатангез,
Ки шайтон андар ӯ мегуфт «ло ҳавл»⁷.*

Алқисса, чун азму ҷазм⁸ кард, ки сарчашмаи шамшераш обе дар гулӯ фишонад ва оташи ғазаби султонро бад-он об фуру нишонад, бечора оҳе карду аз ҳар сӯ нигоҳе, гуфти он оҳ барке шуду дар хирмани вучуди ҷаллод афтод.

*Оҳи мазлум тири дилдӯзест,
Ки зи шастии қазо раҳо гардад.
Гар расад бар нишон, шигифт мадор,
Тир аз он шаст кай хато гардад?!*

Лочарам, беихтиёр банд аз дасту пой бечора баргирифт, ки эй

¹ Давом аз шумораи гузашта.

² бӯқаламун – он чи ҳолату рангаш зуд-зуд тағйир меёбад; порчаи абрешимии рангоранг, ки рангаш гуногун ба назар мерасад. Ин ҷо ба маънии нопойдор аст.

³ муханнас – номард

⁴ байгула – хароба, вайрона

⁵ ҳавл – бим, тарс, ҳарос

⁶ таъолаллаҳ – таъбире, ки дар ҳоли шигифтзадагӣ гуфта мешавад.

⁷ ло ҳавл – мурод ҷумлаи «Ло ҳавла ва ло қуввата илло биллоҳ» (Нест нерӯву қуввате магар Аллоҳро) аст, ки дар ҳоли тарс ва таачҷуб ба забон оварда мешавад.

⁸ ҷазм – тасмими чиддӣ

мискин сари хеш гир ва роҳи биёбон дар пеш, ки ман туро ба хуни худ харидам, чӣ агар ин маъниро бод ба гӯши султон расонад, сарам бар бод диҳад.

*Чавонмардӣ на он бошад, ки чун барқ,
Ба шаб дар корвон як дам дурахшӣ.
Чавонмардӣ бувад он дам, ки чун абр,
Ба кишти чони мискин об бахшӣ.*

Овардаанд, ки чаллод аз камзарфии¹ бисёр тарфе учбу пиндор намуда, сар ба чониби осмон кард, ки: «Худоё, чунонки ман бар ин мискин раҳм овардам, ту низ бар ман раҳм овар!» Ҳотифе овоз дод, ки: «Эй нодон, мо бар ту раҳм овардем, ки аз оташи дӯзахат халос кардем ва раҳм овардани ту вақте мусаллам аст, ки ўро аз марг халос кунӣ».

*Вақте ар раҳм оварад чаллод бар бечорае,
Бар ду кас раҳм оварад Парвардгор аз лутфи хос:
Ҳам бар ин раҳм оварад, к-аз қуштаниш бахшад амон,
Ҳам бар он раҳмат кунад, к-аз дӯзаҳаш созад халос.*

Ҳикоят

Соле ёд дорам, ки дар Шероз чунон зилзилаи азиме иттифоқ афтод, ки қасри тавонгарон аз бахти ҳунарварон фарсудатар шуд ва рӯи мучовирон аз мӯи мусофирон ғуборолудатар, ҳар сакфе остон шуд ва ҳар остоне осмон:

*Саҳни фалак шуд сиёҳ, баски зи габро²,
Гард ба гардуни гирдгард баромад.
Гашит ҳаво замҳарир³, баски зи ҳар сӯ,
Аз ҷигари гарм оҳи сард баромад.*

Қазоро пас аз ҳафтае, ки хоки иморатҳо шикафтанд, паймонаи шаробе, чун паймони ошикону имони содиқон дар зери гил дуруст ёфтанд.

*Мар он Худой, ки паймонаро ниғаҳ дорад
Ба зери хок чу паймони аҳли шиқ дуруст.
Зи рӯи сидқ, дило, гар ба коми шер равӣ,
Ба раҳравони тариқат қасам, ки ҳофизи туст.*

Ва ҳам дар он ҳафта шунидам, яке аз зарифон паймонаи маъхудо⁴ ба хонаи муҳтасиб бурд, ки: «Эй беинсоф, паймонаи шаро-

¹ камзарф – камакл, кӯтоҳакл

² габро – замин

³ замҳарир – сармои сахт

⁴ маъхудо – муайяну мукаррар

бе, ки Худованд покаш дар зери хок нигаҳ дорад, шикастанаш дуруст набошад».

*Паймонаи диле, ки Худояш нигоҳ дошт,
Пинҳон ба хоки колбади¹ ориф аз «аласт»².
Зоҳид шикасту гофил аз ин к-аз шикасти он,
Дар тоқи нуҳравоқи муаллақ фитад шикаст.*

Ва ҳам дар он ҳодиса истимоъ³ дорам, ки пире ҳафтодсоларо баъд аз ду рӯз аз зери хок зинда бароварданд. Агарчи амсоли ин ғароиб ва ашбоҳи⁴ ин аҷоибро бо қудрати Ҳақ, азза ва ғало, чои ҳайрат нест, чи бисёр дидаем, ки тифлони хурд бар лаби бомҳои рафеъ⁵ сар фурӯ бурда, дар чоҳҳои амиқ менигаранд, балки ҳар рӯзе дар бозору барзан, ки маҳалли издиҳоми марду зан аст, равонанд ва дар маъбар⁶ асбони тозӣ аз пайи лаъбу⁷ хокбозӣ давон, бо ин ҳама бе ҳеч ҳофизе маҳфузанд ва бе ҳеч лоҳизе⁸ малҳуз⁹.

*Кӯдаке ширхораро дидам
Бар лаби чоҳ, баркашидам оҳ,
К-эй аҷаб дояе надорад тифл,
К-аи нигаҳ дорад аз махофати¹⁰ чоҳ.
Ҳотифе гуфт ногаҳам аз гайб:
«Эй ки аз ҳоли худ най огоҳ.
Тифлро он касе нигаҳ дорад,
Ки туро дошт дар машина¹¹ нигоҳ».*

Ҳикоят

Дарвешеро гуфтанд: «Аз саноеъ чӣ омӯхтӣ?» Гуфт: «Онро, ки пешаи қаноат аст, чӣ андешаи саноеат аст?»

*Ҳар киро нимҷав қаноат ҳаст,
Аз ду олам надорад андеша.*

¹ колбад – қисм, ҷасад, бадан; қолаб

² аласт – ишора ба замоне, ки ханӯз қисму рӯҳи одамӣ ба ҳам набуданд ва Худованд ба таъбири «аласту» (оё Худои шумо нестам?!), аз онҳо суоли парвардигорӣ ҳеш намуд.

³ истимоъ – шунидан

⁴ ашбоҳ – монанд, назир

⁵ рафеъ – баланд

⁶ маъбар – гузаргоҳ

⁷ лаъб – бозӣ

⁸ лоҳиз – нигаҳдоранда, муроқибу нигаҳбон

⁹ малҳуз – мавриди тавачҷуҳ, нигоҳдошташуда

¹⁰ махофат – тарс, ҳарос, бим

¹¹ машина – раҳми модар

*Як шамар¹ обу як биёбон мӯр,
Як дирам сангу як чаҳон шиша.*

Ҳикоят

Мусалмоне кадхудои чуҳудонро ба ислом даъват кард. Чуҳуд гуфташ: «Эй азиз, чанде дигар тааммул кун, ки ҳолӣ бӯи мусалмонӣ дар маҳаллати мо афтода». Гуфт: «Чӣ гуна?» Гуфт: «Аз он ки чандест, ки пирони миллати мо бо ҳам муҷодала² кунанд ва ҷавонони маҳаллати мо бо ҳам мубодала³, ононро расми муораза⁴ дар пеш аст ва инонро суннати муоваза⁵ аз пас».

*Ранчи бевақту марги беҳангом,
Пешкори вабову тоъун аст.
Чун касе бемаҳал ба хаши ояд,
Зуд бигрез аз ӯ, ки маҷнун аст.*

Ҳикоят

Амире каримуттабъро⁶ лакнате дар забон буд, ки бархе калимотро мукаррар⁷ кардӣ. Аҳвалеро⁸ сити⁹ каромати ӯ ба гӯш расид, ба масъалат¹⁰ пеш рафт, ки агар дар ҳаққи ман неъмате мукаррар шавад, шукру ҳақгузории ман мукаррар шавад, чӣ як неъматро ду пиндорам ва ҳар якро шукре гузорам.

*Ба ҳар кас неъмате гар з-он фиристӣ,
Ки як раҳ шукри эҳсони ту гӯяд.
Пас аҳвал беҳ, ки ӯ ҳар неъматеро,
Ду бинад, шукри эҳсонат ду гӯяд.*

Овардаанд, ки амиро аз он сухан бағоят хуш омада, ба ходим гуфт, ки соилро даҳ-даҳ динор бидех. Ходим аз ин маънӣ гофил буд, ки он навъ сухан гуфтани оддии амир аст, соилро сад динор дод. Лочарам, аҳвалро аз ғароиби он аҳвол инбисоте¹¹ тамом бар дил торӣ

¹ шамар – обгир, ҳавзи хурд

² муҷодала – ситеза, кашмакаш; бо ҳам чидол кардан

³ мубодала – доду гирифт

⁴ муораза – муқобала, муҳолифат

⁵ муоваза – бо ҳам чизеро иваз ва доду гирифт намудан

⁶ каримуттабъ – саховатманд, соҳибкарам

⁷ мукаррар – чанд бор такрор намудан

⁸ аҳвал – олус, кажчашм, нафаре, ки чашмаш якеро ду мебинад.

⁹ сит – овоза, шуҳрат

¹⁰ масъалат – чизеро пурсидан

¹¹ инбисот – хурсандӣ, шодӣ

шуду¹ ин суханаш бар забон чорӣ: «Зихӣ Ҳакими ала-л-итлоқ², ки як умр амиреро лакнат³ диҳад, то рӯзе фақиреро мукнат⁴ диҳад».

*Ду сол талх нишонид шаробро дар хум,
Ки айши дилишуда вақте аз он шавад ширин.
Чӣ ганҷҳо, ки ниҳад зери хок, то рӯзе
Ба илтифоти вай аз масканат⁵ раҳад мискин.*

Шунидам вақте аҳвал ҳамегуфт, ки он чи ман дар чашм дорам, фалон амир бар забон дорад, яъне ман ду бинам ва ӯ ду гӯяд, лекин ин сифат дар бораи ман мӯчиби қадҳ⁶ аст ва дар бораи ӯ мӯчиби мадҳ⁷. Соҳибдиле ҳозир буд, табассуме кард, ки агар амир ба зарбу таъни ту забон мекушуд, маълум мешуд, ки дугӯй низ айб аст, чӣ дар он вақт ба ҷои даҳ дашном сад дашном мешунидӣ ва ба ҷои даҳ зарбат сад зарбат мечашидӣ, пас он чӣ моёи мадҳ аст, саховат аст, на лакнат.

*Маърифат шоиста бошад, в-арна дар сад умри Нӯҳ,
Кай ба тоат ҷоҳиле Нӯҳи паямбар мешавад.
Номи Яздонро мукаррар чун намоёд орифе,
Дар танаиш ҳар зикри номе рӯҳи дигар мешавад.
В-ар қунад номаи мукаррар ҷоҳиле аз рӯи ҷаҳл,
З-ӯ ҳаме безориш Яздон мукаррар мешавад.*

* * *

*Онро, ки ганҷи маърифати Қирдугор ҳаст,
Бе ихтиёр зикри Худо сар қунад ҳаме.
В-онро, ки нест маърифате, зикри Қирдугор
Аз рӯи ихтиёр мукаррар қунад ҳаме.
Он зикр баҳри Ҳақ қунад, ин як зи баҳри халқ,
Кай ин дуру Худой баробар қунад ҳаме.*

Ҳикоят

Фақире забон ба шукри амире боз карда буд ва беҳуда гуфтан оғоз ниҳода, ки: «Рӯзгоре Худо ба балои фақрам мубтало кард ва оқибат худовандам аз он бало раҳонид». Соҳибдиле ин сухан бишниду гуфт: «Зихӣ бешарм, ки фақро ба Худо нисбат диҳад ва ганоро ба

¹ торӣ шуд – ғалаба кард

² алалитлоқ – мутлақ, бидуни қайд, хос

³ лакнат – сактаву халал дар забон

⁴ мукнат – сарват

⁵ масканат – бечорагӣ

⁶ қадҳ – айб, таъна

⁷ мадҳ – сугудан

банда, усру¹ ниқматро² аз Холик донад ва юсру³ неъматро аз махлук».

*Ҳар гуноҳе, ки худ қунад ҷабрӣ,
Ҳамаро аз Ҳудой донаду бас.
В-ар аз ӯ хайре иттифоқ афтад,
Бар гушояд ба шукри нафс нафас.*

Ҳикоят

Қоҳиле ба расми таҳаттуку⁴ тамасхур аз девонае пурсид, ки: «Шаб дар кучо хусбӣ?» Тезӣ дод⁵. Гуфт: «Эй бадбахт, оқилонро чунин ҷавоб диҳанд?» Гуфт: «Оре, нашунидаӣ, ки: «Каллиму-н-носа ғало қадри ӯқулиҳим»⁶.

*Боадаб бош, эй бародар, хоса бо девонагон,
Худ мағӯ, к-ӯро набошад баҳра аз фарзонагӣ.
Эй басо донои комил, к-аз пайи рӯпӯши халқ,
Рӯзу шаб бар хеш бандад ҳолати девонагӣ.*

* * *

*Ҳар он киро, ки ба вайрона бинӣ, эй фарзанд,
Мағӯ зи рӯи тамасхур, ки ҳаст девона.
Магар на орифу омӣ тамом муттафиқанд⁷,
Ки ганҷро набувад ҷой ҷуз ба вайрона.*

Ҳикоят

Дар фасли тамузе⁸, ки саҳраи саммо⁹ аз ҳарри самум¹⁰ чун қабзаи мум гудохтӣ ва самандар аз фарти илтиҳоб¹¹ худро дар об андохтӣ, ҷавоне ба Бағдод мерафт, бо пире дучор шуд. Гуфт: «Аз кучо меоӣ?» Гуфт: «Аз Бағдод». Гуфт: «Дар он ҷо корат чӣ буд?» Гуфт: «Арақ кардан».

*Дар тамузи шиқ, к-аз ҳарраи битобад замҳарир,
Хез, к-аз Бағдоди ҳоҷат боргаҳ берун занӣ.
В-арна чандонат арақ бар чеҳрагон резад зи шарм,
К-аз тарӣ ҳардам ҳазорон таъна бар Ҷайҳун занӣ.*

¹ уср – душворӣ

² ниқмат – укубат, азоб

³ юср – осонӣ

⁴ таҳаттук – пардадарӣ, изҳори айби дигарон

⁵ тезӣ дод – боди шикамро раҳо кард

⁶ Яъне: Бо мардум ба қадри фаҳмашон ҳарф бизанед.

⁷ муттафиқ – ҳамоҳанг, вофиқ

⁸ тамуз – моҳи аввали тобистон

⁹ саҳраи саммо – санги саҳт

¹⁰ ҳарри самум – боди сӯзон, боди гарми ҳалоккунанда

¹¹ фарти илтиҳоб – шиддати гармиву сӯзиш

Ҳикоят

Гадое бар дари хонаи мунъиме¹ рафт ва чандон, ки риштаи тамаъ печ дод, ҳечаш надод. Агар пораи ноне суол кард, сақаташ² гуфтанд, ки ба даккаи хаббоз³ рав ва агар муште биринч талаб намуд, барошуфтанд, ки ба дуккони раззоз⁴ шав ва агар лахте гӯшти хом хост, лаънаш карданд, ки ин чо маслах⁵ нест ва агар бархе таоми пухта талабид, задандаш, ки ин сарой матбах⁶ нест.

Машав, эй бенаво, дахили⁷ бахил,

Ки наёбӣ рутаб⁸ зи хушкнахил⁹.

Ҳеч дидӣ ба поргин¹⁰ гавҳар,

Ё ба сахрои хушк нилуфар?

Ба Худо вогузор нокасро,

Бош, то оби чӯ барад хасро.

Овардаанд, ки чун бечора маъюс шуд, ба даруни хона рафт ва дар гӯшае доман аз ақаб барандохту шикам холӣ кард, аҳли хона пешаш рафтанду ришаш гирифтанд, сиблаташ¹¹ канданд ва гиребонаш дариданд, ки эй хабис, ин чӣ рои абас¹² буд ва ин чӣ чои хабас¹³. Гуфт: «Эй золимон, аз Худой шарм надоред? На худ гуфтед, ки дар ин чо ҳеч набошад?» Гуфтанд: «Чаро?» Гуфт: «Пас ин чо вайрона аст, на хона ва лошак(к)¹⁴ вайрона қобили ристан аст, на лоиқи зистан».

Ҳар он диёр, ки бошад зи аҳли дил холӣ,

Бувад чу гӯшаи вайрона бадтарин ҷое.

Ба ихтиёр ба вайрона оқилон нараванд,

Чуз он замон, ки табиат кунад тақозое.

¹ мунъим – тавонгар, доро

² сақат – сухани бад, дашном

³ даккаи хаббоз – дуконаки нонпаз

⁴ раззоз – биринчфурӯш

⁵ маслах – кушторгоҳи ҳайвонот

⁶ матбах – ошпазхона, ошхона

⁷ дахил – дохил шудан, ворид шудан

⁸ рутаб – хурмои тар

⁹ хушкнахил – дарахти хушкшудаи хурмо

¹⁰ поргин – маконе, ки обҳои касифу гандида дар он ҷамъ шаванд.

¹¹ сиблат – мӯйлаб

¹² рои абас – фикри бефоидаву аблаҳона

¹³ хабас – палидӣ

¹⁴ лошак(к) – бе ҳеч шубҳа

Хикоят

Вақте яке аз ёрон, ки бо ман як рӯҳ дар ду пайкар буд, ҳаракате мункар¹ кард ва бар хилофи адаб сафирӣ² зад, нафир³ аз чонам бархост, рӯ турш кардаму талх нишастам, ҳолӣ ба маъзарат пеш омад, ки чун маҳалро аз мухил(л)⁴ ҳолӣ дидам, мазоҳе кардам, то мизочатро муроҳе⁵ ва хотиратро инбисоту иртиёхе⁶ даст диҳад. Гуфтам: «Эй рафик, узри бадтар аз гуноҳ овардӣ. Ин бигуфтаму барошuftам, чандонки истеъфо карду истиғфор гуфт, напазируфтам ва ҳоле аз ҳучра берун рафтам, беихтиёр ашқаш дар доман рехту дар доманам овехт, ки бақои ман бе бақои ту нанг аст ва қазои ҷаҳон бе ризои ту бар ман танг, пас бехтар он аст, ки риштаи зиндагӣ мафсул⁷ дорам, то риштаи бандагӣ мавсул⁸ монад. Ин бигуфту дасте ба ханҷар ва дасте ба ханҷар⁹ бурд ва аз рӯи муотабат¹⁰ бо нафси хеш мухотабат фармуд:

Бизор, ки хешро ба хорӣ бидушам,

Мапсанд, ки бори шармсорӣ бикашам.

Чун дӯст ба марги ман ба ҳар ҳол хуш аст,

Ман низ ба марги худ ба ҳар ҳол хушам.

Ҳолӣ, ки ин навъ изҳори иродат дидам, остинаш гирифтаму гуфтам: «Эй ёри чонӣ, донӣ, ки як мавт ба ҳар ду олам нафурӯшам ва бо ин ҳол бе мӯчибе нахурӯшам. Боре ин ҳама тағйиру тааррузи¹¹ ман аз он набуд, ки маро ба кас нашумурдӣ ва дар ҳузури ман ҳаракате накӯҳида кардӣ, балки иллат он буд, ки ту худро дар назди ман вақъ¹² наниҳодӣ ва ҳусни макорими¹³ ахлокро фаромӯш кардӣ ва бад-ин маънии латифу нуктаи дақиқ илтифот нафармудӣ, ки амали қабех дар нафси худ қабех аст ва феъли чамил ҳам дар нафси худ чамил, хоҳ ин ҳар ду дар хилват иттифоқ афтад ва хоҳ дар чилват¹⁴:

Гул азиз аст ҳар қучо рӯяд,

Хоҳ дар боғу хоҳ дар гулишан.

¹ мункар – нораво, ночой

² сафирӣ – ҳуштак

³ нафир – фиғон, фарёд

⁴ мухил(л) – ҳалалкунанда

⁵ муроҳ – хуррамиву шодӣ, роҳат

⁶ иртиёҳ – шодмониву хурсандӣ

⁷ мафсул – ҷудошуда

⁸ мавсул – пайванд, якҷо

⁹ ханҷар – ҳалқ, гулӯ

¹⁰ муотабат – итоб кардан, ҳашм гирифтани, сарзаниши кардан

¹¹ тааруз – дастдарозӣ кардан; итоб

¹² вақъ – арзиш

¹³ макорим – хубихо, некӯихо

¹⁴ чилват – ошкоро, хувайдо

*Хор хор аст ҳар кучо бошад,
Хоҳ дар роғу хоҳ дар гулхан.*

Ва ҳамона шунидаӣ, ки тақвои аҳли ботинро бар тақвои аҳли зоҳир мазият¹ ниҳодаанд, ба ҳукми он, ки ориф аз нафси маъсият андеша дорад ва обид аз самари маъсият, он дар фикри имрӯзу ин дар фикри фардо.

*Орифонро шарм имрӯз аст монё аз гуноҳ,
К-аз Худо гоиб намебинанд худро як нафас.
Зоҳидонро ҳаст ҳоли бодапаймой чунон,
Ки нанӯшад бода шаб аз бими фардои асас².*

Ва забти маротиби адабро ин ҳикоят кифоят аст, ки вақте соҳибдилеро дарди пое ориз шуд³, яке аз маҳрамон, ки бар он ҳол вуқуф дошт, дар хилвате бад-ӯ гуфт, ки: «Ман аз саргузаштагони ин даргоҳам ва аз ҳар саргузаште огоҳ, акнун рӯзгорест дароз, ки аз оризай дарди пои шумо иттилоъ дорам ва ҳеч намебинам, ки дар хилват пои хеш дароз кунед». Гуфт: «Эй фарзанд, қисса кӯтоҳ кун, ки ханӯз хилвате надидам, чи ҳар кучо, ки нишастам, ҳазрати Ҳақ, азза ва ʔалоро, ҳозирро нозир ёфтам.

*Қоонӣ, агар адаб ин асту бандагӣ,
Хокат ба фарқ бод, ки бо хок ҳамсарӣ.
Не, не, сиришти хок саропо тавозуъ аст,
Эй осмони кибр, ту аз хок камтарӣ.*

Фақеҳе орифоро гуфт, ки фалон дуоро мудовимат кун, ки ҳазор фоида дорад ва як шарт. Гуфт: «Он ҳазор бигузур ва он як шарт бифармо. Гуфт: «Он ки дар хилват хонда шавад». Гуфт: «Пас, маро маъзур дор, ки хилвате набинам».

*Сайёд, маро ҳаст дусад дона ба ҳар гом,
Гоме надихад даст, ки берун ниҳам аз дом.
Гуфтам равам он ҷо, ки касам ном надонад,
Ҳар ҷо, ки шудам, кард маро ишқи ту бадном.*

* * *

*Эй мӯй-мӯйи ман ҳама маҳви лиқои ту,
Умре бувад, ки фониям андар бақои ту.
Дар ҳар кучо, ки чашим кушоям, ту ҳозирӣ,
Гӯй даруни дидаи ман ҳаст ҷои ту.
Дар ҳар нафас агар кушиям сад ҳазор бор,
Ҳошо, ки баркашам нафасе бе ризои ту.*

¹ мазият – фазилату баргарӣ

² асас – миршаб, ки маъмури назорат ва ниғаҳбонӣ дар шаб аст.

³ ориз шуд – паид омад

*Мардум кунад дуои ту, лек аз барои хеш,
Ман мекунам дуои ту, лек аз барои ту.
Онро, ки шуд шаҳид, бихишт аст хунбаҳо,
Ман хунбаҳо талаб накунам, ҷуз лиқои ту.
Азбаски гарқи ишқи ту будам ба умри хеш,
Нашинохтам ҷафои туро аз вафои ту.
Қоонӣ ар гариб бимонад, гариб нест,
Бегона аст бо ду ҷаҳон ошнои ту.*

Ҳикоят

Вақте мустағриқи¹ ҳоле будам ва маҳви ҷазбаи ҷамоле, яке аз ёрон аз ҳолатам истинботи² малолате кард. Сар пеш овард, ки «Ҳабибо, ганче нухуфта дораму розе нагуфта». Гуфтам: «Кадом аст?» Гуфт: «Хатме донам, ки иҷобаташ ҳатмӣ аст ва ҳазор гуна хочат дар як дам бароварад». Гуфтам: «Эй азиз, ҳолӣ хотирам аз ҳар навъ озурдаҳаёлӣ ҳолӣ аст, зеро ки орзу аз тасарруфоти дил аст ва акнун дил дар тасарруфи дигарест, филҷумла, истиғроқи ранҷам хуштар, ки истиҳқоқи³ ганҷ.

*Ба ҷашми масти ту то нақди ҷону дил додам,
Ба ҷашмҳои ту, к-аз ҷашми халқ афтадам.
Ҷунон ҷудо зи ту мустағриқам ба лучҷаи⁴ ишқ,
Ки орзуи висоли ту рафта аз ёдам.
Мусаллам аст, ки ҳар орзу зи дил хезад,
Чӣ орзуст аз он пас маро, ки дил додам?!*

* * *

*То ёр маро рабуда аз ҳастии хеш,
Воқиф наям аз баландию пасти хеш.
Он гуна зи ҷоми ишқ мастам дорад,
К-огоҳ наям зи хешу аз масти хеш.*

Ҳикоят

Шикамхораеро боде дар шикам печид, ба дукони аттор рафт, муште розиёна⁵ бардошту бихӯрд. Аттор баҳо хост, баҳона овард. Аттор ҳамсоягонро хабар кард ва тапонҷаи бисёр бар сару рӯяш заданд. Бечора худро ба масчиде расонид ва аз заъф бар замин афтад. Ҳар

¹ мустағриқ – фарқшуда, фурурафта

² истинбот – дарк, фаҳм, пай бурдан

³ истиҳқок – шоиста, сазовор

⁴ лучча – варта, қаър

⁵ розиёна – гиёҳест, ки барои хушбӯӣ ва дармон истифода мебаранд.

лаҳза аз бими ҳалокат менолид ва шикам бар хок мемолид. Қазоро табибе бар ӯ гузашт, пурсид: «Аз чӣ ноли?» Гуфт: «Аз дарди шикам». Гуфт: «Дӯш чӣ хӯрдаӣ?» Гуфт: «Гуруснагӣ». Гуфт: «Имрӯз ҳамоно номуносибе иттифоқ афтода?» Гуфт: «Оре, як мушт розиёна хӯрдам ва ҳазор мушту тозиёна». Гуфт: «Ғам махӯру бода чанд раҳо кун, то халос бишавӣ». Бечора чандон, ки нафас ҳабс кард ва ба таблаи шикам зӯр овард, ки шояд фатҳи бобе шавад, аз ҳеч сӯ бонги башорате барнаҳост. Ночор сар ба сӯи осмон кард, ки: «Худоё, аз он бод, ки ба қавми Од¹ фиристодӣ, латиғае ба кори ман кун». Чандон, ки нолид бӯи мурод нашунид. Гуфт: «Худоё, акнун, ки маслиҳат дар мурдан донӣ, бихиштам рӯзӣ кун!» Ходими масҷид марде зариф буд, бихандиду гуфт: «Зиҳӣ хомтамаъ, ки шаб то ба саҳар тезӣ хост ва навмед шуду акнун умеди бихишт дорад».

*Эй, ки дирӯз орзу будат,
Ҳамчу девона кунчи вайрона.
Чӣ шуд имрӯз, к-ат бувад дар сар,
Ҳаваси мулку моли шоҳона.*

Ҳикоят

Якero шунидам дар маҷлиси бедорон бихуфт, ногоҳ тезӣ аз мавзеи нишасташ чун тир аз шаст раҳо шуд. Бечора барҷаст. Яке гуфташ: «Чӣ шуд, ки бархостӣ?» «Гуфт: «Падари марҳумамро дар хоб дидам, ки бо ман эътироз кард, ки эй писар барҳез, шарти адаб набошад ту хуфтаву ёрон бедор». Зарифе гуфташ: «Рост гӯӣ, зеро ки мо овози он марҳумро шунидем».

*Эй бародар, гарат хатое рафт,
Мутамассик² машав ба узри дурӯғ.
К-он дурӯғат бувад хатои дигар,
Ки барад бори дигар аз ту фурӯғ.*

Ҳикоят

Яке гуфт фалон факеҳ дӯш аз хӯрдани бода беҳуш афтода буд. Соҳибдиле ин сухан бишнид, гуфт: «Агар хуш доштӣ, менахӯрдӣ».

*Эй бародар, мағӯ, ки муфтии шахр,
Рафташ аз бода ақлу ҳуш аз даст.
Худ чу майро ҳаром медонад,
Нахурад, то ки ақлу ҳушаи ҳаст.*

¹ Од – номи қавми Худ, алайҳиссалом, ки ба сабаби нофармонӣ Худованд ононро бо тӯфони сахте ҳалок сохт.

² мутамассик – мутавассил, худро пайваста

Ҳикоят

Якero шунидам, ки тоза аз маслаки хароботиён даромада ва муночотӣ шуда буд. Шабе бар манорае баромад ва ба савти мункар гуфт: «Ё аввала-л-аввалин». Яке аз хароботиён, ки бо вай надими қадим буд, сар бардошт, ки: «Эй рафиқ, тарки муночот гӯ ва роҳи харобот пӯ, ки анҷоми зуҳдат аз оғоз маълум шуд».

*Ин муноҷот бо чунин овоз,
То қиёмат туро набахшад суд.
Аввала-л-аввалин гар ин бошад,
Охира-л-охирин чӣ хоҳад буд?*

Ҳикоят

Гӯянд тоифае аз дуздон бар сари корвоне рехтанд ва ҳар як ба ҳукми ақл ба маъкиле¹ гурехтанд. Қазоро яке аз аҳли корвон дар зери дасту пой дарозгӯше пинҳон шуд. Дузде ўро бидид, остинаш гирифт, ки берунаш кашаду ба хунаш кушад, бечора гуфт: «Маро раҳо кун, ки ман курраи ҳарам». Дузд бихандид, гуфт: «Бо ин кор маҳалли инкор нест ва бо ин рафтор ҳочат ба гуфтор надорӣ, лекин мутаҳаййирам, ки дарозгӯш нар аст ва бо ин ҳол муҳол намояд, ки ту аз ӯ ба вучуд омада бошӣ?» Гуфт: «Эй бародар, маъзур дор, ки акнун рӯзгоре аст, ки модарам мурда ва дар хидмати падар басар мебарам».

*Одамиро ба ақлу ҳуш шинос,
На ба чашму забону гӯшу даҳон.
Ҳар аз он одамӣ басе беҳтар,
Ки шавад зери пой ҳар пинҳон.*

Ҳикоят

Дузде ба тамаъи навое ба кулбаи бенавое даромад, чуз деге ва порай гилеме, ки фақир бар худ печида буд, наёфт. Бо худ гуфт: «Мо ло йудраку куллуху ло йутраку куллуху»². Лочарам дегро бардошт ва берун шуд. Фақир барҳосту мушояти³ вай кард. Дузд ўро дид, ки фаро дунболаш меравад, гуфт: «Фақиро, чӣ ирода дорӣ?» Гуфт: «Иродаи кӯч, ту дегро бардоштӣ, ман гилемро». Дузд бихандид ва дегро бар замин гузошт.

*Оқило, ҳамнишини сода машав,
Ки зи гуфтори сода бар нахурӣ.
Марав, эй дузд, дар сарои тикӣ,
Ки аз ӯ даст пур бурун набарӣ.*

¹ маъкил – паноҳҷой

² Яъне: Он чи ҳамааш дарёфта намешавад, набояд батамом тарк гуфта шавад.

³ мушояат – аз қафо рафтани, аз дунбол равон шудани

Ҳикоят

Дар фасли зимистон, ки баҳори мастон аст, дузде ба лонаи хакире, ки хонаи факире буд, даромад ва чандон ки чустучӯ кард, ғайр аз чуббае¹, ки (ба) ҳаббаи² арзан намеарзид ва фақир аз хавфи ҷон дар ҷавфи он чун бед аз бод меларзид, ҳеч наёфт. Аз ҳирси хешу қаноати дарвеш зоидулвасф³ шармсор шуд. Фақир аз он ҷо, ки ҳӯи дарвешону хислати эшон аст, барҳост ва чуббаи хулқонро⁴ бар дӯши вай афканду гуфт: «Маро маъзур дор, ки чизе ҷуз ин дисор⁵ лоики нисор надорам».

*Чӣ гам аз бенавой он касро,
Ки карам бошаду дирам набувад.
Карами бедирам аз он беҳтар,
Ки дирам бошаду карам набувад.*

Ҳикоят

Дузде ба хонае рафт, ҷавонеро хуфта дид. Пардае, ки бар дӯш дошт, бигустурд, то ҳар чи ёбад, дар вай ниҳода бар дӯш кашад. Ҷавон бигалтиду дар миёни парда бихуфт, дузд ҳарчи гашт чизе наёфт. Чун ногоҳ мурочиат кард, ки пардаро бардорату берун равад, ҷавонро бо ҳайбати шерону ҳайъати далерон дар миёни парда хуфта дид. Бо худ гуфт: «Ҳолӣ маслиҳат дар он аст, ки тарки парда гӯям, то парда аз рӯи қор наҷафтад». Пардаро ба хона бигзошту аз хона бурун шуд. Ҷавон овоз дод, ки: «Дуздо, дарро бубанд, то кас ба хона наёяд». Гуфт: «Ба ҷони ту дар набандам, зеро ки ман зерандози ту овардам, бошад, ки дигаре рӯйандози ту оварад».

*Эй дев, зи кӯи аҳли тавҳид,
Хайре набарӣ ба зарқу дастон.
Тарсам, ки ба ҷои по ниҳӣ сар,
Дар хонақаҳи худонарастон.*

Ҳикоят

Дузде ба хонаи дарвеше рафт. Чандон ки бештар чувт, камтар ёфт. Дарвеш бедор буд, сар бардошт, ки: «Ман рӯзи равшан дар ин ҷо ҳеч наёбам, ту дар шаби торик чӣ хоҳӣ ёфт?!»

*Лофи тоат чанд дар тирӣ занӣ,
Эй накарда дар ҷавонӣ ҳеч қор.*

¹ чубба – либос

² ҳабба – дона

³ зоидулвасф – берун аз васф, васфношуданӣ

⁴ хулқон – қухнаву фарсуда

⁵ дисор – ҷомаи қухна

*Он чиро дар рӯзи равшан кас начуст,
Кай тавонӣ ҷуст дар шабҳои тор.*

Ҳикоят

Ҷавоне рустоиро шунидам, ки дар пахлӯи зан нишаста, камонаи ғирболеро¹ чун камони далерону қомати пирон хам меод. Қазоро камона аз дасташ раҳо шуда, пешонияш бихаст. Камонаро аз ғазаб бар замин зад. Дигарбора бичаст ва бар соқаш хӯрда қилмаш бишикаст. Бо зан эътироз кард, ки гӯё чандон хомӯш нишинӣ, ки камона ба ҳалокати ман бархезад.

*Зи рӯзгор касеро, ки бахт баргардад,
Гумон мабар, ки бад-ӯ рӯ кунад дигар иқбол.
Ҳадиси бахти баду рӯзгори дуни ҷаҳул²,
Ҳадиси зан буваду рустоиву ғирбол.*

Ҳикоят

Ҳанӯзам ба ёд андар аст, ки вақте дар Машҳад аз аҳмақон ҳикояте чанд мегуфтем мешунуфтем, яке ҳикоят кард, ки шахсе даҳ тухми мокиён ба доман дошт, аҳмакero гуфт: «Агар, гуфтӣ чӣ дар доман дорам, тухмҳо аз они ту ва агар гӯӣ чанд аст, ҳар даҳ аз они ту?» Гуфт: «Эй бародар, Худо нестам, ки аз ғайб хабар диҳам, нишоне бигӯ, бошад, ки бигӯям». Гуфт: «Чанд чизи зард аст, дар миёни чанд чизи сафед». Гуфт: «Донистам, газар³ аст, дар миёни турб». Чандон аз ин ҳикоят хандон шудем, ки имкони сухан гуфтан намонд, маро ин ду байт бадеҳа иттифоқ афтод:

*Зихӣ аҳмақ, ки аз фарти ҳамоқат,
Саводи чаширо нашносад аз сурб.
Аҷаб гар хешро бишносад аз гайр,
Чу тухми мокиён нашносад аз турб.*

Қазоро яке аз умарои хуросон ҳозир буд, мутаҳаййирона гуфт: «Оқибат маълум шуд, ки чӣ дар доман дошт?» Азизе гуфт: «Оре маълум шуд, тухми мокиён буд». Ин бигуфт ва аҳли маҷлис беш аз пеш бихандиданд ва ҳар киро бар он ҳикоят инкор буд, бар сидқаш иқрор кард, ман дар он ҳол ин байт гуфтам:

*Аҳмақ агар аз тухмаи каён бошад,
Беқадртар аз тухми мокиён бошад.*

¹ ғирбол – олате, ки бо он бештар ордро мебезанд.

² ҷаҳул – нодон, беҳирад

³ газар – сабзӣ

Ҳикоят

Яке аз маликзодагон ганчуре дошт, ки кисаро аз чаъба¹ надонистӣ ва канисаро² аз Каъба, манораро қолаби чоҳ хондиву қанораро³ меҳи хар, гоҳ минбарро тобут гуфтиву анбарро ёкут. Вақте ба ҳукми зарурат бо тоифае аз дӯстони азиз ба вусоқаш⁴ рафтем ва лахте бо якдигар сухан гуфтем, қазоро ду кӯзаи сафолин бар тоқ ниҳода буд. Азизе якеро талаб кард, ганчур ба одати мутамаллиқон⁵ сарро чунбише дод ва гарданро ҳаракате, ба абрӯ ишорате кард, ба мичгон башорате, бо чашм ғамзае, бо риш ишвае, ки:

*Гар дил талабад дилбар в-ар чон талабад чонон,
Инак ману инак дил, инак ману инак чон.*

Он азиз кӯзаро бардошт ва ба мулозиме супурд, ки ба хона барад. Бечора ганчур аз даҳшат ранчур шуд ва чунон изтиробе оғоз ниҳод, ки гуфтӣ ганчи шойгонро⁶ ба ройгон аз каф дода, барчасту остинаш гирифт, ки ман муътамани⁷ шоҳаму муътамади даргоҳ, ба тарки амонат нагуяму роҳи хиёнат напуям ва агар кӯзаро ба чид(д) хоҳӣ, бишканам ва шикастаҳои онро ба назари султон расонида ва он вақт дар додан музоикат набошад. Ҳозирон чандон аз ин сухан хандон гаштанд, ки бечораро аз хичлат куштанд.

*Кист аҳмақ? Ҳаре зи ақл барӣ,
Хар ҳамон беҳ, ки барнаёрад бонг.
Як чаҳон аҳмақи сухангӯро,
Ҳеч оқил намехарад як донг.*

Ҳикоят

Дӯсте маро насиҳате кард. Гуфтам: «Рафиқи ман, беш аз ту асири ин ранчу фақири ин ганҷам, дигаре гӯ, ки маро панд диҳад, лекин ба тақлиди ҳакимон сухан гӯям, шояд дар ту асар кунад»:

*Ба ёри хеш бигӯ, гар насиҳате донӣ,
Чу хештан напазирӣ, магӯ, ки напазирад.
Басо табиб, ки ранҷе неқӯ илоҷ кунад,
Валек худ ба ҳамон ранҷ оқибат мирад.*

Гуфт: «Он сухан чист?» Гуфтам: «Кам хӯр, то худ наранҷӣ ва кам гӯ, то дигарон наранҷанд ва кам хуфт, то аз идроки маонӣ маҳрум

¹ чаъба – тирдон; сандукча, қуттӣ

² каниса – ибодатгоҳи яҳудиён

³ қанора – чангак, гӯштовез; меҳи қаче, ки ба он гӯшт меовезанд.

⁴ вусоқ – хона, хучра, саро

⁵ мутамаллиқ – чоплус, хушомадгӯй

⁶ ганчи шойгон – ганчи бузург, ганчи фаровон

⁷ муътаман – амин, эътимодкардашуда

намонӣ ва шояд кам хӯрдан мояи кам хуфтану кам гуфтан низ шавад, чӣ дар таклили таом қудрат дар фузули калом намонад ва димоғ аз ғалабаи бухоре, ки мӯчиби мазиди хоб аст, эмин бошад ва аз фазилати кам хӯрдан ҳамин бас, ки шайтон бар гурусна ғолиб нашавад. Чӣ Мӯсо, алайҳиссалом, аз шайтони лаъин пурсид: «Он кист, ки туро бар вай зафар нест?» Гуфт: «Гурусна». Ҳам он ҳазрат фармуда, ки дигар ба тамомати умр сер нахӯрдам.

*Огаҳ чу шудӣ зи ҳилаи хасм,
Рав, чораи ҳила кун ба дастур.
Не он ки ба ҳилае дигар хасм,
Он ҳила намояд аз ту мастур.*

Ва мучарраб аст, ки чун шикам сер гардад, нафс гуруснаи шаҳват шавад.

*Нафси аммораи ту душмани туст,
Душмани хеиро махоҳ далер.
Хасм чун шуд гурусна, гирад хаши,
Лочарам ҳамла оварад чун шер.
Душмани хеиро гурусна мадор,
Ҳам мадеҳ он қадар, ки гардад сер.*

Саййид, алайҳиссалом, фармояд: «Аъдо ӯадуввика нафсука-латӣ байна чанбайка». Яъне, бадтарини душманони ту нафсест, ки дар миёни ду паҳлӯи туст.

*Тавон гурехт ба ҷое зи душманон, лекин
Чу худ адӯи худ астам, чӣ гуна бигрезам?!
Зи хеш лочарам чун гурез мумкин нест,
Чуз ин чӣ чора, ки бо худ ҳамеша бистезам.*

*Ба кӯшиши
Иззатбек Шехимов*

Индекси обуна 20237

КАМОЛИ ХУҶАНДӢ

(Фаслномаи илмӣ-адабӣ)

Мусахҳеҳон:

Иззатбек Шехимов, Нӯъмонҷон Неъматов

Навбатдор:

Мавлуда Почоева

Мухаррири техникӣ:

Абдумачид Абдусаматов

Фаслнома дар Вазорати фарҳанги ҚТ номнавис шудааст. Шаҳодатномаи №0223/МЧ аз 10 феввали соли 2015. Суроғаи идора: 735700, Хучанд, кӯчаи Гагарин, 132. e-mail: kamoli-khujandi@mail.ru

Ба матбаа 1.03.2016 супорида шуд. Ба чоп 5.03.2016 имзо шуд. Андозаи қоғаз 70x100 1/16. Чопи офсет. Қоғази «Снегурочка». Қузъи чопӣ 13,0 Ҳуруфи Times New Roman Тj. Супориши №4033. Теъдод 400 нусха.

Матбааи «Ношир»,
Қумҳурии Тоҷикистон,
735714, ш.Хучанд, кӯчаи Сейтвелиев, 2
тел.: (83422) 5-65-95
www.noshir.tj

زمینه‌های تاریخی نفوذ فرهنگ فارسی در غرب چین

در مقاله مسأله تأثیر فرهنگ فارسی تاجیکی به چین، به خصوص به منطقه مسلمان نشین آن - کاشغرتحقیق یافته است. در ابتدا از روابط مردم ایرانی تبار و چین که به زمان‌های خیلی قدیم پیوند می‌گیرد، بحث صورت گرفته است. این جا تأکید گردیده که در مناطق گوناگون چین یافت شدن بازمانده‌های تاریخی خلق‌های ایرانی تبار بازگوی حقیقت پیوند فرهنگی خیلی کهن داشتن مردم ایرانی تبار و چین می‌باشد. محقق در اساس سرچشمه‌های تاریخی این نفوذ را در دوران بعدی نیز به تحقیق کشیده، بیان داشته است که در زمان حکمرانی سلاله‌های مختلف در چین مردان برومندی از فارسی زبانان به رتبه‌های بلند دولتی رسیده بوده اند و در تحقق این امر آئین اسلام نقش مؤثر داشته است. مؤلف همچنین تأکید نموده که روند جدید و مهم نفوذ فرهنگ فارسی تاجیکی بر غرب چین از عصر شانزده میلادی به بعد شروع شده است. در این دوره یک سلسله شاعران و نویسندگان در منطقه مذکور به میدان علم و ادب پدید آمدند، که آنان با زبان فارسی و اویغری بر انتشار آئین و ادب می‌پرداختند .

شادی قل شریف اف ،
محقق زبان و ادب فارسی

نسخه‌شناسی مثنوی انتها نامه سلطان ولد

در مقاله نسخه‌شناسی انتهانامه سلطان ولد پسر ارشد مولانای رومی با پیوند بر مسائل متن‌شناسی مورد بررسی قرار گرفته است. مؤلف مقاله کوشیده، تا نسخه‌های آموخته نشده انتهانامه سلطان ولد را مختصر معرفی نماید. محقق در مورد چند نسخه خطی مثنوی انتهانامه اظهار اندیشه نموده، تأکید کرده است که نسخه انتقادی مثنوی مذکور که از جانب محمدعلی خزانه دارلو آماده شده است، امروز تصحیح مجدد می‌خواهد، زیرا غیر از نسخه‌های مورد استفاده مصحح مذکور، در حدود بیست نسخه معتبر دیگر از این مثنوی معلومند و می‌توان بر مبنای آنها متن انتقادی سالم تری را بر جهان ادب تقدیم داشت.

مخلصه نور الله یوا ،
دکترای زبان و ادب فارسی

رجوع شیخ کمال به خجند

(سیمای کمال در اشعار فرزانه)

در مقاله نخست از خجند و اهمیت آن در پروریدن چهره‌های علم و ادب فارسی گفتار به میان آمده است. سپس از دو اختر تابان نظم فارس و تاجیک که در آسمان شعر فارسی درخشندگی خاصه دارند، شیخ کمال خجندی و فرزانه خجندی و پیوند معنوی ایشان مطالب جالب ارائه گردیده است. در مدار تحقیق مقام شخصیت ملکوتی خواجه کمال خجندی در شعر فرزانه و ارادت شاعره به این عارف نامور قرار دارد. مؤلف با استشهاد ابیات فراوان به تحقیق این موضوع پرداخته است.

نسیم هم‌رابیوف ،
دکترای زبان و ادب فارسی

ترجمه عربی شاهنامه فردوسی

در مقاله مهمترین ترجمه عربی شاهنامه که در عصر سیزده میلادی از جانب ادیب و فقیه معروف فتح ابن علی بنداری اصفهانی صورت گرفته است، به بررسی کشیده شده است. تأکید گردیده که با روی کار آمدن ترجمه بنداری چندین پهلوی شناخت شاهنامه در ادبیات عرب صورت گرفت و این ترجمه در این زمینه به حیث عمده ترین سرچشمه خدمت نمود. همچنین مؤلف با اسناد فراوان ثابت ساخته که ترجمه بنداری از اهمیت ویژه علمی برخوردار می باشد. زیرا قدمت نسخه زیر دست داشته او حین ترجمه نمودن شاهنامه مقام این ترجمه را از نگاه متن شناسی بالا می برد. همچنین با شواهد فراوان و مورد مقایسه قرار دادن آنها ارزش علمی و هنری ترجمه بنداری روشن ساخته شده است.

ضمیرہ غفاراوا ،
دکتر زبان و ادب فارسی

نقش طبقات اکبری و تاریخ فرشته در آموزش تاریخ کشمیر در عهد سلطان زین العابدین

محقق راجع به نقش تاریخ نامه طبقات اکبری و تاریخ فرشته در دوره حکومت سلطان زین العابدین- یکی از فرمانروایان سلاله شامیری یان بحث می کند که در خطه کشمیر سلطنت داشت. مؤلف با تکیه به معلومات سرچشمه‌ها ذکر می کند که در عهد فرمانروایی سلطان زین العابدین کشمیر به اوج ترقیات علمی و مدنی رسیده بود و نقش سلطان مذکور در ترویج زبان و ادب فارسی هم ستودنی است. در دربار او عده ای از شاعران فارسی زبان فعالیت می برده‌اند و خود سلطان هم به زبان فارسی با تخلص «قطب» شعر می سروده‌است. مؤلف به رشته تحقیق کشیده که سلطان زین العابدین نه تنها در گسترش زبان و ادب فارسی، بلکه در پیش برد هنرهای مختلف هم با مناطق گوناگون فارسی زبان ارتباط قوی داشته است. همچنین به تأکید مؤلف مقاله و اسناد دو تاریخ نامه مذکور سلطان زین العابدین اولین حاکمی است که غایه هم زیستی دوستانه را بین ادیان در منطقه هندوستان به راه مانده است. پژوهشگر بر اساس این معلومات و چندین اسناد دیگر نقش طبقات اکبری و تاریخ فرشته را در بررسی مسأله‌های تاریخی، فرهنگی و ادبی کشمیر در دوره سلطان زین العابدین مهم قلمداد کرده است.

معصومه معدن کن،
دکترای زبان و ادب فارسی

ویژگی‌های ممتاز شعر کمال خجندی

صاحب مقاله کوشیده تا مهمترین خصائص شعر شیخ کمال خجندی را بررسی نماید. از این دیدگاه، او شعر شیخ کمال را از نگاه تازه گوی و نو آوری، به مثل ترکیبات تازه، حسن مطلع، ابداع و ابتکارات کمال در استخدام صنایع بدیعی، انعکاس احوال اجتماعی زمان، زبان زنده خلق و امثال و حکم به رشته تحقیق کشیده است. مؤلف در معرفی ابعاد هنری شیخ کمال خجندی توجه بیشتر ظاهر نموده است و با اسناد فراوان به تحقیق مسأله پرداخته است.

معرف نامه مقالات

عبدالفتاح حاجی اف،
محقق زبان و ادب فارسی

آل خجند و تجسم فضیلت های نماینده گان آن در اشعار ائیرالدین أخسیکتی

پژوهشگر راجع به تجسم فضیلت های خاندان خجندیان که در ادب و فرهنگ فارسی با کرم و اخلاق حمیده مشهورند، در اشعار ائیرالدین أخسیکتی بررسی مفصل انجام داده است. ضمن پژوهش تأکید گردیده که در کنف آل خجند شاعرانی چون جمال الدین اصفهانی، کمال الدین اصفهانی، رفیع الدین لنبانی، شرف الدین شفروه، ائیرالدین أخسیکتی، ائیرالدین اومانی، مجیرالدین بیلقانی و چندی دیگر پرورش یافته اند و در شکل گیری شخصیت علمی و ادبی هر یک از آنان پشتیبانی این خاندان بس روشن می باشد. مؤلف با شواهد فراوان ثابت ساخته که ائیرالدین أخسیکتی با جمال الدین خجندی و صدرالدین ابوالقاسم خجندی (شرف الاسلام) روابط دوستی تنگاتنگ داشت و در مدح آنان قصائد غرا سروده است. همچنین از طرف محقق رابطه بزرگان خاندان خجندی با شعراء و علمای عهد خود مورد تحلیل قرار گرفته است.

بهرام رحمت اف،
محقق زبان و ادب فارسی

نگاهی به تجلی «بهار» در شعر فارسی تاجیکی

نگارنده در مقاله کوشیده است، تا وجوه معانی واژه بهار را به تحقیق بکشد. به اشاره محقق مفهوم «بهار» به مثل دیگر عناصر شعری در شعر صوفیانه، پند و اندرز و فلسفه و حکمت به خود لون و تابش های تازه کسب نموده است و بیشتر این معنی ها در فرهنگنامه ها به چشم نمی رسند.

مندرجه

تحقیق

- 5..... عبدالفتاح حاجی اف. آل خجند و تجسم فضیلت های نماینده گان آن در اشعار ائیرالدین اُحسیکتی
- 13..... بهرام رحمت اف. نگاهی به تجلی «بهار» در شعر فارسی تاجیکی
ضمیمه غفار اوا. نقش طبقات اکبری و تاریخ فرشته در آموزش تاریخ کشمیر در عهد سلطان زین العابدین (عصر XV) .
- 21.....
- 42..... معصومه معدن کن. ویژه گی های ممتاز شعر کمال خجندی.
- 51..... مخلصه نور الله یوا. رجوع شیخ کمال به خجند.
- 56..... نسیم همرابیوف. ترجمه عربی شاهنامه فردوسی
- 68..... نظام الدین مرادی. زمینه های تاریخی نفوذ فرهنگ فارسی در غرب چین
- 77..... شادی قل شریف اف. نسخه شناسی مثنوی انتها نامه سلطان ولد.

ترجمه و سرچشمه شناسی

- 87..... لائو تزو. رساله در رهنمای و نکوکاری (ترجمه بهرام رحمت اف)
- 92..... محمود ابن عمر زمخشری. بهار خوبان (ترجمه فخرالدین نصرالدین اف)
- 98..... عائض قرنی. لبخند بزن (ترجمه نعمانجان نعمت اف)
- 101..... پلی میان شعر هجای و عروضی فارسی (به قلم فخرالدین نصرالدین اف)
- 106..... رساله قشیریه (به قلم فخرالدین نصرالدین اف)
- 109..... شاهنامه ابوالقاسم فردوسی. (به قلم دکتر عبد المنان نصرالدین خجندی)

متون

- 121..... دولتشاه سمرقندی. خواجه کمال خجندی (تهیه عاقل بای عاقل اف)
- نظامی عروضی سمرقندی. در علم نجوم و غزرات منجم در آن علم (تهیه و توضیح فخرالدین نصرالدین اف)
- 126.....
- 142..... سنائی غزنوی. سیر العباد (تهیه و توضیح مخلصه نور الله یوا)
- 152..... خواجه احمد کاسانی. رساله گل و نوروز (تصحیح و توضیح فخرالدین نصرالدین اف)
- 165..... خواجه کرمانی. روضة الانوار (تهیه و توضیح بهرام رحمت اف)
- 184..... حکیم قانی. پریشان (تهیه و توضیح عزت بیک شیخ اف)

مؤسسة دولتي مركز علمي كمال خجندی

كمال خجندی

فصلنامه علمی - ادبی
شماره 2016 (5) 1

خجند - 2016

CONTENT

Research

Abdufattah Hajiyev. Oli Khujand and it's Representatives` Merits Imagination in Asiruddin Akhsekati`s Poems	5
Bahram Rahmatov. Some Views on «Bahor» (Spring) in the Persian-Tajik Poems	13
Zamira Gaffarova. The Role of «Tabaqati Akbari» and «Ta`rikhi Farishta» (The History of Fair) in the Study of the History of Kashmir under Sultan Zaynulabidin`s Reign (the XV-th century)	21
Ma`sumai Ma`dankan. Outstanding Peculiarities of Kamal Khujandi`s Poems	42
Mukhlisa Nurullayeva. Returning of Sheikh Kamal to Khujand	51
Nasim Hamrabayev. Arabic Translation of «Shah-name» by Firdawsi	56
Nizamiddin Muradi. Historical Backgrounds Related to the Influence of Persian Culture over Western China	68
Shadiqul Sharifov. Studies of Versions of Masnavi Intiha-name of Sultan Walad	77

Translation and Studies of Literary Sources

Laozi. The Tractate on the Leadership and Good Deeds (Translated by Bahram Rahmatov)	87
Mahmud ibn Umar Zamakhshari. Spring of Righteous People (Translated by Fakhriddin Nasriddinov)	92
A`iz Alqarani. Smile (Translated by Nu`manjan Ne`matov)	98
A Bridge between «hijoi» and «aruzi» Persian Poems (Written by Fakhriddin Nasriddinov)	101
Tractate of Qushauriya (Written by Fakhriddin Nasriddinov)	106
Shah-name of Abulqasim Firdawsi (Written by Abdulmannan Nasriddin) . .	109

Texts

Davlatshah Samarqandi. Sheikh Kamal Khujandi (Prepared and Commentary of Aqilbay Aqilov)	121
Nizami Aruzi Samarqandi. Astrologer`s Discovery in the Field of Astrological Science (Complication and Commentary of Fakhriddin Nasriddinov)	126
Sanai Gaznavi. Sayr-ul-ibad (Prepared and Commentary of Mukhlisa Nurullayeva)	142
Khaja Ahmad Kasani. A Flower and Navruz (Correction and Commentary of Fakhriddin Nasriddinov)	152
Khaju Kirmani. Ravzat-ul-anvar (Prepared and Commentary of Bahram Rahmatov)	165
Hakim Qaani. Parishan (Prepared and Commentary of Izzatbek Shekhimov)	184

State Institution of Scientific Center of Kamal Khujandi

KAMAL KHUJANDI

Scientific and literary chronology

№ 1(5) 2016

Khujand – 2016

*Наврӯз, ки ҳар чаман дилафрӯз бувад,
Нақиши гулу хор ибратомӯз бувад.
Гар қома ба қон зи маърифат нав гардад,
Ҳар рӯз ба дил нишоти Наврӯз бувад.*

نوروز که هرچمن دل افروز بود
نقش گل و خار عبرت آموز بود
گر جامه به جان زمعرفت نو گردد
هرروز به دل نشاط نوروز بود

KAMAL KHUJANDI

Scientific and literary chronology

№ 1(5) 2016